אגדת אמוראי

א'

אגדת
אמוראי ארץ־ישראל

כרך ראשון — חלק ראשון

מאת

הד"ר ר' בנימין זאב בכר

מתֻרגם מגרמנית ע"י

א. ז. רבינוביץ

הוצאת „דביר"

תל־אביב, תרפ"ה.

דפוס קואופרטיבי „הפועל הצעיר", תל־אביב.

לוח הפרקים של כרך ראשון, חלק ראשון.

*) ארבעת הפרקים הראשונים יצאו לאור במהדורה ראשונה בשנת תרע״ו. במהדורה זו באו בהם שנויים ותקונים.

תקונים.

עמוד 12. להערת המתרגם הראשונה: ואולם ר׳ יוחנן (תלמידו של ר׳ חנינא) אמר (שבת קי״ד): בנאים אלו תלמידי חכמים שעוסקין בבנינו של עולם.

עמוד 80 הע׳ 2 במקום „במד״ר״, צ״ל: „במדרש ר׳״.

„ 100 ש׳ 7: „בעתתנו״, צ״ל: „בעתתני״.

„ 107 הע׳ 1 ש׳ 4: „מתרגומים״, צ״ל: „מתרגמים״.

„ 112 בהערה ש׳ 6: „ולפנינו ריב״ל״, צ״ל: „ולפני זה דעת ר׳ לוי״.

„ 144 הע׳ 2 ש׳ 3: „שאנן״, צ״ל: „שאון״.

„ 160 ש׳ 8: „שאמר״, צ״ל: „שנאמר״.

„ 192 ש׳ 2: „ופרחיו וכו׳״, צ״ל: „וכפרחי רמון בכום של כסף״.

הערה.

אם ימצא הקורא לפעמים בספר הזה נוסח שאינו דומה למקור אחד, אל יחשב שהרשיתי לעצמי לשנות את הנוסח לפי ראות עיני, אלא יבקש במקורות אחרים וימצא שם את הנוסח שבחרתי בו מפני שהוא לפ״ד יותר יפה. במקומות מועטים צרפתי את הנוסח שלי משני נוסחאות שבאו בשני מקורות, וזהו במקום שנראה לי, שכל אחד לבדו אינו שלם, וביחד הם משלימים זה את זה.

המתרגם.

הקדמה.

אמוראי ארץ ישראל הם יורשי התנאים. הם החוליה האחרונה בשלשלת הארוכה, שמגיעה בלי הפסק עד מיסדי התורה שבעל פה באי״ בתחלת ימי הבית השני. באותו הזמן, שבשביל יהודי בבל היתה ראשית תקופת האמוראים לראשית הוייתם ההיסטורית, ובתי המדרש שיסדו שם האמוראים נשארו גם אחרי זה לנקודת המרכז של חכמת היהדות – באותו הזמן נראה בארץ ישראל כאלו האמוראים גומרים שם להתפרנס ממה שנשאר להם מירושת הקדמונים, מהעבר הגדול, וכל פעולתם של היורשים היתה רק לפרסם את האוצר הרוחני, שהספיק להגיע עד זמנם לידי התפתחות שלמה. אבל זו רק לכאורה, ובאמת אין הדבר כך. רק במה שנוגע לעניני הלכה נבדלו האמוראים מהתנאים שלפניהם. תורת ההלכה נחתמה עם חתימת המשנה, שסמכותה נתקבלה כמו בארץ ישראל כך גם בבבל, וכמו כאן כך גם שם היתה המשנה לענין הכי חשוב לכל חוקרי ההלכה ולמכריע בכל השאלות ההלכותיות. ומאז אמנם נשתעבדו חכמי ישראל באי״ ובבבל אל רבותיהם הקדמונים, וגם חלק גדול מהאוטוריטה שלהם נתקבל בזכות שעבודם לקדמונים. אבל היחס של שעבוד שהיה לאמוראי ארץ ישראל כלפי התנאים בהלכה, האפי של אֶפִּיגוֹנִיוּת, שנפל בחלקם במקצוע זה, אינו שייך כלל למקצוע האגדה.

אכן מונה הוא בטבע הענין, שגם במקצוע האגדה נראו עקבות השעבוד של האמוראים אל סמכותם של התנאים, שירושתם של התנאים הרבתה להשפיע על האמוראים; אבל חפש הרעיון והתנועה, שלילת כבלי השיטה, רבוי העושר של החמר, מה שניתן הוד מיוחד לאגדה, בכל אלה הראו עוד את כחם המַפְרֶה במדה הקודמת בלי כל סימני הולשה. ובמקצוע זה של האגדה אפשר להציג את מאת השנים שאחרי חתימת המשנה בשורה אחת עם מאת השנים שלפני חתימת המשנה, לא רק במה שנוגע לעושר החמר שהורישו לנו, ורבוי המספר של חכמי האגדה שקמו אז, אלא גם במה שנוגע לעמידתם ברשות עצמם ולמקוריות התכן. ההבדל בין התנאים ובין האמוראים במקצוע האגדה בטל כליל. האגדה של שניהם, של התנאים והאמוראים, היא בתכנה ובצורתה בעלת אפי אחד. ולפיכך סדור האגדה של אמוראי א״י, שבו אני מתחיל את הכרך הזה,

הוא פשוט המשך מאגדת התנאים, שכבר יצאה בשני כרכים (שטרסבורג 1884, 1890)*). ואותה ההשקפה והמטרה שבעבודתי, שסמנתי בהקדמתי לאגדת אמוראי בבל (שטרסבורג 1848), הן המדריכות אותי גם במה שנוגע לכרך הזה, שבו אני מתחיל לסדר את אגדת אמוראי א״י העשירה בכמותה ובה יבוא הספר לידי גמר. (כאן נותן המחבר דין וחשבון על עבודתו בספר הזה, מה שמתורגם ונדפס בהקדמת המחבר לכרך ראשון חלק ראשון של אגדת התנאים. — המתרגם).

בכרך הזה, הראשון לאגדת אמוראי א״י, נכנסו אגדות האמוראים של הדור הראשון והשני, כמו שרגיל לסמנם. ורק ר׳ אלעזר בן פדת, שאפשר עוד לספחו לאמוראי הדור השני, וכן הרבה אמוראים של הדור הראשון, שמהם נשארו רק מאמרים מועטים, אותם הכנסתי בחלק השני.

(את הכרך הזה הקדיש המחבר להח׳ יוסף דרנבורג למלאת לו שמונים שנה. — המתרגם).

---

*) ובתרגום עברי בתל־אביב תר״פ-תרפ״ג.

ר' חנינא בר חמא.

רבי חנינא, שנקרא לפעמים גם בצרוף שם אביו — בר חמא *) עלה מבבל לארץ ישראל בהיותו כבר בא בשנים [1]. בזה שהוא היה בבלי אין לפקפק [2]; כשהתחילו בסביבתו של ר' יהודה הנשיא להוציא לעז על המשפחות שבבבל,

1) ירושלמי פאה פ"ז ה"ד: אמר ר"ח כד סלקת להכא נסיבית וכו' (לפי דבריו אלה, הוא עלה מבבל עם בנו, שהיה, כנראה, אז נער). עי' מדרש שמואל פ' י"ג, ששם נעתקו הדברים לעברית, והמעשה חלוק לשנים. הבן נקרא שם בשם אבא **), והשם ו"חֲמָרִי" שכתוב בירושלמי (כלו': המחמר שלי) נחלף לו ב"חמורי" ויצא בתרגום "בהמתי" ***).

2) לפי דעתו של ויס (ד"דור ח"ג 45) נולד ר"ח בצפורי, כמו שנראה לכאורה מירושלמי, תענית פ"ד ה"ב. טעותו באה לו מהמלים "בגין דצווחין ליה בצפורין צפוראי". גם לוי IV, 215 ע"א, מתרגם כך: "מפני שבצפורי קראו לו צפוראי, לפיכך לא מנהו ר' יהודה הנשיא לראש". אבל לזה אין כל מובן. אולם בקהלת רבה פ' ז' ז', ששם מובא מאמר זה כראוי בשם ר' חנינא, ולא כמו בירושלמי בשם ר' חמא בר חנינא, הגירסא היא: "על דצווחין צפוראי עליה", כלומר: מפני שלא היה חביב על יושבי צפורי ****). המלה "בצפורין" שבירושלמי באה ודאי בתור הוספה, ואולי כדי שלא יחליפו ב"צפריא" (צפרים). גם הרי"ז פרנקל בסבוא הירושלמי פ"ו ע"ב אומר, כי "יותר נראה שהיה מבבלי". ראוי להעיר, כי את השם חמא מוצאים אנו ביחוד אצל אמוראי בבל. לפי דברי ר' חננאל (מובא ביוחסין הוצ' פיליפו' קל"ט ע"א ערך ר' חמא בר חנינא) היה ר' חנינא בן בנו של ר' חנינא בן דוסא — מסרת, שמוטלת בספק גדול.

*) הערות המתרגם: ר' חנינא היה כהן, והיה מקבל דמי פדיון הבן ומחזירם לבעליהם. עי' בכורות נ"א. הוא היה סוחר בדבש ועשה עושר ובנה בית כנסת בכספו. עי' ירוש' פאה פ"ז ה"ג, בבלי חולין כ"ה.

**) שלשה בניו נזכרו: אבא שבכאן ושבחת (שמת בחיי אביו. עי' להלן עמוד 7) ור' חמא (עי' להלן שם) ובת נשואה לר' שמואל בר נדב, הוא ר"ש סבא. ערכין ט"ז. ועי' לקמן בפרק "ר' יוסי בר חנינא" בהקדמה.

שם המחבר מסופק. אולי ר' יוסי זה הוא בנו של חנינא בר חמא. ובירושלמי מגילה פ"ד (ע"ה ע"ג): בר ישיטה הוה אמורא דר' אבהו. מילי דשמע מן אבוי הוה אמר: כן אמר רבי בשם אבא. מלין דלא שמע מן אבא הוה אמר: כן אמר רבי בשם ר' חנינא. וצ"ע מי היה ר' חנינא זה.

***) במד' שמואל הוצ' בובר כתוב "בְהָמִי" והוא מן "בָהָם" - המוליך את הבהמה. ובירוש' נדרים פי"א הי"ב "הֲבִיאָם שלי" ת' הבָהס, כדרך הירושלמי להחליף אותיות אהו"י.

****) אפשר מפני שהיה מוכיחם בתוכחות קשות, עי' ירוש' תענית פ"ג ה"ד.

פקד הנשיא על ר' חנינא תלמידו „לטפל עמפי' (להשתיק את המלעיזים)[1]. הוא הביא אתו מבבל בקיאות רבה במקרא, שלמד שם מפי רב המנונא[2]. ע"י בקיאותו זו הביא פעם את רבו לידי קפידה, אעפ"י שר' חנינא היה מכובד מאד בעיניו *). פעם קרא ר"י הנשיא בשעורו לפני התלמידים: „והיו אל ההרים כיוני הגאיות כלם הומיות' (יחזקאל, ז' ט"ז), א"ל: המות כתיב. הנשיא נעלב מזה מאד, ולפיכך, בכל חשיבותו של ר"ח, מנע ממנו את הסמיכה[3], ורק לפני מותו תקן את הדבר וצוה את בנו לסמוך אותו ראשון[4]. אולם ר' חנינא,

1) קדושין ע"א, יטפל עמכם ר"ח ב"ח. לפי היוחסין שם, היתה פקודת הנשיא לא על ר"ח, כי אם על חמא אביו, ואמר להם: (לכו) אצל ר' חמא בר חנינא. אולם גירסא זו מוטלת בספק, כי לא מצינו את ר' חמא, אביו של ר"ח, בשום מקום בחבורתו של ר"י הנשיא.

2) ירושלמי תענית פ"ד ה"ב. כששאלהו ר"י הנשיא „הן קרית?' (איפה למדת מקרא) ענהו ר"ח: „קדם רב המנונא בבבלי' (באגדת התנאים בגרמנית נרשם בטעות ר' חמא בר חנינא). לפי קה"ר ז' ז' צריך להשלים: קדם רב המנונא ספרא דבבל. מוכח מזה, שרב המנונא היה מורה לתלמידים בבבל. ואפשר שזהו רב המנונא מנהרדעא, הנזכר ברשימות בעלי המסורה, שמוֹרו היה ניקאי ספרא שבדרח מא"י. ע' שטרַק-בֵּיר דקדוקי טעמים 56, ומאמרי על ניקאי ספרא, מאגזין של ברלינר XVII, 169 — 172.

3) ירו' תענית פ"ד ה"ב; קה"ר ז' ז'. בירוש' שבת, קרוב לסוף פי"ד, מוצאים אנו את ר"ח מְלַוֶּה את ר"י הנשיא.

4) שם, שם. לפי הבבלי כתובות ק"ג (השוה שבת נ"ט:), אין הדברים אמורים בענין הסמיכה, אלא במנויו לראש הישיבה, „חנינא בר חמא ישב בראש'. וויס סבכר את

*) על חשיבותו של ר"ח בעיני ר"י הנשיא תעיד אגדה זו: אנטוניום אמר לרבי (יהודה): בעידנא דאתינא לא נשכח גבר קמך (בשעה שאבוא אליך ללמד תורה, לא אמצא אצלך איש). יומא חד אשכחיה לר' חנינא ב"ח. א"ל: לא אמינא לך וכו' (הכי לא אמרתי לך וכו'). א"ל: לית דין בר נש (זהו לא אדם, אלא מלאך. – רש"י). א"ל: אימה ליה לההוא עבדא דגני אבבא דקאים וליתי (יאמר לעבד שישן ע"י הדלת שיקום וילך). אזיל ר"ח ב"ח אשכחיה דהוה קטיל (הלך ומצאו כשהוא הרוג) וכו' בעי רחמי עליה ואחיה (התפלל עליו וחיה) (ע"ז י':).

על חשיבותו הגדולה של ר"ח יעיד הדבר הזה: בכ"מ שיש מחלקת בינו ובין ר' יוחנן הלכה כר' חנינא (שבת ס' ובפי' ר' חננאל שם). אעפ"י שר' יוחנן נקרא „מאריה דתלמודא" והלכה כר' יוחנן במקום שהוא חולק על רב ושמואל יחד (ג"כ מפי' ר' חננאל שבת ל"ז: וכן ד' הרא"ש ורש"ל).

לתכונתו של ר' חנינא צריך להוסיף נדיבותו הרבה. התלמוד מספר, שהיה עני בשכונתו שהיה רגיל לשלוח לו תמיכה בכל ערב שבת. פעם שלח ע"י אשתו, חזרה ואמרה: איננו צריך, כי עשיר הוא. אמר ר' חנינא: היינו דאמר ר' אלעזר: בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום (שאנו מעלימין עין מן העניים. – רש"י), שנא': וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא (דברים ט"ו). כתובות ס"ז סוף ע"ב. השוה: פסיקתא כ"א ע"ב, ויק"ר פ' ל"ד.

עד כמה היה נזהר מן הגזל – ר"ח לא רצה לאכול מתאני בנו בלי נטילת רשות משום חשש גזל (ירוש' ב"ב סוף פ"ב).

בענותנותו הגדולה, ותר על גדולה זו והניחה לר' אפס הדרומי [1], הנזכר פעם בתור מזכירו של ר"י הנשיא [2], מפני שהיה גדול מר' חנינא בשנים [3]. לפי דברי ר' חנינא בעצמו, זכה בגלל זה לזקנה מופלגת יחד עם בריות גופא, וגם משום שהיה חולק כבוד גדול לחכם הזקן ר' שמעון בן חלפתא [4] והשתדל מאד להראות לו הבתו הגדולה [5]. ובמקור אחר נאמר, שר"ח היה אומר: חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי, הן עמדו לי בזקנותי [6]. נמוק הִגְיֵנִי זה לזקניתו המופלגת של ר"ח מתאים לעסקו בתור רופא [7]. מאמרים שונים מעידים על ידיעותיו ושמושו במקצוע זה [8] **).

הנוסח הבבלי על הירושלמי. נגד דעתו של גרץ Monatsschrift I 440 Gesch. d. J. IV, 481 *).

1) ר' אפס דרומא (קהלת רבה שם), ר' פס דרומיא (ירושלמי), ר' אפס (בבלי). נקוד השם ופרושו לא ידוע בברור, מפני שבודאי אין בו שום שייכות ל„אפס" שבתנ"ך. בתיאוקריט בא השם ἀπφῦς בתור אבא, שם חבה, שהילדים קוראין בו את אביהם (ואם כן תרגום „אפס" בארמית „אבא"). וראוי להעיר שגם יונתן החשמונאי נזכר בשם ἀπφοῦς לְוַי (חשמונאים א', ב' ה'). שני מאמרי אגדה מר' אפס הובאו לקמן במבוא לפרק „ר' הושעיא".

2) ב"ר פ' ע"ה.

3) עי' המקורות המובאים לעיל ע' 3 הע' 2, וע' 4 הע' 1.

4) עי' אגדות התנאים כרך ב' ח"ב 181, הערה 2.

5) ירו' תענית פ"ד ה"ב, קהלת רבה ז' ז'.

6) חולק כ"ד. שם נאמר, שכשהיה בן שמונים היה עומד על רגל אחת חולץ מנעלו ונועל.

7) ע' יומא מ"ט., חולין ז' :

8) פעמים רבות מובא בשמו המאמר: הכל בידי שמים חוץ מצנים פחים (התקררות והתחממות), שנא': צנים פחים בדרך עקש, שומר נפשו ירחק מהם (משלי, כ"ב ה'), ב"מ ק"ז:, ב"ב קמ"ד:, ע"ז ג': (בכתובות ל'. מובא המאמר בתור בריתא בלי שם אומרו). ר"ח מפרש מ"ש: „והסיר ממך כל חלי" (דברים, ז' ט"ו) זו צנה (ב"מ ק"ז:) וממאה מקרי מות תשעים ותשעה (מתים) בצנה ואחד בידי שמים" — ירוש' שבת פי"ד ה"ג, ויק"ר בסוף פט"ז. מפני מה אין בעלי ראתן (מחלה ידועה) בבבל? מפני שאוכלין תרדין ושותין שכר של היזמי — כתובות ע"ז: (השוה: סנהדרין ס"ד. Löw. Aram.

*) ע"ד הכונה של „ישב בראש", מוכיח רי"א הלוי (בדורות הראשונים, ח"ב פ"ב) שאין פירושו לשבת בראש הישיבה, כי א"א שרבי יבכר את ר"ח על פני בנו ר' גמליאל, שהיה ג"כ גדול בתורה, ולפיכך חושב הלוי, שר' צוה רק להושיבו ראשון בשורה הראשונה, שגם זה היה מנוי של כבוד וביחד עם זה סמיכה להוראה. עי' ירוש' תענית פ"ד ה"ב.

**) ע"א בדיקה אחת שבדק ר"ח בשאלות נשים, אמר ר' ישמעאל בר"י: ר' חנינא הוא דחכים, כְּלֵי עלמא לא חכימי הכי (נדה כ:).

מושבו של ר״ח היה בצפורי, מקום מגורי רבו, ר׳ יהודה הנשיא [1]. מכל זקני החכמים שבדור היה ר״ח מתרועע ביחוד עם ר׳ ישמעאל, בנו של ר׳ יוסי בן חלפתא. פעם אחת – מספר ר״ח – משכני ר׳ ישמעאל אצל פונדקי אחד ואמר לי: כאן נתפלל אבא לילי שבת בערב שבת (שהקדים להתפלל מעריב של שבת בעוד יום [2] *). ר׳ חנינא מסר גם איזו דברים של ר׳ יוסי בן חלפתא, שנמסרו לו ע״י ר׳ ישמעאל בנו [3].

כשהיו ר״ח ור׳ חייא מתוכחים מי פעל יותר לקיום התורה, התפאר ר׳ חנינא בשכלו החריף: אם חס ושלום נשתכחה תורה מישראל, מהדרנא לה מפלפולי [4]. גם עם בר קפרא עמד ר״ח ביחוסים קרובים [5]. על דבר יחסו לרב מְספר במסֹרת בבלית: „רב הוה פסיק סדרא **) קמיה דרבי, עייל (נכנס) ר׳ חייא, הדר לרישא (חזר לראש), עייל בר קפרא הדר לרישא, אתא ר׳ שמעון ברבי הדר לרישא, אתא ר׳ חנינא ב״ח, אמר: כולי האי נהדר וניזול! (עד כמה נהזור עוד); איקפד ר׳ חנינא. אזל רב לגביה (הלך רב אליו) י״ג מעלי יומי דכפורי (ערבי יום

Pflanzennamen, 232, 274), לעלג אחד, שר׳ יוחנן שלח אליו לרפאו, נתן ר״ח עצה לקיים הכתוב משלי ט״ו: מרפא לשון עץ חיים (למוד התורה). לפי דעתו, כל הדרכים בחזקת סכנה – ירוש׳ ברכות פ״ד ה״ד, קה״ר ב׳ ג׳ (ר׳ שמעון בר אבא בשם ר״ח). על הנחש הוא אומר: רשע זה דעתו נקיה, ואינו שותה חמין שנעשו צונין – ירוש׳ תרומות פ״ה ה״ה. הוא קובע את האחוזים של החטאה נגד החלב: המעולה אחד מששים בחלב, והבינוני אחד מארבעים והקיבר אחד מעשרים – ב״ר פס״ח (לפ׳ י״ח ח׳). עד כמה מתישבת נפש? כגרוגרת, – איכה רבתי א׳ י״א (לפני זה מובאה דעתו של ר״י הנשיא ככותבת). כשמתה בתו לא בכה, מפני שהבכיה מביאה לידי עורון – שבת קנ״א:. דגים מזון לחולים – סנהדרין צ״ח.

[1] דעתו של ר״ח ע״ד ההצטננות (עי׳ הערה הקודמת בתחלתה) תלויה בזה „דהוה שרי בצפורי (בראש הר) והוה תמן צינתא״ – ירוש׳ שבת פי״ד ה״ג, ויק״ר פ׳ ט״ז. ע״ד המנהגים שמצא ר״ח בצפורי, עי׳ ירוש׳ ביצה פ״א ה״א, ירוש׳ שקלים פ״א ה״א, ירוש׳ גטין סוף פרק ד׳. תוכחתו לאנשי צפורי בשעת עצירת גשמים – ירוש׳ תענית פ״ג ה״ד. משפטו הקשה על טבח בצפורי – ויק״ר ה׳ בסוף.

[2] ירוש׳ ברכות פ״ד ה״א, פסיק׳ רבתי פ׳ כ״ג (קט״ז ע״א). [וכן בבבלי ברכות כ״ד].

[3] עי׳ אגדת התנאים כרך ב׳ ח״ב 104 הערה 2; 105 הערה 27.

[4] כתובות ק״ג:, ב״מ פ״ה:. עי׳ אגדות התנאים כרך ב׳ ח״ב 181 הערה 7. ר״ח בשם ר׳ חייא – ירושלמי שביעית פ״ה (ל״ו ע״ד).

[5] ירוש׳ נדה פ״ב – „ר״ח מוג לבר קפרא״. השוה בבלי נדה כ׳.

*) שם בירוש׳ יש גם לישנא אחרינא, ע״ש. והמחבר תפס לשון ראשון.

**) פסיק סדרא – קרא פרשה. עי׳ ערכי מדרש 241 ערך סדרא.

כפור כדי לפיסה ולא איפיים [1]. בכל זאת היו שניהם, רב ור״ח, שוים בדעותיהם, והרבה מאמרים נאמרו בשם שניהם [2]. יש מאמרים שנאמרו גם בשם ר״ח ור׳ יונתן בן אלעזר [3]. ופעם שאלהו ר״ח פירוש הכתוב באיוב ל״ב כ״ה [4].

שניהם נסעו פעם אחת עם ר׳ יהושע בן לוי ירושלימה [5]. פעם כשחזר ר״י בן לוי מרומא, הלך ר״ח לעכו לקבל את פניו ומצאהו כשהוא צולע. אמר לו: דמי את לסבך (ליעקב שנצלע ע״י שר של אדום — רומא) [6]. בלויתו של ר׳ יהושע בן לוי הלך ר״ח אל הפרוקונסול הרומאי בקסריה, ומפני הדרת פניו נתקבל שם בכבוד גדול [7]. בענינים רבים באגדה חולק ר״ח על ר׳ יהושע בן לוי [8]. עם ר׳ ינאי, שגם הוא גר בצפורי, כפי הנראה, לא עמד ר״ח ביחס ידידות [9].

---

1) יומא פ״ז ע״א וב׳. הקבלה מצדיקה את קשיותו של ר״ח, מפני שראה בחלומו את רב בתור ראש, ולפיכך נתכון להכריח בזה את רב, שיצא לבבל להרביץ שם תורה ולהיות שם ראש ישיבה.

2) ירו׳ ביצה 60 ע״א, ב. נדה מ״ה:, סנה׳ צ״ט: בהרבה מקומות יבוא בתור שלישי ר׳ יונתן (ס״א ר׳ יוחנן). עי׳ סנה׳ צ״ג מחלוקת בין רב ובין ר״ח בבאור מ״ב כ׳, י״ח.

3) ראה הערה הקודמת. עוד ירוש׳ נדה פ״ב ה״ו בראש, ירוש׳ תענית פ״ב הי״ג (בשלה מגלת תענית), איכה רבתי פתיחתא י״ב, בדבר שתי הממלכות (יהודה וישראל), מדרש שמואל כ״ג (על הפסוק שמואל א׳ כ״ה ט״ז), שם פ׳ כ״ה (בילקוט שמואל ב׳ א׳ כ״ז), בירוש׳ שבת פי״ד, ע״ז פ״ב ה״ב, מסופר שר״ח ור׳ יונתן נתנו שניהם סם רפואה לריב״ל במחלתו, ע״ד השיחה המענינת שהיתה ביניהם בהיותם בדרך: אם מוטב לעבור על פתח בית ע״ז או על פתח בית זונות, עי׳ ע״ז י״ז ע״א וע״ב, עי׳ גם שבת מ״ט ע״א וב׳ וכתובות בסוף מ״ט:, עוד בירוש׳ ב״ב סוף פרק ב׳ (רבי יונתן התארח בגנו של ר״ח), ירוש׳ עירובין פ״ו (נסיעתם למקום הרחצה גדרה).

4) ב״ר כ״ח בראש. עי׳ גם איכה רבתי ג׳ ט״ו: ר׳ חנינא ור׳ יונתן הוו יתבין וחשבין להון.

5) ירוש׳ מעשר שני פ״ג ה״ו מסיפר בשם ר׳ זעירא.

6) ב״ר פע״ח.

7) ירושלמי ברכות ט׳ ע״א.

8) עי׳ ירוש׳ יומא פ״ג ה״ד (על הכתוב בירמיה מ״ו כ׳); ירוש׳ סנהדר׳ פ״י ה״ב (בדבר דואג); ירוש׳ שקלים פ׳ ג׳ ה״ב, שה״ש רבה ד׳ י״נ (על הפסוק יחזקאל מ״ז י״ב); איכה רבתי פתיחתא ל״ד בסוף (על יבול א״י); בבלי שבת קנ״ו ע״א (ענין אצטרולוגי). הבאור על „ג׳ מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא", ירוש׳ סנהדר׳ פ׳ עשירי ה״ב, אמור בשם שניהם (בשה״ש רבה א׳ א׳ רק בשם ר״י בן לוי). השוה לזה דעת רב על שלמה, בבלי סנהדר׳ ק״ד:

9) אין שום מקום שיראה לנו על איזה יחס שהוא בין ר״ח ור׳ ינאי, ששניהם פעלו במקום אחד. לפי ויס, דרדו״ד ח״ג 50, הראה לו ר׳ ינאי פעמים אחרות אותות

פעם בקר ר"ח את ר' יהודה נשיאה, נכדו של ר"י הנשיא הראשון, בשעת אבלו ובקש ממנו שיחליף את בגד האבל בבגד השרד, כמו שכתוב: „מלך ביפיו תחזינה עיניך" (ישעיה, ל"ג י"ז)[1]. ר' יוחנן, שהתחיל אז להתפרסם בגדלותו, היה מידידיו הטובים של ר"ח, אעפ"י שהיה מוכרח לעזב את צפורי ולקבע מושבו בטבריה בגלל שנוי דעותיהם[2]. נפלאות הן שיחותיהם בעת בקרם זה את זה בחלים[3]. ר' יוחנן היה מבקר את ר"ח לעתים קרובות[4],

אי־כבוד; אולם, באמת, אותם המקומות שהוא מציין מדברים על ר' חנינא אחר, שהיה נודע לבעל מקרא, ונקרא בשביל כך: ר' חנינא קרא, בברכות ל'; ויבמות מ'. נקרא בפרוש בשם זה (עי' XI, Ltbl. d. Orients 45) אלא שבכתובות נ"ו. נשמט בטעות הכנוי קרא, לפי דברי הירושלמי בסוף כלאים (ל"ב ע"ד), שבת י' ע"ג, לא ישב ר"ח לפני ר' ינאי" כמ"ש בנוסחת התלמוד הבבלי. וגם הכנוי „קרא" חסר שם. בכ"ז ברור הדבר, שהכונה היא לאותו ר"ח כמו בבבלי, או שהמסורת הבאה מא"י נשתבשה ויצא, כי המעשה היה בר"ח בר חמא. זה שר"ח קרא הוא אחר ולא ר"ח שלנו מוכח גם ממס' תענית כ"ז ע"א (מגלה כ"ב ע"א), שכדי להבדיל את ר"ח בר חמא מר"ח קרא, הוא נקרא שם בשם ר' חנינא הגדול. ממקום זה אנו למדין, ש„קרא" זה היה גם מלמד תינוקות, ובעצמו מספר שם: „צער גדול היה לי אצל ר' חנינא הגדול, ולא התיר לי לפסוק באמצע פסוק, אלא לתינוקות של בית רבן, הואיל ולהתלמד עשויין" (לפי הירוש' מגלה פ' רביעי, אמר ר"ח על הסופר ר' שמעון מסירבנת לחתך פסוקים מס"ת לשם למוד תינוקות, עי' מכתבי שי"ר 91). כי ר"ח שלנו הוא ר"ח הגדול, אפשר להוכיח מיבמות מ"ג ע"א, ששם ר' אליעזר (הרגיל למסור דברי ר"ח) אומר בשם ר"ח. בתנחומא ב' שופטים ח' יש איזה וכוח אגדי בינו ובין ר"ח הזקן, אם ר"ח הזקן הוא — כמו שסובר בעל סדר הדורות — ר"ח הגדול, שהוא לפי דעתי ר' חנינא בר חמא, צריך איפוא לומר, שר"ח הנזכר בתנחומא הוא ר"ח קרא. באגדת בראשית פ' ל"ז בסוף נאמר איזה משל לבראשית כ"ה י"ט בשם ר' חנינא רבה.

[1] ירוש' סנהדר' קרוב לסוף פרק ב'.

[2] ירוש' ביצה פ"א ה"א (ובסגנון אחר בירוש' דמאי ל"ח ע"א); השוה לזה ירוש' נדה קרוב לסוף פ"ב.

[3] שהש"ר ב' ט"ז: „ר' יוחנן אתייסר ועבר חשש בצמרמוריה (חלה במחלת חום) ג' שנים ופלג, סלק ר"ח לסבקריה יתיה, אמר ליה: מה אית עלך? א"ל: אית עלאי יותר ממשאוי. אמר ליה: לא תהוי אומר כן, אלא הוי אומר: האל הנאמן... לבתר יומין, אתחשש ר' חנינא, סלק ר' יוחנן לסבקריה, א"ל: מה אית עליך? א"ל: מה קשין הן היסורין! א"ל: ומה שכרן מרובה! אמר ליה: לא אנא בעי להון ולא לאגרהון". בברכות ה' ע"ב: לא הן ולא שכרן.

[4] ויק"ר פ' כ"א: „ר' יוחנן כד הוה סליק למשאל שלמיה דר"ח הוה (מכעכע) מבעבע' (משמיע קול כדי שלא יכנס פתאם). עי' עוד ויק"ר פ' י' בסוף, ב"ר פ' ה' בסוף (שיחה ע"א הפסוק ירמיה ג' י"ז): „ר' יוחנן סלק למשאל בשלמיה דר"ח", ברכות ח' ע"א על מ"ש בתהלים ל"ב ז'; שם ס"ב: פירוש לשמואל ב' כ"ד ט"ז; על בריאת העולם, ב"ר פ"י בהתחלה. מה שנוגע לשוחר טוב ט' וצ"ט, עי' להלן בפרק האחרון.

וכשחלה ר"ח למות, הלך ר"י לבקריו. אולם בדרך הגיעה לו השמועה שר"ח מת, ויקרע את בגדיו הטובים לאות אבל[1].

בתור מוסר דברי אגדה בשם ר"ח מוצאים אנו את ר' אלעזר בן פדת, מתלמידי רב. הוא נכנס לחבורתו של ר"ח בשנים האחרונות[2], ומסופר, כי שתי שאלות שאל ר' אלעזר מר' חנינא בבאורי מקראות[3]. ר"ח היה עומד ביחס ידידות עם ר' שמעון בר אבא, אחד מצעירי הדור, וכשרצה זה לנסע לחוץ לארץ, הלך אל ר"ח, שהיה אז זקן בא בימים, לבקש ממנו אגרת מליצה לחוץ לארץ, והלז ענהו: למחר אני הולך אצל אבותיך, יהיו אומרים לי: נטיעה של חֶמדה, שהיתה לנו בארץ ישראל, התרתה לה לצאת לחוץ לארץ[4]. גם ר' שמעון בר אבא זה מסר דברים בשם ר"ח[5]. ע"ד שאר החכמים שמסרו שמועות בשם ר"ח לא נודע אם קבלו בעצמם מפיו. מלבד אחרים מהם, כמו ר' אבהו, אפשר ששמעו מפיו. גם את בנו ר' חמא, המצוין בין בעלי האגדה, מוצאים אנו פעם בתור מוסר שמועת אביו[6]. בנו השני, שבחת, מת בחיי אביו[7].

---

1) ירוש' מ"ק פ"ב ה"א, סנהדר' פ' ג' סוף ה"ח (20 ע"א למעלה), הוריות פ"ג ה"ז, בבבל היו מספרים (בבלי מ"ק כ"ר.): כשמת ר"ח קרע עליו ר' יוחנן שלשה עשר אצטלאות ואמר: "אזל גברא דהוה מסתפינא מיניה" (כלומר, שהיה גדול ממני).

2) ראה הערות שונות בפרק זה, עוד וים דרו"ד ח"ג 85 הערה 4.

3) ירוש' כלאים פ"ט (ל"ב ע"ג), ויק"ר פ' כ"ב, פסיקתא רבתי פ' כ"ד (קכ"ה ע"א). בירוש' תענית פ"ד (69 ע"ג) מחלקת בין ר' אלעזר ובין ר' אבא בר זבדא אליבא דר"ח.

4) ירוש' מו"ק פ"ג ה"א. שם הובאה עוד עובדה אחת, שמעידה על התנגדותו של ר"ח ליציאה מא"י, ודומה לה בבבלי כתובות קי"א, בסגנון אחר קצת.

5) עי' שבת קי"ט ע"ב, ירוש' ברכות פ"ד ה"ד.

6) שמו"ר בסוף פ' כ"א. ר' חמא בר חנינא פרשה משום אביו (בב"ר פ' נ"ז רק: ר' חמא אמר). ר' חמא זה הוא בנו של ר"ח שלנו. עד לוה הוא לא רק שמו (שנקרא בשם אבי אביו) אלא גם מקום סגוריו צפורי ודבריו בירוש' תרומות, פ"ב ה"ג (מ"א ע"ג), שבת פ"ג ה"א: "אני ואבא עלינו לחמת גדר" (עי' למעלה ע' 7 הערה 3 בסוף). על הרוב מוסר לנו בשם ר' חמא בעל האגדה הידוע ר' לוי. בכל מקום שנאמר "ר' לוי בשם ר' חנינא" צריך לתקן: ר' חמא בר חנינא. הגירסא בקה"ר ד' ט': "ר' לוי בר חמא בשם ר"ח" משבשת, וצ"ל "ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא", כמו"כ צריך לקרוא בשלשת המקומות בתענית ט"ז ע"א: "פליגי בה ר' לוי בר לחמא ור' חמא בר חנינא" במקום: "ר' לוי בר חמא ור' חנינא", ראה דקדוקי סופרים III 43 ע"א.

7) עי' ב"ק כ"ו. ב"ב צ"ט:. ראה גם למעלה ע' 3 בהערה.

א.

מאמרות ופתגמים. תלמוד תורה. תפלה. שבת.

— חותמו של הקב"ה אמת[1]. — כל האומר הקב"ה ותרן (שאינו מעניש את האדם על חטאיו), יותרו חייו, שנא' (דב', ל"ב ד'): „הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט" (פעולת ה' תמימה, שאעפ"י שהוא ארך אפים, אבל סוף סוף דרכיו משפט)[2]; „אל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו" (תהלים, פ"ט ח'), מכאן שהקב"ה מדקדק מאד עם סביביו (צדיקיו)[3]. — ותר הקב"ה על ע"ז ולא ותר על חלול השם, שנאמר: „כה אמר ה"א, איש גלוליו לכו עבדו" (יחזקאל, כ' ל"ט)[4]. — נוח לו לאדם שיעבר עברה בסתר, ואל יחלל שם שמים בפרהסיה[5]. — אין אדם נוקף אצבעו מלמטה, אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה, שנא': מה' מצעדי גבר כוננו (תה', ל"ז כ"ג), ואדם מה יבין דרכו (משלי, כ' כ"ד)[6]. — הכל בידי שמים, חוץ מיראת שמים, שנא': ועתה מה ה"א שואל מעמך כי אם ליראה (דברים, י' י"ב)[7]. — כל היורדין לגיהנם עולין, חוץ מג' שיורדים ואינם עולים ואלו הן: הבא על א"א, והמלבין פני

---

[1] שבת נ"ה. ר' שמעון בן לקיש בשם ר"ח *); יומא ס"ט: וסנהדרין ס"ד. בענין הריגת יצר הרע בתחלת ימי הבית השני, ג"כ בשם ר"ח. במקורות שמארץ ישראל (ירוש' סנהדרין בתחילת דף י"ח, שה"ש רבה א' ט', ב"ר פ' פ"א בתחילתה, דברים רבה א' קרוב לתחלתה) נאמר דבר זה בשם בעל האגדה ר' ראובן, שלפי שו"ט א' ג' הוא מוסר איזה דבר בשם ר"ח, ובשה"ש רבה ב' א' מיוחס אותו הדבר לר' ראובן עצמו. עי' גם ויק"ר קרוב לסוף פי"א.

[2] בב"ק נ'. (באיזו ספרים כתוב שם בטעות ר' נחוניא) המאמר מובא בעברית (כמו שהבאנו בפנים), ובירושלמי שקלים פ"ה ה"ב, ביצה ס"ב:, תענית ס"ה: וגם פסיקתא קס"א ע"ב, ב"ר בראש ס"ז — הוא בארמית. בשו"ט י' מובא המאמר בשם ר' יודן. בבטוי „ותור" באותו המושג „ותרן" משתמש ר"ח גם במאמרו על חלול השם (ע' לקמן).

[3] יבמות קכ"א:

[4] ויק"ר פ' כ"ב, פסיקתא רבתי ריש כ"ד תשובה לשאלתו של ר' אלעזר: איזה משני החטאים, שהוזכרו במשלי ל' ט', הוא הקשה. לפי מסרת אחרת, היה ר"ח השואל ורצה לנסות בזה את תלמידו ר' אלעזר, אך מהמאמר השני מוכח, שהנוסחא הראשונה היא הנכונה.

[5] קדושין מ'. ר' אבהו בשם ר"ח. גם זה נדרש על יסוד הכתוב יחזקאל כ' ל"ט, ואם כן הוא הוא הפתגם שבא לפני זה, אלא בצורה אחרת.

[6] חולין ז':

[7] ברכות ל"ג:, מגילה כ"ה., נדה ט"ז:

---

*) עי' לקמן בפרק „ריש לקיש" סימן ס'.

חברו ברבים והמכנה שם רע לחברו[1]. — המגביה ידו על חברו, אעפ״י שלא הכהו, נקרא חוטא, שנא׳: ואם לא ולקחתי בחזקה (שמואל א׳, ב׳ ט״ז), וכתיב: ותהי חטאת הנערים גדולה מאד[2]. — בשעה שפוסקים גדולה לאדם פוסקים לו ולזרעו עד סוף כל הדורות, ואם הגיס דעתו הקב״ה משפילו, שנא׳: ויושיבם לנצח ויגבהו, וסמוך לו: ואם אסורים בזיקים (איוב, ל״ו ז׳)[3]. — לעולם אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך, שהרי שני גדולי הדור ברכום שני הדיוטות (ארונה היבוסי, דריוש) ואלו הן: דוד ודניאל (ש״ב, כ״ד כ״ג; דני׳ ו׳ י״ז)[4]. — בוא וראה מה קשה הוא אבק לשון הרע, שדברו הכתובים לשון בדאי (ששנה הקב״ה דברי שרה, שאמרה „ואדוני זקן״, והוא אמר „ואני זקנתי״) בשביל להטיל שלום בין אברהם ושרה (בר׳, י״ח י״ב)[5]. — יש לך אדם שחוטא בארץ (לבני אדם) ואינו חוטא בשמים (לה׳), בשמים ואינו חוטא בארץ, אבל מי שאומר לשון הרע חוטא בשמים ובארץ, שנא׳: שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ (תה׳, ע״ג ט׳)[6]. — היכי דמי (איזהו) רשע ערום?[7] זה המטעים דבריו לדיין קודם שיבוא בעל דין חברו[8]. — שָׁמֹעַ בין אחיכם (דברים, א׳ ט״ז) — אזהרה לבית דין, שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבוא בעל דין חברו;

---

1) ב״מ נ״ח:

2) סנהדרין נ״ח: בקשר עם מאמרו של ר״ש בן לקיש, הדומה לזה בענינו. עוד מובא שם מדרש מפולפל מאד למ״ש (משלי כ׳ כ״ה) מוקש אדם ילע קדש — הסוטר לועו (לחיו) של חברו כאלו סוטר לועו של שכינה (מי שנוקש אדם, היינו ישראל שקרויין אדם... כלוע את הקדש, כלו׳: כסוטר את לועו. — רש״י).

3) זבחים ק״ב., מגילה י״ג: נמסר ע״י ר׳ אלעזר. דרשה זו נאמרה על יסוד הכתוב, איוב ל״ו, ז׳: מצנפת (של כהן גדול) הגבוהה מכל הבגדים מכפרת על גסי הרוח (מכפרת על גבהות — גסות הרוח) — זבחים פ״ח:, ערכין י״ז.

4) מגילה ט״ו. המוסר הוא ר׳ אלעזר. המאמר השני על אדות קללת הדיוט, שמתחיל נ״כ: „א״ר אלעזר אר״ח״ הוא באמת של בעל האגדה ר׳ יצחק, כמו שנראה מסגילה כ״ח, ב״ק צ״ג. שגיאה זו באה בראשונה רק בתלמוד הוצ׳ ויניציה. ע״י דקדוקי סופרים VIII 38;

5) ירו׳ פאה ט״ז ע״א. ע״י מאמרו של בר קפרא ע״ד השלום. אגדת התנאים כרך ב׳ ח״ב ע׳ 164.

6) קהלת רבה ט׳ י״ב. ע״פ קבלה משֻלשת: ר׳ עזרי׳ ור׳ יונתן בר׳ חני בשם ר׳ יצחק בר מריון בשם ר״ח. ואח״כ בא מאמרו של ר׳ אלעזר באותו הענין. — מעיל (של כה״ג, שפעמונים תלוים בו — דבר שבקול) מכפר על לשון הרע (דבר שבקול), זבחים פ״ח:

7) ע״י אגדת התנאים כרך ב׳ ח״ב 164.

8) סוטה כ״א:

ואזהרה לבעל דין, שלא יטעים דבריו לדַיָן, קודם שיבוא בעל דין חברו [1]. — וכבגד עדים כל צדקותינו (ישעיה, ס"ד ה'): מה בגד זה כל נימה ונימה מצטרפת לבגד גדול, אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול [2]. — גדול המְצֻוָה ועושה ממי שאינו מצוה ועושה [3].

— תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנא': וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישע', נ"ד) (אל תקרי בניך אלא בוניך) *) [4]. ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו (ישע', ג' י"ד) — אם שרים חטאו, זקנים (מורי העם) מה חטאו? אלא אימא (אֱמור): על זקנים שלא מחו בשרים [5]. — כל מי שעיניו צרות בתלמידי חכמים בעולם הזה, מתמלאות עיניו עשן לעולם הבא [6]. — אפיקורוס זה המבזה תלמידי חכמים [7]. — כל המורה הלכה בפני רבו נקרא חוטא, שנא': בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך (תה', קי"ט י"א) [8]. — איזהו בן העולם הבא? כל שרוח רבותיו נוחה הימנו [9]. — היה אדם אומר לחברו בירושלים: הקריני פרק אחד, ואמר לו: אין בי כח, השניני פרק אחד, ואמר לו: אין בי כח, אמר להם הקב"ה: תבוא לכם שעה, ואני עושה לכם כך: „וילכו בלי כח לפני רודף"

1) סנהדר' ז': הנוסחא „ר' חנינא" היא הנכונה, מה שמוכח מהמאמר הקודם הדומה לו.

2) ב"ב ט': סמוך לו מאמרו של ר' אלעזר הדומה לזה **). ר"א בשם ר"ח נתן כלל להוצאת הצדקה: כל המצות (נדבות) עד שלא נתנו לגזברין אתה רשאי לשנותן, משנתנו לגזברין אי אתה רשאי לשנותן (ירו' מגילה פ"ג ה"א).

3) קדושין ל"א., ב"ק ל"ח., פ"ז., ע"ז ג'.

4) ה' פעמים בתלמוד בבלי: בסוף ברכות, יבמות, נזיר, תמיד, כריתות ופעם אחת בירוש' בסוף ברכות בלי הפסקא „א"ת בניך" וכו' וכן גם בסוף מגילת תענית. מוסר המאמר הוא ר' אלעזר א"ר"ח.

5) שבת נ"ד.

6) ב"ב ע"ה. ר"ח סומך על הכתוב שמביא שם ר' יוחנן (ישעי', ד' ה'): „ועשן ונגה אש להבה לילה, כי על כל כבוד חופה".

7) סנהדרין צ"ט. ביחד עם רב. השוה: ירוש' בכורים ס"ג ע"ג בסוף.

8) ערובין ס"ג. מוסר המאמר הוא ר' זעירי, סמוך למאמר דומה לזה של ר' יוחנן.

9) שבת קנ"ג.

*) פי' „אל תקרא בניך אלא בוניך" הוא ע"ד מ"ש בשהש"ר פ' א' פסוק ה': „אל תקרי בנות ירושלים, אלא בינות ירושלים, זו סנהדרי גדולה של ישראל, שיושבין ומבינין אותם בכל שאלה ומשפט". אף כאן „בוניך", תלמידי חכמים המבינים והמסבירים.

**) המעשה שהביא כאן המחבר ברמז מכתובות ס"ז: מובא כבר בשלמות בהערת המתרגם (לעיל 4).

(איכה, א׳ ו׳) [1]. — כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנא׳: ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי (אסתר, ב׳ כ״ב) (ובזה הביאה גאולה) [2]. — יראת ה׳ טהור (תהל׳, י״ט י׳), זה הלומד תורה בטהרה (כשהוא נשוי) [3]. — לא בשמים היא (התורה דב׳, ל׳ י״ב), היא וכל כלי אומנתה נתנה: ענותנותה, צדקה וישרנותה ומתן שכרה [4]. — כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם, ממשה רבנו (דברים ט׳ י״ח וכו׳) [5]. על כל נשימה ונשימה שאדם נושם צריך לקלס לבורא, שנא׳: כל הנשמה (נשימה) תהלל יה (תהל׳, ק״ן ו׳) [6]. — ההוא דנחית (עבר לפני התבה) קמיה דר׳ חנינא אמר: האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעזוז והיראוי החזק והאמיץ הודאי והנכבד. המתין לו עד דסיים. כי סיים, אמר לו: סיימתינהו לכולהי שבחא דמרך? (הגמרת כל השבחים של הקב״ה?) למה לך כולי האי? אנן הני תלת דאמרינן (אנחנו גם אלה שלשה התארים שאנו אומרים), אי לאו דאמרינהו משה רבנו באורייתא ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנינהו בתפילה, לא הוינן יכולין למימר להו (אם לא אמרם משה רבנו בתורה ובאו אנשי כנסת הגדולה ותקנום בתפלה, לא היינו רשאים לאמרם), ואת אמרת כולי האי ואזלת (ואתה אמרת כל כך הרבה)? משל למלך בשר ודם, שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב, והיו מקלסין אותו בשל כסף, והלא גנאי הוא לו [7]. — ראשונות (שלש הברכות

---

1) איכה רבתי א׳ ו׳, רבנן בשם ר״ח. אולם רב הונא, רב אחא ור׳ סימון מסרו מאמר זה בשם ר״ש בן לקיש.

2) מגילה ט״ו, ר״א בשם ר״ח. בברייתא אבות פ״ו י׳ מובא זה (האומר בשם אומרו) בתור אחד ממ״ח דבר, שהתורה נקנית בהם, ואח״כ בא בתור הוספה מאמרו של ר״ח בלי הזכרת שמו. המאמר הזה מובא כאן ע״פ חולין ק״ד, ונדה י״ט: [ובמס׳ כלה ספ״ב מובא בשם ר׳ אליעזר בן זהבאי, ושם הגירסא „בשם רבו״. — הערת המתרגם].

3) יומא ע״ב: בקדושין כ״ט: יש בזה מחלוקת בין שמואל ובין ר׳ יוחנן ויוצא שר׳ יוחנן חולק על ר״ח. וע״ז מוסיף התלמוד: הא לן (לבני בבל) והא להו (לבני א״י). ומוכח מזה, שר״ח הסכים למנהג הבבלים, להקדים לישא אשה. ובמנחות ק״י: דורש ר׳ יונתן: „ומנחה טהורה״ (מלאכי, א׳ י״א), זה הלומד תורה בטהרה (אחרי הנשואין).

4) דברים רבה, באותו ענין, פ׳ ח׳ קרוב לסוף.

5) ברכות ל״ב: מובן שבמקום „ואתפלל״ צריך לקרוא שם „ואתנפל״, כמ״ש בכ״י מינכן. לפי נוסחא אחרת, בעל המאמר הוא ר׳ חנין (במקום אמר צ״ל „ואיתימא״). רבינוביץ (I 86 ע״ב) מנסח „ר׳ אבין ור׳ יוחנן״. בב״ר בראש פ׳ מ״ד מצינו „ר׳ אבין בשם ר׳ חנינא״.

6) ב״ר בסוף פ׳ י״ד, ר׳ לוי בשם ר״ח.

7) ברכות ל״ג: ע׳ להלן ע׳ 209 הערה 4 (בגרמנית *).

---

*) ע׳ שו״ט ב׳, י״ט ב׳, ששם מספר כי ר״ח יחד עם ר׳ יונתן הוכיחו את החזן ואמרו לו: אין לך להוסיף על מטבע שטבעו חכמים בברכות; וכן בירו׳ ברכות פ״ט ה״א.

הראשונות שבי״ח) דומה לעבד שמסדר שבח לפני רבו; אמצעיות, דומה לעבד שמקבל פרס מרבו; אחרונה, דומה לעבד שקבל פרס מרבו ונפטר והולך לו [1]. — מי שיש לו חולה בתוך ביתו צריך שיערבנו (בתפלתו) בתוך חולי ישראל (בתוך ברכת „רפאנו" הקבועה לכל חולי ישראל) [2]. — כל שאינו מפיק (מעביר) מגן בשעת גאוה (אינו מתפלל „מגן אברהם" (תפלת י״ח) בשעת שכרות, המביאה לידי גאוה) סוגרין וחותמין צרות בעדו (אין צרות באות עליו) [3].

— ר״ח מעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא (היה מתעטף בכסותו בערב שבת בנטות היום), אמר: בואו ונצא לקראת שבת המלכה [4]. — צריך שיהיו לאדם שני עטיפין, אחד לחול ואחד לשבת. מאי טעמא? — ורחצת וסכת ושמת שמלותיך (רות, ג' ג'), וכי ערומה היתה? אלא אלו בגדי שבתה [5]. — בקושי התירו לנחם אבלים ולבקר חולים בשבת [6]. — את המשנה דמאי פ״ד מ״א: הלוקח פירות ממי שאינו נאמן על המעשרות ושכח לעשרן, שואלו בשבת ואיכל על פיו, מבאר ר״ח: מפני שאימת שבת עליו (השבת משפיעה עליו לזכך את טבעו), והוא אומר אמת [7]. — לעולם יסדר אדם שלחנו במוצאי שבת, אעפ״י שאינו צריך אלא לכזית [8].

---

1) ברכות ל״ד.

2) שבת י״ב:

3) ערובין ס״ה. (ר' יוחנן מנסח את המאמר הזה באופן אחר קצת, אולם המובן הוא אחד). יסוד המאמר הוא הפסוק איוב, מ״א ז': „גאוה אפיקי מגנים סגור חותם צר", שר״ח מבארו באופן מפולפל. שם מסופר: כי ר״ח ביומא דריתחה (ביום שכעס מאד) לא הוה צלי (לא היה מתפלל), אמר: בצר אל יורה. רש״י שם מפרש, כי אין זה פסוק בתנ״ך, אלא אולי הוא מבן סירא (עי' ע״ז אגדת אמוראי בבל דף כ״ח, הערה 193 בגרמנית) *).

4) שבת קי״ט. בנוסחאות שונות מעט מובא בב״ק ל״ב ע״א וב'. המלה „כלה" נשתרבבה בדברי ר״ח, כנראה, מדבריו של ר' ינאי: „בואי כלה".

5) ירושלמי פאה פ״ח ה״ז, רות רבה לאותו פסוק, פסיקתא ר' פ' כ״ג (קט״ו ע״ב) ובמקום ר' חנין צ״ל ר' חנינא. אותו הבאור לרות ג' ג', נמצא בשבת קי״ג בשם ר' אלעזר, שבודאי קבלו בראשונה מפי ר״ח.

6) שבת י״ב, ירו' שבת ט״ו ע״ב, פסיקתא רבתי פ' כ״ג (קט״ז ע״ב).

7) ירוש' דמאי פ״ח ה״א, ר' ביבי אמר ר״ח בתור באור למשנה פ״ד מ״א. לפני זה באה שם דעת ר' יוחנן שונה מזו.

8) שבת קי״ט: ר' אלעזר אומר ג״כ כזאת על סעודת ליל שבת.

---

*) ר' משה בר' דוני כתב בספר ראש משביר לערובין נ״ה, שזה לקוח מספר אחיה השלני הנמצא בערי המערב (הע' ר' חיים סתהון ז״ל).

ב.

ישראל. עבודה זרה. וכוחים. גרים.

— מזל (השפעת הכוכבים) מחכים, מזל מעשיר, יש מזל לישראל [1].— מהו „כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם" (הושע, א' ט')? אעפ"י שאתם לא עמי, שתבקשו להפריש ממני, אני לא אהיה לכם, אין דעתי משתוית עמכם, אלא בעל כרחכם תהיו עמי. וכן הוא אומר: „והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים", אלא מה אני עושה לכם? „חי אני נאם ה"א, אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלך עליכם" (יחזקאל, כ' ל"ב וכו'). הא למדת חבתן של ישראל לפני המקום [2] — על כל שבח ושבח שישראל משבחין להקב"ה, משרה שכינתו עליהם. מה טעם? „ואתה קדוש יושב תהלות ישראל" (תהל', כ"ב ד') [3]. — כי אתה ה' מחסי עליון שמת מעונך (שם, צ"א ז'). אמר לו: נתת תורתך לנו וכבודך נתת בעליונים, אתמהא? היכן שנתת תורתך, ראוי שתתן כבודך [4]. — אמרה כנסת ישראל: לשעבר עשית את מלחמותינו, שנא': כי אז יצא ה' לפניך (שמואל ב', ה' כ"ב). ואף לאחרונים אתה עתיד לעשות כן, שנא': ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכר', י"ד ג'). ואנן דאימצין אנן (אמצעיים, חיים בזמן ההוה), לית את נפיק לן, „ולא תצא בצבאותינו" (תהל', מ"ד י' ס' י"ב [5] — אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: לשעבר הייתי אני מבהלת לאחרים, כד"א: ויבהילו להביא את המן (אסתר, ו' י"ד) וכתוב אחד אומר: בלהות אתנך ואינך (יחזקאל, כ"ו כ"א), ואומר: אז נבהלו אלופי אדום (שמות, ט"ו ט"ו), ועכשיו הפוכה עלי [6] — מְשל לשַיָּר (נוסע) שהיה מהלך בדרך, כיון שהחשיך, בא לו

---

1) שבת קנ"ו: ר' יוחנן חולק עליו ואומר: „אין מזל לישראל". כמו כן אמר שם ר"ח (נגד דעתו של ר"י בן לוי): „לא מזל יום גורם, אלא מזל שעה גורם". בירוש' שבת ח' ע"ד מסופר ע"ד פגישת שני תלמידי ר"ח עם אצטגניני אחד.

2) במדבר ר' ב' סעיף ט"ז (דפוס ווילנא).

3) ב"ר ריש מ"ח, ר' שמואל בר חייא ור' יודן בשם ר"ח. בשהש"ר ב' ט' (במקום „שבח"—קלוס) רק ר' שמואל בשם ר"ח. בשו"ט באותה פרשה (במקום „שבח"—תהלה) בעל המאמר הוא ר' שמואל בלבד. פסיקתא רבתי ט"ו (ע"ב ע"א): ר' שמואל בר חייא בר יהודה בשם ר' חנינא.

4) שו"ט צ' י"ז, שם צ"א ט' בא המאמר בקצור: „נתת את התורה בתחתונים ועליון שמת מעונך". במדבר ר' י"ב: „אתה נותן את התורה בתחתונים אצלנו ושכינתך תשרה בעליונים". הפתגם הארמי שבא בשני המקומות בשו"ט: „נפשי מן דכלת ועיינא (בילקוט: לי) מן קדחתא", אינו מובן לי.

5) שו"ט י"ג ב'.

6) איכה ר' ריש פ' ב'.

הבורנני (היושב במבצר) אמר לו: הכנס עצמך לבורנן מפני היה רעה ומפני הליסטים. אמר לו: אין דרכו של שַׁיָּר להכנס לבורגן. כיון שהלך, בא עליו אישון לילה ואפלה, חזר ובא לו אצל הבורנני והיה מבקש ממנו שיפתח לו. אמר הבורנני: אין דרכו של בורנן להפתח בלילה, ואין דרכו לקבל אדם בלילה, בשעה הזו, כשאני בקשתי להכניסך, לא רצית, עכשיו איני יכול להכניסך. כך אמר הקב"ה: דרשו את ה' בהמצאו, קראוהו בהיותו קרוב (ישע', נ"ה ו'), „שובו בנים שובבים" (ירמ', ג' כ"ב), ולא היו מבקשים לשוב, אמר הקב"ה: אלכה ואשובה אל מקומי (הושע, ה' ט"ו), כיון שנמכרו לעבו"ם, שנמשלו לחיות, התחילו צועקים: למה ה' תעמוד מרחוק? (תהל', י' א'), אמר להם הקב"ה: כשבקשתי, לא בקשתם, עתה שאתם מבקשים ממני, איני שומע לכם, מדה כנגד מדה, לכך נא': ויהי כאשר קרא ולא שמעו, כן יקראו ולא אשמע, אמר ה' צבאות (זכר', ז' י"ג[1]). — אל בחמתך תיסרני (תהל', ו' ב'), (משל) למלך שכעס על בנו, היתה לפניו אבן גדולה, ונשבע המלך שהוא זורקה בו. (לאחר שנח כעסו) אמר המלך: אם אני זורקה בו, עוד אין לו היים, מה עשה המלך? כתתה ועשאה צרורות קטנות והיה זורקן בו אחת, אחת, נמצא לא הזיק את בנו ולא בטל את גזרתו (כך עשה הקב"ה עם ישראל)[2]. — שובי, שובי השולמית וכו' (שה"ש, ז' א'), ד' פעמים כתוב כאן „שובי שובי", כנגד ד' מלכיות ששולטין בישראל, וישראל נכנסין תוך ידיהן בשלום ויוצאין בשלום (השולמית—שלום)[3]. — ושבתי אני ואראה את כל העשוקים וכו' (קהלת, ד' א') — ר"ח פתר קרייה בהרוגי מלכות, שהם באים לחיי העולם הבא, אעפ"י שאינן מתודין[4]. — לא הגלה הקב"ה את ישראל לבבל, אלא מפני שקרוב לשונם (של הבבלים) ללשון תורה[5]. — קודם לארבעים שנה עד שלא גלו ישראל לבבל, נטעו תמרים בבבל,

---

1) שו"ט י' א', אחר מאמרו של ר' יוחנן.

2) שו"ט ו' ד', לפני זה משל דומה לזה של ר' אלעזר. השוה: משלו של בר קפרא בויק"ר ל"ב שדומה קצת לזה. אגדת התנאים כרך ב' ח"ב 169.

3) שהש"ר לאותו פסוק, ר' שמואל בר חייא בר יודן בשם ר"ח, עי' בעמוד הקודם הערה 3. ע"ר התלאות הרבות שסבלו היהודים מממשלת רומא, שהיתה שולחת בהם את פקידיה, ביחוד בימי החג, מראה לנו מאמרו של ר"ח: אין לך כל רגל ורגל שלא בא לטבריה אגמון וקסטון ובעלי זמורה (פקידים שמכים את העם במקלות ובשוטים). שבת קמ"ה סוף ע"ב.

4) קה"ר לאותו פסוק.

5) פסחים פ"ז: נגד דעתו של ר' יוחנן שאמר: ששגרן לבית אמן. עי' אגדת התנאים כרך א' ח"א 23 הע' 3.

ע״י שיהו להוטים אחר מתיקה, שהיא מרגלת הלשון לתורה [1]. — לא חרבה ירושלים, אלא מפני שלא הוכיחו זה את זה, שנא׳: היו שריה כאילים (איכה, א׳ ו׳), מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה, אף ישראל שבאותו הדור כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה [2]. — אחת לששים או לשבעים שנה הקב״ה מביא דבר בעולם ומכלה ממזריהן ונוטל את הכשרין עמהן, שלא לפרסם את חטאיהן, ואייתינה כיי דמר (וזהו כמו שאמר) ר׳ לוי בשם ר״ש בן לקיש (ויקרא, ו׳ י״ח): במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת (שלא לפרסם את החטאים [3]).

— לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד, אם כן למה נבראת לבנה? אלא מלמד שצפה הקב״ה שעתידין אומות העולם לעשותן אלהות. אמר הקב״ה: מה אם משהן שנים, מכחישין זה את זה, אומות העולם עושין אותן אלהות, אלו היו אחת — על אחת כמה וכמה! [4]. — אף בני נח נצטוו על אשת איש,

---

1) ירושׁ׳ תענית פ״ד ה״ה בסוף, פסיקתא קי״ד א׳, איכה ר׳ פתיחתא ל״ד בסוף. ע״ד הפעולה הטובה של תמרי בבל על לומדי תורה, שהמתיקו להם את חייהם, השוה: קריאתו של עולא: „סלא צנא דדובשא בזוזי, ובבלאי לא עסקי באורייתא!" פסחים פ״ח., תענית ט׳: כדאי להעיר, שר׳ חנינא „ציר חרותא" (היה מציר ענף של דקל במקום חתימת ידו), נשין ל״ו, בודאי לזכרון בבל ארץ מולדתו. כנראה היה ר״ח מומחה בגדול עצים. הוא היה אומר על עץ השקמה: אחת לשלשים יום תהום עולה ומשקה אותה. מאי טעמא? אני ה׳ נוצרה לרגעים אשקנה (ישעי׳, כ״ז ג׳), ירושׁ׳ ברכות פ״ט בסוף ה״ג ותענית פ״א ה״ג. כן הוא מדבר בשבח הזית, הידוע בשם „אגוריי", ירושׁ׳ בכורים פ״א ה״ג. עי׳ עוד ב״ק צ״א: ב״ב כ״ו. „לא שכיב שבחת ברי, אלא דקץ תאנתא בלא זימנה". איכה ר׳ פתיחתא ל״ב (מחלוקת עם ריב״ל: מה מפרה יותר את האדמה—הזיבול או החרישה?).

2) שבת קי״ט: ר׳ עמרם בנו של ר׳ שמעון בר אבא בשם ר״ש בר אבא בשם ר״ח (ראה למעלה 9 הערה 5). באיכה ר׳ שם מוסר ר׳ סימון בשם ר׳ שמעון בר אבא וריש לקיש בשם ר׳ יהושע (בן לוי) בנוסח קצת שונה מזה: מה אילים בשעת שרב הופכין פניהם אלו תחת אלו, כך גדולי ישראל רואין דבר עברה והופכין פניהם ממנו. השוה למעלה עי׳ 12.

3) ירושׁ׳ יבמות פ״ח ה״ג. השוה דרשתו של ר״ח בצפורי בשעת המגפה: זמרי אחד היה בדורו, ונפלו מישראל כ״ד אלף (במדבר, כ״ה ט׳), ואנו כמה זמרי יש בדורנו, ואתם מתרעמין! (ירושׁ׳ תענית פ״ג ה״ד).

4) ב״ר ריש פ׳ ו׳, פסיק׳ דר״כ מ״ב ע״א, פסיקתא רבתי ריש פט״ו. לפני זה מאמר דומה לו של ר׳ יוחנן, יסוד דבריהם הוא הפסוק „יהי׳ (יחיד) „מארת" (בלי וא״ו סימן הרבים), משמע שכונת הבוי״ת היתה בראשונה רק למאור אחד. המוסר בשמו הוא ר׳ עזריה ובפסיקתא ר׳ זעירה; השוה ירושׁ׳ תענית פ״ג ה״ד: ר׳ זעירה בשם ר״ח.

שנא׳: ודבק באשתו (בר׳, ב׳ כ״ד) ולא באשת חברו [1] — א״ל ההוא מינא (יהודי נוצרי) לר״ח: השתא בָרִי (ודאי) טמאים אתון, דכתיב: טמאתה בשוליה (איכה, א׳ ט׳) — אמר ליה: תא חזי מה כתיב בהו: השוכן אתם בתוך טמאתם (ויקרא, ט״ז י׳) אפילו בזמן שהן טמאין, שכינה שרויה ביניהן. א״ל ההוא צדוקי [2] (מינא) לר״ח: שקורי משקריתו (אתם משקרים בזה, שאמרתם ששים רבוא עירות היו בהר המלך שהוא מקום קטן). א״ל: ארץ צבי כתיב בה (בארץ־ישראל) (דניאל, י״א מ״א), מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו, אף ישראל בזמן שהן יושבין עליה רַוְחָא, ובזמן שאין יושבין עליה נמרא (מתכוצת [3]). —

[1]) ירושׁ׳ סנהדרין נ״ח ע״ג שני מאמרים, שמסר ר״א בשם ר״ח. במאמר השני — ר׳ שמואל (בודאי בר חייא) ור׳ אבהו בשם ר״א דאמר בשם ר״ח. השוה סנהדרין בבלי נ״ח., ששם מובא עוד מאמר שלישי השייך לענין הזה (רב דימי אמר ר׳ אלעזר): בן נח שייחד שפחה לעבדו ובא עליה, נהרג עליה. שמואל מספר בשם ר״ח מעשה מתועב של גוי, ע״ז כ״ב:

[2]) יומא נ״ו: במקום צדוקי צ״ל מינא. בכ״י אחד גורס אבהו ת׳ חנינא, מה שמתבאר בנקל, מפני שר׳ אבהו היה רגיל להתוכח עם המינים. על אדות וכוח שהיה בין ר״ח ובין מין אחד ע״ד שנותיו של בלעם, ראה להלן, בפסחים פ״ז: ההוא מינא (א״ל) לר״ח: אנן מעלינן מינייכו (אנו יותר טובים מכם). כתיב בכו: כי ששה חדשים ישב שם וכו׳ עד הכרית כל זכר באדום (מ״א, י״א ט״ז), ואילו אנן, איתינכו גבן כמה שני, ולא קא עבדינן לכו מידי (ואולם אנו — אתם יושבין עמנו כמה שנים ולא עושים לכם כלום). א״ל: רצונך ישפל לך תלמיד אחד. נטפל לו ר׳ אושעיא, א״ל: משום דלא ידעיתון היכי תעבדו (שאינכם יודעים איך לעשות): תכלינון כלהו? ליתנייהו גבייכו (לכלותם כלם? — אינם כלם אצלכם). מאי דאיכא גבייכו? (ולכלות כמה שיש אצלכם) קרי לכו מלכותא קטיעתא (מקוטעת). א״ל: גפא דרומאי! (כנף הנשר הרומאי — ל׳ שבועה) בהא נחתינן ובהא סלקינן (במחשבה זו אנן עסוקים תמיד. — רש״י).

[3]) גטין נ״ז. השוה אגדת אמוראי בבל ע׳ 66 בהערה 30 (בגרמנית). אולי זהו המין שאמר לר״ח: יאה משבחיתו בה בארעכון, בית סאה אחת הניח לי אבא — מטנה משח, ממנה חמר, מטנה עבור, מטנה קטניות, מטנה רועות מקנתי *). עי׳ שהש״ר א׳ ט״ז בסוף על מאמרו של ר׳ יוחנן, המשוה את הישוב הצפוף שהיה בא״י מלפנים לישוב המועט שהיה בימיו, — א״ר חנינא: „קפצה להם א״י״, שהכונה בזה דומה למה שדרש על „ארץ צבי״ **).

*) שם מסַפר ע״ד חבתו של ר״ח לא״י, שהיה מתקין מתקליה (משוה ומתקן את מכשולי העיר מחמת חבת הארץ, שהיתה חביבה עליו, ומחזר שלא יצא שם רע על הדרכים. - רש״י). ר׳ חנינא מספר בשבח צמחי א״י: כשעליתי מן הגולה התרתי אזורי ושל בֶהְמִי (מוליך בהמתי) ושל אבא בני להקיף קורתו של חרוב אחד ולא יכלתי. אמר ר׳ חנינא: כשעליתי מן הגולה נטלתי הרוב ופצעתיו ומשך מלוא כף ידי דבש (מדרש שמואל י״ג ז׳, ובירו׳ פאה פ״ז ה״ד בארמית).

**) קפצה מל׳ ולא תקפץ את ידך (דברים, ט״ו ז׳) - נתכוצה. האותיות הדומות בסבפא מתחלפות זו בזו.

משל למלך שהיה לפניו שלחן ערוך ומיני תבשילין. נכנס עבדו נתן לו חתיכה שני — נתן לו ביצה. שלישי — נתן לו ירק, וכן לכל אחד ואחד. נכנס בנו, נתן לו כל השלחן לפניו. א״ל: לאלו נתתי מנה, מנה, אבל את הכל נתתי ברשותך. כך הקב״ה לא נתן לאומות אלא מקצת מצות. אבל כשעמדו ישראל, אמר להם: הרי כל התורה כולה לכם. שנאמר: „לא עשה כן לכל גויי (תה׳, קמ״ז כ׳ [1] *) — גר וחושב מגלגלין עמהן י״ב חדש. אם חזר בו הרי יפה, ואם לאו — הריהו כגוי לכל דבר [2]. גוי שקלל את השם ואח״כ נתגייר, אינו נענש מפני שנשתנה דינו [3].

הוספה.

מעשה בטבח אחד בצפורין שהיה מאכיל את ישראל נבלות וטרפות. פעם אחת ערב יום הכפורים עם חשכה, שתה יין הרבה ונשתכר ועלה לראש הגג ונפל ומת. התחילו הכלבים מלקקין בדמו. אתון שאלון (באו ושאלו) לר׳ חנינא: מהו מעברתיה מן קדמיהון (האם מותר להעבירו משם): אמר להן: כתיב (שמות, כ״ב ל׳) ואנשי קדש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו, — זה גזל את הכלבים והאכיל את ישראל נבלות וטרפות. ארפון לון, מדידיהון אינון אכלין (הרפו מהם, משלהם הם אוכלים). ירוש׳ ע״ז מ״א ע״א (פ״ק ב׳). — אצל המחבר בא ברמז לעיל ע׳ 6 סוף הע׳ 1. — המתרגם.

ג.

באורי מקרא.

הכלל היחידי שנשאר מר׳ חנינא בבאורי המקרא הוא: כל כסף האמור בתורה סתם — סלע, בנביאים - ליטרין ובכתובים — קינטרין, חוץ מכספו של

[1] שמו״ר פ׳ ל׳ ר׳ סימון בשם ר״ח. בירוש׳ ב״מ פ״ב ה״ה מספר ר״ח מעשה יושר שעשה יהודי אחד ושעי״ז נתעורר הגוי לקרוא: „בריך אלההון דיהודאי״ **).

[2] ירוש׳ יבמות פ״ח, ה״א. נמסר ע״י ר׳ שמואל בר׳ חייא בר׳ יהודה, עי׳ לעיל 14 הערה 3.

[3] ירוש׳ סנהדרין נ״ח ע״ג.

*) עי׳ לקמן בפ׳ ר׳ יוסי בר׳ חנינא (בגרמנית 430), משער המחבר שהמאמר הזה הוא של ר׳ יוסי בר חנינא.

**) ר׳ חנינא משתעי הדין עובדא: רבנין סבייא זבנין חד כדי דחטין מאילין דאיסרטום ואשכחון ביה חדא צררא דדינרא וחזרוניה להון, אמרין: בריך אלההון דיהודאי (ר״ח ספר עובדא זו: חכמי סבייא קנו כרי של חטין מחילים רומאים ומצאו בו צרור של דינרים והשיבוהו להמ׳ ואמרו (הגוים): ברוך אלהי היהודים!).

עפרון, שאעפ"י שכתוב בתורה סתם – קינטרין [1]. – שמות החדשים עלו בידן (של עולי גולה) מבבל. לשלשה השמות של החדשים, שנשארו מהימים שלפני הגלות, נותן ר"ח טעם בלשני: [„בירח האיתנים" (מ"א, ח' ב'), שבו נולדו האבות (איתני העולם), מתו האבות ונפקדו האמהות. „בירח בול" (מלכים א', ו' ל"ח), שבו העלה נובל והארץ עשויה בולות, בולות (גושים או בקעים), שבו בוללים לבהמה מן הבית (שאין עוד עשב בשדה). „בירח זיו" (שם, א') שבו זיוו של העולם: הצמחין נכרין והאילנות נכרין]. מכאן ואילך: ויהי בחדש ניסן (נחמי', ב' א'), בחדש העשירי הוא חדש טבת (אסתר, ב' ט"ז) [2].

ישוב סתירות: וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ (בר', ב' ה'), הכא את אמר: וכל שיח השדה וכו', ולהלן את אמר: ויצמח ה"א מן האדמה (שם, ט')? אמר ר"ח: להלן לגן עדן וכאן לישובו של עולם [3]. – ויבואו שני המלאכים סדמה (שם, י"ט א'), הכא את אמר מלאכים ולהלן את אמר אנשים (י"ח א', ט"ז)? אמר ר"ח: עד שלא עשו שליחותם קראם אנשים, משעשו שליחותם – מלאכים [4]. – כתוב אחד אומר: ואשב בהר (דברים, ט' ט'), וכתוב אחד אומר: ואנכי עמדתי בהר (שם, י' י') – לא יושב ולא עומד אלא שוחה [5]. – [ר' חנינא נפק לקרייתא (אל כפר), רמו ליה קראי אהדדי (שאלוהו לישב סתירה בין שני כתובים)]

---

[1] בכורות נ'. בירוש' קדושין פ"א ה"ג מובא בשם ר"ח רק החלק הראשון של המאמר ובשנוי קצת: כל שקלים שכתוב בתורה, והחלק השני, המוציא מן הכלל שקלי עפרון, מובא בשם ר' שמעון בן פזי. וכן בפסיקתא צ"ה א' ב', ב"ר פ' נ"ח (ששם האומר של החלק השני הוא ר' יודן בפסי' ר' א': אבא בר יודן בשם ר' יהודה בן סימון). בתנחומא ב' ראה ד' אין לחלק השני מחבר אחר (אלא הכל ע"ש ר' חנינא). שם בפי' בהר (א' בהוצ' בובר) גם כן כך, אלא שכלו מקוצר שם *). עי' שמו"ר פל"א (כל שקל האמור וכו'), רות רבה פ' ז'.

[2] ירושי' ר"ה פ"א ה"ב. עי' בבלי ר"ה י"א: ר"א אומר בתשרי נולדו אבות, ור"י (בן חנניה) אומר בניסן. הערות בלשניות של ר' חנינא עי' להלן על בר' כ"ב ט"ז:, ל"ב כ"ג ועוד.

[3] ב"ר פי"ג בראש. ע"ד הצמחים שבגן עדן (ע"פ תהלים, ק"ד י"ח) עי' מאמרן של ר"ח בב"ר ריש פט"ו (מובא להלן בסוף הפרק. – הסתרגם).

[4] ב"ר ריש פ' נ'.

[5] מגילה כ"א. חולק על רב.

---

*) בתנחומא בובר שם כתוב בזה"ל: „אמר בן מאמא (או בן מארא), אעפ"י שאר"ח כל שקלים שבתורה סלעים הם, חוץ מאלה שהן קנטרין". משמע שהמאמר „חוץ מאלה שהן קנטרין" הוא לבן מאמא. כל הענין מוסב על השאלה מפני מה „עפרן" כאן חסר וי"ו, וע"ז מביא את הפסוק נבהל להון וכו' חסר יבואנו (משלי, כ"ח כ"ב).

כתיב: והבית אשר בנה המלך שלמה לה' ששים אמה ארכו ועשרים רחבו ושלשים אמה קומתו (מ"א, ו' ב'), וכתיב: ולפני הדביר עשרים אמה ארך ועשרים אמה רחב ועשרים אמה קומתו (שם, כ')? אמר להו: כי קא חשיב משפת כרובים ולמעלה[1].

באורים שונים: — ויראו בני האלהים (בר', ו' ב'). למה קורא אותן בני אלהים? שהרבו ימים בלא צער ובלא יסורין[2]. — צעקת סדום כי רבה (שם, י"ח כ') — רבה והולכת[3]. — מאילת השחר עד שיאור המזרח אדם מהלך ארבעת מילין, משיאור המזרח עד שתנץ החמה ארבעת מילין. ומנין משיאור המזרח עד שתנץ החמה ארבעת מילין? דכתיב: וכמו השחר עלה וכו' וכתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה (בר', י"ט כ"ג) ומסדום לצוער ארבעת מילין[4]. — למה נקראת סכין מאכלת (שם, כ"ב ט"ז)? לפי שמכשר אוכלין[5]. — למה נקרא שמו גיד הנשה (שם, ל"ב כ"ג)? — שנשה (נעתק) ממקומו[6] — שני לחת העדות (שמות, ל"ב ט"ו) לחת כתיב: לא זו גדולה מזו (כלו': שניהם כאחד[7]. — אנשים חכמים וכו' (דברים, א' ט"ו) — צריכין הדיינין שיהיו בהן שבע מדות ואלו הן: חכמים ונבונים וידועים וארבע כמו שכתוב להלן (שמות, י"ח כ"א): ואתה תחזה מכל העם הרי שבע. ולמה לא כתב שבע כאחת? שאם לא נמצא משבע מביא מארבע, ואם לא נמצאו מארבע מביא מג'. ואם לא נמצא מג' מביא

---

1) ב"ב סוף צ"ח.

2) ב"ר פכ"ו יחד עם ר"ש בן לקיש.

3) ב"ר פמ"ט.

4) ירוש' ברכות פ"א ה"א, ירו' יומא פ"ג ה"ב; ב"ר נ'. בבלי פסחים צ"ג: מביא ראיה לדברי ר' יוחנן, שאמר: מעלות השחר עד הנץ החמה חמשה מילין, מסה שנא': וכמו השחר עלה וכו' וכתיב: השמש יצא וכו', ואר"ח: לדידי חזי לי ההוא אתרא והויא חמשה מילין, מזה נראה, שיש שתי גירסאות לדברי ר' חנינא. ובירוש' יומא פ"ג ה"ב בשם ר"ח: מאילת השחר עד שיאור המזרח ארבעת מילין. וכן נתן ר"ח שעור לבין השמשות בבלי שבת ל"ה: א"ר חנינא: הרוצה לידע שעורו של ר' נחמיה, יניח חמה בראש הכרמל וירד ויטבול בים ויעלה*). ע"פ בֶּדֶקר (פאלעסטינא אונד סיריען 2 אופלאגע 244) מגיעין משער המערב שבחיפה עד ראש הכרמל ב־37 דק (מינוטען).

5) ב"ר ריש פנ"ו.

6) ב"ר פע"ח, בחולין צ"א ע"א האומר הוא ריב"ל. והוכחה להוראת נשה—העתקה מן „נשתה גבורתם" (ירמי', נ"א ל').

7) שמו"ר פמ"א, ראה למעלה (16 הע' 3) פי' דומה לזה על „מארת" חסר כתיב.

---

*) ובירוש' ברכות פ"א ה"א: ר' שמואל בר חייא בר יהודה בשם ר"ח: התחיל גלגל חמה לשקוע, אדם עומד בראש הכרמל ויורד וטובל בים הגדול, ועולה ואוכל בתרומתו.

מאחד, שכך כתיב (משלי, ל' א') אשת חיל מי ימצא *)]. — פן תקדש (דב', כ"ב ט' בענין כלאים) — פן תוקד אש (שתאסר בהנאה ותהא צריכה שרפה [1].

— כמה הוא מחנה? — מאה, שנא': ויבא גדעון היא ומאה איש אשר אתו בקצה המחנה (שופטים, ז' י"ט) [2]. — ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד (ש"ב, כ"ב ט"ו). מאי „עת מועד"? משעת שחיטת התמיד עד שעת זריקתו [3]. — ויעש לבית חלוני שקיפים אטומים (מ"א, ו' ד'). שקופות אטומות היו: מקטינות מבפנים ומרחיבות מבחוץ. כדי להוציא אורה לעולם [4]. — מהיכן בא נבוכדנצר (להחריב את ירושלים)? דרך שממות בא, שנא': ממדבר בא, מארץ נוראה (ישעי', כ"א א') [5]. — קרץ מצפון בא בא (ירמי', מ"ו כ'). ר"ח ור"י בן לוי: חד אמר נכוסה (שחיטה), וחורנא (והשני) אמר נסוחה (עקירה ממקומו, גלות). מ"ד נכוסה מן הדא: הביאו לו את התמיד קרצו (יומא פ"ג מ"א). ומאן דאמר נסוחה—מגליין (מביא ראיה מהכתוב): מחומר קרצתי גם אני (איוב, ל"ג ו') [6]. — ועלהו לתרופה (יחזקאל, מ"ז י"ב). ר"ח וריב"ל, חד אמר: להתיר פה (נוטריקון של תרופה) עקרות, וחד אמר להתיר פה אלמים [7]. ויגלו מוסדות תבל מגערתך ה' (תה', י"ח ט"ז). לא מגערתך ממש, אלא מנשמת רוח אפך, שנא': נשפת ברוחך כסמו ים (שמות, ט"ו י') [8]. — אמר דוד לפני הקב"ה: רבון העולמים! שמא מפני שהם (דברי תורה) מתוקים מדבש (תה', י"ט י"א) בסרתי בהן ח"ו (קצתי בהן מפני המתיקות היתרה)? אלא גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב (שם, י"ב) — מצות קלות (שאדם דש בעקביו) [9]. —

---

1) ירושי' פסחים פ"ב ה"א.

2) ירושי' עירובין פ"א ה"י.

3) ברכות ס"ב: שמואל סבא חתניה דר' חנינא משמיה דר"ח. ר' יוחנן אמר: עד חצות ממש. השוה פרלם Meletemata Peschit. 16.

4) ויק"ר ל"א, פסיקתא קמ"ה ע"א.

5) שהש"ר ג' ד' בראש, לוי בשם ר"ח.

6) ירושי' יומא פ"ג ה"א, ראה לוי ח"א 394 ע"ב.

7) ירושי' שקלים פ"ו ה"ב, שהש"ר ד' י"ג, בבלי מנחות צ"ה ע"א החולקים הם חזקיה ובר קפרא. ראה אגדת התנאים כרך ב' ח"ב ע' 173 הע' 73.

8) שו"ט שם.

9) תנחומא ריש פ' עקב.

---

*) נשמט אצל בכר, והוא בד"ר א', א"ר ברכיה בשם ר' חנינא. הראיה מאשת חיל מי ימצא תמוהה, והרד"ל נדחק לפרשה. ושמעתי בשם הרב ר' יחיאל העליר, שבמדרש היה כתוב ראשי תיבות אחמ"י, והכונה היא לכתוב (שמות, י"ח כ"ד): אנשי חיל מכל ישראל, והפותר טעה וכתב: אשת חיל מי ימצא.

כאינש דאמר: אנא מהי לברי (כאדם האומר: אני בעצמי איסר את בני), כך אמרו ישראל לפני הקב״ה: רבש״ע! אל ישלט בנו אדם, אתה הוי דן אותנו. הוי: וקדוש ישראל התוו (תה׳, ע״ח מ״א [1]). — חתר בחשך בתים יומם חתמו למו לא ראו אור (איוב, כ״ד ט״ז) — מיומם חתמו למו (מציינים למו וגונבים, אעפ״י שלא ראו אור); כך היו אנשי דור המבול עושין: היו רושמין באפבולסמין (αποβαλοςαμον ביונית. דבר נותן ריח) ובאין וגונבין בלילה [2]. — חל וחומה (איכה, ב׳ ח׳) שורא ובר שורא (חומה קטנה לפנים מן החומה הגדולה. — רש״י) [3].

באורי מקרא הלכותיים: — דיני ממונות גומרין בו ביום (סנהדרין פ״ד מ״א). מנא הני מילי? אר״ח דאמר קרא: מלאתי משפט צדק ילין בה (ישעי׳, ל׳ ל״א) [4]. — רמז לציון קברות מן התורה מנין? — הרימו מכשול מדרך עמי (שלא יכשלו בקברים) (ישעי׳, נ״ז י״ד) [5]. — גט פשוט (שטר פשוט... שאינו תפור ומקושר.—רש״י) עדיו בשנים (אינו צריך לחתום בו אלא שני עדים) ומקושר (כותב שיטה ומניח חלק כשעור שיטה הכתובה, וכופלה על החלק ותופר וכן הלאה, כדי מקום תורף השטר, והעדים חותמין מבחוץ.—רש״י) בשלשה (צריך לחתום שלשה עדים) (ב״ב ריש פ״י). מנא הני מילי? (שיש הפרש ביניהם) דאמר קרא: וכתוב בספר והתום והעד עדים (ירמי׳, ל״ב מ״ד) — וכתוב בספר — זה גט פשוט, וחתום — זה מקושר, והעד — שנים, עדים — שלשה *). הא כיצד? שנים לפשוט, שלשה למקושר [6] — הרואה ס״ת שנשרף חיב לקרוע על הגויל בפני עצמו ועל הכתב בפני עצמו. מ״ט? — אחרי שרף המלך את המגלה ואת

[1] שו״ט שם. התוו — באה כנראה מלשון „תו״ (יחזקאל, ט׳ ד׳): הם סמנו את קדוש ישראל, שהוא יהיה שופטם. ובשו״ט הוצ׳ בובר נוספו (על פי שני כ״י) „שהתאוו לשולטנותן״ (של הקב״ה). וצ״ל „לשולטנותיה״, ולפי זה צ״ל „התוו״ מל׳ „התאוו״.

[2] ירוש׳ מעשר שני פ״ה ה״א. ובנוסחה אחרת בב״ר כ״ז (ג״כ בשם ר׳ חנינא): מה היו עושין? היו מביאין אפופולסימון ושף באבן ובאין בלילה ומריחין וחותרין. נוסחא שלישית (דרש רבא) בבלי סנהדרין ק״ט.: מלמד, שהיו נותנין עיניהן בבעלי ממון וספקידין אצלו אפרסמון... לערב באין ומריחין אותו... וחותרין שם.

[3] פסחים פ״ו. לפי דעה אחת האומר הוא ר׳ אחא.

[4] סנהדרין ל״ה. מה טעם אמרו: דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה (כמו בדיני נפשות)? שלא תנעל דלת בפני לוין (סנהדרין ב׳: ל״ב., ב״ק ב׳:, יבמות קכ״ב).

[5] מועד קטן ה׳.

[6] ב״ב ק״ס.

*) אפילו אם היה כתוב רק „והעד״—הייתי כבר יודע, שצריך שני עדים, כמ״ש: ע״פ שנים עדים... יקום דבר (דברים, י״ט ט״ו). ולמה הוא מוסיף עוד מלה יתרה „עדים״? ללמד שלפעמים צריך ג׳ עדים.

הדברים (ירמי׳, ל״ו כ״ז). את המגלה — זה הגויל, ואת הדברים — זה הכתב (ע״ש פסוק כ״ד)[1]. — אף למלכי אוה״ע אין מונין אלא מניסן. ע״פ חגי א׳[2].

ד.

לספורי המקרא ונושאיהם.

— כי מלאה הארץ חמס מפניהם (בר׳, ו׳ י״ג). איזהו חמס ואיזהו גזל? חמס אינו שוה פרוטה, וגזל ששוה פרוטה, וכך היו אנשי דור המבול עושין: היה אחד מהם מוציא קפתו מלאה תורמוסים, והיה זה בא ונוטל פחות משוה פרוטה וזה בא ונוטל פחות משוה פרוטה, עד מקום שאינו יכל להוציאן בדין; א״ל הקב״ה: אתם עשיתם שלא כשורה, אף אני אעשה עמכם שלא כשורה, הדא הוא דכתיב: הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה (איוב, ד׳ בסוף) — בלא חכמת התורה. — מבקר לערב יכתו, מבלי משים לנצח יאבדו (שם), ואין משים אלא דין[3]. — שתי פעמים כתוב: „הקורא למי הים״ (עמוס, ה׳ ח׳, ט׳ ו׳) כנגד פעמים שעלה הים והציף את העולם (אחת בימי אנוש וא׳ בימי נח). והיכן עלה בראשונה, והיכן עלה בשניה? בראשונה עד כפי (סלעי) ברבריה, ובשניה (כשקבל ים התיכון את צורתו המגבלת) עד עכו ועד יפו, הה״ד (איוב, ל״ח י״א): ואמר עד פה תבוא ולא תוסיף — עד עכו (עד פה — עד כה); ופא ישית בגאון גליך — עד יפו (יפוא*) ישית גאון גליך[4]. — ימלט אי נקי ונמלט בבר כפיך (איוב, כ״ב ל׳) — אינוניתא (זכות?) אונקיה (משקל קטן) אחת היתה ביד נח, אם כן למה נמלט? אלא בבור כפיך (של הקב״ה, בחסדו)[5]. — בן ארבעים ושמונה שנה הכיר אברהם את בוראו[6]. — והיה ברכה (בראשית, י״ג ב׳). אפילו

[1] ירוש׳ מ״ק פ״ג ה״ז.

[2] ירוש׳ ר״ה פ״א ה״א, ר׳ לעזר בשם ר״ח.

[3] ב״ר ל״א, בירוש׳ ב״מ פ״ד ה״ב מובא המאמר מקוצר, בלי שם אומרו, ובארמית**).

[4] ב״ר סוף פכ״ג: ר׳ חנניה ור׳ אחא בשם ר״ח. לפני זה באה נוסחה אחרת בסדר הפוך, שעכ״פ אינו נכון — ר׳ יודן ור׳ אבהו ור״א בשם ר״ח: בראשונה עלה עד עכו ויפו ובשניה עלה עד כפר ברבריה, אח״כ באה נוסחה שלישית: ר״א בשם ר״ח: בראשונה עלה עד קלבריה ובשניה עד כפר ברבריה (הנוסחאות א׳ וג׳ מובאות גם בירוש׳ שקלים פ״ו ה״ב).

[5] ב״ר כ״ט בראש. ר״ח דורש את שתי התבות „אי נקי״ כאלו הן תבה אחת „אונקיה״. ע״ד הנוסחאות השונות שבזה ע״י לוי ח״א 42 ע״ב.

[6] ביחד עם ר׳ יוחנן, ב״ר ל׳, שהש״ר ה׳ ט״ז, פסיקתא ר׳ פ׳ כ״א (ק״ה ע״א); ע״א מקורות אחרים, ע״י בובר בהערתו לתנחומא הוצ׳ שלו „לך לך״ ד׳, הערה 33. לפי סדר עולם בריש פ׳ א׳ נפלגו לשונות העסים (דור הפלגה) בשנת מ״ח לחיי אברהם.

*) דריש „פא״-יפוא, כי כך מצינו כתוב בעזרא, ג׳ ז׳.

**) לפנינו בירוש׳ מובא המאמר בשם ר׳ אחא.

ספינות שהיו מפרשות בים הגדול היו נצולות בזכותו של אברהם [1]. — וישב אברהם אל נעריו (שם, כ"ב י"ט). ויצחק איכן הוא? שלחו בלילה מפני העין (עין רעה) [2]. — ויצא יעקב וכו' (שם, כ"ח י') גָּרוּד (קֵרֵחַ), בלי כסף ורכוש, שלחו (אביו) [3]. — נתכנסו כל האמהות ואמרו (בתפלה לה'): דיינו זכרים, תפקד עוד זאת (את רחל העקרה) [4]. — בתחלה, קודם שירדו (השבטים) למצרים, היו מבזין בני השפחות ולא נהגו בהן מנהג אחוה וכו' אמר הקב"ה וכו' אורידם למצרים ויהיו כלם עבדים, ובשעה שאגאלם אטול להם מצות פסח, שיעסקו בה הם ובניהם ובני בניהם ויאמרו כלם "עבדים היינו לפרעה", נמצאו כלם שוים [5]. — כתיב שליו (שמות, ט"ז י"ג) וקרינן סליו — צדיקים אוכלין אותו בשלוה, רשעים אוכלין אותו ודומה להן כסילוין (קוצים) [6]. — והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי (דברים, א' י"ז) — על דבר זה (שהתפאר) נענש משה, שנא': ויקרב משה את משפטן לפני ה' (במדבר, כ"ז ה') (שנעלמה הלכה זו ממנו) [7]. — ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע (במדבר, כ' י') — כמלא פי כברה קטנה היתה בה (בפני הסלע), וכל ישראל עומדין בה? אלא מכאן, שהחזיק מועט את המרובה [8]. — ונשמת שדי תבינם (איוב, ל"ב ח') — כל הבינה שהיתה בבצלאל משל שדי היא [9]. — ששה חדשים היה (משה) עוסק במשכן: שלשה חדשים עשאוהו ושלשה חדשים קפלוהו [10]. — לא נתכהן פנחס

---

1) ב"ר ל"ג, ביבמות ס"ג מובא מאמר דומה לזה בשם ר' אלעזר: אפילו ספינות הבאות מגליא לאספמיא אינן מתברכות אלא בשביל ישראל.

2) ב"ר נ"ו בסוף.

3) ב"ר בריש פס"ח, ר' יהושע בן לוי חולק על זה.

4) ב"ר ע"ב בסוף, המאמר במגלה י"ג: א"ר אלעזר בשכר צניעות שהיתה ברחל זכתה ויצא ממנה שאול, ובשכר צניעות שהיתה בשאול זכה ויצאה ממנו אסתר, לפי המקורות שהביא רבינוביץ (ל', שם), אינו של ר"א, אלא של ר"ח, ור"א הוא רק מוסר בשם ר"ח.

5) פסיקתא חדתא ב"בית המדרש" של ילינק VI 38.

6) יומא ע"ה:

7) סנהדרין ח', ר"ח ואיתימא ר' יאשיה, השוה ספרי דברים סוף פי"ז.

8) ב"ר ה', ויק"ר פ"י קרוב לסוף, ר' יוסי בן חלפתא סומך גם זה שהחזיק מועט את המרובה למ"ש בשמות, כ"ד י"ח (עי' אגדת התנאים כרך ב' ח"א 125 הע' 3) ור' אלעזר— למ"ש בויקרא, ח' ב', ור' חמא בן חנינא למ"ש ביהושע, ג' ט'.

9) שמו"ר פמ"ח קרוב לסוף.

10) תנחומא הוצ' בובר פקודי ו', בפסיקתא ר' פ' ו' (כ"ד ע"א) מובא זה בחשבון יותר מבורר ויש בו רמז לחנכה *). בשמו"ר פנ"ב בראש, שֵם האומר הוא שָם ר' יוחנן, ע"ד

---

*) אלה הם דברי הפסיקתא שם: אר"ח בעשרים וחמשה בכסליו נגמרה מלאכת המשכן ועשה מקופל (סדרו וחברו) עד אחד בניסן... שבניסן נולד יצחק... ומעתה הפסיד כסליו שנגמרה

עד שהרגנו לזמרי [1]. — א"ל ההוא צדוקי (מינא) לר"ח: מי שמיע לך בלעם בר כמה הוה? א"ל מכתב לא כתיב. אלא מדכתיב (תהלים, נ"ה כ"ד) אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם (ימי שנותינו שבעים שנה (תהל', צ' י'), והחצי מזה שלשים וחמש), בר תלתין ותלת שנין או בר תלתין וארבע [הוה]. א"ל (המין): שפיר קאמרת: לדידי חזי לי פנקסיה דבלעם והוה כתיב ביה: בר תלתין ותלת שנין בלעם חגירא, כד קטיל יתיה פנחס ליסטאה*) [2]. — איוב גוי היה [3]. — משל לרועה שהיה מעביר צאנו בנהר, בא זאב להתגרות בצאן, מה עשה? נטל תיש גדול ומסרו לו; אמר: יהא מתגושש בזה עד שנעבור את הנהר, ואח"כ אני מביאו; כך בשעה שיצא ישראל ממצרים, עמד סמאל המלאך (השטן) לקטרג אותן. אמר לפני הקב"ה: רבש"ע, עד עכשיו היו אלו עובדי ע"ז, ואתה קורע להם את הים? מה עשה הקב"ה? מסר לו איוב, שהיה מיועצי פרעה, דכתיב בו: איש תם וישר, אמר הקב"ה: עד שהוא מתעסק עם איוב, ישראל עולים לים ויורדים, ואח"כ אלך ואציל את איוב [4]. — צדק לבשתי וילבשני (איוב,

הפתגם המיוחס לר"ח ע"ד ארון הברית, עי' אגדת התנאים כרך א' ח"ב 143 הע' 6.

[1] זבחים ק"א: ר' אלעזר בשם ר"ח.

[2] סנהדרין ק"ו: עי' גינר יודישע צייטשריפט VI, 34; פֶּרְלס, גרעטץ—מונאטסשריפט 1872 עמוד 266, שלדעתם בלעם הוא משל טפוסי לישו הנוצרי. וכן ד' שי"ר במכתבו משנת 1834 בהוספה העברית לבערלינער־מאגאזין 1890. דומה לתאר "ליסטאה" שנתן לפנחס, השוה את הכתבת הפיניקית שבמאוריטאניא, שנזכרה ע"י פרוקופיוס וסְוִיירַאס (עי' מלונו של ווינער ערך יהושע), ששם נקרא יהושע מנצח הכנענים בשם Ιησοῦς ληστης ואין ספק שיש דמיון בין הכתבת הזאת ובין הפתגם בפנקסיה דבלעם. כן עפ"י ב"ר א' פתיחתא ב': הגוים אומרים לישראל (שכבשו את ארץ כנען): אומה של בוזים אתם, (ברש"י לבר' א' א' שלקוח ממקור אחר — ליסטים אתם). עי' ביותר באור בהערתי Jewish qu. Review III 355.

[3] ב"ר סוף פ' נ"ז.

[4] שמו"ר כ"א בסוף. כנראה מתחילה לא היה כתוב "סמאל", כי אין ספק שהמאמר יצא מר' חנינא, אחרי שבנו ר' חמא מעיד על זה (והשם סמאל מאוחר.—הוס' המתרגם). עי' להלן ע' 473 הערה ב' (בגרמנית).

מלאכה בו. אמר הקב"ה עלי לשלם לו. מה שלם לו הקב"ה? חנכת בית חשמנאי. ובתנחומא בהוצאה הישנה נאמר (שמות פקודי): ר' שמואל בר נחמני אמר: בשלשה חדשים נגמרה מלאכת המשכן: תשרי, מרחשון, כסלו. והיה מונח מפורק טבת ושבט ואדר והעמידוהו באחד בניסן .. ר' חנינא אומר: באחד באדר (?) נגמרה מלאכת המשכן. למה? שהמלאכה שנעשית בקיץ ביום אחד נעשית בחרף בשני ימים. וכדברי רשב"נ שאמר שנעשה המשכן בג' חדשים, למה לא עמד מיד? אלא מפני שחשב הקב"ה לערב שמחת המשכן בשמחת היום (?) שנולד בו יצחק אבינו... והיו ליצני הדור מרננין ומהרהרין ואומרין: למה נגמרה מלאכת המשכן ואינו עומד מיד? ולא היו יודעין מחשבתו ועצתו של הקב"ה.

*) א"ל המין: טוב דברת. ראיתי בעצמי פנקסו של בלעם ושם כתוב: שלשים ושלש שנה היה בלעם החגר, כאשר הָרְגו פנחס הליסטים.

כ״ט י״ד), יש נאה ללבושו ואין לבושו נאה לו... אמר איוב: אני איני כן, אלא אני נאה לצדקה, והצדקה נאה לי [1]. — וטל ילין בקצירי (שם, פסוק י״ט)— הכל היו רואים שבזמן שהיה איוב קוצר את שדהו היו העננים קשורין על קצירו, בשביל שלא יְשַׁלְּהוּ (לא ייעפו הקוצרים) מן השרב [2]. — וכזאת וכזאת עשיתי (יהושע, ז׳ כ׳) — א״ר אסי אר״ח: מלמד שמעל עכן בשלשה חרמים, שנים בימי משה ואחד בימי יהושע [3]. — משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תהל׳, צ״ט ו׳) — משה שמש את ישראל במצרים ובמדבר ארבעים שנה וחי ק״כ שנה, ושמואל כל ימי חייו חמשים ושתים... ושקלן הכתוב כאחד *) [4]. — כיצד נתרחק דואג האדומי? ר״ח ור׳ יהושע בן לוי: חד אמר אש יצאה מבית קדשי הקדשים וליהטה סביבותיו, וחרנה (והשני) אומר: תלמידים ותיקים נזדווגו לו והיו למדים והוא שכח, לקיים מה שנאמר: חיל בלע ויקיאנו (איוב, כ׳ ט״ו) [5].— למה היה שלמה דומה? אר״ח: לבאר עמוקה מלאה מים, והיו מימיה צוננין ומתוקין וטובים, ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה, בא אדם אחד וספק לה חבל בחבל, משיחה במשיחה, ודלה ממנה ושתה, התחילו הכל דולין ושותין; כך מדבר לדבר, ממשל למשל, עמד שלמה על סודה של תורה [6]. — גדול מה שנא׳ בעובדיה ממה שנאמר באברהם ויוסף, דאילו באברהם ויוסף הצדיק כתיב „ירא״ בלבד, ובעובד״ה כתיב ירא ה׳ מאד [7]. — ר״ח ור׳ יונתן תרוייהון אמרין: למה היו עשרת השבטים ושבט יהודה ובנימין דומין? לשני בני אדם שהיו

1) שו״ט בראש פכ״ד.

2) תנחומא הוצ׳ בובר תולדות י״ג, שצריך לקרא שם כמו בכ״י פרסה בשביל ש[לא] ישתלהו. אפשר שר״ח היה משפע מהכתוב „כעב טל בחם קציר״ (ישעי׳, י״ח ד׳).

3) סנהדרין מ״ג; ר׳ אסי בשמו.

4) תנחומא „כי תשא״ בראש.

5) ירוש׳ סנהדרין פ״י ה״ב; נראה שחרנה זה הוא ריב״ל, שמשתמש בתאר תלמיד ותיק (עי׳ ירוש׳ פאה פ״ב ה״ו). ובשו״ט פ׳ נ״ב ב׳ ר״ח אמר: מה אדום מבליע (מבטל) זכיותיו של ישראל, כך דואג (האדומי) מבליע זכיותיו של דוד.

6) שהש״ר בפתיחתא. בב״ר צ״ג בראש מובא המשל בלי שם אומרו, ביחס לדברי יהודה אל יוסף.

7) שו״ט קי״ח ג׳. השוה: סנהדרין בבלי ל״ט: [לפנינו הגירסא ר׳ אבא.—הערת המתרגם].

*) אדם שכל שנותיו שלשים שנה ומעשר שנים ואילך הוא עמל בתורה ומצות, ואדם אחר חי שמונים שנה, ומעשר שנים ואילך עמל בתורה ומצות עד שמת, את אומר: הואיל ולא יגע הראשון אלא עשרים שנה וזה יגע שבעים שנה, שהקב״ה מרבה לזה שכר יותר? לפיכך אני אומר, שיכול בן עשרים שנה לומר לפני הקב״ה: אילולא שסלקתני מן העולם בחצי ימי, הייתי מאריך ימים ומרבה בתורה ומצות. עכ״ל של התנחומא, וע״ז הוא מביא ראיה מהכתוב: משה ואהרן בכהניו ושמואל וכו׳.

מתכסין בשמלה חדשה בימות הגשמים, והיה זה בונד (מושך) מכאן וזה בונד מכאן, עד שקרעו אותה, כך לא זזו (?) עשרת השבטים עוברים ע"ז בשמרון ושבט יהודה ובנימין עובדים ע"ז בירושלים, עד שגרמו לירושלים ליחרב [1]. — מאי „סריסים" (ע"ד דניאל, חנניה, מישאל ועזריה)? רב אמר סריסים ממש, ור"ח אמר: שנסתרסה עבודה זרה בימיהם (כלו': שנעקר יצרא דע"ז) [2]. — על מנת כן ירדו חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש, על מנת שיעשה בהן מופת [3]. — בשעה שעשה הקב"ה נס לחנניה מישאל ועזריה הרבה גרים נתגיירו, דכתיב: כי בראותו ילדיו מעשי ידי בקרבו יקדישו שמי; מה כתיב בתריה? וידעו תועי רוח בינה (ישעי', כ"ט) [4]. — למה נקרא שמו אחשורש? ר"ח אמר: שהכל נעשו רשין בימיו, שנא' וישם המלך אחשורש מס על הארץ (אסתר, י' א') [5]. ר"א בשם ר"ח אמר: שלש מאות ששים וששה יועצים היו לאותו רשע (המן), וכלם לא היו יודעים כזרש אשתו [6]. — ותלבש אסתר מלכות — בגדי מלכות מבעיא ליה? מלמד שלבשתה רוח הקדש, כתיב הכא „ותלבש" וכתיב התם (דה"א, י"ב י"ח) ורוח לבשה את עמשי וכו' [7].

ה.

דרשות. משלים.

— למה אין כתיב בשני „כי טוב"? שבו נבראת מחלקת, שנא': ויהי מבדיל בין מים למים (בר', א' ו') [8]. — וירדו בדגת הים (שם, כ"ח) אם

---

1) איכה ר' בפתיחתא י"ב. בויק"ר פ' ה' יש מחלקת בשמו מהיכן היו (עשרת השבטים) שותין יין? ר' אבהו בשם ר"ח אמר: מפתוגתא — (דורש נוטריקון): שהיה יינם מפתה את הגוף לזנות. ורבנן בשם ר"ח אמרו: מפלוגתא, שעל ידם נתפתו וגלו עשרת השבטים. השוה לזה מאמרו של ר"ח בעירובין פ"ה. „כל המתפתה מיינו (שמפייסין אותו על דבר ומתרצה כשטוב לבו ביין, — רש"י), יש בו מדעת קונו, שנא': וירח ה' את ריח הניחוח (בר', ח' כ"א) (דריחא דומיא דמשתייא הוא וכתיב: ויאמר אל לבו לא אוסיף וכו' דאירצי — רש"י). החרוז „מיינו — קונו" נראה שנעשה בכונה.

2) סנהדרין צ"ג: נגד דעת רב.

3) ב"ר סוף פנ"ו.

4) שהש"ר א' ג'.

5) מגילה י"א.

6) אבא גוריון פ' ה', ביהמ"ד ילינק I, 14 ר"ח בשם ר"ח. באסתר רבה בלי שם האומר; בילקוט אסתר ה' י"ב לקוח מאיזה מדרש „ר"א בשם ר"ח (השוה פסיקתא חדשה ביהמ"ד VI, 56).

7) מגילה ט"ו, ר"א בשם ר"ח.

8) ב"ר ד' קרוב לסוף.

זכו—רדו, ואם לו ירדו[1]. — כלו כאדרת (שם, ו׳ כ״ה) כלו ראוי לאדרת (רומז לאדרת מלוכה, שהיה מוכן למלכות אדום – רומי)[2]. — אלו היה יודע משה מה הקרבנות חביבין, בשעה שבאו ישראל לאותו מעשה (של העגל) היה מקריב כל קרבנות שבתורה, אלא ריץ לו לזכות אבות, שנא׳: זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות, ל״ב י״ג)[3]. — וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שם, ל״ד) – לאחר עשרים וארבעה דורות נגבה פסוק זה, שנא׳: קרבו פקדות העיר ואיש כלי משחתו בידו (יחזקאל, ט׳ א׳)[4]. — בעיא מיניה רב שמואל בר נדב מר״ח, ואמרי ליה ר׳ שמואל בר נדב חתניה דר״ח מר׳ יהושע בן לוי: מה נשתנה מצורע, שאמרה תורה בדד ישב מחוץ למחנה מושבו (ויקרא, י״ג מ״ו)? — א״ל: הוא הבדיל בלשונו הרעה בין איש לאשתו, בין איש לרעהו, לפיכך אמרה תורה „בדד ישב״[5]. — לפי שבלעם אומר לבלק: תנה לי בזה שבעה מזבחות (במדבר, כ״ג א׳) כלומר: שהקב״ה חפץ בקרבנות, שכן הוא אומר לרעי איוב ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אילים (איוב, מ״ב ח׳), א״ל הקב״ה: רשע, איני חפץ בקרבנות שלך – „זבח רשעים תועבה״ (משלי, ט״ו ה׳), ובמה אני חפץ? בתפלתן של ישראל, שנא׳: ותפלת ישרים רצונו (שם) (ישרים—ישראל, במדבר, כ״ג י׳)[6]. — בשביל ארבעים ושנים קרבנות שהקריב בלק מלך מואב, הובקעו מישראל ארבעים ושנים ילדים (מ״ב, ב׳ כ״ד)[7]. — מבליגיתי עלי יגון (ירמיה, ח׳ י״ח) מאי מבליגיתי?—מבלי הוגין בתורה לקיים מצות ומעשים טובים, עשיתי ביתי (בית המקדש) גתי, כמ״ש: גת דרך ה׳ (איכה, א׳ ט״ו)[8]. — הלוכו של שמש הוא קלוסו של הקב״ה, שנא׳: ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה׳ (תה׳, קי״ג ג׳)[9]. — נותן באוצרות תהומות (שם, ל״ג ז׳), מי גרם לאוצרות שיתמלאו בר?—תהומות![10]. — בוא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם, מדת בו״ד מלך יושב מבפנים ועבדיו משמרין אותו מבחוץ; מדת הקב״ה אינו

---

1) ב״ר ח׳ קרוב לסוף.

2) ב״ר ס״ג.

3) שהש״ר א׳ כ׳ בסוף.

4) סנהד׳ ק״ב.

5) ערכין ט״ז:

6) שו״ט י״ז ריש פסוק א׳, ר׳ יהושע (?) בשם ר׳ חנניה ובלי שם האומר בצ׳ א׳.

7) סוטה מ״ז. ר״ח דורש, לפי הנראה, מסוכין: בקיעת הילדים סוף פרשה ב׳ וסמוך לו הספור על דבר מישע מלך מואב.

8) פתיחתא דאיכה ר׳ בראש ס׳ ל״ב. דורש „מבליגיתי״ בנוטריקון כפול.

9) שו״ט י״ט ה׳, ר׳ אבהו בשם ר״ח.

10) תענית ט׳:

כן, [אלא] עבדיו יושבין מבפנים והוא משמרן מבחוץ, שנא׳: ה׳ שומרך, ה׳ צלך על יד ימינך (תה׳, קכ״א ה׳ [1]).—רשע עושה פעלת שקר (משלי, י״א י״ח) — זה נמרוד שהיו פעולותיו על שקר; וזורע צדקה שכר אמת (שם) — זה אברהם, שנא׳: ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה וכו׳ (בר׳, י״ח י״ט) [2]. — כל ימי עני רעים (משלי, ט״ו כ״ב)—זה שיש לו אשה רעה; וטוב לב משתה תמיד (שם)—זה שיש לו אשה טובה [3].— על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא (תה׳, ל״ב ו׳)—זו אשה, שנא׳: מצא אשה מצא טוב (משלי, י״ח כ״ב) [4].—גבר חכם בעז — זה בעז; ואיש דעת מאמץ כח (משלי, כ״ד ה׳), שנגבר על יצרו בשבועה (רות, ג׳ י״ג*) [5]. — כל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו, שנא׳: ותקראנה לו השכנות לאמר יֻלד בן לנעמי (רות, ד׳ י״ז), וכי נעמי ילדה? והלא רות ילדה? אלא רות ילדה ונעמי גדלה, לפיכך נקרא על שמה [6]. — ויאחז צדיק דרכו וטהר ידים יוסיף אמץ (איוב, י״ז ט׳) — צדיק זה הקב״ה, דכתיב: כי צדיק ה׳ (תה׳, ט״ו ז׳) וטהר ידים—זה הקב״ה, דכתיב ביה: טהור עינים מראות ברע**) (חבקוק, א׳ י״ג); יוסיף אמץ—זה הקב״ה שהוא מעצים כחן של צדיקים שיעשו רצונו [7]. — שבע ועשרים ומאה מדינה (אסתר, א׳ א׳), והלא מאתים חמשים ושתים (?) אפרכיות היו בעולם, ודוד משל בכלן, ההי״ד: ויצא שם דוד בכל הארצות (דהי״א, י״ד י״ז); שלמה שלט בכלן (מ״א, ה׳ א׳), אחאב שלט בכלן, ההי״ד: חי ה׳ אלהיך, אם יש גוי וממלכה (שם, י״ח י׳), וכי אדם משביע במקום שאינו שולט? ועוד מן הדא: ויפקד את נערי וכו׳ (שם, כ׳); נבוכדנצר שלט בכולן (דניאל, ב׳), דריוש שלט בכלן (שם, ב׳ ל״ח), אחשורש שלט בחצין [8]. —

מלבד משלי ר׳ חנינא שהובאו עד הנה [9], נמצאים בשמו עוד משלים שאנו מביאים בזה: משל לאדם, שמבקשין ממנו כלי גדול ויש לו, דומה עליו ככלי קטן, קטן ואין לו, דומה עליו ככלי גדול, (כך יראת ה׳) לגבי משה מילתא

1) מנחות ל״ג: בע״ז י״א, אומר אונקלוס בר קלונימוס, שמטעם זה קובעין מזוזה בפתח.
2) ב״ר ריש פמ״ה, ר׳ אבין בשם ר״ח.
3) ב״ב קמ״ה: אח״ז באים עוד ביאורים לפסוק זה מאת ר׳ ינאי, ר׳ יוחנן וריב״ל.
4) ברכות ח׳.
5) ויקרא ר׳ כ״ג, השוה: תנחומא בהר קרוב לסוף.
6) סנהדרין י״ט:
7) פסיקתא הוצ׳ בובר קס״ו ע״א.
8) אסתר ר׳ שם, ר״א בשם ר״ח.
9) עי׳ למעלה עמוד 12, 15, 16, 27 ב׳ משלים.

*) דריש „בַּעֲזִי״ – „בְּעֹז״. „חי ה׳ שכבי עד הבקר״ - שבועה שהשביע את יצרו.
**) „ברע״ כך כתוב בפסיקתא, ואולם בתנ״ך כתיב „רע״ (הערת בובר).

זוטרתא היא [1]. — צדיק אבד, לדורו אבד; משל לאדם שאבדה לו מרגלית, כל מקום שהיא מרגלית שמה, לא אבדה אלא לבעלה [2]. — משל למלך שהיתה לו בת יחידה והשרה אותה במבוי אחד ונמצאו כלן (גרי המבוי) בעלי זנות ובעלי כשפים. אמר לה המלך: בתי, הני דעתך שלא תעשי לא כמעשי אלו ולא כמעשי אלו. כך כשהיו ישראל במצרים, היו מצרים בעלי זנות, שנא': אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל, כ"ג כ'); וכשנכנסו לארץ כנען, היו כנענים בעלי זנות ובעלי כשפים, שנא': מרוב זנוני זונה טובת חן ובעלת כשפים (נחום, ג' ד'). אמר להן הקב"ה: בני הזהרו, שלא תעשו כמעשי אלו ולא כמעשי אלו, הה"ד: כמעשי ארץ מצרים וכו' [3]. — משל דר' יהושע בן חנניה (שמסדר את הקדוש ביו"ט שחל להיות במוצאי שבת „יהנ"קי"—נר, הבדלה, יין, קדוש): למלך שיוצא ואפרכוס נכנס, מלוין את המלך ואח"כ יוצאין לקראת אפרכוס (נר והבדלה—לוית השבת, יין וקדוש—קבלת החג) [4].

ו.

האלהים והעולם. ימות המשיח.

— כיצד ברא הקב"ה את עולמו? ר' הנינא אומר: (נטל הקב"ה) ארבע פקיעות לארבע רוחות השמים, פתכן זה בזה ומהן נברא העולם [5]. — בשעה שאמר הקב"ה יהי רקיע, גלדה (קפאה) טפה האמצעית (בתור נקודת ההתגבשות) ונעשו השמים התחתונים ושמי השמים העליונים [6]. — ברוחו שמים שפרה (איוב, כ"ו י"ג) — יצאה אש מלמעלה ולחכה את פני הרקיע (לשפרה [7]). — תרקיע

---

1) ברכות ל"ג:

2) מגילה ט"ו: ר"א בשם ר"ח.

3) ויק"ר פכ"ג.

4) פסחים ק"ג: בשבועות ו'. נמצאים עוד שני משלים לעניני הלכה של ר"ח: משל דר' עקיבא למה הדבר דומה? לר' כוסות של חלב וכו'. משל דרבנן למה הדבר דומה? לתרי מלכי ותרי אפרכי (ἔπαρχος אפרכוס — נציב). במו"ק כ"ח: (השוה: תנחומא מקץ, ויק"ר ד' בראש, קה"ר ו' ז') קשה יציאת נשמה כצפורי בפי הושט. ביונית: ὡς σπειρα ἐν στοματὶ ιστοῦ כחבל בנקב התורן שהוצאתו קשה.

5) ב"ר ריש פ' י'. רבנן בשם ר"ח. עי' אגדות התנאים כרך א' ח"א 127 הערה 2.

6) ב"ר ריש פ' ד'. רבנן בשמו. ר' פנחס ור' יעקב בר אבין מוסרים מאמר זה בשם רשב"נ.

7) ב"ר פ"ד, ומסופר שם, כשהיה ר' יוחנן מגיע לפסוק זה, היה אומר: יפה למדני ר"ח: יצאה אש וכו'. על דבר המחלקת שבין ב"ש וב"ה בדבר בריאת שמים וארץ אומר

עמו לשחקים כראי מוצק (איוב, ל"ז י"ח) — מלמד שהן עשויין כטס. יכול שאינן בריאין? ת"ל: חזקים. יכול שהן נתרפין (נחלשים)? ת"ל: כראי מוצק, בכל שעה ושעה נראין מוצקים [1]. — בחמישי נבראו המלאכים, הה"ד: ועוף יעופף (בר', א' כ') וכתיב (גבי מלאכים): ובשתים יעופף (ישעי', ו' ב') [2]. — בשעה שבא (הקב"ה) לבראת את אדם הראשון, נמלך במלאכי השרת ואמר להן: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, אמרו לו: אדם זה מה טיבו? אמר להן: צדיקים עומדין ממנו, הה"ד: כי יודע ה' דרך צדיקים (תהל', א' ו')—כי הודיע ה' דרך צדיקים למלאכי השרת. "ודרך רשעים תאבד" (שם) — אבדה מהם (מן המלאכים). גלה להם שהצדיקים עומדין ממנו, שאלו גלה להם שהרשעים עומדין ממנו, לא היתה מדת הדין נותנת שיברא [3]. — אמר לו הקב"ה (לאדם): עינים יש בך, יש בתוכן לבן ושחור, ואין אתה רואה מתוך הלבן, אלא מתוך השחור, הקב"ה שכלו אורה הוא צריך לאורה שלכם? [4]. — אין עוד מלבדו (דברים, ד' ל"ה)—אפילו לדבר כשפים [5].

— אין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח מישראל, שנא': כי אז אסיר מקרבך עליזי גאותך (צפני', ג' י"א), וכתיב: והשארתי בך עם עני ודל (שרוחו שפלה — ענו) וחסו בשם ה' (שתבוא להם הגאולה. — רש"י) [6]. — ארבע

ר"ח: מסקים שב"ש מביאין ראיה לדבריהם, משם ב"ה מסלקין לון וכו'. ירוש' חגיגה פ"ב ה"א בסופה, ויק"ר ריש פל"ו.

[1] ירוש' ברכות פ"א ה"א בסופה, ר' אחא בשם ר"ח. השוה ב"ר פ"ד קרוב לסופה: עביו של רקיע כשם הזה.

[2] ב"ר ריש פ' א'. תנחומא ב' בר' א' י"ב חולק על ר' יוחנן. בשו"ט כ"ד א' כתוב במקום ר"ח — רשב"ל. וירא מלאך ה' (שמות, ג' ב') ר"ח אמר זה גבריאל. שמו"ר קרוב לסוף פ"ב. גם האיש הפלטוני (דניאל, ח' י"ג) לפ"ד ר"ח הוא גבריאל. תנחומא ב', בראשית כ"ג (חולק על ר' יוחנן).

[3] ב"ר פ' ח'. בפסיקתא ר' פ' מ' (166 ב') בשם ר"ח ובב"ר שם בשם ר' ברכיה.

[4] הדרשה היא ע"ד אור המנורה שבאהל מועד. תנחומא ב' בהעלותך ז', במדבר ר' ט"ו.

[5] סנהדרין ס"ז:, חולין ז': שם מסופר: ההיא איתתא דהות קא מהדרא למשקל עפרא מתותי כרעיה דר' חנינא. א"ל אי מסתייעת זילי עבידי (אשה אחת מכשפה בקשה לקחת עפר מתחת רגלו של ר"ח (לעשות לו כשפים), א"ל: אם תצליחי לעשות לי כשפים. עשי). "אין עוד מלבדו" (דברים, ד' ל"ה) כתיב. ביבמות קכ"ב.: אר"ח אמר לי יונתן שידא (למדני יונתן שידא — שד היה או בקי בהן. — רש"י): בבואה אית להו (לשדים). בבואה דבבואה לית להו. ואולם בירוש' יבמות פט"ו ה"ו נאמר: אר"ח למדני ר' יונתן "והן שראו בוביה של אדם". ומזה נראה שבבבלי הנוסחא מוטעת. ה' לוי עמוד 338 חושב, כי ר"ח אמר זה בהלצה.

[6] סנהדרין צ"ח. ר' זעירי בשם ר"ח עוד סימן של ביאת המשיח "שלא ימצא דג לחולה" על סמך הכתוב יחזקאל, ל"ב י"ד, וכ"ש כ"א.

מאות (שנה) להורבן הבית. אם יאמר לך אדם: קח מדה שוה אלף דינרין בדינר, אל תקח[1]. — ה' בציון גדול (תה', צ"ט ב'), כשיחזיר שכינתו לציון גדול הוא[2]. — ר' יוחנן סליק (עלה) למשאל בשלמא דר' חנינא ואשכחיה דהוה עסיק (מצאהו עוסק) בהדין פסוקא: בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה' ונקוו אליה כל הגוים (ירמי', ג' ט"ז), אמר לו ר' יוחנן: ומחזקת היא אותן? א"ל: המקרא אומר: הרחיבי מקום אהלך (ישעי', נ"ד ב'), כי ימין ושמאל תפרוצי (שם ג'),[3]. — טוב ה' לכל (תהל', קמ"ה ט') בעולם הזה, אבל לעתיד לבוא — היטיבה ה' לטובים (שם, קכ"ה ד')[4]. — אשר לא היה כמוהו (שמות, ט' י"ב), כמוהו לא היה, אבל עתיד להיות... למכת גוג ומגוג, שנא': ונשם שוטף ואבני אלגביש (יחזקאל, ל"ח כ"ב)[5]. — אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, שנא': כי באש ה' נשפט (ישעי', ס"ו ט"ז), שופט אין כתיב כאן, אלא נשפט; והוא שדוד אמר: גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי[6]. — כמה ריוח ביניהם? (בין גן עדן לגיהנם)—כטפח[7].—אין מיתה לעתיד לבא אלא בבני נח בלבד[8].— דור הולך ודור בא (קהלת, א' ד')—כדור הולך (מת), כן דור בא (בתחית המתים). הולך חגר בא חגר, הולך סומא בא סומא, כדי שלא יהיו אומרים: אחרים המית ואחרים

---

1) ע"ז ט'. לפ"ד דבי ר' חנינא שמו של משיח הוא כשם של רבם „חנינה" *), שנא': אשר לא אתן לכם חנינה (ירמי', ט"ז י"ג)—סנהדרין צ"ח:, איכה ר' א' ט"ו בסוף.

2) שו"ט לפסוק זה. עי' גם ביהמ"ד V 70, ילקוט. מעין זה בשו"ט ט' י"ב: אמר ר"ח: זמרו לה', אימתי? כשיבוא להחזיר שכינתו לציון. א"ל ר"י: קרא מסיע לך (תה', ק"ב י"ז), ובשו"ט צ"ב ב': אמר ר' יוחנן: וקרא מסיע ליה לר"ח (ישעי', מ"ט). בביהמ"ד V, 79, וכן בילקוט תה' צ"ט. ר' יודן ת' ר' יוחנן (בילקוט לתהלים ט'—ר' יוחנן). ואולם מכיון שר' יוחנן דורש שם שני הכתובים לימות המשיח באופן אחר, ודאי הנירסא הנכונה היא „ר' יודן מסייע ליה".

3) ויק"ר סוף פ"י, ב"ר ה' קרוב לסופה.

4) שו"ט כ"ב א'.

5) תנחומא ב', וארא כ', פליג על ר' סימון.

6) שו"ט א' ג', ר' ראובן בשם ר"ח. ראה לעיל ע' 8 הערה 1.

7) פסיקתא קצ"א ע"ב, פסיקתא ר' הוצ' איש שלום דף ר"א ע"א, חולק על ר' יוחנן. בקה"ר ז' י"ב מובא בלי שם האומר.

8) ב"ר פ' כ"ו בהתחלה, חולק על ר' יהושע ב"ל. השוה: מאמר עולא בסנהדרין צ"א:, עי' גם תנחומא ב' בר' י"ח: ר' יונתן בשם ר' חנינא.

---

*) ארבעת השמות של משיח שנמנו שם (סנהדרין צ"ח:) מלבד שרומים לשמות רבותיהם של הדורשים הנזכרים שם, הם מיוסדים גם על ראשי תיבות „משיח": מנחם-שלה-ינין-חנינה. שמעתי מפי ר' ראובן שרנורודסקי ז"ל. ואולם במדרש משלי י"ט רב הונא חושב שמונה שמות של משיח, ע"ש.

החיה [1].—עתיד הקב"ה למנות לו ישיבה של זקנים משלו, הה"ד: כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד (ישעי', כ"ד כ"ג). זקנים אין כתיב כאן, אלא: ,זקניו' [2].—עתיד הקב"ה להעשות ראש חולה (מחול) [3] לצדיקים לעתיד לבוא. מאי טעמא? שיתו לבכם לחילה (תהל', מ"ח י"ד) לחולה כתיב. והצדיקים מראין עליו באצבע ואומרים: כי זה אלהים אלהינו הוא ינהגנו עלמות (בזריזות כעלם) [4]. — עתיד הקב"ה להיות עטרה בראש כל צדיק וצדיק, שנא': ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי וכו' (ישעי', כ"ח ה'). מאי לעטרת צבי ולצפירת תפארה? לעושים צביונו ולמצפין תפא־תו וכו' [5].

בפרקי דר' אליעזר ועוד במדרשים מאוחרים מובאים הרבה מאמרים בעלי תכן שונים בשם ר' חנינא [6].

---

[1] קה"ר לפסוק זה: ר' לוי ור' יעקב גבולאי בשם ר"ח. בירוש' חלה נ"ט ע"א מוסר ר' יעקב גבולאי איזה הלכה בשם ר"ח. ע"ע לענין תחה"מ מאמרו של ר"ח בכתובות קי"א.

[2] ויק"ר קרוב לסוף פי"א. ר' ישמעאל בר ביבי, ר' שמעון ור' ראובן בשם ר"ח. זוהי, לפי הנראה, שנינה פולמוסית כלפי הנשיא, שהיה לפעמים מונע את הסמיכה מאלה שהיו ראוים לה ונותן סמיכה לאלה שאינם ראוים לה כל כך. [וע"ז אמר ר"ח, שהקב"ה לישיבתו יבחר לא מהזקנים הרשמיים, אלא דוקא מהראוים לכך]. [בקה"ר א' י"א אמר זה ר' זירא בבאור רחב. ע"ש. — המתרגם).

[3] ראש חולה — ביונית χορηγὸς.

[4] ירוש' מגלה פ"ג ה"ד, ר' ברכיה, ר' חלבו, עולא ביריה (מן בירי), ר' לעזר בשם ר"ח. עוד ירוש' מו"ק פ"ג ע"ב למטה. ויק"ר סוף פכ"א. בסוף תענית (בבלי): חסר בשם ר' חנינא.

[5] מגלה ט"ו: ר"א בשם ר"ח. סנהדרין קי"א.

[6] פדר"א פרשה י' ע"ד יונה (ומזה מדרש יונה ביהמ"ד I, 96), כ"ד (ע"ד נמרוד), כ"ה (לבראשית, י"ח), ל"ד (לתחה"מ), מ"ט (קץ הגלות). עי' עוד אגדת בראשית פל"א (לבר', כ"ב ח'), פ' ל"ז בסוף. ר' חנינה רבה, משל (לבראשית, כ"ה י"ט) פ' פ' בסוף (לבר', מ"ז ל"א). מדרש ,ברכת יעקב' (ביהמ"ד II ע"ג).

השמטות.

הנה עוד איזו מאמרים של ר"ח שנשמטו אצל המחבר: - ר' שמואל בשם ר"ח אמר: על כל תהלה ותהלה שישראל מקלסין, אתה למעלה מן הקלוס, שנא': ומרומם על כל ברכה ותהלה (שו"ט כ"ב) (המאמר הזה מתאים למה שאמר: סיימתינהו לכלא שבחא דמרך, לעיל ע' 18).

- דברים, ל"ב. האזינו השמים... הארץ. למה לשמים ולארץ? אר"ח: למה הדבר דומה? לאחד שהפקיד פקדון אצל אוהבו. מת אוהבו שהפקיד הפקדון, עמד בנו של אותו שהפקיד הפקדון, והיה מכבד לאותו שהפקיד הפקדון אצלו ומכבד לאשתו. אמרו לו: למה אתה מכבד שניהם? א"ל: פקדון יש לי אצלם ואינו ברורה לי אצל מי הפקדון: אם אצלו או אצל אשתו. כל היכן שיהא פקדוני מונח שיהא שמור יפה. כך א"ל למשה: למה אתה מצוה לשמים ולארץ? אמר להן: אני עתיד למות ואיני יודע לאן נפשי הולכת, אם לשמים אם לארץ, מנין? שנא' (קהלת, ג'): מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה וכו'. לפיכך אני מצוה את שניהם: כל מקום שתהא נפשי מונחת שתהא יפה (דברים ר' האזינו. בילקוט - מקוצר ובלי שם אומרו). - אר"ח: המוראה הזו דבר קל הוא, והכהן זורקה על הכבש שלשים ושתים אמה לאחורי ידיו. פתיחתא דאיכה ר' (שהש"ר א' עה"פ משכני ובב"ר פ' כ"ח בשם ר' חנין).-א"ר אלעזר אר"ח: העובר בין הקברות אומר: אשר יצר אתכם בדין, וכלכל אתכם בדין, וסילק אתכם בדין, ועתיד להחיותכם בדין. היודע מספרכם הוא יגלה עפר מעיניכם. ברוך מחיה המתים (ירו' ברכות פ"ט ה"ג; בבבלי ברכות נח: נאמר זה בשם "תנו רבנן" בשנוים קטנים). - תה', ק"ד ט"ז - ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע. אר"ח: כקרני חגבים היו, ועקרן הקב"ה ושתלן בתוך גן עדן. - ישבעו עצי ה', אר"ח: ישבעו חייהם, ישבעו מימיהם, ישבעו מטעתן (ב"ר ריש פט"ו). כלו': נתן בהם תוספת ברכה, שיתקיימו (עצי גן עדן) לנצח ושלא יצטרכו להשקאה ושמטעיהן יהיו כמותם (עפ"י המ"כ).

ר׳ ינאי.

כשמת ר׳ יהודה הנשיא *), היה ר׳ ינאי הכהן [1], המבורך בעשר ונכסים [2], נושא, כנראה, משרה צבורית בצפורי. אעפ״י שבעצמו היה מזרע הכהנים, הכריז אז: אין כהונה היום! (שבטלה הכהונה מפני גדולתו של ר׳ יהודה ומותר להטמא לו) [3]. ועד יום מותו עמד ר׳ ינאי בחשיבותו הגדולה. פעם אחת בזקנותו, בהיותו נסמך על כתפו של משרתו ר׳ שמלאי, האמורא המפורסם, נפגש עם ר׳ יהודה נשיאה (נכדו של ר׳ יהודה הנשיא), ואמר לו ברנז דברים מעליבים [4]. ר׳ ינאי נמצא ביחס ידידות עם ר׳ חייא, ור׳ יהודה, בנו של ר׳ חייא, היה חתנו [5], וכנראה היה ר׳ ינאי בעצמו תלמידו של ר׳ חייא [6]. יש עניני אגדה, שבהם

---

1) ר׳ לוי בעל האגדה מספר: מגלת יוחסין מצאו בירושלים :כתוב בה... ר׳ ינאי מן דעלי (מצאצאי עלי הכהן), ירו׳ תענית פ״ד ה״ב; ב״ר צ״ח. בתנחומא מסעי מובא מאמר בשם ר׳ ינאי הכהן ע״ד מלכי הברית של סיסרא (שופטים, ה׳ י״ט).

2) ע״ד כרמיו וגנ"ו עי׳ ב״ב י״ד., מו״ק י״ב: **).

3) ירו׳ ברכות פ״ג ה״א. בסגנון כזה מסופר גם בבבלי סנהדרין כ״ו. „סכריז ר׳ ינאי: פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא׳ (הספקת מזון לצבא הרומאי). בירו׳ שביעית פ״ד ה״א וסנהדרין פ״ג ה״ו רק „הורי ר׳ ינאי״. עי׳ גם להלן 38: סכריז ר׳ ינאי חבל וכו׳. ואולם שם ההכרזה מראה רק על חשיבות הענין.

4) ב״ב קי״א ע״א וב׳.

5) ירו׳ בכורים פ״ג ה״ג, ב. כתובות ס״ב:

6) עי׳ ירו׳ דמאי פ״ז בראש, ב, יבמות צ״ג.

---

*) כלומר ר׳ יהודה נשיאה נכדו של ר״י הנשיא I. כך הוכיח רי״א הלוי בדורות הראשונים, ובכר בספרו „טראדיציאן׳ 591–592 הסכים לזה.

**) עיקר מושבו של ר׳ ינאי היה בעכברי. ושם יסד גם את ישיבתו, שנתקיימה גם אחרי מותו, עד זמן האחרון של קיום הישיבות בא״י. התלמידים היו עובדים האחוזה של ר׳ ינאי וממנה היו מתפרנסים בחבורה. עי׳ דורות הראשונים ח״ב מדף קל״ז והלאה. עשרו של ר׳ ינאי היה לאגדה בבתי המדרש שבבבל. אביי אמר: בנתיה דר׳ ינאי דקפדי אנפשייהו ולא מיקדשי בפחות מתרקבא דדינרי (קדושין י״א).

נחלקו ר' חייא ור' ינאי [1]. במקום אחר נמצא מאמר מיוחס לחזקיה, בנו השני של ר' חייא, ולדבי רבי ינאי [2]. גם ר' יונתן היה ממקורביו של ר' ינאי [3].

ר' יוחנן היה תלמידו הותיק. ופעם אחת שבחו ר' ינאי מאד על הערה יפה שהעיר [4]. ר' יוחנן ור"ש בן לקיש מסרו מאמרים בשם ר' ינאי [5].

בחבה מזכיר ר' ינאי: „ביומוי דזמניין (?) תרתין חבורן והוינן נפקין ולעין באורייתא בהדא אסרטין, ולא כטעם שהיתה החבורה זו אומרת זו אומרת' (בימי חרפי היינו מתחלקין לחבורות ויוצאין לשוק ועמלים בתורה וכו' [6]). —לפי דעתו, קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה כותי [7]. —אין תלמיד חכם רשאי לעמוד מפני רבו אלא שחרית וערבית, כדי שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים [8]. —ראמות לאויל חכמות (משלי, כ"ד ז'), לככר נקוב שתלוי באוירו של בית, הטפש אומר: מי יכול להוריד לזה? והפקח אומר: ולא אחר תלאו? אלא הריני מביא שני קנים ומחברם זה עם זה, עד שאני מורידו, כך הטפש אומר: מי יכול ללמוד התורה שבלב רבי? והפקח אומר: והוא לא מאחר למדה? הריני לומד היום שתי הלכות ושתים למחר, עד שאני לומד התורה

---

1) עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 180, ועי' יבמות צ"ג ע"א וב': ר' ינאי שמע בחלומו קנה רצוץ, והשב לפתור לרעה על סמך הכתוב (מ"ב, י"ח כ"א) הנה בטחת לך על משענת קנה רצוץ, ור' חייא ענהו: לא, הכי קאמרי לך (ישעי', מ"ב ג'): קנה רצוץ לא ישבור וכו' לאמת יוציא משפט (להראות לו, כי צדק במשפטו, בשאלה שהיה לבו מהסס בה).

2) אסתר ר' ב' בראש.

3) עי' ירו' ברכות פ"ה ה"א וירו' פאה פ"א ה"א, פסיקתא ר' כ"ג 122 ע"ב, בבבלי כתובות מ"ט: יש ספור דומה לזה, אלא שבמקום ר' ינאי כתוב שם ר' חנינא. ע"ע ב"ר פ"ב, סדרש שמואל י"ד, שם מסופר שמין אחד פנה אל ר' ינאי בשאלה, לבאר לו את הסתירה שבין הכתוב בבר', ל"ה י"ט ובין הכתוב בש"א, י' ב', ור' ינאי פנה אל ר' יונתן ואמר: יונתן אחי, אסוף חרפתי!

4) ירו' כלאים פ"ח ה"א (סוטה פ"ב ה"ו, קדושין פ"ד ה"ה).

5) עי' ירו' יומא פ"ג ה"ח, תענית פ"ב ה"ו.

6) שהש"ר ה' י"ג. מבאר את הפסוק „לחייו כערגות הבשם', כי חבורות ת"ח העוסקים בתורה בשוק, הרי הם דומים לערוגות הבשם, שמפיצין ריחם בחוץ. בדבר הזה הוא חולק על ר"י הנשיא (עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 139) שגזר שלא ישנו לתלמידים בחוץ, משום שנא': חמוקי ירכיך (שה"ש, ז' ב'), מה ירך בסתר, אף ד"ת בסתר; וכעס על ר' חייא שלא נהג כך. עי' מו"ק ט"ז ע"א וע"ב.

7) סוטה כ"ב. השוה מאמרו: כל כהן שאינו בן תורה מותר לאכל תרומה על קברו (שאין הנוי מטמא טמאת אהל), תנחומא ריש תרומה.

8) קדושין ל"ג. ר' איבו בשם ר' ינאי.

של הכם זה[1]. נגד האנשים שיש בהם תורה ואין בהם יראת שמים, מכריז ר' ינאי (הסבה לזאת נמצאה בודאי בתוך באי בית המדרש בימיו): חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עביד! (אוי למי שאין לו דירה, ועושה שער לדירתו!)[2].

ר' ינאי הוה יתיב ופשיט (ישב ולמד, עי' ערכי מדרש 267) בתורקליניה (בטרקלינו)[3] שמעיה דמכריז: מאן בעי סם חיים? (שמע שאחד מכריז: מי הפץ בסם חיים?) אמר ליה: תא סק להכא, זבין לי (בא עלה הנה, מכור לי). אמר ליה: לאו אנת צריך ליה ולא דכותך (לא אתה צריך לזה ולא הדומים לך). אטרח עליה, סליק לגביה (הפציר בו, ונכנס)[4], הוציא לו ספר תהלים והראה לו פסוק: מי האיש ההפץ חיים? (ל"ד י"ג), מה כתיב בתריה? נצר לשונך מרע וכו' סור מרע (שם, י"ד). אמר ר' ינאי: אף שלמה מכריז ואומר: שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (משלי, כ"א כ"ג)[5]. א"ר ינאי: כל ימי הייתי קורא פסוק זה ולא הייתי יודע היכן הוא פשוט (מבואר), עד שבא רוכל זה והודיע: מי האיש החפץ חיים![6] — כל השומע ליצרו כאלו עובד ע"ז, שנא': לא יהיה בך אל

---

1) שהש"ר, ה' י"א. ומזה במדרש שמואל פ"ה. ובויקרא ר' י"ט מובא המאמר בלשון זה: א"ר אמי: ראמות לאויל חכמות, א"ר יוחנן לכבר וכו' ולא ידוע מה אמר ר' אמי. בדברים ר' ריש פ"ח המשל וגם הנמשל נמסרו בשנוי איזה פרטים, אבל כלו הוא מר' ינאי. אמנם ר' יוחנן ותלמידו ר' אמי שניהם קבלו מר' ינאי (עי' ירו' דמאי פ"ב ה"ב).

2) שבת ל"א:, יומא ע"ב: המאמר המובא בשו"ט בובר ה' א' על הכתוב (במדבר, כ"א י"ט) "וממדבר מתנה": א"ר ינאי: מי שמשים עצמו כמדבר, שהכל דשין בו, זוכה לתורה", מובא בבבלי ערובין נ"ד. בשם האמורא הבבלי רב מתנה: אם משים אדם עצמו כמדבר, תלמודו מתקיים בידו, ואם לאו — אין תלמודו מתקיים בידו.

3) ויק"ר ט"ז, ב'. השוה למה שמסופר בתנח' ריש חקת, במד"ר סוף פי"ח: ר' ינאי היה יושב ופושט בפתח עירו. נוסח זה נראה יותר נכון מאשר "יושב ושופט"; בכ"י שהיה ת"י בובר תחת "בפתח עירו" — "בפתח ביתו". בתנח' מצורע (ב' 5) חסר מבוא הספור, וכנראה לקוח ממקור אחר מזה שבויק"ר. בע"ז י"ט: מובאה הכרוזה זו בשם ר' אלכסנדרי בן דורו של ר' ינאי (עי' להלן פרק ט'). בתנח' "מי מבקש סם חיים". עי' אג' התנאים כרך ב' ח"ב 193 הערה 8.

4) בתנחומא: שמעה בתו של ר' ינאי, אמרה לאביה רוכל אחד מסובב וכו' א"ל לכי וקראי לו, הלכה וקראה לו וכו'. שנוסחא זו היא נאמנה מוכח מירוש' שבת פי"ד ה"א, כי בת ר' ינאי היתה מנהלת כל עסקי הבית. השוה קדושין י"א.

5) בתנח' חסר המאמר הזה: א"ר ינאי אף שלמה וכו'.

6) בתנח' נא', שר' ינאי נתן לו לרוכל ששה סלעים ואמרו לו תלמידיו: רבי, לא היית יודע הפסוק הזה? א"ל הן, אלא שבא זה ובררו בידי.

זר ולא תשתחוה לאל נכר (תהל', פ"א י'): זר שבקרבך (היצה"ר) אל תמליכהו עליך [1].—ושם דרך (תה', נ' כ"ג) שָׂם כתיב, דשיים ארחיה סגי שוי (המעריך את דרכו ערכו גדול) [2]. — ר' ינאי חזייה לההוא גברא דקא יהיב זוזא לעני בפרהסיא, א"ל: מוטב דלא יהבת, מהשתא דיהבת וכספתיה (ר"י ראה אחד נתן זוז לעני בפרהסיא וא"ל: מוטב שלא נתת לו כלל, משנתת ובישתהו) [3]. — איהר אדם את נדרו, נתבקרה פנקסו [4]. — לעולם אל יעמד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס, שמא אין עושין לו נס, ואם עושין לו נס מנכין לו

---

[1] ירוש' נדרים פ"ט ה"א. בשבת ק"ה: מובאה דרשה זו בשם אמורא מאוחר, ר' אבין, בתור סיוע לדברי ר' יוחנן בן נורי.

[2] ויק"ר ריש פ' ט'. דרשה דומה לזו .ושם = וְשָׂם (מן שום = הַעֲרֵךְ) יש גם במאמר ריב"ל מו"ק ה'., סוטה ה': ובמו"ק שם מסופר: ר' ינאי הוה ליה ההוא תלמידא דכל יומא הוה מקשי ליה, בשבתא דריגלא (בשבת שלפני הרגל שהיה דורש אז ברבים) לא הוה מקשי ליה (שמא לא ידע ויתבייש). קרי עליה: ושם דרך אראנו בישע אלהים. כונת המאמר היא בלי ספק, שיהיה אדם זהיר בארחות חייו ועושה כל מעשיו ע"פ חקים קבועים. שם בויק"ר מסופר, שדרשה זו אמר ר' ינאי לרגלי דבר שקרהו: ר' ינאי היה מהלך בדרך וראה אדם אחד, שהיה משופע ביותר (מצוין ונאה בבגדיו). א"ל: משנה רבי מתקבלה גבן (יואיל נא, רבי, להתארח אצלנו). א"ל: אין (הן). הכניסו לביתו, האכילו והשקהו, בדקו במקרא ולא מצאו, במשנה ולא מצאו, באגדה ולא מצאו, בתלמוד ולא מצאו, א"ל סב בריך. א"ל יברך ינאי בביתיה... א"ל: למה זכית למיכל על פתוריא? (במה זכית לאכול על שלחני?) א"ל: מיומא לא שמעתי מילא בישא וחזרתי למרה (לא הלכתי רכיל) ולא חמיתי תרין דמתכתשין דין עם דין ולא יהבית שלמא ביניהון (ואם ראיתי שנים מריבים זב"ז, עשיתי שלום ביניהם)... קרא עליה: ושם דרך וכו'.

[3] חגיגה ה'. קה"ר ע"פ י"ב, י"ד. מובא בתור ראיה למאמר דבי ר' ינאי שדרשו ע"פ: אם טוב ואם רע (קהלת, שם), זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא.

[4] ב"ר פ"א. בתנחומא וישלח: הנודר ואינו משלם, פנקסו מתבקרת לפני הקב"ה; ובירוש' נדרים פ"א ה"ו: התחיל לנדור, פנקסו נפתחת, איכא דאמרי: איחר אדם נדרו, פנקסו נפתחת. השוה הספור בבבלי נדרים כ"ב: בר ברתיה דר' ינאי סבא אתא לקמיה דר' ינאי סבא (בא להתיר נדרו). א"ל: אלו הוה ידעת דפתחין פנקסך וממשמשין בעובדך, מי נדרת? א"ל: לא. ושרייה (והתיר לו נדרו). א"ר אבא (אולי צ"ל ר' איבו, עי' לעיל ע' 37 הערה 8) מאי קראה? .ואחר נדרים לבקר' (משלי, כ'). במגלה ל"ב. הגירסא העיקרית היא: א"ר ינאי בר ברתיה (רבינוביץ VIII — 80 .בר בריה') דר' ינאי סבא, משמיה דר' ינאי. בשני המקומות נקרא ר"י בשם סבא להבדילו מנכדו, שגם הוא נקרא ר' ינאי. בירוש' תענית פ"ב ה"ו, אחרי מאמרו של רשב"ל בשם ר"י, מובא עוד מאמר: ר' ינאי זעירה בשם אבהתיה.

מזכויותיו [1]. — א״ר ינאי לבניו: אל תקברוני לא בכלים (בתכריכין) לבנים ולא בכלים שחורים, (אם ילבשוני לבנים) שמא לא אזכה ואהיה כחתן בין האבלים, (ואם ילבשוני שחורים) שמא אזכה ואהיה כאבל בין החתנים, אלא בכלים האוליירין (ארגמן), הבאים ממדינת הים [2]. — שתף הקב״ה שמו הגדול בישראל. למלך שהיה לו מפתח של פלמנטריא (ארגז לתכשיטים) קטנה. אמר המלך: אם אני מניחה כמות שהיא, אבודה היא, אלא הריני עושה לה שלשלת, שאם אבדה, השלשלת תהא מוכחת עליה. כן אמר הקב״ה: אם אני מניח את ישראל כמות שהם, נבלעין הן בין העכו״ם, אלא הריני משתף שמי הגדול בהן, והן חיים [3]. [—לא נענה יהושע עד ששתף שמו של הקב״ה (יהושע, ז' ט' וכו') [4]].— לא היתה התורה צריכה להדרש אלא מהחדש הזה לכם (שמות, י״ב א') (שהיא המצוה הראשונה שנתנה לישראל). ומפני מה גלה הקב״ה לישראל מה ביום ראשון ומה ביום שני עד יום הששי? בזכות שאמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות, כ״ד ז') מיד גלה להם [5]. — אם אדם מדליק נר בשעת האורה מה הנאה יש לו? ואימתי יש לו הנאה? בשעה שמאיר לו בשעת אפלה. (כך) אותו חסד שעשו ישראל במדבר (שהלכו אחרי הקב״ה) הוא מתוקן להם מאותה שעה מימי משה, ואימתי נפרע להם? בשעת השכה—בימי ירמיהו, שנא': הלוך וקראת באזני ירושלים וכו' (ירמי', ב' ב') [6] — לעולם תהא אימת מלכות עליך (אפילו של האויבים ועובדי ע״ז) דכתיב: וירדו כל עבדיך אלה אלי (שמות, י״א ח'), ואלו לדידיה לא קאמר ליה (לפרעה עצמו לא אמר

---

1) שבת ל״ב. (תענית כ' :) שם מסופר: ר' ינאי בדיק במברא (מעברה שעל הנהר) ועבר: בירוש' ברכות פ״ד ה״ד: ר' ינאי כד הוה נפיק לאכסניה, הוה מפקד גו ביתיה (כשהיה יוצא לדרך היה מצוה לביתו, כי כל הדרכים בחזקת סכנה), כששאלו את ר״י ע״ד שתית מים מגולים, אמר: אין קטא, קטא שיחור, אין אובד, אובד מרגלי (אם תרויח, הנך מרויח שיחור — פחם, אבל כשאתה ניזוק, הנך מפסיד מרגלית—כלו׳: החיים). ירוש' תרומות פ״ח ה״ג, ע״ז פ״ב ה״ג.

2) שבת קי״ד. לפי המקורות הירושלמיים (ירו' כלאים פ״ט ה״ב, ב״ר ק', תנחומא ויחי) הגירסא היא „ר' יוחנן". ודאי שטעות זו באה מפתרון לא נכון של ר״ת „ר״י".

3) ירוש' תענית פ״ב ה״ו, ר״ש בן לקיש בשם ר״י.—את הפסוק „יונתי תמתי" (שה״ש, ה' ב') דורש ר' ינאי תמתי—תאומתי, כביכול, לא אני גדול ממנה ולא היא גדולה ממני. פסיקתא מ״ז ע״א, שהש״ר לפסוק זה, פסיקתא ר' פט״ו (עי' ע״ב).

4) שם.

5) שהשי״ר, א' ד'.

6) שו״ט, ל״ו י״א.

שירד 1). — אלו נתנה התורה חתוכה (קצובה) לא היתה לרגל עמידה (א״א היה להתקיים). מה טעם? וידבר ה׳ אל משה. אמר לפניו: רבש״ע! הודיעני האיך היא ההלכה? א״ל: אחרי רבים להטות. רבו המזכין זכו. רבו המחייבין חייבו. כדי שתהא התורה נדרשת מ״ט פנים טמא ומ״ט פנים טהור *). מנין? — ודגלו עלי אהבה (שה״ש, ב׳ ד׳) („ודגלו״ עולה מ״ט). וכן הוא אומר: אמרות ה׳ וכו׳ מזוקק שבעתים (תה׳, י״ב ז׳) (ז׳ פעמים ז׳) 2). — לעולם אל תהי נזרה שוה קלה בעיניך, שהרי פגול אחד מגופי התורה. ולא למדו הכתוב אלא מגז״ש 3). — ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך (דברים, י״ט כ״ט), זה אחד משלשה מקריות (מקראות) מחוורין בתורה 4).

1) זבחים ק״ב., מנחות צ״ח. (ר׳ יוחנן מוכיח זה ממלכים א׳, י״ח מ״ו). השוה להלן ע׳ 42 הערה 4 בטויו של ר׳ ינאי לבריחת משה מפני פרעה: „וכי אפשר לברוח מפני המלכות?״ (ירושלמי ברכות פ״ט ה״א).

2) ירוש׳ סנהדרין פ״ד ה״ב, ומזה בשו״ט י״ב ז׳ בקצת שנויים. בפסיקתא ר׳ כ״א (ק״א ע״א) מובא התחלת המאמר בהרחבת דברים בשם ר׳ תנחום בן חנילאי, והשאר (גם כן בשנויים, אולם השיחה שבין ה׳ ובין משה נמסרה כמו שהיא) בשם ר׳ ינאי. בטס׳ סופרים פט״ז ה״ו באה נוסחת הפסק״ר מקוצרה. וכמו כן מה שמובא שם (פט״ז ה״ז) המאמר השני של הפסיקתא ע״ד תלמיד ותיק שהיה לר׳ עקיבא, שהיה דורש מ״ט פנים טהור ומ״ט פנים טמא, נשתנה בעירובין י״ג: על כל דבר ודבר של טומאה מ״ח טעמי טומאה (עי׳ הערת איש־שלום הערה ל״ז שם בפסק״ר ק״א ע״ב). הגימטריא של „ודגלו״ — מ״ט, נמצאת גם בשהש״ר (פסוק זה) בשם בעל האגדה ר׳ יצחק באותו המובן שבפתגמו של ר׳ ינאי.

3) כריתות ה׳. קרוב לודאי שהמאמר הזה מסור ע״י ר׳ יוחנן, כי הבאור לדברי ר׳ ינאי מתחיל „דא״ר יוחנן זבדא (זבדי) בן לוי״, שכמובן אין זה מדברי ר׳ ינאי. וכן למאמרו של ר׳ סימאי, הבא אח״ז (עי׳ אגדת התנאים כרך ב׳ 195). אחרי השאלה „מאי היא?״ צריך ג״כ להיות „אמר ר׳ יוחנן תני זבדא וכו׳״ כמבואר בזבחים כ״ח.

4) כלומר: שההלכה נלמדת מתוך פשט הכתוב באופן מחֻוָר. ירוש׳ תרומות פ״א ה״ג (חלה פ״א ה״ג) לדברים י״ד כ״ט. שם פרק ב׳ הלכה ב׳. לבמדבר י״ח י״ב, שם פ״ח ה״ב לדברים כ״ו ג׳. ובכולם ר׳ יוחנן בשם ר׳ ינאי. בתור דוגמא לבאורי מקראות לעניני הלכה כדאי לציין באורו של ר׳ ינאי למשלי, י״ד י׳, ביומא פ״ג. ולמשלי, י״ח כ״א בויק״ר בריש פל״ג.

*) רש״י ז״ל (כתובות נ״ז.) כתב: כי פליגי תרי אמוראי בדין או באיסור והיתר כל חד אמר „הכי מסתבר טעמא״. אין כאן שקר. כל חד וחד סברא דידיה קאמר. מר יהיב טעמא להיתרא ומר יהיב טעמא לאיסורא. מר מדמי מילתא למלתא הכי, ומר מדמי ליה בענינא אחרינא. ואיכא למימר אלו ואלו דברי אלהים חיים הם. וזמנין דשייך האי טעמא, שהטעם מתהפך לפי שנוי הדברים בשנוי מועט.

במדרש שלשה שמות של הדברים השייכים לבית המקדש יש מחלוקת בין ר' חייא ובין ר' ינאי: (למה נקרא שמו) הר המוריה? ר' חייא רובא ור' ינאי: חד אמר, שמשם הוריה יצאה לעולם, וחרנה אמר, שמשם יראה יצאה לעולם. — ארון? ר"ח רובא ור"י: חד אמר, שמשם אורה יוצאה לעולם, וחרנה אמר, שמשם ארירה יוצאה לעולם.—דביר? ר"ח ור"י: חד אמר, שמשם דָּבָר יוצא לעולם, וחרנה אמר, שמשם דברות יוצאין לעולם[1]. כנראה, ר' ינאי הוא בעל הדעה, המצַינת את המקדש בתור משכן גבורת ה', שמטיל פחד ומעניש את רשעי אוה"ע. עוד ישנן מחלוקות בין ר' חייא ובין ר' ינאי בבאורי המקראות: בר', כ"ח י"ב, כ"ח י"ג, דניאל, ב' א', וכן על קביעת הזמן מתי בא יתרו—לפני או לאחר מתן תורה[2] *).

לספורי המקרא ונושאיהם: וימצאהו איש... וישאלהו האיש... ויאמר האיש (בר', ל"ז ט"ו) – שלשה מלאכים נזדווגו לו (ליוסף)[3].—כתיב: ויברח משה מפני פרעה (שמות, ב' ט"ו) — ואפשר לבו"ד לברוח מן המלכות? אלא בשעה שתפס פרעה את משה, חייבו להתיז את ראשו, וקהת החרב מעל צוארו של משה ונשברה, הה"ד: צוארך כמגדל השן (שה"ש, ז' ה'), זה צוארו של משה[4]. — בת ארבעים שנה היתה (רות, בשעה שקראתה נעמי „בתי"), ואין קוראין בת אלא לבת ארבעים שנה[5].

לפסוקים שונים: את הפסוקים הראשונים שבפ' בראשית מפרש ר' ינאי באופן אלינורי: מתחילת ברייתו של עולם צפה הקב"ה מעשיהן של צדיקים

---

1) ירושלמי ברכות פ"ד ה"ה, ב"ר פ' נ"ה, שה"ש ד' בסוף. בפרטיות יותר ע"י אג' התנאים כרך ב' ח"ב 180.

2) ב"ר פ' ס"ח; שם פס"ט, שם פכ"ב וכ"ד; תנחומא ב' מקץ ד'. ע"י אג' התנאים כרך ב' ח"ב 180.

3) ב"ר פ' פ"ד.

4) ירוש' ברכות פ"ט ה"א. ומזה בשו"ט ריש מזמור ד'. בדברים ר"פ ב' בסגנון שונה קצת (ילקוט שמות רמז קס"ז). בשהש"ר ז' ה' בלי שם המאמר ולא בשלמות לקוח מירו' ברכות. בשמו"ר פ' א' מיוחסה לו האגדה: „ירד מלאך מן השמים ונדמה להם בדמות משה ותפסו את המלאך, וברח משה" ובירוש' היא מיוחסה לבר קפרא. ע"י אג' התנאים כרך ב' ח"ב 171.

5) רות רבה לפסוק זה (קרוב לריש פ' ד'). הרד"ל משלים את המאמר בנוסח זה: בת מ' שנה היתה ואת קוראה בת? אלא כבת י"ד שנה היתה (כלו': נראית ביפיה). רשב"ל מעיר לרות ג' י' (רות רבה פ"ו), שהיתה אז בת ארבעים שנה.

---

*) בירוש' מגילה פ"א הי"ג, הפלוגתא היא בין ר' יהודה בי רבי (כלו' בן ר' חייא) ובין ר' ינאי. ומוכח שם, כי ר' ינאי סובר, שיתרו בא קודם מ"ת (עי' לקמן ע' 50 הערה 1).

ומעשיהן של רשעים: והארץ היתה תהו (בר׳, א׳), אלו מעשיהן של רשעים. ויאמר אלהים יהי אור, אלו מעשיהן של צדיקים. ויבדל אלהים בין האור ובין החשך, בין מעשיהן של צדיקים ובין מעשיהן של רשעים. ויהי ערב, אלו מעשיהן של רשעים, ויהי בקר, אלו מעשיהן של צדיקים, יום אחד, שנתן להם הקב״ה יום אחד, ואיזה—זה יום הכפורים[1].—הבטוי „שכר לה׳״ (במדבר, כ״ה ז׳) מורה על זה, שהקב״ה מקבל נחת רוח מהקרבנות שמקריבים לו. א״ר ינאי: בנוהג שבעולם זה שעובר על גב הנהר אי אפשר לו שלא ישתה ב׳ או ג׳ לונין מים, ואני כל הימים מלא שעלי, [כמה ד] כתיב: מי מדד בשעלו מים? (ישעי׳, מ׳ י״ב), ואני על לונך כתבתי „הסך נסך שכר״ לשון שתיה, לשון שביעה, לשון שכרות[2]. — ע״ד ערך קרבן העמר (ויקרא, כ״ג י׳)[3]: בנוהג שבעולם אדם לוקח לו ליטרא בשר, כמה הוא יגע, כמה צער הוא מצטער עליה עד שלא יבשל בה [עד שיבשלנה], והבריות ישנים על מטותיהן והקב״ה משיב רוחות, מעלה עננים ומוריד גשמים ומפריח טללים (מוריד הטל) ומגדל צמחים, ומדשן הפירות, ואין אנו נותנין לו אלא עמר לקרבן[4]. —

1) ב״ר קרוב לסוף פ״ג. שם סוף פ׳ ב׳ נמצאים שני באורים אליגוריים סמוכים זה לזה מר׳ אבהו ור׳ חייא רבה. מאמרו של ר׳ אבהו דומה לזה של ר׳ ינאי, רק הוא מוסיף בסופו: „אבל איני יודע באיזה מהם חפץ — אם במעשה אלו ואם במעשה אלו? כיון דכתיב: וירא אלהים את האור כי טוב, הוי, במעשיהם של צדיקים חפץ ואינו חפץ במעשיהם של רשעים״. מאמרו של ר״ח מובא בפסיקתא קמ״ה ע״א בלי „תני ר׳ חייא״, ואולי היה גם זה בראשונה מחלוקת של ר׳ חייא ור׳ ינאי.

2) במדב״ר פ׳ כ״א. פסיקתא נ״ז ע״ב: „ואנא על לונין דחמרא כתבית דאנא שתי, דאנא רוי, דאני שבע *), דתני ר׳ חייא: בקדש הסך נסך שכר לה׳ לשון שתיה, לשון רויה, לשון שכרות״. פסיקתא ר׳ ט״ז (פ׳ ע״א). בהוספה לפסיקתא ר׳ הוצ׳ איש שלום קצ״ד ב׳ נאמר: „אמר ריש לקיש א״ר ינאי: גבור אם מהלך בדרך ויצמא למים אינו שותה פחות מעשרה שעלים, אמר הקב״ה: ואני כל מימי בראשית צמצמתי לתוך שעלי, שנא׳: מי מדד בשעלו מים וכו׳״ (בפסיקתא ובפסיקתא רבתי חסר זה). בירוש׳ סכה פ״ד ה״ז, תחת „תני ר׳ חייא״ כתיב: „אמר רבי (יהודה הנשיא): ראה שהתפיסתך התורה לשון חבה, לשון שביעה, לשון שכרות״. ובבבלי סכה מ״ט: בשם רב פפא. בהוספה לפסיקתא (שם) חסרה דרשה זו **).

3) פס׳ ס״ט ע״א, ויק״ר ריש כ״ח, בהרחבת דברים קצת בקהלת ר׳ לפ׳ א׳ ג׳. ההתחלה „בנוהג שבעולם״ דומה להתחלת המאמר הקודם.

4) השוה: מאמרו הדומה של ר׳ נחמיה בפסיקתא צ״ט ע״א (אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״א 163).

*) הל׳ „רויה ושביעה״ נופל גם על האכילה וגם על השתיה, כמ״ש (משלי, ל׳ ט״ז): ארץ לא שבעה מים. וכן למה תתראו (בר׳, מ״ב א׳), שפי׳ למה תתרוו - מראים עצמכם רווים, כלו׳ שבעים. „ושבעת״ דרשו חכמים זו שתיה, ברכות מ״ט ע״ב.

**) עי׳ בהערות של בובר ושל א״ש, שהביאו עוד נוסחת הילקוט ועוד פרטים שונים.

(תה׳, י״א ד׳) ה׳ בהיכל קדשו ה׳ בשמים כסאו, עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם. אעפ״י ששכינתו בשמים — עיניו יחזו, עפעפיו יבחנו בני אדם. משל למלך שהיה לו פרדס והכניס את הפועלים לתוכו, והיה על פתח הפרדס אוצר אחד מלא כל טוב, אמר המלך: כל מי שיעשה מלאכתו בכל נפשו יטול שכרו מכאן, וכל מי שאינו עושה מלאכתו בכל נפשו, אשב בתוך פלטין שלי ואדון אותו. מי הוא זה המלך? זה מלך מלכי המלכים. ומי הוא זה הפרדס? זה העולם הזה; נתן הקב״ה את בני האדם לתוכו, שיהיו משמרין את התורה, והתנה עמהם ואמר להם: כל מי שהוא משמר את התורה באמת, הרי גן עדן לפניו, וכל מי שאינו משמר את התורה באמת, הרי גיהנם לפניו. אמר הקב״ה: אעפ״י שנראיתי מסלק שכינתי מבית המקדש — אלא עיני יחזו[1]. — כל ימי עני רעים (משלי, ט״ו ט״ו), זה איסטנים; וטוב לב משתה תמיד (שם), מי שדעתו יפה[2]. — אכלו רעים, שתו ושכרו דודים (שה״ש, ה׳ א׳), למלך שעשה סעודה וזמן אורחים אצלו, והיה מחזיק עליהם ואומר להם: יערב לכם ויבסם לכם[3]. קול (של חרוף ונדוף) נתנו (האויבים) בבית ה׳ (איכה, ב׳ ז׳), מכה אותו הקול נפלה בבל, דכתיב: מקול נתפשה בבל (ירמי׳, נ׳ מ״ו)[4]. — אם תראה דור אחר דור מחרף ומגדף, צפה למלך המשיח, הה״ד (תה׳, פ״ט נ״ב): אשר חרפו אויביך וכו׳ עקבות משיחך. מה כתיב בתריה? ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן[5]. — אין גיהנם אלא יום, שהוא מלהט את הרשעים, מה טעם? כי הנה יום בא בוער כתנור וגו׳ (מלאכי, ג׳ י״ט)[6].

---

1) תנחומא ב׳ שמות י׳, שמו״ר פ׳ ב׳ בראש. המשל השני לתהלים, י״א ה׳, שבא בתנחומא ב׳ נ״ב בשם ר׳ ינאי, מובא בב״ר ל״ב, שהש״ר ב׳ ט״ז, שו״ט לאותו פסוק בשם ר׳ יוסי בר חנינא.

2) ב״ב קמ״ה: סנהדרין ק׳: (בא בין באורו של ר׳ חנינא ובין באורו של ר׳ יוחנן לפסוק זה).

3) שהש״ר לפסוק זה.

4) איכה רבתי לפסוק זה, ר׳ הונא ור׳ אחא [בשם] ר׳ מיאשה בשם ר׳ ינאי*). דבר זה נא׳ שם בשם ר׳ ינאי גם על מפלת רומא. עי׳ הנהות הרד״ל.

5) שהש״ר פ׳ ב׳, י״ג בסוף, בפסיק׳ ר׳ ט״ו (ע״ה ע״ב) ר׳ לוי, ובשם ר׳ ינאי מובא שם: „אין בן דור בא אלא בדור שפניו דומות לכלב״.

6) ב״ר פכ״ו ובפרשה ו׳ קרוב לסוף, שו״ט י״ט ז׳, פסיקתא חדתא בביהמ״ד VI, 51, ר׳ ינאי ור׳ שמעון בן לקיש תרויהון (כנראה היתה בתחלה הנירסא: רשב״ל בשם ר״י). בקה״ר א׳ ה׳ בנוסח אחר ובמקום „ר׳ שמעון״ נשתבש ובא „ר׳ ישמעאל״. בבבלי נדרים ח׳: הנוסח קרוב לזה שבקהלת ונאמר רק בשם רשב״ל. באגדת בראשית פ׳ כ׳

---

*) לפנינו הגי׳ ר׳ הונא ור׳ אחא ור׳ מיאשה בשם ר׳ ינאי, וכן גם במאמר שאחרי זה.

מאמרים שונים נאמרו בשם „דבי ר׳ ינאי״ (תלמידיו)[1] ואלו הן: ויטע ה׳ אלהים גן בעדן מקדם (בר׳, ב׳ ח׳). למה הוא מזכיר שם מלא בנטיעת הגן? שמתחלת ברייתה היא צריכה כוון, קודם עד שלא נוצרה במעי אמה. אדם צריך לכוון את רוחותיה, הה״ד ישבעו עצי ה׳ וכו׳ (תה׳, ק״ד ט״ז) (כלו׳: הנטיעה בטרם שהיא עולה מתוך האדמה, היק אמה, האדם צריך לכוון את גבולה. ע״פ מ״כ)[2]. — כי עצר עצר ה׳ בעד כל רחם (בר׳, כ׳ י״ח), אפילו תרנגלת של בית אבימלך לא הטילה ביצתה[3]. — עיקר עבורה של דינה זכר היה; מאחר שנתפללה נעשית נקבה, הה״ד: ואחר ילדה בת (בר׳, ל׳ כ״א), מאחר שנתפללה נעשית נקבה[4]. — אמנו רחל מנביאות הראשונות היתה, אמרה: עוד [בן] אחר יהיה ממני[5]. — דבר נא באזני העם (שמות, י״א ב׳). אין נא אלא לשון בקשה. אמר לו הקב״ה למשה: בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם, שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק (אברהם) „ועבדום וענו אותם״ קים בהם „ואח״כ יצאו ברכוש גדול״ לא קים בהם. אמרו לו (בנ״י למשה) ולואי שנצא בעצמנו! משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים, והיו אומרין לו בני אדם: מוציאין אותך למחר מבית האסורים ונותנין לך ממון הרבה, ואומר להם: בבקשה מכם, הוציאוני היום, ואיני מבקש כלום[6]. — מאי דכתיב „ודי זהב״ (דברים, א׳)? כך אמר משה לפני הקב״ה: רבש״ע, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו „די״, הוא גרם

אחרי המאמר ע״ד שבעה השמות שיש לגיהנם, בא מאמר ר׳ ינאי: ודאי כל השמות של גיהנם. אמר הקב״ה איני צריך לאחד מהם, אלא היום אני מרתיח ופורע מן הרשעים, שנא׳: כי הנה היום וכו׳.

1) אמרי דבי ר׳ ינאי. בירוש׳ עירובין פ״ח ה״א: ר׳ חייא בר אבא, ר׳ אמי ור׳ אסי סלקון לעכברי ושמעון מדבית ינאי (עי׳ מבוא הירושלמי להרז״פ ק״נ ע״ב). בירושלמי ברכות פ״ד ה״נ „ר׳ ינאי בר׳ ישמעאל (בראש המאה הרביעית) בשם בית ר׳ ינאי״. מחלוקות בין דבי ר׳ ינאי ובין ר׳ (יהודה) יודן בר סימון בשהש״ר ג׳, י׳, מדרש שמואל י״ב (השוה: ב״ר י״ט), שו״ט, ק״ד ל״ג. בהגדילם את כבוד רבם, אמרו דבי ר׳ ינאי, כי שמו של משיח „ינון״, שנא׳: „ינון שמו״ (תהלים, ע״ב י״ז) (עי׳ לעיל ע׳ 33 הערה 1).

2) ב״ר ריש פט״ו.

3) ב״ק צ״ב.

4) ירו׳ ברכות פ״ט ה״ה, רבי בשם דבית ר׳ ינאי, וצ״ל (כמו במאמר שאחר זה) ר׳ יהודה בן פזי בשם דבית ר״י. בב״ר סוף ע״ב מיוחס המאמר לר׳ יהודה בן פזי בעצמו.

5) ירו׳ ברכות פ״ט ה״ה, ר׳ יהודה בן פזי בשם דבית ר׳ ינאי, בב״ר שבאותה פרשה מיוחס המאמר לר׳ חנינא בן פזי. נתחלף כאן „יהודה״ ב„חנינא״, מפני שסמוך למאמר זה בא מאמרו של ר׳ חנינא.

6) ברכות ט׳. כלל זה „אין נא אלא ל׳ בקשה״ בא גם בברייתא סנהדרין ס״ג:

שעשו את העגל. אין א״י נוהם מתוך קופה של תבן, אלא מתוך קופה של בשר [1]. — ותהי האמת נעדרת (ישעי', נ״ט ט״ו). שנעשית עדרים־עדרים במדבר (אנשי האמת צריכים לנדוד חבורות־חבורות במדבר) [2]. — והיה כעץ שתול (תהל', א' ג') ולא כעץ נטוע? כל הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם [3]. — כי מיץ חלב יוציא חמאה ומיץ אף יוציא דם ומיץ אפים יוציא ריב (משלי, ל' ל״ג). במי אתה מוצא המאה של תורה? במי שמקיא חלב שינק משדי אמו. ומיץ אף יוציא דם. כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושניה ושותק, זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור. ומיץ אפים יוציא ריב. כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושניה ושותק, זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות [4]. — אלף שנה הוא חי (הצפור חול, איוב, כ״ט י״ח) ובסוף אלף שנה, אש יוצאה מקנו ושורפתו, ומשייר בו כביצה, וחוזר ומגדל אברים וחי [5]. — מה יתרון לאדם בעמלו שיעמול תחת השמש (קהלת, א' ג'), תחת השמש הוא דאין לו (יתרון), קודם שמש — יש לו (אם עמל בתורה שקדמה לשמש יש לו יתרון, — רש״י) [6]. — זהב טהור (דה״א, כ״ח י״ח), שמהתכין אותו כזיתים ומאכילין אותו לנעמיות, והוא יוצא מזוקק [7]. — היכי דמי חלול השם? כל שחבריו מתביישים מחמת שמועתו [8]. — הנעור משנתו צריך לומר [9] בא״י מחיה המתים. רבוני! חטאתי לך, יהי רצון מלפניך, ה' אלהי, שתתן לי לב טוב, חלק טוב, יצר טוב, סבר (תקוה) טוב, שם טוב, עין טובה, נפש

---

1) ברכות ל״ב. ששם המאמרים מחולקים לשנים; סנהדר' ק״ב. ששם מחוברים הם במלת „משל". ביומא פ״ו: נמצא רק המאמר הראשון ומיוחס לר' ינאי עצמו.

2) שהש״ר ב' י״ג קרוב לסוף, בקשר למאמר אחד של רשב״ל. עי' גם פסיקתא נ״א ע״ב, פסיק' ר' ט״ו (ע״ה ע״ב).

3) ע״ז י״ט. מי שלומד תורה מפי רבים דומה לעץ שתול (נעקר מכאן וחוזר ונשתל במקום אחר. — רש״י).

4) ברכות ס״ג:

5) ב״ר פי״ט, מדרש שמואל פי״ב, גם אבות הכנסיה הנוצרית מציינים את חיי הצפור האגדי פֶנִיקס באלף שנים, תחת המספר 500 שנה הרגיל.

6) שבת ל':. השוה: ר' יודן בפסיקתא ס״ח ע״ב, ויק״ר כ״ח, קהלת ר' לאותו פסוק (לאסמכתא — משלי, ח' כ״ב).

7) שהש״ר ג' י', בירוש' יומא פ״ד ה״ד בלי שם האומר: „שהיו מחתכין אותו כזיתים וטחים אותו בצק ומאכילין אותו לנעמיות והן מסננות אותן".

8) יומא פ״ו.

9) ירוש' ברכות פ״ד ה״ב.

שפלה ורוח נמוכה[1], אל יתחלל שמך בנו ואל תעשנו שיחה בפי כל הבריות[2], ואל תהי אחריתנו להכרית ולא תקוותינו למפח נפש, ואל תצריכנו לידי מתנת בשר ודם, ואל תמסור מזונותינו בידי בו"ד, שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה[3], וחן חלקנו בתורתך עם עושי רצונך. בנה ביתך, היכלך, עירך ומקדשך במהרה בימינו!

בפרקי דר"א מובאים שלשה מאמרים בשם ר' ינאי[4].

מאמרים שנשמטו אצל המחבר:

א) בר', כ"ב ז'. וארבע מאות איש עמו. א"ר ינאי ארבע מאות ראשי גיסות (ב"ר ע"ה קרוב לסוף).

ב) א"ר ינאי: כיון שעיברה (תמר). היתה הולכת למרחץ ומטפחת על כריסה ואומרת: נביאים מסני יצאו! מלכים מסני יצאו! (מדרש הגדול וישב 19, ע' 574). בב"ר פ"ה – סתם.

ג) אמר ר' ינאי: מאחר שפתר (יוסף) את החלומות לשר המשקים ולשר האופים, ואמר שר המשקים: כי אם זכרתני אתך, נתוספו לו שתי שנים, ועליו הוא אומר (משלי, י"ד כ"ג): דבר שפתים אך למחסור (מדה"ג מקץ א' ע' 610). בב"ר מקץ – סתם.

ד) מאי ולחושבי שמו (מלאכי, ג' ט"ז)? א"ר ינאי: כיון שחשב אדם לעשות צדקה [ונאנס] ולא עשאה, מעלין עליו כאילו עשאה (מדה"ג וישב 24 ע' 563). בקדושין מ' ע"א - רב אסי.

ה) דניאל, ב' א'. חלם חלומות. ר' ינאי אומר: שני חלומות חלם - אחד של צלם ואחד של אילן (תנח' מקץ, ביבר 4; חולק על ר' חייא).

ו) בירוש' קדושין פ"א ה"ז: ר' ינאי ור' יונתן הוון יתבין. אתא חד בר נש ונשק ריגלו דר' יונתן. א"ל ר' ינאי: מה טיבו הוא שלם לך מן יומוי. א"ל: חד זמן אתא קביל לי על בריה דיזוניה. ואמרית ליה: איזיל צור כנשתא עלוי ובזיתיה. ואמר ליה: ולמה לא כפתוניה? אמר ליה: כופין? א"ל: ואדיין את לזו? חזר ביה ר' יונתן וקבעה שמועה מסמיה. [ר' ינאי ור' יונתן היו יושבים. נגש אחד ונשק רגלו של ר' יונתן. שאלו ר' ינאי: איזו טובה עשית לו? א"ל: פעם התאונן בפני על בנו שאינו זן אותו. ואמרתי לו: אסוף את הקהל ותבזהו בפני רבים. וא"ל: ולמה לא אסרת אותו? א"ל: הכי כופין לבן לפרנס את האב? א"ל: ועדיין אתה צריך לבקש ראיה לדין הזה?].

---

1) ר' ינאי השיב פעם לר' יוחנן תלמידו ,ולינאי עליבא את שאול מלה בקידושין?' ירוש' קדושין פ"ג ה"ו.

2) עי' המאמר הקודם.

3) עי' לעיל ע' 32 הערה 5.

4) א) ע"ד מכירת יוסף (פל"ח). ב) ימי העבדות במצרים (פמ"ח). ג.) כל צבאות השמים עוברים ומתחדשים בכל יום. תדע לך שהוא כן, כשהשמש נוטה לבוא למערב ורוחץ במימי אוקיאנוס, כאדם שהוא מכבה נרו בתוך המים, כך מימי אוקיאנוס מכבין שלהבותיו של שמש, ואין נוגה לו ואין שלהבת שלו כל הלילה, עד שיבוא למזרח. וכשיבוא למזרח רוחץ בנהר אש, כאדם שהוא מדליק נרו בתוך האש, ומדליק לנרותיו, ולובש שלהבותיו, ועולה להאיר על הארץ, ומחדש בכל יום מעשה בראשית וכו' (פ' נ"א).

בני ר׳ חייא.

יהודה וחזקיה בני ר׳ חייא [1] עלו עם אביהם מבבל לארץ ישראל [2] וישבו עמו לפני רבי יהודה הנשיא. פעם אחת הסבו בני ר״ח על שלחנו של ר׳ יהודה הנשיא והיו שותקים. אמר הנשיא: אגברו חמרא אדרדקי, כי היכא דלימרו מילתא (הרבו יין לצעירים, כדי שיאמרו איזה דבר). כשנתבסמו, פתחו ואמרו: אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות מישראל, ואלו הן: ראש גולה שבבבל ונשיא שבא״י, שנא׳: והיה למקדש וכו׳ לשני בתי ישראל (ישעי׳, ח׳ י״ד). ע״ז ענה רבי: קוצים אתם מטילים בעיני [3]. בני ר״ח לא נסמכו לעולם, ולפיכך לא נקראו בשם „רבי״, ורק ליהודה הוסיפו לפעמים שם הכבוד „רבי״ [4]. מימי נעוריהם נִתַּן לשניהם הכנוי „רובין״ (ילדים) [5]. אחרי מות אביהם עסקו שניהם בעסקי אחוזתם

[1] לפי נדה כ״ז, יבמות ס״ה, היו תאומים.

[2] רשב״ל בסִפרו במעלת החכמים עולי בבל, הוא אומר: חזרה ונשתכחה (התורה) עלו ר׳ חייא ובניו ויסדוה (סוכה כ.). ובירוש׳ מע״ש פ״ה ה״ה: אמר ר׳ אמי בשם רשב״ל: לא לקת פשתן ולא החמיץ יין, ונתנו עיניהן בזכות ר׳ חייא ובניו. ובסגנון אחר בבבלי חולין פ״ו. שם האומר הוא ר׳ אבין. בכונה זו מסופר בב״מ פ״ה: שבתענית לעצירת גשמים העמיד ר׳ יהודה הנשיא לפני התבה את ר׳ חייא ובניו, אמר „משיב הרוח״, ונשב זיקא, אמר „מוריד הגשם״, ואתא מטרא.

[3] סנהדרין ל״ח.

[4] בבבלי ובירוש׳ הוא נקרא ר׳ יהודה (ר׳ יהודה בר׳ חייא) בריה דר׳ חייא, במדרש של א״י (ולפעמים גם בתלמוד ירושלמי) ע״פ הרוב: ר׳ יהודה בירבי. חזקיה נקרא כמעט תמיד רק בשמו בלבד, ובמדרשים לפעמים חזקיה בירבי, או חזקיה בן ר׳ חייא.

[5] ר׳ ינאי בדחותו את דברי בני ר״ח, אמר: יקבלו הרובין את תשובתם *), חולין כ׳. במבטא הארמי הזה, שנתאזרח בשפה העברית מכבר, ושהמשנה תמיד א׳ א׳ מצינת בו את צעירי הכהנים, משתמש ר׳ ינאי באותו המובן, שבו קראם ר׳ יהודה הנשיא — „דרדקי״, כמו שמובא כאן בפנים. גם בירוש׳ חגיגה פ״ג ה״ו מזכיר ר׳ ינאי דעתם של בני ר״ח ואומר: „הרובים היו אומרים״. גם ר׳ יוחנן, תלמידו של ר׳ ינאי, משתמש (בירוש׳ חלה פ״ד ה״ד) בתאר „הרובין״. לפ״ד הרי״ז פרנקל (מבוא הירוש׳ קכ״ג ע״ב), ווייס (דרו״ד ח״ג 55) — „רובין״ פי׳ „גדולים״. אבל אין הדבר סוכח. בירוש׳ חלה פ״ד ה״ד

*) רש״י מפרש „הרובין״ נערים. ויש להביא ראיה לדבריו כי לנערה קורין בארמית ריבה. השם נער לפעמים משתמר גם לאיש בא בשנים, כמו: לאט לי לנער לאבשלום (ש״ב, י״ח ה׳), אעפ״י שאבשלום היה אז בן ארבעים. וכן גם שם „הרובין״ - שם חבה שנִתַּן לבני ר״ח בנערותם ונשתמר גם אח״כ.

רחוק מבתי המדרש וקשה היה להם להנצל משכחת תלמודם [1]. יהודה היה חתנו של ר' ינאי ומת בחיי חותנו [2] *). בני ר' חייא חולקים בעניני הלכה עם ר' יוחנן, תלמידו של ר' ינאי [3]. ולפעמים חולק עמו חזקיה בלבד [4]. חזקיה שבח פעם את ר' יוחנן וקרא: כגון דין בר נש! (זהו אדם) [5]. עוד יש פלוגתות בעניני

שהזכרנו, שמשם יוצא שבני ר"ח היו אח"כ זמן רב בבבל (הם בטלו שם את המנהג להפריש תרומות ומעשרות בחו"ל. — הערת המתרגם). מבאר הירושלמי בעצמו: מאן אינון הרובין? תורגמוניא — שם שני לבני ר"ח. ובאמת נזכר אחד מהם בב"ר פס"ה בשם חזקיהו תורגמינא (דרו"ד 51 הערה ב', לוי IV 668 בסוף ע"ב). ר' שמואל בן נחמן קורא לבני ר"ח: תרין אמוראי (כ"ב ע"ה). ובודאי הוראת „אמוראי" שבמקום זה הוא כמו תורגמינאי, שבכלל, השמות אמורא ומתורגמן הם נרדפים.

1) ברכות י"ח ושם מובאה השיחה שהיתה ביניהם, אם יודע אביהם בצערם אחרי שכתוב (איוב, י"ד כ"א): יכבדו בניו ולא ידע.

2) ירוש' בכורים פ"ג ה"ג, כתובות ס"ב: לראיה שר' ינאי עוד היה בחיים אחרי מיתת בני ר"ח אפשר להביא מזה, שבמסירתו הלכה בשמם, בירוש' חגיגה פ"ג ה"ו, אמר: „הרובין היו אומרים".

3) פליגי בה בני ר' חייא ור' יוחנן, יומא ה':, ע"ז מ"ו., גטין צ': (שם ר' „יהודה" בודאי ר' חייא).

4) חגיגה ח'., שם ט'., גטין נ"ג., שם פ"ד:, שבת קי"ב: (= ערובין כ"ד). כאן נאמר אמר ליה ר' יוחנן „רבי", את המלה „רבי" צריך למחק (עי' רבינוביץ במקום זה), ועי"ז בטלה הראיה היחידה, שחזקיה היה רבו של ר' יוחנן. השוה הרז"פ מבוא הירושלמי פ"א ע"א.

5) שבת קי"ב:, עירובין כ"ד. לפי נוסחא אחרת — לית דין בר נש (אין זה אדם, אלא מלאך) **).

*) ע"ד חשיבותו הרבה בעיני חותנו תעיד מסרת זו: יהודה בר חייא הוה יליף סליק ושאיל בשלמיה דר' ינאי חמוהי מע"ש לע"ש. והוה יתיב ליה על אתר תלי בגין מיחמיניה ומקים ליה מן קומוי. אמרי ליה תלמידי: לא כן אלפן רבי: לזקן ארבע אמות? אמר לון: אין ישיבה לפני סיני. חד זמן עני מסיק, אמר: לית אפשר דיהודה ברי משני מנהגיה. אמר: לית אפשר (דלא?) יגיעון יסורין בההוא גופא צדיקה, מסתברא, שאין לנו יהודה ברבי. [יהודה בר חייא היה רגיל לבוא לשאל בשלומו של ר' ינאי חותנו מערב שבת לע"ש. והיה ר' ינאי יושב על מקום גבוה בשביל שיראנו מרחוק ויקום מפניו. אמרו לו תלמידיו: וכי לא כן למדנו רבנו: לזקן (רק) ארבע אמות? א"ל: אין ישיבה לפני סיני. פעם נתאחר ר' יהודה לבוא. אמר (ר' ינאי): אי אפשר שיהודה בני ישנה מנהגו, וגם אי אפשר שיבואו יסורין על גוף צדיק שכזה, אין זאת, אלא שאינו עוד בעולם. במקור כתוב „דלא יגיעון", ונראה שזוהי שגיאה וצ"ל „דיגיעון".

בבבלי כתובות ס"ב: מובאה ג"כ מסרת זו, אבל באופן אחר קצת. וחן מיוחד מתוח על הנוסח הירושלמי.

**) שבח שכזה נאמר גם על ר' חנינא, עי' לעיל 4 בהערת המתרגם.

אגדה בינם ובין ריב"ל [1]. במקום אחד מובא שבני ר' חייא נחלקו ביניהם בבאור המלה „כדכד" (ישעי', נ"ב י"ב) [2]. המערה, שבה נקברו יחד ר' חייא ובניו, היתה זמן רב ענין לאגדות מעריצות [3].

מפתגמי יהודה בן ר' חייא נביא בראשונה את מאמרו בשבחה של התורה, שנתנה לישראל בתור סם מרפא.—בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם! מדת בו"ד — אדם נותן סם לחברו, לזה יפה ולזה קשה (לאבר אחד יפה ולאבר אחד קשה), אבל הקב"ה אינו כן: נתן תורה לישראל—סם חיים לכל גופו, שנא': ולכל בשרו מרפא (משלי, ד' כ"ב) [4].—תשובה עושה מחצה ותפלה עושה הכל [5]. ממי אַתְּ למד? מקין, שנגזרה עליו גזרה (נע ונד תהיה בארץ), כיון שעשה תשובה נמנעה ממנו חצי הגזרה. ומנין שעשה תשובה? שנא': ויאמר קין אל ה': גדול עוני מנשא (בר', ד' י"ג). ומנין שנמנעה ממנו חצי הגזרה? הה"ד וישב בארץ נוד (שם, ט"ז) „נע ונד" אין כתיב כאן, אלא בארץ נוד [6].

לפרשת קין ישנם עוד שני מאמרים של יהודה: מלמד שעשה קין בהבל אחיו חבורות־חבורות, פציעות־פציעות, שלא היה יודע מהיכן נשמה

---

[1] זבחים קט"ז. (וזהי אותה הפלוגתא, שלפי ב"ר פכ"ב ופ' ל"ד, ויק"ר פ' ל"ד היתה בין ר' ינאי ובין ר' חייא, ולפי הירוש' מגילה פ"א הי"ג בין יהודה בר' חייא ובין ר' ינאי); ויק"ר פ"י, פסיקתא ר' ריש פמ"ז, יהודה בר' חייא וריב"ל (ע"ד תשובה ותפלה), שמו"ר סוף פמ"ד, חזקיה וריב"ל (על הכתוב שמות, ל"ב י"ג) — השוה גם זבחים י"ג:

[2] ר' שמואל בר נחמן (נחמני) בשם ר' יונתן (עי' דקדוקי סופרים למקום זה) ב"ב ע"ה, ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא, שו"ט פ"ז א', עי' גם סנהדרין ל"ז: א"ר יהודה בריה דר' חייא... איתיביה חזקיה אחיו. בשמו"ר ד' קרוב לסוף על הכתוב בשמות, ד' י"ח מובא מאמר אחד, שבהתחלתו נאמר: בנו של ר' חייא הגדול אומר, והוא יהודה או חזקיה.

[3] עי' ירוש' כלאים פ"ט ה"ד, בבלי מו"ק כ"ה.

[4] עירובין נ"ד. השוה אגדת התנאים כרך ב' II, 191.

[5] ויק"ר פ"י, חולק על ריב"ל. ההוכחה מהמקראות לשני חלקי המאמר היא, כמו שנראה שם, לא מר' יהודה עצמו. בפסיק' ר' פמ"ז (קפ"ח ע"א) בא המאמר בנוסח זה: „התשובה מבטלת חצי הגזרה והתפלה מבטלת כל הגזרה" וההוכחה מיוחסת לר' יהודה עצמו (ורק שחסרה שם ההוכחה לחלק השני).

[6] בסנהד' ל"ז: מובא מאמרו של ר' יהודה בר"ח: גלות מכפרת מחצה, הוכחתו ג"כ מבר', ד' י"ד. ברור שיש כאן שתי נוסחאות של מאמר אחד. מהוכחה זו משמע, שהמלה „נוד" אינה שם פרטי, אלא, כמו שבארו מפרשי המקרא הקדמונים (וגם סומכוס, תיאודוטיון והירונימוס בכלל), שוה בהוראתה למלת נד שבפסוק י"ד.

יוצאת, עד שהגיע לצוארו[1].—מיום שפתחה הארץ את פיה וקבלתו לדמו של הבל, שוב לא פתחה, שנא׳: מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק (ישעי׳, כ״ד ט״ז), מכנף הארץ – ולא מפי הארץ, איתיביה חזקיה אחיו: ותפתח הארץ את פיה (במדבר, ט״ז ל״ב)? אמר ליה: לרעה פתחה, לטובה לא פתחה[2]. — את הַצְּמָרִי (בר׳, י׳ כ״ח)—חמץ (Emessa), ולמה הוא קורא אותה צמרי? מפני שהן עושין בצמר[3].— ויפגעו את משה ואת אהרן (שמות, ה׳ כ׳) לקירוסין (לעתים שהיו משה ואהרן רגילים לבא)[4]. — ותטבע האבן במצחו (ש״א, י״ז י״ט), כבבצק. ודכותיה: וכל גרמיהון הדיקו (דניאל, ו׳ כ״ה), כאילין פסטילס (רומית Pastillus — גלוסקא קטנה[5]. — כל תלמיד חכם שעוסק בתורה מתוך הדחק תפלתו נשמעת, שנא׳: כי עם בציון יושב בירושלים בכה לא תבכה, חנון יחנך לקול זעקך כשמעתו ענך (ישעי׳, ל׳ י״ט), וכתיב בתריה: ונתן ה׳ לכם לחם צר ומים לחץ[6]. — נאוו לחייך בתורים (שיר, א׳ י״א)—זו התורה; צוארך בחרוזים — אלו הנביאים; תורי זהב — אלו הכתובים; עם נקדות הכסף — זהו שיר השירים, מלה חתומה ומלה מסיימה[7]. — בשער בת רבים (שיר, ז׳ ה׳) — שיכן לנטות אחרי רבים (הסנהדרין שמטים אחר רבים במשפט)[8].

לענשי הגיהנם: כה אמר ה׳א: ביום רדתו שאלה האבלתי כסיתי עליו תהם (יחזקאל, ל״א ט״ו) — הובלתי כתיב (כלו׳: הובלתי אותם אל השאול), אין

---

[1] סנהד׳ ל״ז: פתיחת המאמר (סלמד וכו׳) מראה שהוא סוסך על איזה פסוק שנשמט משם. המשנה, שעליה סוסב מאמר זה, דורשת את סיסן הרבים „דמי״ (בר׳, ד׳ י׳), ואפשר, שגם ר׳ יהודה סומך ע״ז בדרשתו: קין שפך „דמי״ אחיו (ברבים, פעמים רבות), מפני שעשה בו חבורות חבורות, פציעות פציעות. אולי גם הכתוב „כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי״ (בר׳, ד׳ כ״ג) השפיע על סגנון המליצה.

[2] סנהדרין שם.

[3] ב״ר קרוב לסוף פל״ז. וכן בתרגום ירושלמי.

[4] שהש״ר ב׳ ט׳, מובא ע״י ר׳ תנחומא. הוא משתמש במבטאו של ר׳ יהודה „לקירוסין״ (מיונית καῖρος) במקום המלה „לעתים״ (דהי״א, י״ב ל״ב); ב״ר פע״ב, שהש״ר ו׳ ד׳, אסתר ר׳ א׳ י״ג. השוה עוד פסיקתא מ״ט ע״א.

[5] מדר׳ שמואל פי״א וכ״א. גרסת הילקוט לש״א ה׳ סעיף ק״ב „ר׳ יהודה״. המלות הבאות אח״ז — „ושרשי תאנה, שהן רכין ובוקעין בצור ובאבן״ אינן שייכות עוד, כנראה, למאמרו של ר׳ יהודה (לוי IV 70 ע״א אינו מעיר ע״ז כלום ומעתיק זה יחד עם דברי ר׳ יהודה), אלא — למאמר האנונימי הקודם: נכנס האבן בברזל. עי׳ גם שו״ט ע״ה מ״ה, מובא להלן במאמרי חזקיה.

[6] סוטה מ״ט.

[7] שהש״ר א׳ י״א בסוף. המלות האחרונות „מלה חתומה, מלה מסיימה״ — שמקלס בהן את שיר השירים בהתאמה ל„נקדות הכסף״ — אינן מובנות לי במדה מספקת.

[8] שהש״ר לאותו פסוק. על „שיכן״ עי׳ לוי IV 553 ע׳ שיך.

עושין כסוי לגינית (של חרס) לא של כסף ולא של זהב ולא של נחשת וכו' אלא של חרס, מפני שהוא מין במינו, כך אמר הקב"ה: גיהנם חשך (תהל', ל"ה ו') והתהום חשך (בר', א' ב') והרשעים–חשך (ישעי', כ"ט ט"ו), יבוא חשך ויכסה חשך בחשך, שנא': כי בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכוסה (קהלת, ו' ד')[1].

חזקיה.

שמו של חזקיה נזכר בספרות התלמודית הרבה יותר משל אחיו יהודה, גם הוא, חזקיה, כמו אביו ר' חייא[2], ערך קבץ של מדרש, שמתוכו הביאו בשני התלמודים עניני הלכה ואגדה[3], בין המאמרים הבאים להלן יש גם כאלה, שיסודם מדרש חזקיה, ואי אפשר אפוא להחליט בודאות שהם של חזקיה עצמו[4].

שני מאמרים על השלום[5], חזקיה אמר תרתי: גדול שלום, שכל המצוות כתיב בהו: כי תראה (שמות, כ"ג ה'), כי תפגע (שם, ד'), כי יקרא קן צפור וכו' (דב', כ"ב ו'), אם באת מצוה לידך, אתה זקוק לעשותה, ואם לאו, אי אתה זקוק לעשותה; ברם הכא–בקש שלום ורדפהו (תה', ל"ד ט"ו)–בקשהו למקומך ורדפהו למקום אחר. — חזקיה אמר חורי (עוד דבר): גדול השלום, שבכל המסעות כתיב: ויסעו ויחנו (במד', ל"ג) — נוסעים במחלוקת והונים במחלוקת; כיון שבאו כלם לפני הר סיני, נעשו כלם חנייה אחת, הדא דכתיב: ויחן שם ישראל (שמות, י"ט ב') — „ויחנו שם בני ישראל" אין כת"ב כאן, אלא „ויחן שם ישראל".

---

1) פסיקתא נ"ז ע"א, ב"ר קרוב לריש פל"ג, ויק"ר קרוב לריש פכ"ז, תנחומא ב' אמור ז' ובעל המאמר שם ר' יהודה בר אמי, בתנחומא ב' בא ב' וכן גם ויק"ר פי"ב מתחיל המאמר כך: ר' יהודה ברבי אומר: במה הרשעים מתכסין? בחשך, אח"ז בא המשל של הגינית והנמשל בתור מאמר של חזקיה. בדברים ר' ריש פ"א נ"כ חזקיה בר ר' חייא אומר, אולם בראש כל המאמר חסר שם „ר' יהודה בר"", עי' להלן מאמר חזקיה ע"ד ענשי הגיהנם.

2) עי' אגדת התנאים כרך ב' ח"ב 177.

3) בתלמוד בבלי: תני דבי חזקיה, ובירוש' תני חזקיה. על דבר מדרשו של חזקיה ויחוסו אל מדרשי התנאים האחרים עי' I. Lewy – Ein wort über die Mechilta des R. Simon 21 – 36., גם ד. הופמן Zur Einleitung in die halachischen Midraschim 80.

4) לקמן בהערות יבוא באיזו לשון כל מאמר פותח.

5) ויק"ר פ"ט: חזקיה אמר תרתי (אחריו בר קפרא א' תלת). בפס' דרך ארץ בפרק השלום, בא רק המאמר הראשון בפתיחה „אמר חזקיה", והמאמר השני סתם, בלי שם האומר; גם במכילתא לשמות ס"ט ב' בלי הפתיחתא, וכן בפרדר"א בשם ר' אליעזר.

אמר הקב״ה: הרי שעה שאני נותן תורה לבני[1]. — תני חזקיה: נעשו דברי תורה עטרה לראש, מונייק (ענק) לצואר, מלונמא [מוליניה] ללב, קילורית לעינים [רטיה למכה], כוס עקרין לבני מעים. עטרה לראש מנין? שנא׳: כי לוית חן הם לראשך (משלי, א׳ ט׳); מונייק לצואר, שנא׳: וענקים לגרגרותיך (שם); מוליניה ללב, שנא׳: משמחי לב (תה׳, י״ט ט׳); קילורית לעינים, שנא׳: מאירת עינים (שם, י״ט ט״ז); כוס עיקרין לבני מעיים, שנא׳: רפאות תהי לשרך (משלי, ג׳ ח׳); מנין לרמ״ח אברים שבאדם? שנא׳, כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא (שם, ד׳ כ״ב)[2]. — אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים לבו כבשר (שהוא רך, ולא כאבן שהיא קשה.—רש״י), שנא׳: יבוא כל בשר להשתחוות (ישעי׳, ס״ו כ״ג)[3]. — שה פזורה ישראל (ירמי׳, נ׳ י״ז), נמשלו ישראל לשה: מה שה הזה לוקה על ראשו או באחד מאבריו, וכל אבריו מרגישין, כך ישראל, אחד מהם הוטא וכלם מרגישין[4]. — אשריהם הנביאים, שהן מדמין את הצורה ליוצרה ואת הנטיעה לנוטעה! כמה דאת אמר: כי שמש ומגן ה׳ אלהים (תה׳, פ״ד י״ב), וכן הוא אומר: אריה שאג מי לא יירא (עמוס, ג׳ ח׳), וכתיב: הנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים, וקולו כקול מים רבים, והארץ האירה מכבודו (יחזק׳, מ״ג ב׳), אלא משמיעין את האזן מה שיכולה לשמוע ומראין את העין מה שיכולה לראות[5]. — מנין שכל המוסיף גורע? שנא׳: אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו (בר׳, ג׳ ג׳) (הקב״ה לא הזהירם על הנגיעה, ומתוך [שהוסיפה] גרעו... רש״י)[6]. — מהו לזקניו? (בר׳, כ״א ב׳) שתשש כחו להוליד[7]. — ובני דן חשים (שם, מ״ו כ״ג), שהיו מרובין כהושים

---

1) עי׳ שו״ט קי״ט (בית המדרש V 82) אשרי תמימי דרך — זה דור המדבר. חזקיה בר׳ חייא אמר: צפה הקב״ה, שאין דור אחר יכול לקבל את התורה כאותו הדור, וצפנה להם, שנא׳: יצפן לישרים תושיה (משלי, ב׳ ז׳).

2) ויק״ר בסוף פי״ב, תני חזקיה; שו״ט ב׳ י״ט 16, תני חזקיה בר״ח. דברים ר׳ פ״ח אמר ר׳ חייא (המאמר שם מקוצר). (מוליניה = מלוגמא Μαλαγμα רטיה). אולם כאן משתמש בהוראה שהשתמשו בה בשבת קי״ט: (משיב נפש).

3) סוטה ה׳, אמר חזקיה.

4) ויק״ר פ״ד, תני חזקיה. במכילתא י״ט ו׳ בלי שם האומר. ע״ד הנוסחא שבאה בהרחבת דברים במדרש הגדול עי׳ בטלונו של לוי באותו ענין ע׳ 25.

5) שו״ט א׳ ד׳ [הטכסט בפנים הוא ע״פ הוצאת בובר, וע״ש בהערת בובר. — המתרגם]. המאמרים הרומים לזה עי׳ בפסיק׳ ל״ו ע״ב ולוי באותו ענין ע׳ 26.

6) סנהד׳ כ״ט, בסוף העמוד, אמר חזקיה. השוה ב״ר ריש פי״ט, תני ר׳ חייא, אבות דר״נ א׳.

7) בסגנון אחר בתנחומא ב׳ וירא ל״ז, חזקיה בר חייא אמר. השוה: ב״ר ס״ח קרוב לסוף.

של קנה [1]. — חזקיה ברבי אמר: אם כשטה הזו (של ר' יוחנן שאמר: כל מקום שהיה שם עפר וטפה של מים בו, היה נעשה צפרדע), לא לקו בתיהם של גדולים (במצרים), שהיו עושים בשיש ובפסיפס? אלא מלמד, שהיה הצפרדע עולה מן התהום ואומר לשיש: עשה לי מקום שאעלה ואעשה רצון בוראי, והיה נבקע השיש, ועולה (הצפרדע) ונוטל בית הסתרים שלהם ומסרסם, שנא': וצפרדע ותשחיתם (תה', ע"ח מ"ה), כמה דאת אמר (גבי מומי בית הסתרים): כי משחתם בהם (ויקרא, כ"ב כ"ח) [2]. — מהו (לחם) משנה (שמות, ט"ז ה')? חזקיה בר חייא אמר: שהיה מְשֻׁנֶה (בכל יום) בטעמו, בריחו ובתארו [3]. —מהו „אשר נשבעת להם בך"? (שמות, ל"ב י"ג). אמר משה: אלו בשמים ובארץ נשבעת לאבותם, יפה אתה עושה להם, שהיית מכלה את בניהם, למה? כשם שהשמים והארץ בטלים, אף השבועה עוברת. רבון העולם! [וכי] לא בך נשבעת, שאין אתה מכלה את בניהם? לא אמרת לאברהם „בי נשבעתי"? מהו בי נשבעתי? אמר הקב"ה לאברהם: כשם שאני חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, כך שבועתי קיימת לעולם ולעולמי עולמים. הֱוֵי, יפה אמר משה (להקב"ה) „אשר נשבעת להם בך", בעבור קדושת שמך, ואל תחלל שמך [4]. — מאי שנא נקבה, דכי מיזקנא קיימא אתילתא, ומאי שנא זכר, דלא קאי אתלתא? [הנקבה כשהיא מזקנת, אז ערכה (ויקרא, כ"ז) יורד רק עד שליש: צעירה ערכה שלשים שקל, וזקנה עשרה, והזכר—צעיר ערכו חמשים שקל, וזקן חמשה עשר]. אמר חזקיה:

---

1) ב"ב קמ"ג: תנא דבי חזקיה, נמסר ע"י רבא.

2) שמו"ר פ"י; בשו"ט ע"ח מ"ה שני המאמרים של ר' יוחנן ושל חזקיה מחוברים יחד, ובשביל זה נשמט שמו של חזקיה. אח"ז בא בשו"ט (עי' ילקוט ע"ח) המאמר הכולל בשם ר' יהודה ברבי: „זה אחד מן הדברים, שהשליט בהן הקב"ה הרך בקשה", בין שאר המשלים: האבן שטבעה במצחו של גלית, ואח"ז כמאמר לבד: אמר ר' יהודה בר' חייא אף שני האריות רפות ומה כתיב: (דניאל, ו' כ"ה) וכל גרמיהון הדקו. ראה לעיל ע' 51 הערה 5 *).

3) תנחומא ב' בשלח כ"ד, עי' לוי ע' 26.

4) שמו"ר מ"ד בסוף, חזקיה ברבי וריב"ל. חזקיה אמר... בתנחומא ב' וירא ט' מובאה דרשה אחרת של חזקיה בן ר' חייא לשמות ל"ב י"ג, שקרובה יותר לדברי ריב"ל שבשמו"ר.

---

*) בילקוט שלפני (תהל' ע"ח, תת"כ) נירסא אחרת: זה אחד מן הדברים שהשליט הרך בקשה... ושרשי תאנה, שהם רכים ובוקעים בצור ובתוך האבן... אף שני אריות רכות, ומה כתיב? לא מטו ארעית גובא וכו'. והשמיר כמין שעורה היה, והיה נתון לתוך כלי של עפרת מלא מוכין, מלא סובין; ואם היה נותנו אפילו על ההר, היה בוקעו. ובו היה שלמה חולק כל אבני בית המקדש. לפי שכתוב (דברים, כ"ז ה'): לא תניף עליהן ברזל.

אמרי אינשי: סבא בביתא—פאחא בביתא, סבתא בביתא—סימא בביתא [זקן—משא לביתו, זקנה—מטמון לביתה, שיכולה לטרוח ולעשות מלאכה בזקנותה.—רש"י] 1). — למה נסמכה פרשה זו („אתם נצבים") לפרשת קללות? לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתים בפרשה זו, חוץ מארבעים ותשע שנאמרו בתורת כהנים, מיד הוריקו פניהם ואמרו: מי יוכל לעמוד באילו? מיד קרא אותם משה והיה מפייסן בדברים 2). — תמן אתמר (יהושע, ד' י"ג): כארבעים אלף חלוצי צבא, והכא אתמר (דה"א, ה' י"ח): ארבעים וארבעה אלף ושבע מאות וששים?—כל מקום שנאמר: כעשר, כעשרים, כשלשים, כארבעים—או חסר או יתיר. [ובזה מתישבת הסתירה, כי מה שנאמר ביהושע „כארבעים" הוא רק בְקֵרוב] 3). — ויראם את מבוא העיר (שופטים, א' כ"ה)—בפיו עקם להם 4).—כל המזמין עכו"ם לתוך ביתו ומשמש עליו גורם גלות לבניו, שנא': ומבניך אשר יצאו ממך, אשר תוליד, יקח והיו סריסים בהיכל מלך בבל (מ"ב, כ' י"ח) 5).—לא תחמוד ולא יהיה לך (העובר על „לא תחמד" הוא עובר גם על „לא יהיה לך"), תני חזקיה: והיה מקול זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ (עבודה זרה) (ירמי', ג' ט') [ומזה הוא למד גם כן, שהעובר על „לא תחמד" עובר על „לא תנאף"] 6). — כי לא יבינו אל פעולת ה' (תה', כ"ח ה')—אלו התקופות 7). — בשעה שישראל עושין רצונו של הקב"ה, פקידה אחת הוא פוקד הארץ, ומיד היא עושה [פירות], מאי טעמא? פקדת הארץ ותשוקקה (תה', ס"ה י') 8). — מאי דכתיב „משמים השמעת דין, ארץ יראה ושקטה" (שם, ע"ו ט'), אם יראה למה שקטה, ואם שקטה למה יראה: אלא בתחילה (לפני מעמד הר סיני) יראה ולבסוף שקטה 9). — למה אומרין הלל?

---

1) ערכין י"ט.

2) תנחו' ריש נצבים, אמר חזקיה בנו של ר' חייא: שני המספרים הללו (של הקללות: מ"ט וצ"ח) עוד עומדים ב„צריך עיון".

3) שהש"ר ד' ד'. ר' יהודה בשם חזקיה. ר' יהודה זה הוא אולי ר' יהודה בר' סימון.

4) סוטה מ"ו: נגד דעתו של ר' יוחנן.

5) סנהדרין ק"ד. אמר חזקיה.

6) פסיק' ר' כ"א (ק"ז ע"א וע"ב) נמסר ע"י ר' יקום, שאינו נזכר במקום אחר. „מקול זנותה" הוא מפרש חמדה לדבר האסור.

7) שו"ט על פסוק זה נגד ריב"ל.

8) ויק"ר סוף פס"ה, אמר ר' אבהו: עבר הוינא קומי כנשתא דטרסייא דלוד ושמעית קליה דר' שמואל בר נחמני יתיב ודרש: רבנן בשם חזקיה אמרי.

9) שבת פ"ח., ע"ז ג'., אמר חזקיה.

חזקיה אומר: מפני שיש בו ירידתן של צדיקים לתוך כבשן האש ועליתן ממנו (דניאל, ג'). ירידתן—דכתיב: לא לנו, ה' לא לנו (תה', קט"ו)—אמר חנניה; כי לשמך תן כבוד—אמר מישאל; על חסדך ועל אמתך – אמר עזריה; למה יאמרו הגוים וכו'—אמרו כלן. עלייתן מכבשן האש, דכתיב: הללו את ה' כל גוים (שם, קי"ז)—אמר חנניה; שבחוהו כל העמים—אמר מישאל; כי גבר עלינו חסדו—אמר עזריה; ואמת ה' לעולם הללויה – אמרו כלן[1]. — לעולם ה' דברך נצב בשמים (תה', קי"ט פ"ח). מפני שהבטיח הקב"ה (לאברהם) דבר בשמים (שאמר לו (בר', ט"ו ה') הבט נא השמימה וספר הכוכבים וכו') [ואחר רד"ו שנה באה ההבטחה, שהבטיח הקב"ה את הצדיק. כיצד? בשעה שאמר הקב"ה לאברהם „לך לך מארצך וכו' ואעשך לגוי גדול" (בר', י"ב) אמר לפני הקב"ה: רבש"ע! מה הנאה יש לי בכל הברכות הללו, והריני הולך מן העולם בלא בנים? א"ל הקב"ה לאברהם: כבר אתה יודע שאין אתה מוליד? אמר לפניו: רבש"ע! כך אני רואה במזל שלי שאיני מוליד. א"ל: מן המזל אתה מתירא? חייך, כשם שאי אפשר לאדם למנות את הכוכבים, כך אי אפשר למנות בניך]. (הוא דורש: „דברך ה' נצב בשמים", שזהו דבר ה' שאמר: הבט נא השמימה וכו')[2]. — ולב כסילים לא כן (משלי, ט"ו ז'): אלו בני אדם שתורתן מבחוץ וא"נה מבפנים, כהדא איסתרא בלגינא קיש קיש קריא (מטבע קטנה מקשקשת בכד)[3]. — כי שבע תועבות בלבו (שם. כ"ו כ"ה). את מוצא תועבה אחת כתוב בתורה וכתוב בה עשר: לא יהיה בך מעביר בנו ובתו באש והובר חבר וכו' (דברים, י"ח י' והלאה). כאן שכתוב „שבע תועבות"—על אחת כמה וכמה, הֱוֵי: שבע תועבות—שבעים תועבות בלבו[4]. — מאי דכתיב: ואף הסיתך מפי צר רחב לא מוצק תחתיה (איוב, ל"ו ט"ז)? — בוא וראה, שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם: אדם מסית את חברו מדרכי חיים לדרכי מיתה, והקב"ה מסית את האדם מדרכי מיתה לדרכי חיים, שנא': ואף הסיתך מפי צר—גיהנם שפיה צר, שעשנה צבור בתוכה (שלא יצא

---

1) פסחים קי"ח.

2) שמו"ר פל"ח קרוב לסופה, א"ר חזקיה בר' חייא.

3) שו"ט א', בביהמ"ד 162 V והלאה. בפתגם זה (אסתירא בלגינא וכו') משתמש גם עולא בענין דומה לזה בב"מ פ"ה:

4) ב"ר פס"ז, חזקיה תורגמינא אמר. עי' לעיל ע' 49 לפני הערה 1.

הוץ, ויהיו רשעים נדונין באש ובעשן.—רש"י [1].—ראה חיים עם אשה אשר אהבת (קהלת, ט' ט'): אם אשה ממש היא, כשם שחייב (האב) להשיאו (את בנו) אשה, כך חייב ללמדו אומנות; אם תורה היא—כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות [2].

עוד צריך לציין דוגמאות אחרות ממדרשי הלכה של חזקיה [3].

---

1) מנחות צ"ט: בסוף העמוד, אמר חזקיה. ע"ד ענשי הגיהנם נמצא מאמר חזקיה בפסיקתא צ"ז ע"ב *) (וכן בתנחומא ראה י'), ובירושלמי בסנהדרין כ"א ע"ב הוא פותח: יהודה בי רבי וחזקיה ורבי אמרין, כנראה שצ"ל וחזקיה ברבי, כלומר: מאמר של שני האחים ביחד, ובאמת בא בפסיקתא (וגם בתנחומא) תיכף אח"ז באור הכתוב תהלים, ס"ח ט"ו, שמוסב על המאמר הזה ופותח בשם „יהודה ברבי", וזהו אותו הבאור שבא בתנחומא ב' בר' כ"ה ל"ג בשם אחיו חזקיה בריה דר' חייא.

2) קדושין ל'.

3) לישעי', ח' כ"א והלאה, ע"ז נ"ג. לישעי'. כ"ז ט', ע"ז נ"ד. לדה"י א, ט"ו כ"ב. ערכין י"א.

*) זהו לשונו: חזקיה אמר: משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש. ששה חדשים בחמה וששה חדשים בצנה. בתחלה הקב"ה מכניסן בחמה, והן אומרים זו היא גיהנם של הקב"ה, ואח"כ הוא מוציאן לשלג, והן אומרים זו היא צנה של הקב"ה. בתחלה הן אומרים ווה; ולבסוף הן אומרים ווי; הוא שדוד אומר: ויעלני מבור שאון מטיט היון (תה', מ' ב'), מאי מטיט היון? ממקום שאומר ווה, וי; והיכן הם משלימין את נפשותיהן? יהודה ברבי אומר: בשלג, הה"ד: בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון (שם, ס"ח ט"ו), השלג הוא צלמונה שלהם. יכול אף ישראל כן? ת"ל: לא תירא לביתה משלג, כי כל ביתה לבוש שָׁנִים (משלי, ל"א) (שְׁנַיִם, שְׁנַיִם): מילה ופריעה, ציצית ותפילין, הענק תעניק, נתון תתן, פתח תפתח, עשר תעשר.

ר׳ יונתן בן אלעזר.

ר׳ יונתן, שגם הוא ישב בצפורי, היה בין החבורה הקרובה ביותר לר׳ חנינא בר חמא[1]. רק לפעמים רחוקות הוא נקרא בצרוף שם אביו, ר׳ יונתן בן אלעזר, ועל פי הרב רק ר׳ יונתן סתם. הוא גם נקרא „שר הבירה׳[2]. אבל

1) ראה למעלה ע׳ 7. בשני דברים נחלקו ר׳ יונתן ור׳ חמא בר׳ חנינא. ראה שמו״ר פ׳ ט׳ בראש.

2) ר׳ יונתן שר הבירה, ב״ר פצ״ה קרוב לסופה; ואולם בתנחומא ב׳ ויגש 12: ריב״א איש הבירה; במקומות אחדים (ראה להלן ריש סימן ד׳ על דבר אברהם) רק ר׳ יונתן. בשו״ט נ׳ א׳ (מההוצאה הישנה) נמצא „לר׳ יוחנן שר הבירה׳ וצ״ל יונתן, שצריך לתקן עוד בכמה מקומות (בילקוט שופטים ה׳ ז׳ מ״ז כתוב „איש קבירה׳, — שגגה של המעתיק תחת „הבירה״. עי׳ ג״כ אגדת בראשית פ׳ ח׳ „ארשב״נ אר״י איש הבירה׳. על מה שקרה לר״י במגדל צבעייא עי׳ קהלת ר׳ א׳ ח׳ *). ובשו״ט י״ב ב׳ מסופר מה שקרה לו לרשב״נ כשבא לאיזה מקום לקנות עדשים**).

*) ר׳ יונתן נשר שעריה (נשרו שערותיו), אזל להדיה מגדלה דצבעייא מיתאסייה (הלך למגדל צבעייא להתרפאות). הוה תמן חד ספר (היה שם סַפָּר אחד), א״ל: בשביל שערך באת לכאן לרפאתו? א״ל: שיספו מאלל (השערות יצאו מהבשר. הוא דבר אליו ב„לשון חכמה״, כמו שהיו נוהגים בימים הקדמונים לדבר לפעמים בחידות) והא סכית, שיש בה סעל לרפאותו (וראיתי שיש כאן רופא, או רפואה, לרפאותי). ואני הועתקתי לכאן להחיש מחיה (ובאתי הנה להחיש רפואה). קם ורבע ליה על רגליו אמר ליה: כאן בריש משתעי קמיה דרב באורתא (?). ע״א התאר איש הבירה עי׳ ערוך השלם ערך „הבירה׳.

**) מעשה בר׳ יונתן, שהיו עדשים מצפצפין (עלה השער), והיה לו קרוב בעיר אחת, וירד אצלו. אמר לו ר״י: עדשים אני מבקש. (א״ל): יש מהם בעיר. א״ל: מכמה? (כלו׳ כמה מחירם), א״ל: מכך וכך, וכל זמן שתבוא אני נוטל לך. לימים הלך ר׳ יונתן בעיר לבית קרובו, שאל עליו, אמרה לו אשתו: בשדה הוא. המתין לו, ולא בא. שאל לא׳ מבני העיר: יש כאן עדשים? א״ל: לא; רצונך בחטין? א״ל: עדשים אני רוצה. א״ל: נוטל מכך וכך. והרבה עליו את הדמים יותר ממה שאמר לו קרובו. ונטל הימנו. בא קרובו מן השדה. אמר לו ר״י: ולא אמרת לי שכך וכך העדשים? הרי הם הוסיפו עלי יותר ממה שאמרת לי. א״ל: שמא עדשים אמרת להם? א״ל: אלו אמרת להם: חטים אני מבקש, היו אומרים לך: רצונך בעדשים; ועכשיו שאמרת להם: עדשים אני מבקש, אמרו לך: רצונך בחטים; לכך נאמר: שוא ידברו איש את רעהו שפת חלקות. ר׳ חייא צפוראה אזל למיזבן חטים מסורא (נ״א: מסורתא) א״ל ר׳ יונתן: כר תהוי בעי חטין, הוי אומר: שעורים אני מבקש, וכד תהוי בעי שעורין הוי אומר: חטין אני מבקש, ולא יסקון לך תרעא (ולא יעלו לך השער). —

אין בשום מקום באור לתאר הזה[1]. הוא היה ביחס ידידות גם עם ר' ינאי[2]. רבו היה ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא, ויחד עם ר' חייא לווהו לבית עולמו[3]. יש עוד ראיות שהיה לו גם משא ומתן עם ר' חייא[4]. תלמידו היותר מפורסם היה ר' שמואל בר נחמני (נחמן), שמסר רב מאמריו של ר' יונתן באגדה[5]. על רשב"נ מספר, כי עלה מבבל בשביל לשאול שלשה דברים: מצא את יונתן איש הבירה וכו'[6]. ובמקום אחר נאמר: שאל ר' שמואל בר נחמן את ר' יונתן בן אלעזר, שהיה עומד בשוק, א"ל: שנה לי פרק אחד, א"ל: לך לבית התלמיד ואני אשנה אותך שם. א"ל: רבי! לא למדתני: חכמות בחוץ תרונה (משלי, א' כ')? א"ל: יודע אתה לקרות ואין אתה יודע לשנות. מהו „חכמות בחוץ תרונה"? בהוצה של תורה. אבנים טובות ומרגליות היכן הן נמכרות? לא במקום הידוע? אין מוליכין אותן לא לבעלי ירקות ובצלים ושומים, אלא במקום סוהרים... כך התורה בחוץ שלה נאמרה. מהו „ברחובות"? במקום שמרחיבין לה. והיכן מרחיבין לה? בבתי כנסיות ובבתי מדרשות[7]. ר' שמואל בר נחמני מספר: ר' יונתן כד הוה מטי להאי קרא הוה בכי (כשהיה מגיע לאותו

---

1) שמו של אחד מתלמידי בית שמאי היה יועזר איש הבירה. הוא חי בזמן רבן גמליאל הזקן ונשא משרה בבית המקדש. עי' ערלה פ"ב משנה י"ב. ולפי שר' יונתן היה ממשפחת כהנים (כמו שמוכח מתשובתו של ר' סימאי: מבית אביך אתה למד יין ושכר אל תשת (ויקרא, י') ב"מ צ':) אולי בא לו התאר הזה מאבותיו. ביבמות מ"ה. נזכר שם אמורא מארץ ישראל, ר' אחא שר הבירה, שחי במאה השלישית.

2) עי' לעיל ע' 35 הערה 9.

3) עי' אגדת התנאים כרך ב' 179.

4) ע"ש להלן.

5) ומשום כך נמנעתי מלציין בכל מאמר מי אמר אותו בשמו, אם לא היה בזה צורך מיוחד. לעמת זאת צינתי בכל מקום שאמר בשמו אמורא אחר, או בא המאמר סתם, בלי שם אומרו.

6) שו"ט נ' א'. עי' לעיל 58 הערה 2. ג' הדברים שנתקשה בהם הם: שופטים, ה' ז', דניאל, ט' ט, ש"ב, י"ט י"א. בילקוט שופטים ה' (רמז מ"ט) „לשאלם" במקום לשאול, והשאלה השלישית חסרה. השיחה ע"א זה מובאה בילקוט ש"ב ט"ז, אבל בנוסח זה: רשב"נ עלה מבבל. שאל לו ר' יונתן: מאי דכתיב וכו'.

7) תנחומא ריש בחקתי (אצל בובר 4 מקוצר). ומפני שרשב"נ סומך על הכתוב במשלי, הוא עונה אותו: יודע אתה לקרות ואין אתה יודע לשנות (יש גורסין „לדרוש"). מעין שיחה כזו בין ר' חייא ובין ר' יהודה הנשיא במו"ק ט"ז. גם ר' יונתן בעצמו קבל פעם תשובה כזו מאת ר' חייא: „לקרות אתה יודע, לדרוש אין אתה יודע", ירו' ברכות פ"ב ה"ג, ובשנוי בבבלי ברכות י"ח. עי' אג' התנאים כרך ב' ח"ב 179. הבטוי „שהיה עומד בשוק" מתבאר עי"ז שהיה ר' יונתן סוחר תבואה, עי' בעמוד הקודם.

פסוק... היה בוכה[1]. פעם שאל ר׳ חלבו שאלה אחת מרשב״נ, ועל תשובתו ענהו: ר׳ יונתן רבך לא כך אמר[2]. גם את ר׳ יוחנן מוצאים אנחנו דורש בשם ר׳ יונתן[3]. יש ענינים שבהם הלקו ר׳ יונתן ור׳ יוחנן[4]. פעם אחת נכנס ר׳ יוחנן להשתתף עם החכמים בעִבּוּר, והוא הצעיר שבהן. אמרו לו: אמור: הרי השנה מְקֻדשת בעִבּוּרָהּ. אמר: הרי השנה מקדשת בעבורה, שהוסיפו לה חכמים שלשים יום ועברוה. א״ר יונתן: ראה לשון שלמדנו בן הנפח![5]. (שאילו אמר „בעבורה" בלבד, הייתי אומר: אלו י״א ימים שימות החמה יתרים על ימות הלבנה. ולפיכך צריך לפרש את הדבור שלא יפול בו ספק).—ר׳ שמעון בן לקיש הציע לפני ר׳ יונתן שורה שלמה של שאלות במקרא, ור׳ יונתן באר לו על פי הנחה אחת כללית[6].—נגד זה מצאנוהו עונה קשות את ר׳ שמלאי, שבא ללמוד אצלו אגדה, ואמר לו: מְסֹרֶת בידי מאבותי, שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא לדרומי, שהן גסי רוח ומעוטי תורה, ואַתְּ נהרדעאי ודר בדרום (בלוד)[7]. ואעפ״כ מְסֻפָּר, שבפעם אחרת השיב לר׳ שמלאי, שברבות הימים נחשב לבעל אגדה מְצֻיָּן, על

1) סנהדרין ק״ג: השוה יומא ט׳: בירו׳ מגילה פ״ד ה״א קרוב לסוף, מספר רשב״נ כדבר הזה: ר׳ יונתן הוה עבר קומי סדרה (עבר ע״פ ביהכנ״ס), שמע קלון קרויי (קולות קורין בתורה) ולא מברכין, א״ל: עד מתי אתם עושין את התורה קרחות, קרחות?*).

2) ב״ב קכ״ג. — בב״מ פ״ד: פסחים כ״ד מספר רשב״נ: אישתעיא (ספרה) לי איסיה דר׳ יוחנן, דאשתעיא לה דביתהו (אשתו) של ר׳ אלעזר בר׳ שמעון...

3) ויק״ר סוף כ״ב.

4) ב״ר י״ד; שם כ״ה (ל״ג ול״ד): א״ל ר׳ יונתן.

5) ירו׳ ר״ה פ״ב ה״ה. בירו׳ בכורים פ״ב ה״ו — שאל ר׳ יוחנן מר׳ יונתן...

6) קה״ר ג׳ י״ד.

7) ירו׳ פסחים פ״ה ה״ג. בבבלי פסחים ס״ב: בנוסח אחר ובאריכות יותר. ר״ש אתא לקמיה דר׳ יונתן (במקום ר׳ יוחנן צ״ל ר׳ יונתן. בכ״י אחד שנמצא ת״י רבינוביץ בא שבוש אחר — ר׳ נתן ת׳ ר׳ יונתן), א״ל: נתני לי מר ספר יוחסין (מתנ׳ דדברי הימים. — רש״י) א״ל: מהיכן את? א״ל מלוד. והיכן מותבך? בנהרדעא. א״ל: אין נדונים לא ללודים ולא לנהרדעאים, וכל שכן דאת מלוד ומותבך בנהרדעא. את המלה דודאים מבאר ר׳ יונתן ע״פ שם פרסי של צמח. סנהדרין צ״ט: עי׳ Löw שמות הצמחים בארמית ע׳ 199 ולהלן.

*) המחבר בהערתו (לא תרגמתיה, מפני שהבאתי בפנים את המקור) מבאר שר״י כעס על שלא ברכו. אולם אפשר לומר להפך, כי הם נמנעו מלברך מפני חשש ברכה לבטלה, אחרי שאין הקרואים חובה, ולא על זה כעס, אלא על שמוסיפים על מנין הקרואים ועושין את התורה קרחות, קרחות, כלו׳: חתיכות, חתיכות נפרדות (שמעתי מפי רש״ח קוק). ע״ד הגבלת מספר הקרואים יש מחלקת בין האחרונים. ובמס׳ סופרים פי״ד הי״ח: ר״מ כי החליף (?) בכנישתא, שמע קלהון דסדרא; אמר: עד מתי אתם עושים את התורה קרייות, קרייות. ואולי גם שם צ״ל קרחות, קרחות. ובמקום ר״מ צ״ל ר״י=ר׳ יונתן, וממקור אחר יצא, אלא שנשתרבב בהלכות מגילה.

שאלתו ששאל אותו בפירוש הכתוב משלי, י"ג כ"ג[1]. ר' יונתן נחשב במקצוע האנדה, כמו בכמות מאמריו, כן גם בתכנם הרב, לאחד הגדולים; לעמת זה במקצוע ההלכה כמעט שאין רשומו ניכר בין גדולי דורו. מאמריו באגדה נתקבלו ברצון בבבל וביהוד בארץ ישראל—כמו שנזכר לעיל—ע"י תלמידו ר' שמואל בר נחמן.

א.

מאמרות ופתגמים. תלמוד תורה. תפלה.

— כל העושה מצוה אחת בעולם הזה, מקדמתו והולכת לפניו לעולם הבא, שנא' (ישעי', נ"ח ח'): והלך לפניך צדקך; וכל העובר עברה אחת בעולם הזה, מלפפתו והולכת לפניו ליום הדין, שנא' (איוב, ו' י"ח): ילפתו ארחות דרכם יעלו בתהו ויאבדו[2]. — יצר הרע מסיתו לאדם בעולם הזה ומעיד עליו לעולם הבא, שנא' (משלי, כ"ט כ"א): מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון, שכן באטב"ח של ר' חייא קורין לסהדה (עֵד) מנון[3]. — על שבעה דברים נגעים באין: א) על לשון הרע, דכתיב (תה', ק"א ה'): מלשני בסתר רעהו אותו אצמית (כלו אסגיר, כמו שעושין לצרוע); ב) ועל שפיכת דמים, דכתיב (ש"ב, ל' נ'): ואל יכרת מבית יואב זב ומצורע; ג) ועל שבועת שוא, דכתיב (מ"ב, ה' כ"ז): ויאמר נעמן הואל (הִשָּׁבַע ששלחך אלישע.—רש"י) קח ככרים, וכתיב: (שם) וצרעת נעמן תדבק בך; ד) ועל גלוי עריות, דכתיב (בר', י"ב י"ז): וינגע ה' את פרעה; ה) ועל גסות הרוח, דכתיב (דה"ב, כ"ו ט"ז): וכחזקתו גבה לבו עד להשחית... (שם, שם י"ט) והצרעת זרחה במצחו; ו) ועל הגזל, דכתיב (ויקרא, י"ד ל"ו): וצוה הכהן ופנו את הבית. תנא: הוא כונס ממון שאינו שלו, יבוא הכהן ויפזר ממונו; ז) ועל צרות העין, דכתיב (שם, שם ל"ה): ובא אשר לו הבית, ותנא דבי ר' ישמעאל: מי שֶׁמְּיַחֵד ביתו לו (כלי תשמישו, שלא השאילם לאחרים.—רש"י)[4]. — מותר לומר לשון הרע על בעלי המחלוקת, ומה

---

1) ב"ר פס"ט. ר' שמלאי שאליה לר' יונתן מאי דכתיב ?... א"ל...

2) סוטה ג': ע"ז ה'. הוא דורש „ילפתו" מל' „וילפות" (שופטים, ט"ז כ"ט), חבוק ועטוף ע"י העברה.

3) סכה נ"ב. גם ר' אבין (בב"ר כ"ב) דורש ש„עבדו" הוא היצה"ר, ורק לסוף הפסוק הוא נותן שם באור אחר.

4) ערכין ט"ז. בויק"ר פי"ז סתם בלי שם אומרו ובהוספת עוד שלשה עונות ועוד איזה שנויים *). שם בריש פט"ז אמר ר' יוחנן, שבעד שבעה העונות, המנויים במשלי ו',

---

*) זהו לשון המדרש בויק"ר: על עשרה דברים נגעים באים: על ע"ז, ועל ג"ע, ועל ש"ד, ועל חלול השם, ועל ברכת השם, ועל הגוזל את הרבים, ועל הגוזל את שאינו

טעם? (מ״א, א׳ י״ד): ואני אבוא אחריך ומלאתי את דבריך[1]. — כל הכועס, כל מיני ניהנם שולטין בו, דכתיב (קהלת, י״א י׳): והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, ואין רעה אלא ניהנם, שנא׳ (משלי, ט״ז ד׳): כל פעל ה׳ למענהו וגם רשע ליום רעה. ולא עוד, אלא שהתחתוניות שולטות בו, שנא׳ (דברים, כ״ח ס״ה): ונתן ה׳ לך שם לב רגז (כעס. — רש״י) וכליון עינים ודאבון נפש. איזהו דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש? הוי אומר: אלו התחתוניות[2]. — גדולה תשובה, שמארכת את שנותיו של אדם, שנא׳ (יחזקאל, ל״ג י״ט): ובשוב רשע מרשעתו וכו׳ הוא יחיה[3]. — כל המוכיח את חברו לשם שמים זוכה לחלקו של הקב״ה, שנא׳ (משלי, כ״ח כ״ג): מוכיח אדם אַחֲרַי, ולא עוד, אלא שמושכין

ט״ז והלאה, נגעים באים, ובדברים אחרים דוחה למאמרו של ר׳ יונתן (ואולי צריך גם שם לגרוס „ר׳ יונתן״). ובמדבר ר׳ פ׳ ז׳ יש מאמר שכזה, מיוחס לבעל האגדה המאוחר, ר׳ יהודה בן שלום, ושם מונה אחד עשר עונות, ובראש כלם חלול השם (כמו בויק״ר), והשאר רבם כמו בויק״ר. שם גם מובא „על עין הרע״ בתור מאמר מיוחד של בעל האגדה ר׳ יצחק. ועי׳ מאמרו של ר׳ שמעון בן ר׳ אלעזר באבות דר״נ פ״ט (אגדת התנאים כרך ב׳ II 108).

1) ירו׳ פאה פ״א ה״א.

2) נדרים כ״ב.

3) יומא פ״ו: המאמר גדולה תשובה שמביאה גאולה, שנא׳ (ישעי׳, נ״ו א׳): „ובא לציון גואל ולשבי פשע״, נאמר ג״כ שם ע״י ר׳ יונתן עצמו. אך כנראה שם נכון לגרוס ר׳ נתן, המאמר הזה הוא מחובר ג״כ באיזה ספרים יחד עם מאמר הדומה לו של ר׳ יוסי הגלילי, עי׳ דקדוקי סופרים לאותו ענין, אגדת התנאים כרך א׳ ח״ב 94.

שלו, ועל גסי הרוח, ועל להי״ר, ועל עין רע. א) על ע״ז - מישראל, שהעידו עדות שקר בהקב״ה ואמרו לעגל: אלה אלהיך ישראל (שמות, ל״ב ד׳), ומנין שלקו בצרעת? שנא׳: וירא משה את העם כי פרוע הוא (שם, כ״ה) שפרחה בהם צרעת (פרוע=פרוח). ב) ועל ג״ע — בנות ציון, שנא: כי גבהו בנות ציון (ישעי׳, ג׳ ט״ז), ומנין שלקו בצרעת? שנא׳: ושפח ה׳ קדקד בנות ציון (שם, י״ז). ג) על ש״ד מיואב, שנא׳: יחולו על ראש יואב (ש״ב, ג׳ כ״ט). ד) ועל חלול השם - מנחזי, שנא׳: ויאמר נחזי וכו׳ ולקחתי מאתו מאומה (מ״ב, ה׳ כ׳), מהו „מאומה״? מן מומא דאית ביה. ומנין שלקה בצרעת? שנא׳: וצרעת נעמן תדבק בך (שם). ה) ועל ברכת השם - מגלית, שנא׳: ויקלל הפלשתי את דוד באלהיו (ש״א, י״ז מ״ג). ומנין שלקה בצרעת? שנא׳: היום הזה יסגרך ה׳ (שם, מ״ו), ואין הסגרה האמורה כאן אלא ל׳ צרעת, שנא׳: והסגירו הכהן (ויקרא, י״ג מ״ה). ו) ועל גזל הרבים - משבנא, שהיה נהנה מההקדשות. ומנין שלקה בצרעת? שנא׳: ועטך עטה (ישעי׳, כ״ב י״ז), ואין „ועטך עטה״, אלא צרעת, שנא׳: ועל שפם יעטה (ויקרא, י״ג מ״ה). ז) ועל הגוזל שאינו שלו - מעזיהו (שגזל את הכהונה), דכתיב: ויהי עזיהו המלך מצורע (דהי״ב, כ״ו כ״א). ח) ועל גסות הרוח, דכתיב: ובחזקתו גבה לבו (שם, ט״ז). ט) ועל להי״ר - ממרים, דכתיב: ותדבר מרים וכו׳ (במדבר, י״ב א׳). ומנין שלקתה בצרעת? שנא׳: והנה מצרעת (שם, י׳). י) ועל עין הרע - שנא׳: ובא אשר לו הבית (ויקרא, י״ד ל״ה), מי שיחד ביתו לו, ואינו רוצה להנות לאחרים.

עליו חוט של חסד, שנא׳ (שם): חן ימצא [1]. — בתורה ובנביאים ובכתובים מצאנו, שאדם צריך לצאת ידי הבריות, כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום; בתורה מנין? דכתיב (במדבר, ל״ב כ״ב): והייתם נקיים מה׳ ומישראל; בנביאים מנין? דכתיב (יהושע, כ״ב כ״ב): אל אלהים ה׳ וגו׳ וישראל הוא ידע; בכתובים מנין? דכתיב (משלי, ג׳ ד׳): ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם [2]. — לעולם יראה דיין עצמו כאלו חרב מנוחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו, שנא׳ (שה״ש, ג׳ ח׳): הנה מטתו שלשלמה וכו׳ מפחד בלילות, מפחד של גיהנם שדומה ללילה [3]. — כל דיין שדן דין אמת לאמיתו משרה שכינה בישראל, שנא׳ (תה׳, פ״ב א׳): אלהים נצב בעדת אל. וכל דיין שאינו דן דין אמת גורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנא׳ (שם, י״ב ו׳): משד עניים, מאנקת אביונים עתה אקום וכו׳ [4]. — כל דיין שנוטל מזה ונותן לזה שלא כדין, הקב״ה נוטל ממנו את נפשו, שנא׳ (משלי, כ״ב כ״ד): כי ה׳ יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש [5]. — ישנין הן (צדיקים) קמעא, שתהא דעתן מיושבת [6]. —

1) תמיד כ״ח., תנחומא משפטים. הכנוי אחרי בנוף ראשון הוא ה׳: המוכיח הוא בשורה אחת עמו. הוא חלקו של הקב״ה (תנחומא: פלגו של הקב״ה). לפי הנראה הוראת השם „חלקו״ הוא כמו „שני חלקות״ (ירוש׳ פסחים פ״א סוף ה״א) שפירושו „שתי שורות״. חוט של חסד = חוט של חן. השוה לקמן בפרק רשב״ל סימן ב׳.

2) ירוש׳ שקלים פ״ג ה״ב.

3) יבמות ק״ט:, סנהדרין ז׳. השוה דרשתו של ר׳ יוסי בן חלפתא, שהש״ר על אותו פסוק.

4) סנהדרין ז׳.

5) שם. שני ספורים מענינים מפסקיו של ר׳ יונתן תמצא בירוש׳ ב״ב סוף פ״ב *), בבבלי ב״ב ס׳ ע״א וע״ב בא הספור בנוסח אחר, ונושאו הוא ר׳ ינאי. ראה ירוש׳ פ״א הי״ד, ע״ז פ״ב ה״ח.

6) ירוש׳ סנהדרין פ״ח ה״ז. מוסב על המשנה: שנה לצדיקים רע להם ורע לעולם (כי בשנתם נמנעים מעשות טובה לעולם). השוה ב״ר ט׳.

*) וזהו מה שמסופר שם: ר׳ יונתן הוה דאין סבאות. והוה תמן חד רומיי והוה מגיריה בחקלא ובביתיה. והוה לר׳ יונתן חד אילן נפה גו דההוא רומיי. אתה קומי חד דין אבן. אמר לון: אזלון ותון בצפרא. אמר ההוא רומיי: בגיני לא נפק דינא. למחר אני מבטל אילו מדידי וחמי היאך דינא נפק. אין הוה דאין כל עלמא ולא דאין נפשיה לית הוא בר נש. באפתי רמשא שלח ר׳ יונתן בתר נגריה. אמר: פוק קוץ מה דנטה גו רומיי. בצפרא קרץ בעל דיניה לגביה. אמר לו: זיל קוץ מה דנפה גו דידיה. א״ל רומיי: דידך מה? א״ל: פוק חמי יתיה, כמה דידי, עביד דידך. נפיק חמיתיה. אמר: בריך אלההון דיהודאי. חדא איתתא אוקרית תאנין לר׳

אין מראין לו לאדם (בחלום), אלא מהרהורי לבו [1], שנא׳ (דניאל, ב׳ כ״ט): אנת מלכא רעיונך על משכבך סליקו.

— מלאכי, א׳ י״א. ובכל מקום מקטר מגש לשמי. — בכל מקום, סלקא דעתך? אר״ש בר נחמני א״ר יונתן: אלו תלמידי חכמים, העוסקים בתורה בכל מקום, מעלה אני עליהם כאלו מקטירים ומגישין לשמי [2]. — משלי, י״ז ט״ז. למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין – אוי להם לשונאיהן של תלמידי חכמים, שעוסקים בתורה ואין בהם יראת שמים! [3]. — מאי דכתיב (משלי, ה׳ י״ט): אילת אהבים ויעלת חן—למה נמשלו דברי תורה לאילה? מה אילה חביבה על בעלה, אף דברי תורה חביבין על לומדיהן... ויעלת חן, שמעלת חן על לומדיה. דדיה ירווך בכל עת—למה נמשלה התורה כדד? מה דד זה כל מה שהתינוק ממשמש בו מוצא בו חלב, אף דברי תורה, כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם [4]. — תה׳, ל״ב ו׳. לעת מצוא – זו תורה, שנא׳ (משלי, ח׳ ל״ה): כי מוצאי מצא חיים [5]. — הרואה באר בחלום... ימצא תורה, שנא׳: כי מוצאי מצא חיים, וכתיב (בר׳, כ״ו י״ט): וימצאו שם באר מים חיים [6]. — כל המלמד את בן חברו

---

1) ברכות נ״ה סוף ע״ב.

2) מנחות ק״י.

3) יומא: השוה לעיל ע׳ 38 מה שהכריז ר׳ ינאי, וכן ע׳ 10 פתגמו של ר׳ חנינא.

4) ערובין נ״ד: שם אחרי „אמר רשב״נ״ צריך להוסיף: אמר ר׳ יונתן (ראה ד״ס לאותו דף). המשל המובא שם מר׳ אלעזר בן פדת (שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של צפורי וסדינו מוטל בשוק העליון) בודאי נאמר ע״י רשב״נ.

5) ברכות ח׳. במקום „ר׳ נתן״, צריך לתקן „ר׳ יונתן״, [ראה ד״ס) הוא לבדו האומר, סמוך למאמרו של ר׳ חנינא.

6) ברכות נ״ו ב׳. כמו המאמר שלפני זה בא גם זה סמוך למאמרו של ר׳ חנינא, ולפיכך גם פה צריך לתקן „ר׳ יונתן״ תחת „ר׳ נתן״.

יונתן. אמר לה: בבעו מינך אי אעילתינון מגליין, אפקינין מגליין, ואין אעילתינון מכסיין, אפקינין מכסיין, דלא יימרון ברייתא: דינרא יהבת ליה ואוקרה תאנין. (ר׳ יוחנן היה דיין נאמן. והיה שם רומאי שכן לו בשדה ובבית. והיה לר׳ יונתן אילן נוטה לרשותו של ההוא רומאי. בא לפני ר״י דין אחד מעין זה. אמר להם: לכו ובואו בבקר. אמר הרומאי ההוא: בשבילי לא יצא הדין, למחר אני אבטל אילו משלי (ואחרי כן) נראה איך יצא הדין, ואם הוא שופט את כל העולם, ואת עצמו אינו מביא במשפט – איננו בן אדם. לפנות ערב שלח ר׳ יונתן אחר נגר ואמר: צא וקצץ מה שנוטה מאילני לרשות הרומאי. בבקר השכים בעל הדין אליו. א״ל: לך וקצץ מה שנוטה לרשות שכנך. א״ל הרומאי: ושלך מה? א״ל: צא וראה, כמו שעשיתי לשלי כך תעשה לשלך. יצא, ראה וקרא: ברוך אלהי ישראל. אשה אחת הביאה תאנים מתנה לר׳ יונתן, אמר לה: בבקשה: אם הִכְנַסְתְּ אותן גלויות, הוציאי גלויות, ואם הכנסת מכוסות, תוציאי מכוסות, שלא יאמרו הבריות: היא הביאה דינרים, והוא כבדה בתאנים).

תורה, זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנא׳ (ירמי׳, ט״ו י״ט): אם תשוב ואשיבך לפני תעמד; וכל המלמד את בן עם הארץ תורה, אפילו הקב״ה גוזר גזרה, מבטלה בשבילו, שנא׳ (שם): ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה[1]. — כל המלמד בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו, שנא׳ (במדבר, ג׳ א׳): אלה תולדות אהרן ומשה, וכתיב (שם): ואלה שמות בני אהרן, לומר לך אהרן ילד ומשה לימד, לפיכך נקראו על שמו[2]. — מנין שאין נותנין תרומה לכהן עם הארץ? שנא׳ (דהי״ב, ל״א ד׳): ויאמר לעם וכו׳ לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה׳,—כל המחזיק בתורת ה׳ יש לו מנת, ושאינו מחזיק בתורת ה׳ אין לו מנת[3]*).

— י״ח ברכות שבתפלה כנגד שמונה עשר צוויין (כלו׳: כאשר צוה ה׳ את משה) שכתוב בפרשת משכן שני [השנית] (שמות, ל״ח כ״א—מ׳[4]).

ב.

ישראל, וכוחים.

— מאי דכתיב: נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא (משלי, כ״ז ו׳)? טובה קללה שקלל אחיה השלני את ישראל יותר מברכה שברכן בלעם הרשע: אחיה השלני קללן בקנה, אמר להם לישראל: והכה ה׳ את ישראל כאשר ינוד הקנה במים (מ״א, י״ד ט״ו)—מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרבין, ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, אלא הולך ובא עמהן, דממו הרוחות עמד הקנה במקומו; אבל בלעם

---

1) ב״מ פ״ה, והוספה יש שם: ואמרי לה: ר׳ חייא בר אבא בשם ר׳ יוחנן, ואמרי לה רב יהודה אמר רב.

2) סנהדרין י״ט:

3) סנהדרין צ׳:, חולין ק״ל: בפסחים נ״ט: אומר ר׳ יונתן (כך צ״ל תחת ר׳ יוחנן) עם הארץ סותר לקרעו כדג. המלה „יהודי" היא הוספת הצנזורה (ראה ד״ס VI, 70 ע״ב).

4) ירוש׳ תענית פ״ב ה״ב, ירוש׳ ברכות פ״ד ה״ג (במקום יוחנן צ״ל יונתן). מהמאמר הזה ומשני המאמרים שבאו שם אחריו בדבר תפלת י״ח נצטרף המאמר שנא׳ בויק״ר פ׳ א׳: רשב״נ בשם ר׳ נתן (קרי: ר׳ יונתן): י״ח צוויים כתוב בפ׳ משכן כנגד י״ח חוליות שבשדרה, וכנגדן קבעו חכמים י״ח ברכות שבתפלה, כנגד י״ח הזכרות שבק״ש וכנגד י״ח הזכרות שבהבו לה׳ בני אלים (תה׳, כ״ט).

---

*) נשמט אצל הטחבר המאמר שבת פ״ג: א״ר יונתן: לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית המדרש ומדברי תורה אפילו בשעת מיתה, שנא׳ (במדבר, י״ט י״ד): זאת התורה אדם כי ימות באהל, אפי׳ בשעת מיתה תהא עוסק בתורה.

הרשע ברכן בארז, שנא׳ (במד׳, כ״ד ו׳): כארזים עלי מים: מה ארז זה אינו עומד במקום מים, ואין גזעו מחליף, ואין שרשיו מרבין, אפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, כיון שנשבה בה רוח דרומית, עוקרתו והופכתו על פניו, ולא עוד אלא שזכה (קנה) ליטול הימנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה נביאים וכתובים [1]. — מיכה, ז׳ ט׳. זעף ה׳ אשא. ארשב״נ א״ר יונתן איש הבירה: אמרו ישראל לאו״ה: אומר אני לכם, כמה אנו מתנחמין ולמה אנו יכולים לעמוד בזעפו? מפני שמכה אותנו וחוזר מיד ובורא אותנו בריה חדשה. ובן ישעיהו אומר: מי נתן למשסה יעקב וגו׳ (ישעי׳, מ״ב כ״ד), הרי כָלו, הרי נבזזו, אלא חוזר מיד ובוראם בריה חדשה. ומה כתיב אחריו? ועתה כה אמר ה׳ בוראך יעקב (שם, מ״ג א׳). לפיכך אמר ישראל בדבר זה אנו רואין ומתנחמין, שבורא אותנו מיד. זהו שאמר ירמיה: זאת אשיב אל לבי וגו׳ (איכה, ג׳ כ״א). ולמה „חדשים לבקרים״? (שם כ״ג), שהוא מחדשנו מיד, שנא׳ (ישעי׳, מ״ג א׳): ועתה כה אמר ה׳ בוראך יעקב [2].

— שלשה נקראו על שמו של הקב״ה ואלו הן: צדיקים ומשיח וירושלים. צדיקים, שנא׳: כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (ישעי׳, מ״ג ז׳); משיח, דכתיב (ירמי׳, כ״ג ו׳): וזה שמו אשר יקראו לו ה׳ צדקנו; וירושלים, שנא׳ (יחזקאל, מ״ח, ל״ה): ושם העיר מיום ה׳ שמה, אל תיקרי שָׁמָּה אלא שְׁמָהּ [3]. — מאי זועות?... בשעה שהקב״ה זוכר את בניו ששרוים בצער בין אומות העולם... אנחה מתאנח, שנא׳ (יחזקאל, ה׳ י״ג): והניחותי חמתי בם והנחמתי [4]. — מאי דכתיב (שמות, י״ב כ׳): ולא קרב זה אל זה כל הלילה? באותה שעה בקשו

---

[1] תענית כ׳. סנה׳ ק״ה: השוה אג׳ התנאים כרך ב׳ II 107.

[2] אג׳ בראשית ה׳. לפי הנראה לקוח ממקור יותר עתיק.

[3] ב״ב ע״ה: צ״ל שם ר׳ יונתן (עי׳ ד״ס). הספור ע״ד ירושלים „משוש כל הארץ״ (תה׳, מ״ח ג׳) של ר׳ יוחנן (לפי גרסת שמות רבה פ׳ נ״ב) או של ר׳ יונתן בן אלעזר (לפי גירסת תנחומא ב׳ סוף פקודי) נמצא בצורה יותר עתיקה באיכה ר׳ ב׳, ט״ו ומיוחס לר׳ נתן (קרי: ר׳ יונתן) שהוא ר׳ יונתן אחר (לפי הפסיק׳ ר׳ פס״א דף קע״ג ע״א) מבית גוברין (Eleutheropolis).

[4] ברכות נ״ט. בשם ר׳ יונתן לבד. מר׳ יונתן נשתבש ויהי לר׳ נתן וגם לר׳ יוחנן (עי׳ ד״ס). על יסוד המאמר הזה בנויה האגדה המובאה בתדבא״ר בריש פ׳ ל׳ *).

*) בתדבא״א נאמר: פעם אחת נכנס ר׳ נתן לביהמ״ק ומצאו חרב, וכותל אחד עומד. אמר מה טיבו של כותל זה? א״ל אחד: אני אראך. מיד לקח טבעת אחת ונעצה בכותל ההוא והיתה הטבעת הולכת ובאה עד שראה את הקב״ה, שהיה שוחה וזוקף ועומד ומילל על חרבן ביהמ״ק ועל ישראל שגלו.

מלאכי השרת לומר שירה[1] לפני הקב"ה. אמר להן הקב"ה: מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה?[2]. — מנין שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות? שנא' (דברים, ד' ו'): כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים. איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים? זה חישוב תקופות ומזלות[3].

וכותים. ר' יונתן סלק למצליה בירושלים[4]. עבר בהדין פלטאנים וחמתיה חד שמריי. א"ל: להיכן את אזיל? א"ל: למיסק למצלי בירושלים. א"ל: ולא טב לך למיצלי בהדין טורא בריכה, ולא בההוא ביתא קלקלתא? א"ל: למה הוא בריך? א"ל: ולא טף במוי דמבולא[5]. נתעלמה מעיני ר' יונתן ולא השיבו. לשעה אמר ליה חמריה: רבי, תרשיני, ואני משיבו. א"ל: הין. א"ל: אין מן טוריא רמייא הוא, הא כתיב (בר', ז' י"ט): ויכסו כל ההרים הגבוהים, ואין מן מכייא הוא, לא אשגח ביה קרייה ולא אחשביה כלום *). מיד ירד לו ר' יונתן מעל החמור

---

1) כאן לא הובאה ראיה מישעי', ו' ב', אבל מהמלות „זה אל זה" אפשר להבין, שנוסד על הכתיב: „וקרא זה אל זה", שנא' במלאכים, ולפיכך הוא דורש, שגם „ולא קרב זה אל זה" מוסב על המלאכים.

2) סנהדר' ל"ט:, מגילה י': (תחת ר' יוחנן צ"ל ר' יונתן). המאמר שבא לפני זה „אין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים" הוא של ר' יוחנן (לפי דעת בעל ד"ס צ"ל גם בסנהדרין ל"ט: ר' יוחנן).

3) שבת ע"ה. בשו"ט י"ט ה' אמר ר' יונתן: כקלע של ספינה השמש מהלך.

4) ב"ר סוף ל"ב בארמית, בשנויים מועטים בשה"ש ד' ג'. בדברים רבה ז' י"ד (פ' ג') בשנויים גדולים בפרטים כל הספור בעברית. (נסיעתו יחד עם ר' חנינא וריב"ל לירושלים נזכרה במעשר שני פ"ג ה"ו). פלטאנים — כנראה, עץ קדוש בעיני השומרונים. אולם בדברים ר' במקום „הדין פלטאנים" כתוב ניפילין של כותים, כלו': ניאפולים (נבלוס = שכם) של השומרונים. תחלת הספור והשיחה דומה לספורו של ר' ישמעאל ב"ר יוסי, ירו' ע"ז פ"ה ה"ד, ב"ר פ' פ"א שגם שם במקור אחד נאמר פלטאנים ובמקור אחר „ניפוליה".

5) בדברים ר' סמך השומרוני על הכתוב ביחזקאל, כ"ב כ"ד: לא גושמה ביום זעם. על יסוד הכתוב הזה דורש ר' לוי בעל האגדה (ב"ר סוף פ' ל"ג) „דלא טפת ארעא דישראל במבולא", ואת עלה התאנה הביאה היונה מהר המשחה (הר הזיתים).

---

*) וז"ל המדרש ר' דברים: א"ר יונתן: לא יהיה בך עקר ועקרה מן התשובה. מעשה בר' יונתן שהיה מהלך אצל ניפולין של כותיים, והיה רוכב על החמור והבָהם עמו. נתלוה להם כותי אחד. הגיעו אצל הר גריזים. אמר אותו כותי לר' יונתן: רבי, מהו דין, דהדין טורא קדיש? א"ל ר' יונתן: למה הוא קדוש? א"ל אותו הכותי: שלא לקה במי המבול. א"ל: מנין לך? א"ל: לא כך כתיב: לא גשמה ביום זעם? א"ל ר' יונתן: א"כ היה לו להקב"ה לומר לנח לעלות לשם ולא לעשות תיבה? א"ל: לא עשה אלא לנסותו. שתק ר' יונתן. א"ל הבָהם: תן לי רשות לומר לו ד"א. אמר לו: אמור. א"ל אותו הבהם: אין ההר הזה תחת השמים? א"ל אותו הכותי: אלא חוץ לשמים? א"ל: אין כתיב: ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים (בר', ז') ?!

והרכיבו שלשה מילין וקרא עליו ג׳ מקראות (דברים, ז׳ י״ד): לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך—אפילו בבַהֲמין שבכן; (שה״ש, ו׳ ז׳): כפלך הרמון רקתך—הריקין שבכם רצוף תשובות כרמון [1]; והדין (ישעי׳, נ״ד י״ז): כל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיע [2]. — בנינוד להבנת המינים בכתוב „נעשה אדם״ (בר׳, א׳ כ״ו) מספר ר׳ יונתן אגדה יפה בחדודה: בשעה שהיה משה כותב את התורה, היה כותב מעשה כל יום ויום. כיון שהגיע לפסוק הזה „נעשה אדם בצלמנו כדמותנו״, אמר לפניו: רבון העולם! מה אתה נותן פתחון פה למינים. אתמהא? אמר לו: כתוב, והרוצה לטעות יטעה. א״ל הקב״ה: משה! האדם הזה שבראתי לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו? שאם יבוא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו, והוא אומר: מה אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני? והן אומרים לו: למוד מבוראך, שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים, כיון שבא לבראות את האדם, נמלך במלאכי השרת [3]. — כל הנופה שבמקרא במינות הכתוב מדבר, ובנין אב שבכלם (ישעי׳, ל״ג י״ד): פחדו בציון חטאים, אחזה רעדה הנפים [4].

ג.

באורי מקרא ודרשות.

— בר׳, ז׳ ב׳, מכל הבהמה הטהורה... ומן הבהמה אשר לא טהורה היא וכו׳, ומי הוו טמאין וטהורין בההיא שעתא? (ההיו טמאים וטהורים בזמן ההוא, קודם מתן תורה?) אמר רשב״נ א״ר יונתן: שעתידין ליטהר [5]. — שם, כ׳ ז׳, כי נביא הוא (שאברהם ידע מראש על פי הנהגתו של אבימלך כי לרעה הוא מתכון): אכסנאי שבא לעיר, על עסקי אכילה ושתיה שואלים אותו או על

[1] כרמון שהוא מלא גרעינים.

[2] עי׳ לעיל 37 הערה 3. איך שר׳ יונתן בעצמו השיב למין אחד שהביא את ר׳ ינאי במבוכה.

[3] ב״ר ח׳.

[4] שם ריש פמ״ח. ר׳ יונתן מתיר ללכת „לטרטייאות ולקרקייאות לפקח על עסקי רבים בשבת״, כתובות ה׳.

[5] זבחים קט״ז. (עי׳ ד״ס). ע״פ נוסח אחר: טהורים — אלו שלא נעבדה בהם עברה.

מיד ירד ריי מן החמור והרכיבו ארבעה מילין וקרא עליו הפסוק הזה: וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי. הֲוֵי: לא יהיה בך עקר ועקרה. מהו „ובבהמתך״ - ובבהמין שלך. בב״ר פ׳ פ״א אמר ר׳ ישמעאל בר״י לשומרוני: למה אתם דומים? לכלב שהיה להוט אחרי הנבלה, כך לפי שאתם יודעים שעבודה זרה טמונה תחתיו, דכתיב (בר׳, ל״ה ז׳): ויטמון אותם יעקב, לפיכך אתם להוטים אחריה. (אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 97).

עסקי אשתו שואלין אותו? אשתך היא, אחותך היא? [1]. — שם, ל״ה ט׳: וירא אלהים אל יעקב עוד... ויברך אותו, מה ברכה ברכו?—ברכת אבלים (על מות אמו [2] *). — שם, ל״ח ט״ו — כל כלה שהיא צנועה בבית חמיה זוכה ויוצאין ממנה מלכים ונביאים, מנלן? מתמר, משום דכסתה פניה בבית חמיה, ולא הוה ידע לה, זכתה ויצאו ממנה מלכים ונביאים: מלכים—מדוד; נביאים, דאמר ר׳ לוי: מסרת בידנו מאבותינו: אמוץ ואמציה אחים הי׳, וכתיב: חזון ישעיהו בן אמוץ (ישעי׳, א׳) [3]. — שמות, א׳ ז׳. ותמלא הארץ אותם: כחושים של קנים [4]. — דרשה אלגורית על הכתוב שמות, כ״ב ה׳. אין פורענות באה לעולם, אלא בזמן שהרשעים בעולם, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה, שנא׳: כי תצא אש ומצאה קוצים—אימתי אש יוצאה? בזמן שקוצים מצויין לה; ואינה מתחלת אלא מן צדיקים, שנא׳: ונאכל גדיש, ואכל גדיש לא נאמר, אלא ונאכל גדיש, שנאכל גדיש מכבר (קודם שנאכלו הקוצים) [5]. — שמות, ל׳ י״ב. ונתנו איש כפר נפשו לה׳ בפקד אותם ולא יהיה בהם נגף וכו׳. ונתנו איש כפר נפשו— בימי משה, ולא יהיה בהם נגף—בימי דוד [6]. — שמות, ל״א ח׳. ואת המנורה הטהורה—מאי דכתיב ואת המנורה הטהורה? שירדו מעשיה ממקום טהרה**) [7]. —

[1] ב״ק צ״ב:, מכות ט׳:

[2] ב״ר פ׳ ח׳ בסוף, אותו הדבר ב״ר פ״א בסוף, בפסיקתא דף כ״ד ע״א ר׳ אחא בשמו, תנחומא ב׳ וישלח, כ״ו: אמר ר׳ יונתן בן אלעי (קרי: ר׳ יונתן בן אלעזר). לזה שיעקב התאבל אז על אמו, מביאים ראיה בכל המקורות הללו (מלבד ב״ר פ׳ ח׳) ראשונה מעצם הפסוק ח׳, בבארם את השם „אלון״ כמו ביונית Αλλον = אחר, כלומר: עוד אבל (מלבד אבלו על דבורה מיניקתו) על מות אמו. בב״ר, תנחומא ב׳, וכן בקה״ר ז׳ ב׳ בעל המאמר הוא ר״ש בן נחמן, כפסיקתא — ר׳ יונתן (בתנחומא כי תצא בלי שם אומרו). המוסר את שני המאמרים הללו בשם רשב״נ הוא בתנחומא ב׳ ר׳ לוי, שגם במקומות אחרים מוסר דברי רשב״נ.

[3] מגילה י׳:, סוטה י׳:

[4] שמו״ר פ״א (ר׳ נתן), תנחומא בריש שמות במקום „כחושים של קנה״ גורס „כחורשים של קנה״. השוה תנחומא ב׳, שמות ו׳.

[5] ב״ק ס׳.

[6] פסיקתא י״ח ע״ב.

[7] מנחות כ״ט.

*) ז״ל הפסיקתא דף כ״ד: מהו „אלון בכות״? אמר ר״י: לשון יוני הוא אלון תרי, שתי בכיות בכו, עד שיעקב יושב ומשמר אבלה של מיניקתו, באת לו בשורת אמו, הה״ד: וירא אלהים אל יעקב עוד וכו׳ ויברך אותו, מה ברכה ברכו? ר׳ אחא בשם ר׳ יונתן אמר: ברכו ברכת אבלים.

**) מן השמים הראו למשה. - רש״י. זהו מתאים למה שהובא שם אח״כ: תניא, ר׳ יוסי ב״ר יהודה אומר: ארון של אש ושלחן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים וראה משה ועשה כמותן, שנא׳ וכו׳. אג׳ התנ׳ ברך ב׳ ח״ב 105.

במדבר, כ"א כ"ז–ל'. מאי דכתיב: על כן יאמרו המושלים וכו'? המושלים–אלו המושלים ביצרם. באו חשבון–באו ונחשוב חשבונו של עולם: הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עברה כנגד הפסדה. תבנה ותכונן – אם אתה עושה כן, תבנה בעוה"ז ותכונן לעוה"ב. עיר סיחון–אם משים אדם עצמו כעַיִר זה שמהלך אחרי סִיחָה נאה (עִיר–עַיִר; סיחון–סִיחָה*). מה כתיב אחריו? כי אש יצאה מחשבון וכו'–תצא אש מחשבון ותאכל את שאינן מחשבין; ולהבה מקרית סיחון–מקרית צדיקים שנקראו שיחין (אילנות, כמ"ש: צדיק כתמר יפרח, תה', צ"ב י"ג.–רש"י); אכלה ער מואב,–זה המהלך אחר יצרו כעיר זה, שמהלך אחר סיחה נאה; בעלי במות ארנן–אלו נסי הרוח, דאמר מר: כל אדם שיש בו נסות הרוח נופל לגיהנם; ונירם - אמר רשע: אין רם; אבד חשבון–אבד חשבונו של עולם; עד דיבון– אמר הקב"ה: המתן עד שיבוא דין; ונשים עד נפח–עד שתבוא אש, שאינה צריכה ניפוח (אש של גיהנם); עד מידבא–עד שתדאב נשמתן (מידבא–מדאיב [1]).– כל אשה שתובעת בעלה לדבר מצוה הויין לה בנים, שאפילו בדורו של משה לא היו כמותן, דאלו בדורו של משה כתיב: הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים (דברים, א' ט"ו), וכתיב: ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים, ואלו נבונים לא אשכח. ואלו גבי לאה כתיב: ותצא לאה לקראתו (בר', ל' ט"ז) [וילדה אח"כ את יששכר], וכתיב: ומבני יששכר יודעי בינה (דהי"א, י"ב ל"ג) [2]. — דברים, כ"ח ס"ח. והתמכרתם שם לאויביך לעבדים ולשפחות ואין קונה, למה אין קונה?... אתם יש לכם פטרונות (גבירות המושלות בכם), ומה הן? אלה דברי הברית ונומ' (שם, שם ס"ט [3]). — דברים, ל"ג א'. וזאת הברכה אשר ברך משה, כיון שבא משה לברך את ישראל ב„זאת" הברכה, אף הקב"ה בירך אותם ב„זאת", שנא' (דברים, ד' מ"ד): וזאת התורה אשר שם משה [4].— מנין למתים שמספרין זה עם זה? שנא' (דברים, ל"ד ד'): זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר. מאי לאמר? אמר הקב"ה למשה: לך אמור להם, לאברהם ליצחק וליעקב, שבועה שנשבעתי לכם כבר קיימתיה לבניכם [5].

---

[1] ב"ב ע"ח: פסוק כ"ט לא נדרש. עי' האליגוריה הקודמת לשמות, כ"ב ה'.

[2] ערובין ק' :, פסחים ע"ב :, נדרים כ': השוה הדרשה שלעיל לבר', ל"ח ט"ו.

[3] אסתר ר' פתיחתא, ר' יונתן בעצמו.

[4] תנחומא לאותו פסוק (אצל בובר חסר המאמר הזה).

[5] ברכות י"ח סוף ע"ב.

---

*) אולם רש"י איננו מפרש כך, אלא - שמהלך אחר סִיחָה נאה - בקריאה בנחת וברמיזה הולך למקום שהאדם חפץ, עכ"ל. וכן מוכח ממה שנא' שם לפני זה: „ואמאי קרי ליה סיח? שמהלך אחר סיחה נאה". וגם כאן פירושו, שהאדם הולך כסיח אחרי סיחה (שיחה) נאה של יצרו. ושנה את האורתוגרפיה: שיחה - סיחה, להשוות לסיח = סיחון.

— יהושע, א׳ ח׳. לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה, אלא ברכה, ראה הקב״ה את יהושע, שדברי תורה חביבים עליו ביותר. שנא׳ (שמות. ל״ג י״א): ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל, א״ל הקב״ה: יהושע, כל כך חביבין עליך דברי תורה, לא ימיש ספר התורה הזה מפיך [1]. — שופטים, ה׳ ז׳. חדלו פרזון בישראל, העיירות הקטנות שחרבו בימי סיסרא, כיון שעמדה דבורה נעשו אימהות. הדא כמה דאת אמר: לבד מערי הפרזי הרבה מאד (דברים, ג׳ ה׳) (בזה הוא מפרש מ״ש אח״כ: שקמתי „אם" בישראל. השוה: שמואל ב׳, כ׳ י״ט — „עיר ואם בישראל") [2]. — ש״א, ב׳ כ״ב. הנגלה נגליתי וכו׳. שתי גליות גליתי [גלייות נגליתי]: אחד להוציא את בניך ממצרים ואחד ליתן כהונה לבניך, ואתם מורדים בי! [3]. — ש״ב, י״ט כ״א. והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, כל ישראל נקראו על שם יוסף, שנא׳: אולי יחנן ה׳ אלהי צבאות שארית יוסף (עמוס, ה׳ ט״ו). א״ל שמעי לדוד: כל ישראל גמלוך רעה, ואני יותר מכלם, וכל ישראל יושבין ומקוין מה הסד אתה עושה עמי, אם קבלת אותי, כל ישראל באין ומשלימין עמך, הוי אומר: והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף [4]. — שמואל ב׳, כ״ג א׳. דוד קורא לעצמו „נאם הגבר הוקם על׳, נאם דוד בן ישי שהקים עולה של תשובה [5] (דריש: עַל — עוֹל).

— ישעי׳, י״ד כ״ב. וקמתי עליהם וגו׳ והכרתי לבבל שם ושאר ונין ונכד נאם ה׳: שם—זה הכתב (אין להם כתב, אלא מאומה אחרת.—רש״י), שאר—זה לשון, נין—זה מלכות, ונכד—זו ושתי [6]. — ישעיהו, כ״ה כ׳. כי קצר המצע מהשתרע, קצר מצע זה מהשתרע עליו שני רעים כאחד (דבר זה לקח ר׳ יונתן בתור ציור, שמן הנמנע ששכינת כבודו ית׳ השכן בתוך ישראל בזמן

1) מנחות צ״ט:

2) שו״ט ג׳ א׳.

3) מדר׳ שמואל ח׳, ששם (ע״פ הילקוט לאותו פסוק) צריך להשלים אחרי „אמר רשב״נ" — בשם ר׳ יונתן.

4) שו״ט ג׳ א׳, ילקוט ש״ב ט״ו (רמז קנ״א), ראה למעלה 59 הערה 6. קודם שהשיב לו ר׳ יונתן לרשב״נ על שאלתו, שאלהו: „מה הייתם אומרים לו בבבל?" וכאשר השיב לו רשב״נ: „כך אנו אומרים: כיון שבא שמעי אצל דוד, א״ל: ומה יוסף הצדיק אחיו גמלוהו רעה, והוא גמלם טובה, כך אני גמלתיך רעה, גמול עמי טובה כיוסף. אמר לו יונתן: יפה אתם אומרים, שמע דבר גדול וכו׳ (כלו׳: אני אגיד דבר עוד יותר טוב מזה) (ובילקוט: אלא שמע דבר מופלא) ואמר לו את פירושו הוא, שמובא בפנים.

5) מו״ק ט״ז:, ע״ז ה׳.

6) מגלה י׳: בתור פתיחתא לאסתר, ר׳ יונתן בעצמו.

שיש בתוכם עבודת אלילים); „כי מטי ר׳ יונתן להאי קרא בכי (כשהגיע ר״י לפסוק זה (שם) „והמסכה צרה כהתכנס״ היה בוכה), אמר: מאן דכתיב בו: כונס כנד מי הים (תה׳, ל״ג ז׳) נעשית לו המסכה צרה! (הוא דורש „צרה״ במובן שתי נשים של בעל אחד, שהן צרות זו לזו. כביכול השכינה, במקום שיש ע״ז, צריכה להתכווץ ולפנות מקום לחברתה [1]. — כ״ד מיני ארזים הם, ואין לך משַׁבּחים מכלם אלא שבעה, הדא הוא דכתיב (ישעי׳, מ״א י״ט): אתן במדבר ארז, שטה וכו׳ [2].— ישעי׳, נ״ו ו׳. דרשו את ה׳ בהמצאו, קראהו בהיותו קרוב. משל למה הדבר דומה? למלך שהיה דר במדינה, והיו בני המדינה מכעיסין אותו, כעס המלך ויצא מתוכה כמו עשרה מילין ועמד לו, וראה אדם אחד, אמר לבני העיר: דעו שהמלך עליכם בכעס, והוא מבקש לשלח לגיונות על העיר להחריבה, צאו ופייסוהו ויחזור אצלכם עד שלא ירחק מכם. פקח אחד היה שם, אמר להם: שוטים! עד שהיה אצלכם, לא בקשתם לפייסו, ועכשיו קודם שיתרחק, צאו אצלו, אולי יקבל אתכם. לכך כתיב: דרשו את ה׳ בהמצאו: אלו עשרת ימי תשובה [3]. — אגדה על הכתוב ישעי׳, ס״ג ט״ז. לעתיד לבוא יאמר לו הקב״ה לאברהם: בניך חטאו לי. אמר לפניו: רבש״ע! ימחו על קדושת שמך! אמר: אימר ליה ליעקב (אנסה לומר ליעקב) דהוה ליה צער גדול בנים, אפשר דבעי רחמיי עלייהו (אפשר שיבקש רחמים בעדם). א״ל: בניך חטאו. אמר לפניו: רבש״ע! ימחו על קדושת שמך! אמר: לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה (אין טעם בזקנים ואין עצה בילדים, כלו׳: אברהם הוא הסָב ויעקב—הצעיר). א״ל ליצחק: בניך חטאו. אמר לפניו: רבש״ע! בני ולא בניך? בשעה שהקדימו לפניך נעשה לנשמע, קראת להם: בני בכורי (שמות, ד׳ כ״ב). עכשיו—בני ולא בניך? ועוד כמה חטאו? כמה שנותיו של אדם—שבעים שנה, דל עשרים דלא ענשת עלייהו (הוצא מהסכום כ׳ שנים שאין האדם נענש עליהם בידי שמים), פשו להו חמשין (נשארו חמשים). דל כ״ה דלילותא (הוצא את הלילות, שאדם ישן בהם ואינו חוטא) פשו להו כ״ה. דל תרתי סרי ופלגי דצלויי ומיכל וביהכ״ס

[1] יומא ט׳:. סנה׳ ק״ג ב׳; במדבר ר׳ ז׳ בסוף. השוה: מאמרו של ר׳ ברכיה לפסוק זה בויק״ר סוף פ׳ י״ז. איכה ר׳ פתי׳ כ״ב. בויק״ר נוסף בטעות „גדולה״ משום ששם חשבו „צרה״ במובן אחר, לפיכך הוסיפו לה „גדולה״. ר׳ יוחנן דורש במובן זה מה שנא׳ בזכריה, י׳ י״א („ועבר בים צרה״ זהו פסל מיכה). ולפי זה צריך לתקן באגדת התנאים כרך א׳ ח״א 87 (8). ראה גולדפן ביודישען ליטערטורבלאט של ראמער 1882 עמוד 196.

[2] ב״ר פט״ו קרוב לראש. בירוש׳ כתובות (פ״ז בסוף) בלי שם אומרו. השוה: בבלי ר״ה כ״ג. Löw ארם. פפלאנצעננאמען 59.

[3] פסיקתא 156 ע״ב, תנחומא האזינו, ששם האומר הוא רשב״נ. לא ברור הוא היכן נרמז על עשרת ימי תשובה.

(הוצא י״ב וחצי של בטלה ואבילה ובית הכסא) פשו תרתי סרי ופלגא. אם אתה סובל את כלם—מוטב. ואם לאו—פלגא עלי ופלגא עליך. ואם תימצי לומר כלם עלי: הא קריבות נפשי קמך (ואם תדרש שאקבל הכל עלי, הלא הקרבתי את עצמי קרבן לפניך). פתחו (ישראל) ואמרו: כי אתה אבינו, כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו. אמר להם יצחק: עד שאתם מקלסין לי, קלסו להקב״ה, ומחוי להו יצחק הקב״ה בעינייהו, מיד נושאים עיניהם למרום ואומרים (שם): אתה ה׳ אבינו גואלנו מעולם שמך[1]. — יחזקאל, י״ז י״ט. אם לא אלתי אשר בזה ובריתי אשר הפר ונתתיו בראשו. ושאר כל הגוף לא לקה? רשב״נ בשם ר׳ יונתן: זה סימוי עינים (שעִוּרוּ את עיני צדקיהו על שבגד בברית שכרת עם נבוכדנצר), שהוא תלוי בראשו[2]. — מנין שחזר הקב״ה והודה למשה (שאמר, לפי דברי דבי ר׳ ינאי: רבש״ע! בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די, הוא גרם שעשו את העגל)? שנא׳: וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל (הושע, ב׳ י׳)[3]. — מאי דכתיב (הושע, ו׳ ה׳): על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי, ,במעשיהם׳ לא נאמר, אלא ,באמרי פי׳ (כלו׳: בגזרתי אעפ״י שאין בו חטא[4]. — יואל, ב׳ י״ב. ,ארך אפים׳, ארך אף אין כתיב כאן, אלא ארך אפים: מאריך רוחו עם הצדיקים ומאריך רוחו עם הרשעים[5].

— תה׳, א׳ א׳. אשר לא הלך בעצת רשעים וכו׳, זה אברהם אבינו, שלא הלך בעצת דור הפלגה, שרשעים היו, שנא׳ (בר׳, י״א, ד׳): הבה נבנה לנו עיר וכו׳; ובדרך חטאים לא עמד, שלא עמד בעמידת סדום שחטאים היו, שנא׳ (שם, י״ג י״ג): ואנשי סדום רעים וחטאים וכו׳; ובמושב לצים לא ישב, שלא ישב במושב אנשי פלשתים, מפני שלצים היו, שנא׳ (שופטים, ט״ז כ״ה): ויהי כטוב לבם ויאמרו קראו לשמשון וישחק לנו[6]. — אשרי האיש ולמה רגשו חדא פרשה היא, דאמר רשב״נ אמר ר׳ יונתן: כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים בה באשרי, פתח באשרי, דכתיב: אשרי האיש (תה׳, א׳ א׳) וסיים באשרי, דכתיב (סוף ב׳): אשרי כל חוסי בו[7]. — היוצר הזה אינו בודק קנקנים מרועעים,

---

1) שבת פ״ט: ההרצאה, המעורבה בארמית למחצה, נראה שאיננה מקורית.

2) ויק״ר קרוב לסוף פ׳ ו׳.

3) ברכות ל״ב. עי׳ לעיל ע׳ 46 הע׳ 1.

4) תענית ה׳:

5) ירוש׳ תענית פ״ב ה״א. עי׳ ג״כ פסיקתא 161 ע״ב, ששם בא המאמר בהרחבת דברים בשם ר׳ יוחנן, ורשב״נ בשם ר׳ יונתן אומר שם מה שכאן טיוחס לר׳ יוחנן. בשו״ט פ״ו ט״ו ק״ר ח׳ בא המאמר ג״כ בהרחבת דברים, ובעל המאמר רשב״נ.

6) ע״ז י״ח:

7) ברכות ט׳: תחת ר׳ יוחנן קרי ר׳ יונתן, עי׳ ד״ס.

שאינו מספיק לקוש עליהם אחת, עד שהוא שוברם; ובמה הוא בודק? בקנקנים יפים, שאפילו מקיש עליהם אפילו כמה פעמים, אינם נשברים, כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים, אלא את הצדיקים, שנא' (תה', י"א ה'): ה' צדיק יבחן, וכתיב (בר', כ"ב א'): והאלהים נסה את אברהם[1]. -- תפלה לעני כי יעטף (תה', ק"ב א'). כלפי מנשה אמר „תפלה לעני", שהיה עני ממעשים טובים *)[2]. — שם, י"ח: כי פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם—לא היה צריך לומר אלא או אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתו, או אל תפלת הערערים ולא בזה את תפלתם. מהו תפלת הערער? זה מנשה, שהיה ער (ריק) ממעשים טובים, ולא בזה את תפלתם, זה דוד וחזקיה, שנא' ויתפלל חזקיהו**) (מ"ב, י"ט ט"ו)[3].—תה', קי"ח כ"א-כ"ט. אודך כי עניתני—אמר דוד (בשעה ששמואל משחהו למלך); אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה—אמר ישי; מאת ה' היתה זאת — אמרו אחיו; זה היום עשה ה'—אמר שמואל; אנא ה' הושיעה נא- אמרו אחיו; אנא ה' הצליחה נא—אמר דוד; ברוך הבא בשם ה'—אמר ישי; ברכנוכם מבית ה'—אמר שמואל; אל ה' ויאר לנו—אמרו כלן; אסרו חג בעבותים -- אמר שמואל; אלי אתה ואודך—אמר דוד; אלהי ארוממך—אמרו כלן[4]. — חשבתי ברכות, חשבתי קללות

1) ב"ר ריש פ' ל"ב (ר' יונתן בעצמו). אחרי זה מובא עוד משל לפשתני מר' יוסי ב"ר חנינא (כן גם בפ' ל"ד ששם, אחרי ר' יוסי, צריך להוסיף „ב"ר חנינא"). בפ' נ"ד עומדים שני המשלים בסדר מהופך, ושניהם מיוחסים בשגיאה לר' יונתן. בסדר זה נמצא גם בשהש"ר ב' ט"ז, אך המשל להפשתני מיוחס, כמו שהוא באמת, לר' יוסי, והמשל ליוצר — לר' יוחנן (קרי: ר' יונתן). בתנחומא וירא מיוחס המשל ליוצר אל בעל האגדה המאוחר ר' יהודה בן שלום והמשל השני — לר' יונה. בתנחומא ב' שמות י' מובא רק המשל לפשתני (הפשתני הזה כשהוא כותש ורואה את הפשתן שהוא יפה הוא-כותש עליו הרבה, אבל כשאינו רואה שאינו יפה, אינו כותש עליה שלא תקרים)***) ובשם ר' ינאי. בודאי באה השגיאה עי"ז, שהמאמר הקודם לו הוא של ר' ינאי. בשו"ט י"א ה' — רק המשל הוא של ר' יוסי בר חנינא.

2) שו"ט לאותו פסוק (תחת ר' נתן קרי: ר' יונתן). בילקוט לאותו פסוק הגירסא „שמי עני ממעשים טובים ממנו".

3) שו"ט לאותו פסוק (במקום ר' אבא צ"ל ר' יונתן). בילקוט לאותו פסוק; בפסיקתא ק"פ ע"ב הדורש הוא ר' שמעון בן לקיש. בשני כתבי יד נמצא ר' יונה, שנשתבש בנקל מר' יונתן. בויק"ר ל' סתם בלי שם האומר.

4) פסחים קי"ט (עי' ד"ס). במד' שמואל בסוף י"ט מיוחס הסדור הדרמטי של הפסוקים, קצת באופן אחר, לרשב"נ, המוסר דבריו של ר' יונתן, יחד עם סימן

*) אצל מנשה כתיב: ויתפלל אליו ויעתר לו (דהי"ב, ל"ג י"ג).

**) הכונה היא שתפלתם של דוד וחזקיהו הצדיקים עזרו לו למנשה, שהקב"ה יקבל תשובתו.

***) עי' בערוך ערך קרם.

(הכתובות בתורה) ברכות—מאל״ף עד ת״ו (אל״ף „אם", ויקרא, כ״ו ג׳; תיו — „קוממיות", שם, פסוק י״ג) וקללות מן ו׳ עד ה׳ ובסדר הפוך (ו׳—„ואם", שם, פסוק י״ד; ה׳—משה, שם, מ״ו)[1]. — משלי, ט׳ א׳. חצבה עמודיה שבעה, אלו שבעה ספרי תורה (דפרשה זו „ויהי בנסוע הארון" הוא ספר לעצמו, נמצא שלמעלה ספר לעצמו ושלמטה ספר לעצמו וכו׳; נמצא ספר „וידבר" נחלק לשלשה ספרים.—רש״י[2]. — ר׳ שמלאי שאליה לר׳ יונתן: מאי דכתיב (משלי, י״ג כ״ג): ויש נספה בלא משפט? אמר לו: בלא משפט מקומו. מעשה באחד שנשתחל לגבות מס מבני טבריה ובני צפורי. כשהיה גובה בטבריה, ראה (שם) אחד מצפורי, עמד ותפשו; אמר לו: מצפורי אני. אמר לו: יש בידי כתבים מצפורי לגבותה. ולא הספיק לגבות בני טבריה, עד שבאת רווחה לצפורי, ונמצא נספה בלא משפט מקומו[3]. — משלי, ל״א ל׳. שקר החן—זה יוסף (בר׳, ל״ט ח׳), והבל היופי—זה בעז (רות, ג׳ ח׳), אשה יראת ה׳ היא תתהלל—זהו פלטי בן ליש (ש״ב, ג׳ ט״ו) (שכלם כבשו את יצרם, וביחוד האחרון)[4].—שה״ש, א׳ ט׳. לססתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי. רעיתי—מפרנסתי (המפרנסת אותי בקרבנות)[5], הן שירעו אותי בשני תמידין בכל יום[6]. — שה״ש, ד׳ ט׳. לבבתני באחת מעיניך, בתחילה—באחת מעיניך, לכשתעשי—בשתי עיניך (בקבלה שקבלתם (מהר סיני) אחת היא אצלכם, ולהסוף, כשקיימתם, שתים יש. — רש״י)[7]. — שה״ש, ז׳ ט׳. אמרתי אעלה בתמר אחזה בסנסניו, (אמר הקב״ה) אעלה בתמר — אלו ישראל, ועכשיו לא עלה בידי, אלא סנסן אחד של חנניה מישאל ועזריה[8].— מה אעידך (איכה, ב׳ י״ג)—כמה ביזות נתתי לכם, ביזות מצרים, וביזת הים, וביזת סיחון ועוג, ביזת שלשים ואחד מלכים. [אמר ר׳ לוי: בערבייא צווהין (בערב

המועיל לזכירת סדר האומרים (בפסחים: ריא״ש, אדי״ש, כשד״ק ובסדר׳ שמואל: דיא״ש איש״ק כשד״ק).

1) ויק״ר ריש ל״ה נמסר ע״י ר׳ אבא בן חייא, בתנחומא „ראה" שם האומר הוא ר׳ שמואל, בודאי רשב״נ, המוסר דרשותיו של ר׳ יונתן.

2) שבת קט״ז, עי׳ אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״ב 143.

3) ב״ר מ״ט.

4) סנהדרין כ׳.

5) השוה: פרנס=רועה, אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״ב 105 ובהערה 16.

6) שהש״ר לאותו פסוק, ר׳ יונתן בעצמו.

7) שבת פ״ח:

8) סנהדרין צ״ג.

קורין) לביזתא–עדיתא [1]*)]. – קהלת, ג' י"א. גם את העולם נתן בלבם. אהבת עולים (כלו': עולים – קטנים) נתן בלבם. אהבת תינוקות נתן בלבם. למה הדבר דומה (למלך) [לאיש] שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן, הגדול מְכַבֵּד והקטן מטנף, אעפ"כ הוא אוהב את הקטן יותר מן הגדול [2]. – שם, י"ד י"ז. שמר רגלך כאשר תלך בית האלהים, שמר עצמך שלא תחטא, ואם תחטא, הבא קרבן לפני. „וקרוב לשמוע דברי חכמים", שאם חוטאים, מביאים קרבן ועושים תשובה. „מתת הכסילים זבח", אל תהי ככסילים שחוטאים ומביאים קרבן [רק זבח], ואינם עושים תשובה [3]**). – דניאל, ט' ט'. לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו. (על שאלתו של רשב"נ): לא היה לו לומר, אלא כי שמרנו תורתו? (ענה ר' יונתן: יפה כתיב) בנוהג שבעולם, פועל שהוא עושה עם בעל הבית באמונה, והוא נותן לו שכרו, מה טובה יש לו עליו? ואימתי מחזיק לו טובה? בשעה שאינו עושה עמו באמונה ואינו מעכבו בשכרו כלל, לכך כתיב: כי לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו. [ארשב"נ: ראית מימיך שמורדין במלך, והוא מספיק להם מזונות? אמר ר' יונתן: כתיב: אף כי עשו להם עגל מסכה וכו' (נחמי', ט' י"ח), ומנך לא מנעת מפיהם וכו' (שם, כ') [4]]. – מנין שאותם היוצאים למלחמה צריכין שלא יהיו ביניהם ממזרים, שכן כתיב בבני אשר: והתיחשם בצבא המלחמה (דהי"א, ז' מ'), זכות יחסיהן עומדת להם במלחמה. עד כדון מן הקבלה (עד הנה הבאנו ראיה מן הנביאים), מדבר תורה מנין? שכן כתיב: לא יבוא ממזר וכו' (דברים, כ"ג ג'), מה כתיב בתריה? כי תצא מחנה על אויביך וכו'; לכך כתיב: והיה מחניך קדוש (שם), שלא יהיו ביניהם ממזרים ולא נולדים שלא בקדושה, שאין הקב"ה מייחד שמו עליהם ואינו מסייעם במלחמה. [וכן אמר הקב"ה לאברהם אבינו: ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך

---

1) איכה ר' לאותו פסוק.

2) קה"ר לאותו פסוק (מוסרי המאמר הם ר' ברכיה ור' אבהו), שו"ט ט' א' (המוסר ר' ברכיה בלבד). בשני המקומות האחרונים נמצא עוד דרש של ר' יונתן (בעצמו): פחדתו של מלאך המות נתן בלבם (אפשר שדורש „עולם" רומז ל„בית עולם").

3) ברכות כ"ג.

4) שו"ט נ' א'.

---

*) השם „עדי' במובן הזה, כידוע, ישנו גם בעברית: בבקר יאכל עד (בר', מ"ט כ"ז); או יְחֻלק עד שלל (ישעי', ל"ג כ"ג); ור' לוי מביא הוכחה מערבית, מפני שבעברית יש למלה זו גם הוראה אחרת.

**) המחבר נותן לחצי הראשון באור שכזה: יותר טוב שלא תחטא מאשר תחטא ותביא אח"כ קרבן. ואולם כמדומני שאין פירוש זה מוכרח.

(בר', י"ז ח')—לאותו זרע, שהיה מיוחס אחריך לו אתן את ארץ מגוריך לאחוזת עולם ואהיה להם לאלהים. אבל ממזרים שאינם מיוחסים אחריך, שאינם ניכרין אבות שלהם, לא אהיה להם לאלהים, שאיני מייחד שמי עליו ולא אתן לו חלק בארץ[1]*)].

ישוב סתירות. יהושע, י"ג ג'. חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים. אמר חמשה והשיב שיתא? א"ר יונתן אדנדקי (ממשלות עומדות ברשות עצמן) שלהן חמשה[2]. — ר' ינאי ור' יונתן הוו יתבין, אתא ההוא מינא שאלינהו: מאי דכתיב (ש"א, י' ב'): בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח וכו', והלא צלצח בגבול בנימין וקבורת רחל בגבול יהודה, דכתיב (בר', ל"ה י"ט): ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם? א"ר ינאי: יונתן אחי! אסוף חרפתי. א"ל הכי אמר: „בלכתך היום מעמדי בקבורת רחל, ומצאת שני אנשים בגבול בנימין בצלצח". אית דאמרי (ויש אומרים, שכך אמר לו): „בלכתך היום מעמדי בגבול בנימין בצלצח, ומצאת שני אנשים בקבורת רחל". והאי דוקא (ולשון זה עיקר). וכך אתה למד שבגבול בנימין הוו, דכתיב (שם, ט' ד'—ה'): ויעבר בארץ ימיני ולא מצאו. המה באו בארץ צוף וכו'[3]. — ר' יונתן רמי: כתיב (מ"א, י"א ד'): ויהי לעת זקנת שלמה נשים הטו את לבבו, וכתיב (שם): ולא היה לבבו שלם וכו' כלבב דוד אביו. כלבב דוד אביו הוא דלא הוה, מיחטא נמי לא חטא? הכי קאמר: ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו ללכת אחרי אלהים אחרים—ולא הלך[4]. — אמר ר' שמואל בר נחמני: ר' יונתן רמי: כתיב (הושע, ב' א'): והיה מספר בני ישראל כחול אשר על שפת הים, וכתיב (שם): אשר לא ימד ולא יספר? לא קשיא: כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום וכאן בזמן שאין ישראל

1) ירושי קידושין פ"ד ה"ה, במדבר ט'.

2) חולין ס': (ר' יונתן בעצמו). המלה „אדנדקי" אין לפרשה כלל כמו שפירשה קאהוט, עה"ש כרך א' 36, שהיא פרסית, אלא נראה שנשתנתה מן אותנתיקי αὐθεντικοί, ועל נקלה נשתבשה בבבל. השוה את הבטוי „ע' אומות אותנטיות" בפסיקתא ט"ז ע"ב, ויק"ר ריש פ' ב'. הפירוש של לוי (ח"א 30 ע"ב ἔνδικος), אינו מספיק לא לפי תכן הענין ולא לפי צורת המלה.

3) ב"ר פ' פ"ב. במדר' שמואל פ' י"ד באה מר' יוחנן תשובה זו, שכמוה נמצא גם בתוספתא סוטה י"א, י"א: למחר הן באין מקבורת רחל, את הולך והן באין, ואת מוצא אותן בגבול בנימין בצלצח. עי' גם אגד' התנאים כרך ב' ח"ב 32.

4) שבת נ"ו: לפי הגירסא הנכונה.

*) הדברים המסוגרים אינם אצל המחבר והם לקוחים מהמדרש. ועי' לעיל 17 מאמרו של ר' חנינא בדבר הממזרים, שבמקור הוא מקושר עם המאמר שהובא כאן בפנים.

עושין רצינו של מקום[1] — א"ר שמואל בר נחמני, ר' יונתן רמי: כתיב (תה', י"ט ט'): פקודי ה' ישרים משמחי לב, וכתיב (שם, י"ח ל"א): אמרת ה' צרופה? [2]. זכה משמחתו לא זכה צורפתו[3]. —

דוגמאות ממדרש הלכה: — מנין לאבות מלאכות (ששנינו בשבת פ' ז' מ"ב) מן התורה? נגד ארבעים חסר אחת "מלאכה" שכתוב בתורה (והכי קאמר קרא: לא תעשו כל מלאכה כמנין כל מלאכה שבתורה. — קרבן העדה[4]). — [סתם נזירות שלשים יום]: כנגד כ"ט פעם שכתוב בתורה "נדר נזיר להזיר" (במדבר ו') [וביום שלשים מגלח ומביא קרבנותיו. — פני משה[5]]. — תשעים ושלשה כלי כסף וכלי זהב (שהיו במקדש) נגד תשעים ושלש אזכרות (שמות שאינן נמחקין) שכתוב בפרשת חגי, זכריה ומלאכי[6]. — מיכן לסנהדרין גדולה של כל ישראל (שהם שבעים איש), שנאמר (ירמי', נ"ב כ"ד, מלכים ב', כ"ח י"ט): ויקח שר הטבחים את שריה כהן הראש ואת צפניה כהן המשנה — הרי שנים, "ושבעה אנשים מרואי פני המלך" — הרי תשעה, "וששים איש מעם הארץ" — הרי שבעים חסר אחד, "ומן העיר לקח סרים אחד" — הרי שבעים. אית תניי תני שבעים ואחד. ויקח רב הטבחים את שלשת שומרי הסף ושבעה מרואי פני המלך ששים איש מעם הארץ ועוד סרים אחד לקח — הרי שבעים ואחד[7]. — [הגינה והקרפף (גדר גדול לאוצר עצים) שהוא שבעים אמה ושיריים על שבעים אמה ושיריים, מוקפת גדר גבוה עשרה טפחים מטלטלין בתוכה] — מחצר המשכן למדו (שמות, כ"ז י"ח): ארך החצר מאה באמה ורחב חמשים בחמשים, וחמשין זמנין מן מאה (חמשים כפול מאה) הוו חמשא אלפין[8]. — [מנין לעיקר שירה (של הלוים בעת הקרבת

---

[1] יומא כ"ב: בבמב"ר פ"ב בסוף מיוחס תירוץ זה לר' שמלאי. עי' ספרי דברים § 47 בסוף.

[2] דורש "צרופה" כבינוני פועל, כמו דרשת רב ע"ד תכלית התפלה, שהיא מצרפת את האדם (עי' אג' אמוראי בבל 25 הערה 165 (בגרמ')). גם אג' התנאים כרך א' ח"א 45 הערה 3).

[3] יומא ע"ב: לזה באה הוספה של רשב"ל. [פה באה במקור שגיאה, שאיני יודע לתקנה. — המתרגם].

[4] ירוש' שבת פ"ז ה"ב בראש. בבבלי שבת מ"ט: מוסר זה ר' יוחנן בשם רבי ר' שמעון בן לקוניא. עי' אג' התנ' כרך א' ח"ב 154 הע' 8.

[5] ירוש' נזיר פ"א ה"ג.

[6] ירוש' חגיגה פ"ג ה"ח. ר' הונא מעיר כי יש שם רק פ"ג הזכרות [כלו' שם הויה ואינו מביא בחשבון שאר השמות שאינן נמחקין. — הערת המתרגם לפי פי' המפרשים] שכנגדן פ"ג חותמות שבמקדש.

[7] ירוש' סנהדרין פ"א ה"ב בהתחלה (ר' יונתן בעצמו).

[8] ירוש' ערובין פ"ב ה"ה בהתחלה.

הקרבן) מן התורה? ר׳ יונתן אמר מהכא (במדבר, י״ח ג׳): ולא ימותו גם הם גם אתם,—מה אתם (הכהנים) בעבודת מזבח, אף הם (הלוים) בעבודת מזבח (ואיזוהי עבודה של הלוים במזבח? הוי אומר: שירה [1]. — מנין שאין אומרין שירה (כבהמ״ק) אלא על (ניסוך) היין? שנא׳ (שופטים, ט׳ י״ג): ותאמר להם הגפן: החדלתי את תירושי המשמח אלהים ואנשים. אם אנשים משמח, אלהים במה משמח? מכאן, שאין אומרין שירה אלא על היין [2]. — שמונים וחמשה זקנים ומהם שלשים וכמה נביאים היו מצטערין על הדבר הזה (מגלת אסתר). אמרו: כתיב: אלה המצות אשר צוה ה׳ את משה, אלו המצות שנצטוינו מפי משה, כך אמר לנו משה: אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה; ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר. לא זזו משם (והיו) נושאין ונותנין בדבר, עד שהאיר הקב״ה את עיניהם, ומצאו אותה כתובה בתורה, בנביאים ובכתובים. הה״ד (שמות, י״ז י״ד): כתוב זאת זכרון בספר. זאת—תורה, כמה דתימר (דברים, ד׳ מ״ד): וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל; זכרון—אלו הנביאים, (כמ״ד) (מלאכי, ג׳ ט״ז): ויכתב ספר זכרון לפניו; בספר—אלו הכתובים, שנא׳ (אסתר, ט׳ ל״ב): ומאמר אסתר קים את דברי הפורים האלה ונכתב בספר [3].

ד.

לספורי המקרא ונושאיהם.

— שנים עשר חדש (של המבול) שמשו (המזלות), אלא שלא היה רשומן נכר [4]. — אפילו הלכות ערובי חצרות היה אברהם יודע [5]. — ראויה

1) ערכין י״א: (ר׳ יונתן בעצמו).

2) ברכות ל״ה., ערכין י״א.

3) ירוש׳ מגילה פ״א ה״ה, בבבלי מגילה ז׳ בצורה אחרת מאמר משותף של רב, ר׳ חנינא ור׳ יונתן: „שלחה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות״ וכו׳. עי׳ עוד דרשתו על ש״א, ב׳ ל״ב בסנהדרין י״ד. על זכריה, י״ג א׳ בירוש׳ שקלים פ״ו ה״ב. על דהי״ב, א׳ י״ג ביומא נ״ג. דרש על הכתוב במדבר, ל״ח ט׳: כל מקום שנאמר דבור חדוש מקרא שם, ירוש׳ מכות פ״ב ה״ז.

4) ב״ר פ׳ כ״ה, ושוב פ׳ ל״ג ופ׳ ל״ד, נגד דעתו של ר׳ יוחנן.

5) ב״ר פ׳ מ״ט: ר׳ אחא בשם רשב״נ בשם ר׳ יונתן. בב״ר פ׳ ס״ד בהתחלה, ר׳ יוחנן בשם ר׳ יונתן (כך צריך לגרוס) ושם הוא מוסיף: תורותי—שתי תורות (שבכתב ושבע״פ), שקיים אפילו מצוה קלה שבעל פה. בב״ר פ׳ צ״ה ר׳ יונתן שר הבירה (בעצמו, ובמקום ערובי חצרות—ערובי תבשילין). בתנחומא ב׳ ויגש י״ב ר׳ יונתן בן אלעזר איש הבירה (עי׳ לעיל 58 הערה 2), רשב״נ בשמו. שם לך־לך י״ד (רשב״נ בשמו. עי׳ תבשילין) וכן אגדת בראשית פ׳ י״ג. בשו״ט א׳, א׳ רשב״נ בשמו. עי׳ תבשילין

היתה בכורה לצאת מרחל, דכתיב (בר׳, ל״ז ב׳): אלה תולדות יעקב יוסף, אלא שקדמתה לאה ברחמים, ומתוך צניעות שהיתה בה ברחל, החזירה הקב״ה לה, [כדכתיב (דהי״א, ה׳ א׳): ובני ראובן בכור ישראל וכו׳ ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף וכו׳ 1)]. — כל מי שרוצה לרצות מלך או שלטון ואינו יודע דרכם ותכסיסיהם, יניח פרשה זו (פרשת „וישלח״) לפניו וילמוד הימנה תכסים פיוסים ורצויים 2). — בר׳, ל״ו כ׳. אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ, אטו כולי עלמא יושבי רקיע נינהו? אלא שהיו בקיאין בישובה של ארץ, שהיו אומרים מלא קנה זה לזית, מלא קנה זה לנפנים, מלא קנה זה לתאנים [וחורי—שמריחין את הארץ] 3). — בשעה שהיו יהודה ויוסף מתוכחין זה עם זה, אמרו מלאכי השרת זה לזה: בואו נרד למטה ונראה שור (יוסף, כמ״ש: בכור שורו הדר לו, דברים, ל״ג י״ז) וארי (יהודה, כמ״ש: גור אריה יהודה, בר׳, מ״ט ט׳) מתנגחין זה עם זה, בנוהג שבעולם: שור מתירא מפני ארי, ועכשיו שור וארי מתנגחין ועומדין, והקנאה ביניהן עד ביאת המשיח, שנא׳ (ישעי׳, י״א י״ג): וסרה קנאת אפרים וכו׳ 4) *). — שמות, א׳ י״ד. וימררו את חייהם בעבודה קשה וכו׳, שהיו

ועי׳ חצרות. בתנחומא ריש בהר רשב״נ בשם אלכסנדרס (עי׳ ת׳); בתנח׳ ב׳ לך־לך א׳ — ר׳ אחא בשם ר׳ אלכסנדרס, רשב״נ בשם ר׳ יונתן, ראה בהערת בובר שם. מה שנוגע למאמר הזה עי׳ יומא כ״ח: ומ. יואל „בליקקע״ II 174.

1) ב״ב קכ״ג, ר׳ חלבו לרשב״נ. שם (ע״ב) מובאה תשובתו של רשב״נ על השאלה ששאלו ר׳ חלבו: למה בקש יעקב לשוב לארצו אחר שנולד יוסף (בר׳, ל׳ כ״ה), ור׳ יונתן נתן תשובה אחרת (עי׳ לעיל ע׳ 60). ע״ד תפלת לאה וצניעות רחל מפורש שם להלן בתלמוד באריכות.

2) מובא ממקור בלתי נודע במד״ר טוביה בר׳ אלעזר לבר׳, ל״ב ד׳, אמר ר׳ יהונתן, לפני זה בא כנראה ג״כ מאותו המקור מאמרו של רשב״נ.

3) שבת פ״ה, שם צ״ל יונתן במקום יוחנן.

4) תנחומא ריש ויגש, בתנחומא ב׳ ויגש ג׳ מובא באריכות ציור המשל של המלחמה בין שני האחים לארי ושור.

*) בב״ק צ״ב, נמצא מאמר זה שהמחבר השמיטו: ד״א רשב״נ א״ר יונתן: מאי דכתיב: יחי ראובן ואל ימות וכו׳ וזאת ליהודה? כל אותן מ׳ שנה שהיו ישראל במדבר, היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון, עד שבא משה ובקש רחמים. אמר לפניו: רבש״ע: מי גרם לראובן שיודה? יהודה! (מדרש אגדה היא בתנחומא: מכיון שהודה יהודה ואמר: צדקה ממני - עמד ראובן ואמר: אני קלקלתי יצועי אבי). שמע ה׳ קול יהודה - עָל אבריה לשפא (נכנס כל עצם ונתחבר למקומו. - רש״י). לא הוו קא מסקי ליה למתיבתא דרקיע (לא העלוהו לישיבה של מעלה, בקש משה רחמים): ואל עמו תביאנו. לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן ולמישקל ומיטרח בהדי רבנן (והתפלל עליו משה): ידיו רב לו, לא הוה סליק ליה שמעתא אליבא דהלכתא. (התפלל עליו משה): ועֵזר מצריו תהיה.

מהליפין מלאכת אנשים לנשים ומלאכת נשים לאנשים[1]. — למה נמשלו מצרים למרור? לומר לך: מה מרור זה שתחילתו רך וסופו קשה, אף מצרים תחילתן רכה וסופן קשה (מרור סופו קשה, הקלח מתקשה כעץ. המצרים תחילתן רכה, בתחילה נשתעבדו להם ע״י שכר, שהיו שוכרין אותם.—רש״י[2]). — (למה היה פרעה דומה?) לאחד שנפל לו בירושה קצצה של ארז, והיה היורש עצל ועמד ומכרה בדבר מועט, והלך הלוקח ועשה אותה טבליאות, בימאות וספסלין, התחיל המוכר נחנק ואומר: וי, מה אבדתי![3]. — בשכר שלש זכה (משה) לשלש: בשכר „ויסתר משה פניו״ (שמות, ג׳ ו׳), זכה לקלסתר פנים (שמות, ל״ד); בשכר „כי ירא״ זכה ל„וייראו מגשת אליו״; בשכר מ„הביט״ זכה ל„ותמונת ה׳ יביט״[4]. — מהו קול ה׳ בכח (תהלים, כ״ט ד׳)? וכי אפשר לומר? והלא (גם קול) מלאך אחד אין כל בריה יכולה לעמוד בכחו, שנא׳ (דניאל, י׳ ו׳): וגויתו כתרשיש וכו׳ וקול דבריו כקול המון וכו׳ והקב״ה, שכתוב בו (ירמי׳, כ״ג כ״ד): הלא את השמים ואת הארץ אני מלא—על אחת כמה וכמה! אלא בכחו של כל אחד ואחד (כפי שיכול לסבול)[5].—הלוחות היו אורכן ששה טפחים ורחבן שלשה, והיה

---

[1] סוטה י״א:

[2] פסחים ל״ט. בירוש׳ פסחים פ״ב ה״ה ר׳ הושעיא, בן דורו של ר׳ יונתן, נותן טעם למה נטנה חזרת ראשונה למינים שיוצאין בהם בפסח חובת מרור: [מה חזרת תחילתה מתוק וסופה מר, כך עשו המצרים לאבותינו במצרים: בתחילה (בר׳, מ״ז ו׳): במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך ואח״כ (שמות, א׳ י״ד): וימררו את חייהם בעבודה קשה].

[3] פסיקתא פ״ד ע״א, אחרי שני משלים קרובים לזה של ר׳ יוסי הגלילי (עי׳ אג׳ התנאים כרך א׳ ח״ב 95) ושל רשב״י (שם כרך ב׳ ח״א 95). בתנחומא ב׳ בשלח 5 (רק של ר׳ יונתן בן אלעזר). בשהשי״ר ד׳ י״ב מיוחס לר׳ יונתן משלו של ר׳ יוסי, ומשלו של ר׳ יונתן לר׳ יוסי. קצצה של ארז (ע״פ הפסיקתא), קצצה של ארז (ע״פ הילקוט ותנחומא ב׳), קצצה של ארזים (שהש״ר). יש גם ברבים „קצצות״ סמוך ל„אילנים״ (ירוש׳ כתובות פ״ח ה״י), שמזה אפשר להבין את מושג השם הזה — אילנות שנקצצו, ואולי ביחוד מורה על שורה של אילנות קצוצים. לוי באר „יער קצוץ״, וזה לא נכון. בפסיקתא כתוב: טבליאות, בימאות וספסלין (במקום ב׳ יש בכ״י כסאות). בשהשי״ר — תיבות, סגדלים, שדה ושדות, תנח׳ ב׳ — ת׳ ומ׳ וחפצים הרבה. ט׳ וב׳ הם אולי לוחות ובימות, מגילה ל״ב. ע״ד שידה, תיבה ומגדל עי׳ ערובין ל׳:

[4] ברכות ז׳.

[5] תנח׳ יתרו, כ״א א׳, שמו״ר סוף פכ״ח. השוה פסיקתא ק״י ע״א. הדרשה נוסדה על הבית „בְּכֹחַ״ ת׳ בְּכֹחָהּ*).

---

*) הגירסא בתנחומא הישן משובשת ותקנתיה ע״פ תנח׳ ב׳ יתרו 17, ומזה יצא הנוסח שהבאתי בפנים. ובשמו״ר „בכח כל הקולות״.

משה תופש בטפחיים והקב"ה בטפחיים, וטפחיים רֶוַח באמצע, כיון שעשו ישראל אותו מעשה, בקש הקב"ה להוטפן מידו של משה, ונבר ידו של משה וחטפן ממנו. הוא שהכתוב משבחו בסוף (סוף דברים): „ולכל היד החזקה"–ייא שלמא על ידא דנברת עליה מינאי! (יהי שלום ליד אשר גברה על שלי) [1].–בצלאל על שם הכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקב"ה למשה: לך אמור לו לבצלאל: עשה לי משכן, ארון וכלים. הלך משה והפך ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו! מנהגו של עולם אדם בונה בית ואח"כ מכנים לתוכו כלים, ואתה אומר לי: עשה ארון וכלים ומשכן. כלים שאני עושה להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקב"ה: עשה משכן, ארון וכלים. אמר לו: שמא בצל אל היית וידעת [2].– שמות, ל"ו נ'. והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר. מאי בבקר, בבקר? מדבר שירד להם בבקר בבקר–מלמד שירדו להם לישראל אבנים טובות ומרגליות עם המן.–(שם, ל"ה כ"ז) והנשיאים הביאו את אבני השהם. תנא: נשיאים ממש (עננים), וכן הוא אומר (משלי, כ"ה י"ד): נשיאים ורוח וגשם אין [3]. — במדבר, ט"ז ד'. וישמע משה ויפול על פניו, מה שמועה שמע? שחשדוהו באשת איש, שנא' (תה', ק"ו ט"ז): ויקנאו למשה במחנה [4]. – לא אוכל עוד לצאת ולבוא (דברים, ל"א ב')–בדברי תורה. מלמד שנסתתמו ממנו שערי חכמה [5]. — בשעה שפתח יהושע (לדרש בפני הקהל) ואמר: ברוך שבחר בצדיקים ובמשנתם, נִטְלו מסורות החכמה ממשה ונִתְנו ליהושע, ולא היה יודע משה מה יהושע דורש. [אחר שעמדו ישראל אמרו לו למשה: סָתֵם לנו את התורה (ר"ל יהושע סתם לנו את התורה, שאין אנו מבינים ממנו, כמו שהיינו מבינים ממך, שאתה שמעת מפי הקב"ה). אמר להם: איני יודע מה אשיב לכם, והיה משה רבנו נכשל ונופל]. באותה שעה אמר: רבונו של עולם! עד עתה בקשתי חיים, ועכשיו הרי נפשי נתונה לך [6]. – מפני מה זכו מרדכי ואסתר להעשות נס זה על ידם? מפני אשתו של שמעי אם אביהם, שהצילה שני צדיקים מן ההרינה ואלו הן: אחימעץ ויהונתן, בשעה שרדפו עבדי אבשלום אחריהם, רצו [ונכנסו] לביתו של שמעי. מה עשתה אותה הצדקת? הכניסה אותם בתוך הבאר, ופירעה את עצמה וישבה

1) ירוש' תענית פ"ד ה"ה.

2) ברכות נ"ה.

3) יומא ע"ה.

4) סנהדר' ק"י.

5) סוטה י"ג:

6) תנח' סוף ואתחנן (כ' 6). במדרש עלית משה (ביהמ"ד I, 127) במקום (מוסרות) החכמה, כתוב: אוצרות החכמה.

על פי הבאר, כדי שתציל את שני הצדיקים מן המיתה; כיון שנכנסו עבדי אבשלום וראו אותה שהוא מפורעת, הזרו לאחוריהם, אמרו: אפשר שני צדיקים חבויין בתוך הבאר, ואשה חשובה כזו מפורעת עליהם? מנא לך? דהכי כתיב: ותקח האשה וכו׳ ותשטח עליו הריפות (ש״ב, י״ז י״ט)... שהירפה וניוולה את עצמה... אמר לה הקב״ה: הואיל וביזית את עצמך על שני הצדיקים הללו, אני אוציא ממך שני צדיקים, שיעמדו בפרצותיהן של ישראל, ובשבילן אני מציל את ישראל מן ההרינה [1].— שלשה ספרים כתב שלמה: משלי, קהלת, שיר השירים. איזה מהן כתב תחילה? — שה״ש כתב תחלה ואח״כ משלי ואח״כ קהלת. ומייתי לה מדרך ארץ (ומביא לזה ראיה מד״א): כשאדם נער אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משלות, הזקן אומר דברי הבלים [2]. — כל האומר מלכת שבא אשה היתה אינו אלא טועה; מאי „מלכת שבא׳? מלכותא דשבא [3]. — מפני מה נענש יאשיהו (המלך, שנהרג ע״י פרעה נכה, מלכים ב׳, כ״ג ל״ט; דהי״ב, ל״ה כ׳)? מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך. מאי דריש? (ויקרא, כ״ו ו׳): וחרב לא תעבור בארצם. מאי חרב? אילימא (אם נאמר) חרב שאינה של שלום? והא כתיב: ונתתי שלום בארץ (שם). אלא אפילו של שלום; והוא אינו יודע, שאין דורו דומה יפה (זכה לכך) [4]. — ר׳ יונתן כשהיה מגיע להסוק זה: אשר הגלה נבוכדנצר (אסתר, ב׳) הוה אמר: נבוכדנצר שהיק עצמות (כלו׳: יְשַׁחֲקוּ עצמותיו). ולמה לא הוה אמר כן בירמיהו? אלא שכל נבוכדנצר שכתוב בירמיהו חי הוה, ברם הכא מת הוה [5]. — שלש שנים ומחצה היתה השכינה יושבת

---

1) מדר׳ שמואל קרוב לסוף פ׳ ל״ב. באגדת אסתר הוצ׳ בובר 82 בלי שם האומר (ובשנוים אחדים כמו: ופרעה ראשה ת׳ ופרעה עצמה. ראה לוי IV 128 ע״ב) וכן בילקוט אסתר 1053 § (בלי ציון המקור).

2) שהש״ר א׳ א׳ בסוף (ר׳ יונתן בעצמו). ויים בבית תלמוד I 130 מביא דעת אבי הכנסיה הנוצרית גריגור מניסא, האומר ששלשה ספרי שלמה מתאימים לשלשה גילי האדם (גיל הילדות וכו׳).

3) ב״ב ט״ו: המאמר דומה בצורתו למאמרי הסנגוריה של ר׳י, המובאים לקמן ע׳ 86. הדרשה הזאת אולי מכונת להרחיק את האגדה ע״ד ההתקרבות, שהיתה בין שלמה ובין המלכה הגויה (שמקורבה זו יצאו מלכי אביסיניה). ע״פ ירוש׳ סוטה פ״ה (דף כ׳ ע״ד) אמר ר׳ יונתן: איוב היה בזמן מלכת שבא, ע״פ איוב, א׳ ט״ו (בב״ב ט״ו: בשם ר׳ נתן. עי׳ אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״ב 123) ולפי דרשת ר׳ יונתן כאן, מובן שצריך לגרוס שם לא „בימי מלכת שבא״, אלא בימי „מלכות שבא״.

4) תענית כ״ב.

5) ב״ר מ״ט בראש. ר׳ ברכיה ור׳ חלבו משום רשב״נ בשמו וכן במדר׳ שמואל ריש פ׳ א׳ רק במקום ר׳ ברכיה — ר׳ ירמיה. בירוש׳ מגילה פ״נ ה״ז: ר׳ ברכיה, ר׳

על הר הזיתים, סבורה שמא יעשו ישראל תשובה, ולא עשו. והיתה בת קול מכרזת ואומרת (ירמי׳, ג׳ י״ד): שובו בנים שובבים, שובו אלי ואשובה אליכם. וכיון שלא עשו תשובה, אמרה (הושע, ה׳ ט״ו): אלך אשובה אל מקומי [1].— מאי דכתיב (איכה, א׳ י׳): ידו פרש צר על כל מחמדיה?—זה עמון ומואב. בשעה שנכנסו עכו״ם להיכל, הכל נפנו על כסף וזהב, והם נפנו על ספר תורה, אמרו: זה שכתיב בו (דברים, כ״ג ד׳): לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה׳—ישרף באש [2]. — ראויים היו ישראל כליה בימי המן, אלולי שנסמכה דעתן על דעת הזקן אביהם (ראויים היו כליה מפני שלא בטחו בהבטחות (ויקרא, כ״ו כ״ד): ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, ונתייראו מפני גזרת המן, אלא מפני שסמכו על דעת יעקב אביהם). אמרו: מה אבינו יעקב, שהבטיחו הקב״ה ואמר לו: „והנה אנכי עמך״ (בר׳, כ״ח ט״ו) נתיירא, אנו—על אחת כמה וכמה [3].

— שלשה שאלו שלא כהוגן, לשנים השיבום כהוגן, לאחד השיבוהו שלא כהוגן, ואלו הן: אליעזר עבד אברהם, שאול בן קיש ויפתח הגלעדי. אליעזר עבד אברהם, דכתיב (בר׳, כ״ד י״ד): והיה הנערה אשר אמר אליה הטי נא כדך וכו׳. יכול אפילו חגרת, אפילו סומא? השיבו כהוגן, ונזדמנה לו רבקה. שאול בן קיש, דכתיב (ש״א, י״ז כ״ה): והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עשר גדול ואת בתו יתן לו. יכול אפילו עבד, אפילו ממזר? השיבו כהוגן, ונזדמן לו דוד. יפתח הגלעדי, דכתיב (שופטים, י״א ל״א): והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי וכו׳ והיה לה׳ והעליתיהו עולה. יכול אפילו דבר טמא? השיבו שלא כהוגן, ונזדמנה לו בתו. והיינו דקאמר להו נביא לישראל (ירמי׳, ז׳ ל״א): הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם [מרגלי ביה קרא ואמר: „הצרי אין בגלעד״, אלמא דלא הוי ניחא קמי שמיא. כדאמרינן: פנחס היה שם והיה יכול להתיר נדרו. אלא שלא רוצה יפתח לילך אצלו, והוא לא רצה לבוא אצל יפתח.

ירמי׳ ר׳ חייא בשם ר׳ יוחנן, ר׳ יונתן... וכן באסתר רבה לאותו פסוק רק במקום ר׳ יוחנן — ר׳ יוסי, ולא רק ר׳ יונתן עשה כך, אלא גם רבנן. במס׳ סופרים י״ד ז׳ וכן בירושלמי בא בטעות ר׳ יוחנן במקום ר׳ יונתן.

1) איכה ר׳ פתיחתא כ״ה נאמר בשם ר׳ יונתן. בפסיקתא רבה פ׳ ל״א (קמ״ג) ומזה (בשנוי קצת) בשו״ט י׳ א׳ הובא בטעות ר׳ יוחנן תחת ר׳ יונתן.

2) יבמות ט״ז: באיכה ר׳ לאותו פסוק בלי שם האומר.

3) ב״ר ריש ע״ו, ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם רשב״נ בשם ר׳ נתן (קרי ר׳ יונתן). בפסיקתא ק״מ ע״א חסרה המלה „בשם״ אחר ר׳ חלבו. בפסיקתא רבה פ׳ ל״ג (קנ״א ע״ב) האומר הוא רשב״נ בעצמו.

בב"ר פ' חיי שרה.—רש"י] וכתיב (שם, ח' כ"ב): אשר לא צויתי ולא דברתי; „אשר לא צויתי", זה בנו של מישע מלך מואב, שנא' (מ"ב, סוף ג'): ויקח את בנו הבכור וכו' ויעלהו עולה; „ולא דברתי" זה יפתח [1]. — שלשה הן שנאמר בהן „שְׁאַל" (שהקב"ה הציע לפניהם שישאלו ממנו), ואלו הן: שלמה, ואחז ומלך המשיח. שלמה, דכתיב (מ"א, ג' ה'): ויאמר אלהים שאל מה אתן לך; אחז, דכתיב (ישעי', ז' י"א): שאל מה אתן לך; מלך המשיח (תה', ב' ח'): שאל ממני וכו' [2]. — ר' שמעון בן לקיש עליל מן חמת גדר, פגע ביה ר' יונתן. אמר ליה (לר' יונתן): היך מרי אמר אילין קרייא? (איך הוא מבאר את המקראות הללו?) ומסר ליה: ואילין קרייא מקרתה כך (הוא ענהו שזהו פירוש המקראות): גזר הקב"ה על העליונים שיהיו עליונים ועל התחתונים שיהיו תחתונים, עמד משה ועשה עליונים תחתונים ותחתונים עליונים, ההי"ד (שמות, י"ט ג', כ'): ומשה עלה אל האלהים, וירד ה' על הר סיני; כך גזר הקב"ה על התחתונים שיאכלו וישתו ועל העליונים שלא יאכלו ושלא ישתו, עמד אברהם ועשה עליונים אוכלים ושותים, ההי"ד (בר', י"ח ח'): והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו (כי אוכלין היו? אמר ר' יונתן: נראין כאוכלין היו, הראשון ראשון מסתלק) *), עמד משה ועשה תחתונים שאין אוכלין ואין שותים, ההי"ד (שמות, כ"ד י"ח): ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, לחם לא אכל ומים לא שתה; כך גזר הקב"ה על הים שיהא ים ועל היבשה שתהא יבשה, עמד משה ועשה ים יבשה, ההי"ד (שמות, י"ד כ"ב): ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה; עמד אלישע, תלמיד תלמידו, ועשה יבשה ים, ההי"ד (מ"ב, ג' ט"ז): עשה הנחל הזה גבים גבים; כך גזר הקב"ה שיהיו שמים מקלסין אותו, שנא' (תה', י"ט ב'): השמים מספרים כבוד אל, עמד משה ושיתקן, שנאמר (דברים, ל"ב א'): האזינו השמים ואדברה וכו'; כך גזר הקב"ה על השמש ועל הירח שיהיו מקלסין אותו, שנא': ממזרח שמש עד מבואו מְהֻלל שם ה', מְהַלל כתיב, עמד יהושע ושיתקן, שנא' (יהושע, י' י"ב): שמש בגבעון דֹּם וירח בעמק אילון; כך גזר הקב"ה על קיץ שיהיה קיץ ועל החרף שיהיה חרף, עמד שמואל ועשה קיץ חרף, שנא' (ש"א, י"ב

1) תענית ד'.

2) ב"ר מ"ד (ר' יונתן בעצמו), שו"ט ב' ח' (ר' יוחנן). רשב"נ מוסיף „עוד שנים מן ההגדה" (אעפ"י שלא נאמר אצלם בפרוש „שאל"): אברהם ויעקב. אברהם, דכתיב ביה (בר', ט"ו ב'): ה' אלהים מה תתן לי, אינו אומר „מה תתן לי", אלא שאמר לו „שאל". יעקב, דכתיב (שם, כ"ח כ"ב): וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, אינו אומר כן, אלא שאמר לו „שאל".

*) ההוספה הזאת היא סתירה לדבריו הקודמים.

י"ז): הלא קציר חטים היום, עמד אליהו ועשה חרף קיץ, שנא' (מ"א, י"ז א'): אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי; כך גזר הקב"ה על היום שיהא יום ועל הלילה שיהא לילה. עמד יעקב אבינו ועשה היום לילה, שנא' (בר', כ"ח י"א): ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש, ודאי כבה השמש (כי בא=כבה). רבנין אמרין: השקיע הקב"ה גלגל חמה בלא עונתו ודבר עמו בצנעא. משל לאוהבו של מלך שבא אצלו לקיצים, והיה המלך נזקק לכל בני המדינה בשבילו. אמר: כבו את הפנסים והנרות, כדי שאדבר עם אוהבי בצנעה, כך הצניע הקב"ה את השמש שלא בעונתו ודבר עם יעקב אבינו בצנעה; עמדו דבורה וברק ועשו לילה יום, דכתיב (שופטים, ה'): ותשר דבורה וברק בן אבינעם ביום ההוא[1]*).

שורה של למודי סנגוריה על אישים שבמקרא באה מר' יונתן[2] בסגנון אחד: כל האומר פלוני חטא, אינו אלא טועה[3]. וכך הוא הולך ומצדיק את האנשים הללו: ראובן (בר', ל"ה כ"ב)[4], בני עלי (ש"א, ב' כ"ב)[5], בני שמואל (שם, ח' ג')[6], דוד (ש"ב, י"ב ט')[7], שלמה (מ"א, י"א ד')[8], יאשיהו (מ"ב, כ"ג כ"ה)[9].

---

1) קה"ר ג' י"ד.

2) שבת נ"ה ע"ב. שתים מאלה הסנגוריות נאמרו בירוש' סוטה פ"א ח"ב גם בשם ר' חייא. עי' אג' התנאים כרך ב' ח"ב 179. עי' גם ליטעראטורבלאט דעס אריענטס X, 571.

3) השוה לעיל ע' 83 הערה 3.

4) על ראובן הוא מלמד זכות בעזרת דרשתו של רשב"א (עי' אגדת התנאים כרך ב' ח"ב 111) שבב"ר צ"ט נמסר ע"י ר' אבהו (ואיתימא ר' יעקב) בשם ר' חייא, ע"י ריב"ל בשם רשב"י. עי' המגיר שנה י"א 118. ע"ד ודויו של ראובן ראה מאמרו של ר' יונתן בסוטה ז' :, ב"ק צ"ב., מכות י"א :, שבו יש סנגוריה על יהודה.

5) הוא קורא „ישכיבון". עי' עוד יומא ט'., אגדת בראשית ס"א.

6) מה אני מקיים: „ויטו אחרי הבצע"? שלא עשו כמעשי אביהם, שהיה שמואל מחזר בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם וכו' והם לא עשו כן, אלא ישבו בעריהם, כדי להרבות שכר לחזניהן ולסופריהן.

7) מה אני מקיים: מדוע בזית את דבר ה' לעשות הרע (ש"ב, י"ב ט')? שבקש לעשות ולא עשה. כי אוריה היה חייב מיתה כמורד במלכות, מפני שהקדים את יואב לדוד (שם, י"א י"א) ורק שהיה צריך לדונו בסנהדרין, ובת שבע לא היתה אשת איש, כי כל היוצא למלחמת בית דוד היה נותן גט כריתות לאשתו, שנא': ואת ערבתם תקח (ש"א, י"ז י"ח), תני רב יוסף — דברים המעורבים בינו לבינה (תבטל את הקדושין ע"י גט. — עי' פירש"י).

8) הסנגוריה מיוסדה על מדרש הכתוב, המובא לעיל ע' 77.

9) ממה שנא' עליו „אשר שב" (ש"ב, כ"ב), משמע שחטא מלפנים. ואולם ר' יונתן מלמד עליו סנגוריה, „שכל דין שדן מבן שמונה עד שמונה עשרה, שאז מצא חלקיה

---

*) בפסוק כ' נאמר: הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא, ודבורה וברק שרו ביום ההוא, נמצינו למדין שנהפך הלילה ליום. וכמו שנא' שם בקה"ר ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון: ששה נסים נעשו בו ביום וכו'.

ה.

אלהים והעולם. עולם הבא וימות המשיח.

— בר׳, א׳ ל״א. וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. למלך שהיה משיא את בתו ועשה לה חופה ובית, וסיירה וכיירה וציירה, וראה אותה וערבה לו. אמר לה: בתי! הלואי תהיה החופה הזאת מעלת חן לפני בכל עת, כשם שהעלית חן לפני בשעה זו; כך אמר הקב״ה לעולמו: עולמי, עולמי! הלואי תהא מעלת חן לפני בכל עת, כשם שהעלית חן לפני בשעה הזו [1]. — תהלים, ל״ג ו׳. נער הייתי גם זקנתי—פסוק זה שר העולם (מלאך.—רש״י) אמרו. — [מאן אמריה (מי אמר פסוק זה?) אילימא קוב״ה? מי איכא זקנה קמיה? ואלא דוד אמריה — מי קשיש כולי האי? אלא שמע מינה שר העולם אמרו [2]]. — כל דבור ודבור שיוצא מפי הקב״ה נברא ממנו מלאך, שנאמר (תה׳, ל״ג ו׳): בדבר ה׳ שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם [3]. — מנין שכל מדותיו של הקב״ה מדה כנגד מדה, שנא׳ (מ״ב, ז׳ ב׳): ויאמר הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל, וכתיב (שם, כ׳): ויהי לו כן וירמסהו העם בשער וימות [4]. — מנין לגזר דין שיש עמו שבועה, שאינו נקרע? שנא׳ (שופטים, ב׳ י״ד): ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה [5]. — ר׳ חנינא שאליה לר׳ יונתן [6]: מהו דכתיב (איוב, ל״ד כ״ה): ולכן יכיר מעבדיהם והפך לילה וידכאו? א״ל: אין הקב״ה נפרע מן האומה, עד שהוא קורא אילוגין (כתב האשמה) שלה מלמעלה [7], ואחר כך הוא פורע מהם. שהקב״ה הופך את (ה) יום לילה והקשיטן (והכינן) לפורענות: ואחר כך הוא פורע מהם [8]—כך בתחילה (בר׳, ו׳ ה׳): וירא

את הספר, ועיין ודקדק בתורה ובדיניה בכתב ובעל פה. — רש״י) החזירן להן, שמא תאמר נטל מזה (שנתן לו תחלה) ונתן לזה? ת״ל ,ובכל מאדו״ — שנתן להם משלו״.

1) ב״ר ריש פ׳ ט׳ (ר׳ יונתן בעצמו). לפני זה משל דומה לזה מר׳ חמא ב״ח.

2) יבמות ט״ז:

3) חגיגה י״ד.

4) סנהדרין צ.

5) ר״ה י״ח., יבמות ק״ה.

6) ב״ר ריש כ״ח. ואולם בילקוט איוב § 920 אמר ר׳ חנינא: אחר שאליה לר׳ יונתן (אחר=אלישע בן אבויה). מובן שפה באה שגגת המעתיקים.

7) כך הוא ע״פ גירסת הילקוט. בב״ר ,רשעים׳ במקום ,אומה׳. ומן אילונין ἐλόγιον שהוא elogium (ע׳ לוי ח״א ס״ד ע״ב) נעשה אנגלינין, אנאלינין. עי׳ יוליוס פירשט — Glossarium Graeco-Hebraeum p. 44.

8) והקשיטן לפורענות ע״פ גירסת המדר״ר, ובילקוט ,והתקינן לפורענות״.

ה' כי רבה רעת האדם, ואחר כך (שם, ו'): וינחם ה' כי עשה את האדם, ואחר כך (שם, ז'): ויאמר ה' אמחה את האדם[1]. — אמר לו (לר' חמא בר חנינא) ר' יונתן: אם כן (שמטעם זה נקנסה מיתה על אדם, מפני שנבוכדנצר וחירם מלך צור יעשו עצמם אלהות), יגזור מיתה על הרשעים ואל יגזור מיתה על הצדיקים? אלא שלא יהיו הרשעים עושין תשובה של רמיות ושלא יהיו הרשעים אומרים: כלום הצדיקים חיים, אלא שהן מסגלין מצות ומעשים טובים, אף אנו נסגל מצות ומעשים טובים, נמצאת עשיתה שלא לשמה[2]. — תיפח רוחם של מחשבי קצין, שהיו אומרין: כיון שהגיע הקץ ולא בא, שוב אינו בא, אלא חכה לו, שנא' (חבקוק, ב' ג'): אם יתמהמה חכה לו. ושמא תאמר: אנו מחכים, והוא אינו מחכה? תלמוד לומר (ישעי', ל' י"ח): ולכן יחכה ה' לחננכם. וכי מאחר שאנו מחכים והוא מחכה — מי מעכב? מדת הדין מעכבת. וכי מאחר שמדת הדין מעכבת, אנו למה מחכין? לקבל שכר, שנאמר (שם): אשרי כל חוכי לו[3]. — (ארבעה מקראות הוקשו לחכמים זה לזה בדבר ההבדל שבין עוה"ז ובין עוה"ב) (קהלת, ט' י'): כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, העוה"ז דומה ליבשה ולערב שבת, והעוה"ב לים ולשבת. אם תקן אדם בערב שבת [או ביבשה] אוכל בשבת [או בים], ואם לא תקן ביבשה או בע"ש, בים או בשבת מה יאכל?[4] וכן הוא אומר (איוב, ג' י"ט): קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו. וכי אין הכל יודעין שקטן וגדול שם

---

1) במדרש שמואל ריש פ' י"ח אמר ר' חנינא: לעולם אין הקב"ה נפרע מאומה תחילה עד שיפרע משרה של מעלן, ההי"ד (ישעי', כ"ד כ"א): והיה ביום ההוא יפקד ה' על צבא המרום במרום, ואח"כ „ועל מלכי האדמה באדמה"; כך בתחילה ויראו בני האלהים את בנות האדם (בר', ו' ב'), ואח"כ וירא ה' כי רבה רעת האדם (שם, שם ה'), ויאמר ה' אמחה את האדם (שם, שם ז'); כך בתחילה ויבוא עמלק (שמות, י"ז ח'), אח"כ זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים, כ"ה י"ז), ואח"כ כה אמר ה' צבאות פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל (ש"א, ט"ו ב'). ברור שכל זה מיוסד על מאמרו של ר' יונתן, ורק ששם השואל נשאר כאלו הוא בעצמו המחבר, והשם היוני אילזגין נחלף בשם הדומה לו אנגלין=ἄγγελος, ומזה יצא „שר של מעלה".

2) ב"ר ט' בראש.

3) סנהדרין צ"ז: בשבתו עם תלמידיו תחת תאנה פוריה, מטיפה עסים, בשעה שמרדי עז שעברה שם זב חלב ודבש, קרא ויאמר: בואו וראו מעין דוגמא של העולם הבא!

4) פסיקתא הוצ' איש שלום בהוספה קצ"ח ע"ב, ברות ר' ג', זה אחד מד' מקראות שרומין זה לזה, והאומר הוא ר' סימון, שם ברות ר', נאמר זה ביחס לכתוב „מעות לא יוכל לתקן" (קהלת, א' ט"ו) ובהרחבת דברים, וכן — בלי שם האומר — בקהלת רבה א' ט"ו. המשל של ים ויבשה נמצא גם במדר' משלי, ו' ו'.

הוא? ללמדך: בעוה"ז אין ניכר מי הוא קטן ומי הוא גדול. וכן רות אמרה לנעמי (רות, א' י"ז): כי המות יפריד ביני ובינך [1]. וכן הוא אומר (קהלת, ט' ד'): כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת. וכי אין הכל יודעין כן? אלא טוב לו לרשע, שהוא חי ועושה תשובה, מן הצדיק שנפטר בחטאו [2]. — אין הרשע יוצא מן העולם עד שהקב"ה מראה קניגן (ציד) דידיה, היאך הוא מתציד (איך הוא ניצוד) [3]. — עתידים צדיקים שיִחְיו מתים, שנא' (זכרי', ח' ד'): עוד

---

[1] ברות ר': אמרה לה (נעמי): בתי, כל מה שאת יכולה לסגל מצות וצדקות, סגלי בעולם הזה, אבל לעתיד לבוא, כי המות יפריד ביני ובינך. ראה לעיל (בעמוד הקודם) מאמרו של ר' יונתן ע"ד מיתת הצדיקים "שהן מסגלים מצות ומע"ט". בפסיקתא ר' הסר באור זה.

[2] ברות רבה פ' ג' בא ע"פ זה באור אחר, שמתאים למ"ש באיוב, ג' י"ט: בעולם הזה מי שהוא כלב הוא יכול להעשות ארי, ומי שהוא ארי יכול להעשות כלב, אבל לע"ל מי שהוא ארי אינו יכול להעשות כלב, ומי שהוא כלב אינו יכול להעשות ארי. [...בעוה"ז מי שהוא מעוות, יכול לתקן, ומי שהוא מתוקן, אינו יכול לעוות... יש מהרשעים שמזדוגין זה עם זה בעולם הבא; אחד מהם עשה תשובה לפני מותו, ואחד לא עשה תשובה. נמצא זה עומד בחבורת הצדיקים, וזה עומד בחבורת הרשעים. והוא רואה אותו ואומר: אוי לי, שמא משא פנים יש בדבר? אני וזה גנבנו, אני וזה הרגנו כאחת, זה עומד בחבורת צדיקים, ואני בחבורת רשעים? והן משיבין לו ואומרים: שוטה שבעולם! מנוול היית ומושלך לאחר מיתתך שלשה ימים, ולא בחבלים גררוך לקבר? (ישעי', י"ד י"א): "תחתיך יצע רמה ומכסך תולעה". כשהבין זה חברך, שב מאותו הדרך, ואתה היתה בידך ספיקה (כלו': זמן מספיק) לעשות תשובה, ולא עשית. אמר להם: הניחוני שאלך לעשות תשובה. והן משיבין לו ואומרין: שוטה שבעולם! אין אתה יודע, שעולם זה דומה לשבת ועולם שבאת ממנו דומה לערב שבת — אם אין אדם מתקן מערב שבת, מה יאכל בשבת? ועוד: עולם זה דומה לים ועולם שבאת ממנו דומה ליבשה, אם אין אדם מתקן ביבשה, מה יאכל בים? ועוד: העולם הזה דומה למדבר ועולם שבאת ממנו דומה לישוב, אם אין אדם מתקן בישוב, מה יאכל במדבר? — מה הוא עושה? חובק ידיו ואוכל, שנא' (קהלת, ד' ה'): הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו].

[3] אכתר ר' א' י"א, בקשר עם דרשתו של ר' נתן (לפי גירסת אבא־גוריון — ר' יונתן) שמצרים ברדתן לים לא נדונו אלא ערומים, שנא' (שמות, ט"ו ח'): נערמו מים. הדרשה: אין הקב"ה דן הרשעים בגיהנם אלא ערומים, שנא' (תה', ע"ג כ'): בעיר צלמם תבזה, היא של ר' יוחנן, והפתגם העממי: "הן דליסטאות מקפח, תמן מצטלבי' (במקום שהלסטים מקפח את הבריות, שם הוא נתלה) הוא של רשב"נ. עי' מאמרו של רשב"נ ויק"ר ריש פכ"א, פסיקתא קע"ד ע"ב. שו"ט כ"ז א'.

ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרב ימים; וכתיב (מ"ב, ד' כ"ט): ושמת משענתי על פני הנער (אלישע שהחיה את המת) [1].

בפרקי דר' אליעזר יש שלשה מאמרות בשם ר' יונתן [2].

---

[1] פסחים ס"ח.

[2] פרק ל"ד בראש [כל המתים עולין חוץ מדור המבול, שנא' (ישעי', כ"ו י"ד): מתים בל יחיו – אלו עכו"ם, שהן כנבלת הבהמה, שיקומו ליום הדין, אבל דור המבול אף ביום הדין אין עומדין, שנא' (שם): רפאים בל יקומו, וכל נפשותם נעשים רוחות ומזיקין לאדם, ולעתיד לבוא הקב"ה מאבדן מן העולם, כדי שלא יהיו מזיקין לבני אדם מישראל עוד, שנא' (שם): לכן פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו]. פרק מ"ט [סוף מלכי מדי ופרס היה ארתחשסתא מלך בבל ושתים עשרה שנה מלך, שנא' (נחמי', י"ג ו'): ובכל זאת לא הייתי בירושלים]. פרק נ"א משא ומתן בינו ובין ר' יהודה בר אלעא.

פרק חמישי.

ר׳ הושעיה.

יחד עם בר קפרא ור׳ חייא נודע לשם ר׳ הושעיה תלמידם, שהיו מאספי משניות־ברייתות גדולות, שעומדות על יד המשניות של ר׳ יהודה הנשיא[1], ובנות סמכא שבהן, הן אלה המשניות־הברייתות שנשנו בי ר׳ חייא ור׳ הושעיה[2]. ורק לר׳ הושעיה בלבד נתן שם הכבוד „אבי המשנה״[3]. אביו של ר׳ הושעיה, ר׳ חמא בר ביסא, היה חשוב מאד בעיני ר׳ יהודה הנשיא, שהלל אותו לפני ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי ואמר עליו, שאדם גדול הוא[4].

האגדה מספרת על ר׳ חמא כדבר הזה: „ר׳ חמא בר ביסא אזיל יתיב תרי סרי שני בבי מדרשא, כי אתא... עייל יתיב במדרשא, שלח לביתיה, אתא ר׳ אושעיא בריה, יתיב קמיה, הוה קא משאיל ליה שמעתא, חזא דקא מיתחדדי שמעתיה, חלש דעתיה, אמר: אי הואי הכא, הוה לי זרע כי האי. על לביתיה, על בריה, קם קמיה, הוא סבר למישאליה שמעתתא קא בעי. אמרה ליה דביתהו: מי איכא אבא דקאים קמיה ברא? קרי עליה רמי בר חמא (קהלת, ד׳ י״ב): החוט המשלש לא במהרה ינתק — זה ר׳ אושעיא בנו של

---

1) עי׳ פסיקתא קכ״ב ע״א, קה״ר י״ב ג׳, איכה ר׳ פתיחתא כ״ג, ירוש׳ סוף הוריות, קה״ר ו׳ ב׳ (השוה אנ׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 172 הע׳ 7). עי׳ עוד בשו״ט מאמרו של ר׳ אבא: אם חפצת בתורה סופה נקראת על שמך כגון משנתו של ר׳ אושעיא ובר קפרא וכיוצא בהן (השוה ע״ז י״ט).

2) חולין קמ״א סוף ע״א: [א״ל ר׳ זירא: לאו אמינא לכו, כל מתניתא דלא תניא בי ר׳ חייא ור׳ אושעיא משבשתא היא ולא תיתבו מינה בי מדרשא. עכ״ל הגמרא, ורש״י מבאר: ר׳ חייא ור׳ אושעיא סדרו את הברייתות ודקדקו בדברי כל חכם לומר כמו שאמר, אבל יש תנאים הרבה שמוסיפים על משנתם בדדמי]. עי׳ אנ׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 177. בבבלי נכתב שמו כמעט תמיד „אושעיא״. הוא בעצמו במקום שמו היה חותם „ע״. עי׳ גטין ל״ו.

3) רשב״ל, ירו׳ ב״ק 4 ג׳; ר׳ אלעזר (בן פדת), ירו׳ קדושין 60 א׳; עולא בן ישמעאל, ירו׳ יבמות 4 ד׳; ר׳ יונה, ירו׳ כתובות 32 ד׳. כל ארבעת אלה אומרים כאחד כך פירש[ה] ר׳ הושעיא אבי המשנה. לפי השערתו של ישראל לוי (איין ווארט איבער די מכילתא דר׳ שמעון ע׳ 2) הבטוי „אבי המשנה״ מוסב רק על אותה הברייתא שעליה מדובר שם. אבל אם כך הוא יש לתמוה שהבטוי הזה, המקיף כל כך הרבה, לא נמצא עוד בשום מקום. השוה את התאר „אב לחכמה״ שנתן הלל לתלמידו ר׳ יוחנן בן זכאי (ירו׳ נדרים 39 ב׳) והתאר „אבי החכמה״ שנתן למשה (ויק״ר א׳).

4) ירו׳ נדה 49 ד׳, בבלי נדה י״ד:

ר' חמא בר ביסא[1] *). אז היה זקנו ר' ביסא עוד בחיים. ובמחלוקת שהיתה בדבר הלכה בין ר' חמא בנו ובין ר' אושעיא נכדו הסכים לדעתו של האחרון[2]. רבנין דקיסרין, ששם היתה ישיבתו של ר' הושעיה, אמרו הלכה בשם ר' ביסא[3], ולפי הנראה גם אביו וגם זקנו ישבו שם[4]. על דבר אביו ר' חמא ידוע, שהיה דַיָן יחד עם בר קפרא, עוד בהיות ר' יהודה הנשיא חי[5]. את ר' חמא היו קוראים על שם בנו המפורסם – ר' חמא אבוי דר' הושעיא[6]. ואולם בשם כזה נקרא גם ר' חמא אחר, בן דור מאֻחָר, שהיה גם כן אבי ר' הושעיה ידוע[7]. את ר' הושעיה שלנו היו מבדילים מזולתו ע"י הוספת תאר „רבה" (הגדול)[8], כמו שנהגו בר' חייא ור' חנינא ועוד[9]. במקום שחסר התאר הזה שם אי אפשר לדעת בברור, אם זה ר' הושעיה הקדמון או המאוחר.

1) כתובות ס"ב:

2) ב"ב נ"ט.

3) ירו' גטין פ"ד ה"ב: רבנן דקיסרין אמרין בשם ר' ביסא (בירוש' פסחים כ"ט ע"א ר' נסה במקום ר' ביסא). אין שום ראיה לסתור את הדעה, שר' ביסא זה הוא אבי ר' חמא, ביחוד אחרי שאין שם זה נזכר בשום מקום.

4) י"א שר' הושעיה, כמו אביו ר' חמא, קבע מתחילה ישיבה בדרום (לא נודע באיזו עיר) ואח"כ התישב בקיסרין (פרנקל מבוא הירוש' ע"ד ע"ב, וויס ח"ג נ"ה, נ"ו), אבל אין זה מוכרח, כי תחת השם „דרום" נקרא בהשאלה גם קיסרין, והשם פרור, ששם למד בר קפרא, אינה עיר מיוחדה, אלא פרור של העיר קיסרין. עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 164.

5) ירוש' שבועות ל"ו ריש ע"ב, השוה ירו' נדה באמצע פ"ג (דף נ', ע"ג — ד'), מחלקת בין שניהם — עי' מו"ק כ"ב א'.

6) עי' במקומות שהובאו בהערה הקודמת.

7) ר"ז פרנקל מבוא הירושלמי פ"ה ע"ב. ר' חמא המאוחר מביא דברים בשם רב, ויק"ר א' בראש הפרשה.

8) ר' הושעיה האחרון הוא לא זה ר' הושעיא, אחי ר' חנניה, שעל אדותיו ידובר להלן בפרט בפרק „ר' יוחנן".

9) דברי וויס (דודו"ד ח"ג 55) כי „הכנוי „רבה" שנתנו לר' הושעיא ענינו — רבה דמתניתא... ואחד הוא עם הכנוי „אבי המשנה", כמו ר' חייא שנקרא רבה דמתניתא (ירוש' יבמות פ"ד הי"א)", אינם עומדים בפני הבקרת. על השערה זו של וויס בנויים דבריו המוטעים של אפשטיין (בייטראגע צור יודי' אלטערטומסקונדע I, 55), שר' הושעיא נקרא „רבה דמתניתא".

*) ר' חמא בר ביסא הלך וישב שתים עשרה שנה בביהמ"ד; כששב (לעירו), נכנס וישב בבית המדרש ושלח הביתה (לבשר בואו). בא ר' הושעיה בנו לפניו ושאלהו בדבר הלכה. ראהו (ר' חמא) שהוא מחודד מאד, נצטער ואמר: אלו הייתי פה, היה גם לי בן שכזה. כשבא הביתה, נכנס ר' הושעיה, קם (ר' חמא) לפניו. הוא חשב, כי בא לשאלו בדבר הלכה. אמרה לו אשתו: היש אב שיקום לפני בנו? – בירוש' גטין פ"ב ה"ו נזכר ר' מרינום בריה בר' הושעיא רבה.

ר׳ הושעיה היה בראשונה תלמידו של בר קפרא, ואחרי כך של ר׳ חייא [1] גם ר׳ אפס (או אַפְּפוּס) [2] זה, שמוצאו מן הדרום, היה רבו. אותו אפס שר׳ חנינא בר חמא, אחרי מות ר׳ יהודה הנשיא, ויתר בשבילו על זכותו לשבת בראש [3]*). שלשה מאמרות שנשארו מר׳ אפס, אחד בהלכה [4] ושנים באגדה [5] נמסרו ע״י ר׳ הושעיה. מתוך אחד ממאמרי האגדה הללו נודע לנו, שר׳ אפס ור׳ הושעיה שהו יחד באנטיוכיא. אולי באותו זמן היה המעשה, שר׳ הושעיה לא נתן לר׳ גמליאל השלישי, בן ר׳ יהודה הנשיא, להנהיג חלת דמאי בסוריא [6]. ועוד עמד במשא ומתן עם ר׳ יהודה נשיאה, בנו של ר׳ גמליאל השלישי [7]. כנראה היה ר׳ הושעיה שוהה לפרקים בטבריה, עיר מושב הנשיא, אם לא נרצה להחליט להפך, שר׳ יהודה נשיאה היה בא לפרקים לקיסרין, מקום מושבו של ר׳ הושעיה. את היחס שביניהם מציינת האניקדוטה בדבר התשובה, שהשיב

1) עי׳ כריתות ח׳. ע״ד יחוסו לר׳ חייא עי׳ ירוש׳ שבת פ״ג ה״א (נמסר ע״י ר׳ אלעזר): „משרת הייתי את ר״ח הגדול״; ירוש׳ פאה פ״ה ה״ב: רומס הייתי ויתים עם ר׳ חייא הגדול. פסיקתא ק״ו ע״א, תנח׳ ב׳ יתרו י״א: שנה לי ר׳ חייא הגדול.

2) עי׳ לעיל ע׳ 5 הע׳ 1.

3) שם. לפי המסופר בפסחים פ״ז: היה ר׳ הושעיה זמן רב תלמידו של ר׳ חנינא. עי׳ להלן קרוב לס״ף ס״ אי בהערה המתחילה פסחים פ״ז:

4) ירוש׳ יומא ס״ג ע״א.

5) ב״ר י׳ בראש: א״ר הושעיה דרש ר׳ אפס באנטיוכא: אין לשון „ויכלו״ אלא לשון מכה ולשון כלימה. משל למלך שנכנס במדינה, וקלסו אותו בני המדינה וערב לו קילוסין, הרבה להן ברדיצה הרבה להן בהדיוכין (טובות). לאחר זמן הכעיסו אותו ומיעט להן ברדיצה ומיעט להן בהדיוכין; כך עד שלא חטא אדם הראשון היו המזלות מהלכין דרך קצרה ובמהירות, משחטא, סיבבן דרך ארוכה ובמתינות. יש מזל שנומר הילוכו לי״ב חדש, כגון כוכב חמה, ויש מזל שגומר הילוכו לשלשים יום, והוא לבנה, ויש מזל שגומר הילוכו לשתים עשרה שנה, והוא צדק, ויש מזל שהוא גומר הילוכו לשלשים שנה, והוא שבתי, חוץ מן כוכב נוגה ומאדים, שאין גומרין הילוכן אלא לארבע מאות ושמונים שנה. ובפסיקתא 144 ע״ב, ר׳ אושעיה בשם ר׳ אפס: עתידה ארץ־ישראל ליעשות קסלפנס (או קלספנס — פנס גדול) לאוה״ע, והן מהלכין לאורה, ומה טעם? והלכו גויים לאורך (ישעי׳, ס״ג). בשוי״ט ל״ו י׳, ר׳ פנחס בשם ר׳ אפס.

6) חלה פ״ד ה״ז.

7) מוכח מכמה מקומות בתלמוד ירושלמי (יבמות פ״ח ט׳ ע״ב. ר׳ הושעיה רובה ור׳ יודן נשיאה הוו יתיבין, רהט ר׳ יוחנן ולחש ליה באזניה דר׳ הושעיה רבה וכו׳, קדושין ס״ה ג׳, ביצה פ״א הי״א, ב״ק פ״ב ה״א).

*) עי׳ בב״ר ל״ב בשם ר׳ אליעזר ב״ר יוסי: אין לך אדם אוהב בן אומנותו, וחכם אוהב בן אומנותו, כגון ר׳ חייא דר׳ הושעיה ור׳ הושעיה דר׳ חייא.

ר׳ הושעיה על „משלוח המנות" ששלח לו ר׳ יהודה נשיאה ביום הפורים[1]. שהלל, אחי ר׳ יהודה נשיאה, ישב בקסרין — ידוע עפ״י עדותו של אוריגינס, שהתוכח עמו בבאורי מקראות[2]. אוריגינס ישב בקסרין בעשרת הרביעית והחמישית של המאה השלישית, וקרובה היא ההשערה, שהיו לו וכוחים גם עם ר׳ הושעיה, שבין מקורביו נחשב גם הלל[3]. אפשר מאד שהבישוף המלומד הזה, המפורסם בתור מבאר אליגורי לכתבי הקדש, הוא הפילוסוף שפנה אל ר׳ הושעיה בשאלה: אם חביבה היא המילה, מפני מה לא נתנה לאדם הראשון?[4] אמר לו: מפני מה אותו האיש מגלח את פאת ראשו ומניח את פאת זקנו? אמר לו: מפני שגדל עמו בשטות (בהיותו ילד שוטה). אמר לו: אם כן יסמא את עינו ויקטע את ידיו וישבר את רגליו על ידי שגדלו עמו בשטות? אמר לו: ולאילין מיליא אתינן, אתמהא. אמר לו: להוציאך חלק אי אפשר, אלא כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך עשיה, כגון החרדל צריך למתוק, התורמוס צריך למתוק, החטין צריכין להטחן, אפילו אדם צריך תקון[5].

התלמיד היותר חשוב של ר׳ הושעיה היה ר׳ יוחנן[6], שנחשב זמן רב

---

1) ירושלמי מגילה פ״א סוף ה״ב: ר׳ יודן נשייא שלח לר׳ הושעיה רבה חדא עטם (= אטמא = ירך) והדא לגין דחמר (כד יין); שלח ואמר ליה: קיימת בני „ומתנות לאביונים"; חזר ושלח ליה חד עיגל (עוגה) וחד גרב (חבית) דחמר; שלח ואמר ליה: קיימת בני „ומשלוח מנות איש לרעהו". הדבור „בני" מראה שר׳ הושעיה היה אז זקן וגדול, ובתור זקן ונשוא פנים יפה היה לו להשתמש בדבור שכזה. יש אמנם גורסים במקום „בני" — רבנו, ועל זה נוסדה הגירסא בספור הדומה לזה שמובא בתלמוד בבלי מגילה ז׳: „רבנו", ויוצא מזה כאלו היה ר׳ הושעיה תלמידו של ר׳ יהודה נשיאה. בכל אופן הנוסח הירושלמי הוא המקורי; ואולי התכונו בבבלי לר׳ יהודה הראשון.

2) עי׳ גרץ מאנטסשריפט 1881 מעמוד 433 ולהלן.

3) שם עמוד 443 ציון 4.

4) ב״ר קרוב לסוף פ׳ י״א, פסיק׳ רבה כ״ג (קט״ז ע״ב) במקום ר׳ הושעיה רק „רבי". עי׳ אגי התנ׳ כרך א׳ ח״ב 44. מצות מילה נחשבה בעיני אוריגנס לדבר בלתי אפשרי, עי׳ Diestel געשיכטע דעס אלטען טעסטאמענטס ע׳ 37. גם בר קפרא (בקיסרין) התוכח עם פילוסוף אחד. עי׳ אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״ב 164.

5) בעבודה זרה מ״ד: א״ר חמא בר יוסף ברבי (הוא מסר בשם ר׳ הושעיה גם בירוש׳ נדה נ׳ ע״ב, בבלי נ״ט). א״ר אושעיא תשובה גנובה (כלו׳: דחהו בקש. — רש״י) השיבו ר׳ גמליאל לאותו הגמון [על שאלתו איך הוא מתרחץ במרחץ, שהעמידו שם את האלילה אפרודיטי]. עי׳ אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״א 60.

6) עי׳ אגדת התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 143 הע׳ 13. בנו של רשב״ל פונה אל ר׳ יוחנן דודו ואומר: הושעיא רבך. תענית ט׳.

בין מקורביו, אפילו כשלא היה עוד צריך יותר לתלמודו[1]. הוא היה מספר: כשהיינו לומדים תורה אצל ר׳ הושעיה, היינו יושבים ארבעה, ארבעה באמה[2]. ועוד אמר ר׳ יוחנן: ר׳ הושעיה בריבי (אדם גדול בדורו וכל היכא דקרי בריבי, הכי פירושו.—רש״י) בדורו, כר׳ מאיר בדורו — מה ר׳ מאיר בדורו לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, אף ר׳ הושעיה לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו[3]. בין תלמידי ר׳ הושעיה נחשב גם ר׳ אמי, ואולם רבו המובהק היה ר׳ יוחנן[4]. מצינו שר׳ אלעזר בן פדת אומר לפרקים קרובים בשמו[5]. על דבר רגשות לבבו העדינים תעיד אגדה זו: ר׳ הושעיה רבה היה רביה דבריה חד סני נהורא, והוה יליף אכל עימיה בכל יום. חד זמן היו לו אורחין ולא מטא ליכול עימיה. ברומשא סליק לגביה. אמר לו: לא יכעס מרי עלי... בגין דהוו לי אורחין ולא בעי מבזי איקריה דמרי בגין כך לא אכלי עמך יומא דין. אמר לו: אתה פייסת למאן דמתחמי ולא חמי, דין דחמי ולא מתחמי יקבל פיוסך. (אתה פייסת את הנראה ואינו רואה, הרואה ואינו נראה (הקב״ה) יקבל פיוסך[6]. אופי הוא הספור על דבר מותו: ר׳ הושעיה אתון אמרין ליה: דיניך שתיין חמרא בשוקא, ולא תמי להון, חד זמן נפק ואשכח דינויי שתיין חמרא בשוקא וקרא על נפשיה (קהלת, ב׳ י״ז): ושנאתי את החיים, ודמך ליה בשלמא[7].

מחכמי האגדה שהיו במאה הרביעית התפרסם ר׳ פנחס בתור מוסר הדרשות האגדיות של ר הושעיה[8]. ומקומן ביחוד במדרש־רבה העתיק

1) עי׳ ירוש׳ ערובין פ״ה ה״א *). ירוש׳ סנהדרין פי״א ה״ד. לנגד זה בבבלי ערובין נ״ג. „י״ח ימים גדלתי אצל ר׳ אושעיא״.

2) ערובין נ״ג.

3) שם.

4) עי׳ ירוש׳ שבת פ״ג סוף ה״א. בירושלמי שבת י״ג ע״ג מובא שר׳ אמי דן דין תורה בין משפחת ר׳ הושעיא ובין משפחה אחרת וזכה את הראשונה.

5) עי׳ ברכות ל״ב:, זבחים קי״ח:, ירוש׳ שבת פ״ג ה״א.

6) ירוש׳ פאה פ״ח, שקלים מ״ט ע״ב, השוה: בבלי חגיגה ה׳: עי׳ אגד׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 204.

7) קהיר ב׳ י״ז. הבטוי „ודמך ליה בשלמא״ מראה שמת מיתה טבעית אחרי שהגיע לזקנה מופלגת.

8) עי׳ בהערות שאח״ז.

*) שם נאמ׳ כי ר׳ יוחנן אמר הלכה בשם ר׳ הושעיה, „תלא (ר׳ הושעי׳) עינויי ואיסתכל ביה. א״ל: למה אתה מסתכל בי: צריך לך צחוק לך (אתה צוחק בשביל שאני צריך לך) [לא צריך לך] הפליג עלך (כלו׳: איני צריך לך ולשמועה שלך שכבר שמעתיה מאחרים, ולא עוד אלא שהפלינו יותר עליך. – פנים מאירות). תלת עשר שנין עבד עליל קומי רביה דלא צריך״. (אעפ״כ היה בא אליו י״ג שנה, ואף שלא היה צריך לו. – פ״מ).

אשר לס' בראשית. המדרש הזה פותח בדרשתו של ר' הושעיה, ועל זה נוסדה ההשערה, שהמדרש הוא של ר' הושעיה[1]*). כמובן, שמסורת זו אינה נכונה, כמו שלא נכונה המסרת, שמחבר המדרש הוא רבה בר נחמני[2].

א.

מאמרות ופתגמים. תלמוד תורה. תפלה. ישראל.

כל המתמים עצמו (משתדל לקנות שלמות) השעה עומדת לו (עולה לגדולה, — ר"ן)[3], שנא' (בר', י"ז א'): התהלך לפני והיה תמים, וכתיב (שם, ג'): והיית לאב המון גוים. — כל המתיהר נופל לגיהנם, שנא' (משלי, כ"א כ"ד): זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון, ואין עברה אלא גיהנם, שנא' (צפני', א'):

1) עי' צונץ גד"פ 156, וויס ח"ג 252.

2) עי' אגדת אמוראי בבל... כדאי להעיר כי דברי ס' הקבלה של ר' אברהם בן דאוד, ששם נאמר בפעם הראשונה "והוא חבר בראשית רבה ושאר הרבות" לא נמצאו בתוך שלשת כתבי היד, שהשתמש בהן נויבויאר בהוצאת חבורו Mediaeval Iewish Chronicles Oxford 1887 p. 85. ומזה נראה, כי הוא הוספה מאוחרת. אפשטיין מחליט, בלי כל יסוד, שר' הושעי' חבר מדרש בראשית והוא הנזכר בסנהדרין נ"ז: אגדתא דבי רב (בייטראֶגע l, 55). יותר מתקבלת על הלב ההשערה של אפשטיין (שם), אעפ"י שגם לה אין יסוד, כי מדרש התנאים "ספרי" נערך בפעם האחרונה בבית מדרשו של ר' הושעי'. אולם ראוי להעיר, כי דרשתו של ר' הושעי' לדברים, י"ב י"ג (נמסרה ע"י ר' אלעזר, זבחים קי"ח:) אינה ב"ספרי" (§ 70), וכן באורו המאושר בעדות של ר' הושעי' לדברים, י"ז ח' (ירושי' נדה 50 ע"א, בבלי נדה י"ט. עי' לעיל עמוד 94 הערה 5) ג"כ אין ב"ספרי" (§ 152); וכן אין ב"ספרי" הערתו של ר' הושעי' לבמדבר, י"ב ח' (מובאה בויק"ר סוף פ' א').

3) נדרים ל"ב.

*) עי' מאמרו של המחבר ז"ל בירושלים היצ' לונץ כרך עשירי (תרע"ד) ע"ד משניות גדולות של ר' הושעיה. והננו להביא כאן איזה דברים משם (מלבד מה שמובא כבר באג' התנ' כרך ב' ח"ב ע' 172 הע' 8): "משנתו של ר' הושעיה נזכרת בירושלמי כששים פעם. ראוי לדעת, כי מאמרים ממשנת ר' הושעי' (תני ר' הושעי') נמצאים בשלשה ספרי מדרש אגדה הקדמונים: ויק"ר ל"ד, רות ר' ב' י"ט (במקום ר' יהושע צ"ל שם הושעיה). פסיקתא נ"ג ע"ב ועוד באיזו מקומות שם; קה"ר א' ט'; ה' ח' (במקום ר' יהושע צ"ל ר' הושעיה, והוא המשל, שנא' בבבלי מגילה י"ח, אמרי במערבא); ז' א'. בירושלמי לפעמים מובא "רב אושעיא אייתי מתניתא" (שביעית ה' ג', יומא א' א', מגילה א' י"ב, ביצה ג' ג'), וכבר החליט הרז"פ (מבוא הירושלמי ע"ג א'), שהוא אמורא בבלי מאוחר. וכמו שנראה משמו שנקרא רב אושעיה ולא רבי, להבדילו מר' הושעיה רבה הארצי ישראלי. ע"כ. (בב"ק נ': מצינו שרב אושעיא ור' אושעיא הוא אחד, אבל ודאי שזוהי שגיאת הדפוס. – המתרגם).

יום עֶבְרָה היום ההוא[1].—גדול הוא קדוש השם מחלול השם[2]: בחלול השם כתוב (דברים, כ״א כ״ג): לא תלין נבלתו על העץ, ובקדוש השם כתוב (ש״ב, כ״א י״): מתחלת הקציר עד נתך מים עליהם, מלמד שהיו תלויין מששה עשר בניסן עד שבעה עשר במרחשון והיו העוברים והשבים אומרים: מה חטאו אלו שנשתנית עליהן מדת הדין? והיו אומרים: על שפשטו ידיהן בגרים גרורים, אמרו: מה אם אלו (הגבעונים) שלא נתגיירו לשם שמים, ראו היאך תבע הקב״ה את דמן, המתגייר לשם שמים, על אחת כמה וכמה; אין אלוה כאלהיכם ואין אומה כאומתכם ואין לנו להידבק אלא בכם. הרבה גרים נתגיירו אותה שעה, הדא הוא דכתיב (דה״י, ב׳ ב׳): ויספר שלמה את כל האנשים הגרים ויעש מהם שבעים אלף חוצב בהר[3]. — למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו: במים, וביין ובחלב, דכתיב (ישעי׳, נ״ה א׳): הוי כל צמא לכו למים וכו׳ ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב? לומר לך: מה שלשה משקין הללו אינן מתקיימין אלא בפחות שבכלים, אף דברי תורה אינן מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה[4].—המתפלל בבית הכנסת כאלו מקריב מנחה טהורה, מה

---

[1] ע״ז י״ח: הדרש עברה זו גיהנם נאמר גם בשם ר׳ יוחנן, ב״ב י׳. במקום „המתיהר" בא בב״ב ע״ח: (בלי שם האומר) כל מי שיש בו גסות הרוח. בב״ר פ׳ ע״ח בסוף מובא דבר זה: חד עמא דארעא (עם הארץ) אמר ל״ה לר׳ הושעיה: אין אמרית לך חדא מילתא טבא, את אמרית בצבורא מן שמי? (אם אגיד לך דבר אחד טוב האם תדרש אחר כך בצבור בשמי?) א״ל: מה היא? א״ל: כל אותן הדורונות שנתן אבינו יעקב לעשו, עתידין אומות העולם להחזירן למלך המשיח לעתיד לבוא, מאי טעמיה? מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו (תה׳, ע״ב י׳), יביאו אין כתיב כאן, אלא ישיבו. אמר ליה: חייך, מלה טבא אמרת ומן שמך אנא אמר לה. — כשהתארח בשבת במקום זר ופגש באבל, פנה אליו ואמר: אני איני יודע מנהג מקומכם, אלא „שלום עליכם" כמנהג מקומנו. ירוש׳ ברכות פ״ב ה״ב וירוש׳ מו״ק פ״ג (דף פ״ב ע״ב).

[2] ירוש׳ קדושין פ״ד. ובירוש׳ סנהדרין כ״ג ע״ד נאמר ע״י ר׳ אבא בר זבינא (או בר זמינא, שלפי הירוש׳ שבת ל״ה ע״א וע״ב, בהיותו ברומא עבד שם בתור חיט אצל גוי אחר והראה בפניו שאינו מתביש ביהדות, והדבר הזה מצא חן בעיני הגוי ואמר: אי יהודאי יהודאי ואי ארמאי ארמאי).

[3] במדרש שמואל פ׳ כ״ח (חסר שם המוסר) בהרחבת דברים ובשנויים. וגם בבמדבר ר׳ פ״ח בצרוף מאמר טִיבמות ע״ט.

[4] תענית ז׳. בקשר עם זה בא שם וכוח שהיה לר׳ יהושע בן חנניה עם בת הקיסר. מאמרו של ר׳ הושעיה — ממקור בלתי נודע לי — מובא בשנויים עקריים בס׳ מעין גנים, באור לס׳ איוב מאת ר׳ שמואל בן נסים, הוצ׳ בובר, לפ׳ כ״ח ט״ז: ישראל דומה לכלי זכוכית, כמו שבכלי זכוכית היין, השמן והחלב נראין מבחוץ, כך אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שתוכו כברו.

טעם? כאשר יביאו בני ישראל את המנחה בכלי טהור בית ה' (ישעי', ס"ו כ') [1].—צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפזרן בין האומות [2] (שעל ידי זה נצולו מכליון) [3].—למה נבראו היסורים? להתלות בית דאית להון למיזל, הדא דכתיב (דברים, ז' ט"ו): ונתנם בכל שנאיך, וכן איכה, ד' כ"ב, עובדי' א' [4].— בשעה שישראל שומעין לגדוליהם ואין גדוליהם עושים את צרכיהם, אשמה תלוי בראשם של גדולים, ואם לאו — תלוי בראשיהם של עצמם [5]. — ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלים [מנין מלאתי], וכל אחת ואחת היה לה בית ספר ובית תלמוד, בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה וכו' עלה אספסיינוס [והחריבן] [6].—בר', ל"ב ט', והיה אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו, אלו אחינו שבדרום; והיה המחנה הנשאר לפליטה, אלו אחינו שבגלות; אמר ר' הושעי', אף על פי שנשאר לפליטה, מתענים היו עלינו בשני ובחמשי [7].—מאי דכתיב (זכרי', י"א ז'): ואקח לי שני מקלות לאחר קראתי

---

1) נמסר ע"י ר' פנחס, ירושי' ברכות פ"ד הי"ג בסוף.

2) פסחים פ"ז: נסמך על הכתוב: צדקת פרזונו, שופטים, ה' י"א. בקשר עם זה מסופר מה שהשיב ר' הושעיה ע"פ בקשתו של ר' חנינא לנכרי אחד על דבריו: אנן עדיפנא מכם וכו' (המאמר מובא בפרק ר' חנינא בר חמא, עי' הערת המתרגם). רבינוביץ מביא נוסח, שלא ר"ח. אלא ר' יהודה נשיאה היה הנשאל, והוא שנתן רשות לרי הושעיה לענות. גם בתדב"א א', י', הנשאל הוא ר' יהודה הנשיא, והשואל נקרא שם בשם אֲנכרוני — כמר. שם התלמיד לא נזכר שם. במקור המאוחר הזה נתוספו קוים חדשים לצורה וגם לתוכן. אולי ביסודו מונח מקור אחר, לא זה שבתלמוד בבלי. אפשר שהנשאל היה באמת ר' יהודה הנשיא הראשון, ולו נאה מאד לציין את ר' הושעיה בתור תלמיד.

3) ראה להלן מ"ש היהודי מבבל.

4) איכה ר' ד' כ"ב, ר' פנחס בשם ר"ה. המלה „בית" היא מרכבת מיחס הפעול „ית" (=את) עם ב' השמוש. המשפט יתירגם אפוא לעברית: להתלות באותו (מקום) שיש להם ללכת. הפעל הוא נפעל מן תלה. המאמר יש בו ענין של פולמוס.

5) דב"ר פ"א (א' י"ג): משל למה הדבר דומה? לכלה שהיתה עומדת בתוך חופתה ונתפחמו ידיה, אם מקנחה היא אותם בכותל, [הכותל] מתפחם, וידיה אין מתנקות, ואם בפסיפס, הפסיפס מתפחם, וידיה אין מתנקות, ואם מקנחת היא בשערה, שערה היא מתנאה וידיה מתנקות, כך בשעה שישראל שומעין לגדוליהן וכו'. הדמיון בין המשל לנמשל אינו ברור כל צרכו. ואולם הכונה היא שטוב לישראל בשהם נשמעים לגדולים.

6) ירושי' מגילה פ"ג ה"א, שהש"ר ה', י"ב, איכה ר' ב', ב', ר' פנחס בשם ר' הושעי' (באיכה ר', ר' יעקב במקום ר' פנחס. השגיאה מתבארת ע"ז שלפני זה כתוב „נאות יעקב"). ועי' ירושי' כתוב' 35 סוף ד'.

7) בר' ע"ו קרוב לראש. לא נודע לאיזה גורה הוא מתכון.

נעם ולאחד קראתי חובלים? נעם—אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שמנעימין זה לזה בהלכה כשמן זית, חובלים—אלו תלמידי חכמים שבבבל, שמחבלים זה לזה בהלכה (מחבלים—מלשון עז וחמה, מקשין זה לזה, ובני א״י נוחין יחד ומעיינין יחד ומתקן זה את דברי זה, והשמועה יוצאה לאור.—רש״י)[1].

ב.

באורי מקרא ודרשות.

— בר׳, א׳ כ״ה. ויעש א׳ את הית הארץ למינה, זה הנחש[2].—שם, ג׳ י״ב—כי עשית זאת, כל מה שעשית בשביל זו, כל פעולה שלך לא בשביל זו („זאת" מרמז על חוה) (כלומר: כל מה שעשית מן הפתוי, לא עשית אלא בשביל „זאת", שימות אדם, ואתה תקחנה. — רש״י)[3].—מתחילת הספר (בראשית) ועד כאן (עד ג׳ י״ד) שבעים ואחת אזכרות[4], מגיד שנידון בסנהדרין שלמה[5]. — בר׳, כ״א ח׳. ויגדל הילד ויגמל, נגמל מיצר הרע[6].—בר׳, כ״ה ט״ו. ושמרתיך בכל אשר תלך, אשרי ילוד אשה שכך שומע מפי בוראו![7]. — שמות, כ״ד י״א. ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, וכי קילורין (עֻגות) עלו עמהן לסיני, שאומר: ויחזו את האלהים וכו׳? אלא שזנו עיניהן מן השכינה, כאדם שמביט בחברו מתוך מאכל ומשתה[8]. — שמות, כ״ד ל״ה. ונשא אהרן עון הקדשים, עון הקריבים (שומאת דם ואימורין וקמץ ונסכים וקטרת), ולא עון המקריבים (על טומאות הכהנים אין הציץ מרצה.—קה״ע)[9]. — ויקרא, י׳ ז׳. כי שמן משחת קדש ה׳ עליכם, כשם שנתרויתם בשמן המשחה כל שבעה, כך אתם שמרו על אחיכם (תהיו אבלים) כל שבעה[10].—במדבר, ה׳ ב׳. וישלחו מן המחנה כל

1) סנהדרין כ״ב.

2) ב״ר סוף ז׳. ראה להלן עמוד 103 הערה 3.

3) שם בראש פ״כ, עי׳ תוספתא סוטה סוף פ״ד, אבות דר״נ פ׳ א׳.

4) מן א׳ א׳ עד ב׳ ג׳ ל״ג פעם „אלהים", מן ב׳ ד׳ עד ג׳ י״ד ד׳ פעמים „אלהים", וי״ז פעם ה׳ אלהים, שהם ל״ד שמות.

5) ב״ר שם, ר׳ יהודה ב״ר סימון בשם ר׳ הושעי׳.

6) ב״ר פ׳ נ״ג, לנגד זה רבנן אמרי: נגמל מחלבו.

7) ויק״ר ריש פל״ג, בתנחומא משפטים בסוף נאמר: אשרי ילוד אשה שראה מלך מלכי מלכים ופמליא שלו משמרין אותו ומשלח מלאכים בשליחותו.

8) ויק״ר קרוב לסוף פ״כ (בשניאה בא שם „יהושע" במקום ר׳ הושעיה), ר׳ פנחס בשם ר״ה. בתנחומא אחרי מות (הוצ׳ ב׳ ז׳) בא אח״כ באור אחר של ר׳ יוחנן.

9) ירושלמי פסחים פ״ז ה״ד (34 סוף ב׳).

10) ירושי מו״ק פ״ג ה״ה (32 ג׳).

צרוע וכל זב. מהיכן נתחייבו ישראל בזיבות ובצרעת?–על ידי שהיו מליזין אחר גדוליהן ואומרים: משפחה זו של פלוני לאו של מצורעים היא? ללמדך שאין הנגעים באים אלא על לשון הרע [1].–במדבר, י"ב ח'. ותמונת ה' יביט. משל למלך שנגלה על בן ביתו באיקונין שלו [2].–ש"ב, כ"א י'. ותקח לה רצפה בת איה את השק' ותטהו לה אל הצור. מהו אל הצור? אמר ר' הושעיה, שהיתה אומרת עליהם: הצור תמים פעלו (דברים, ל"ב ד') [3]. –

– ישעי', כ"א ד'. פלצות בעתתנו, (נוטריקון) פיילי נהניתה אתה [4]. – שם, כ"ט ט"ו. הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו. לארכיטקטוס שבנה את המדינה הדרים וביבים ומערות. לאחר ימים נעשה גבאי. היו בני המדינה מטמינין מפניו בתוך החדרים ובתוך המערות. אמר להם: אני הוא שבניתי את המערות, ומפני מה אתם מטמינים עצמכם בהן? כך: הוי המעמיקים מה' וכו' הַפְכְּכֶם, אם כחמר היוצר יחשב (שם, ט"ז), מרמין צורה ליוצרה ונטיעה לנוטעה, [כי יאמר מעשה לעושהו לא עשני ויצר אמר ליוצרו לא הבין, הלא עוד מעט מזער ושם לבנון לכרמל–לבית מלכות, והכרמל ליער יחשב–להורשא דבני אינש, ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר–זה ספר תולדות אדם (בר', ה' א)] [5].–ישעי', ל"ה ד. לנמהרי לב, למפגרי לבא (כלו' לנשברי לב), שנא' (נחום, ב' י'): ימהרו חומתה (והכונה שם להרס את החומה) [6].–גדול יום הגשמים, שאפילו ישועה פרה ורבה בו, שנא' (ישעי', מ"ה ח'):

[1] ויק"ר י"ח קרוב לסוף. קרוב הדבר, שנתכון נגד הדבה הרעה של הכהן המצרי מניתוס, שהיהודים יצאו ממצורעי המצרים.

[2] ויק"ר א' בסוף: ר' פנחס בשם ר"ה. ההוספה שבָאה אח"כ היא נטר הפרשה במה שיבוא לימות המשיח ואינו שייך למאמרו של ר' הושעיה.

[3] ירוש' קדושין פ"ד (דף ס"ה ע"ג).

[4] שהש"ר ג' ד': ר' פנחס בשם ר' יהושע (צ"ל ר' הושעי'). הבאור (שבכל אפן נשתבש) למלת פלצות אינו מובן. המלה הראשונה היא לפי הנראה φιαλη שנרמז בהתחלת המלה „פלצות"; במקום נהניתה אפשר לקרוא „שצויתה". מה שמתאים לחלק השני של המלה, כלומר: הכוס של חמת ה' (השוה תרגום לישעי', נ"א י"ז, כ"ב) שצוית להשקות בו. „אתה" — או שהיא הכפלה מהמלה „צויתה" או „אתא"=בא, ומרומז בתי' של פלצות.

[5] ב"ר כ"ד: ר' הושעיה רבה פתח. המלה „ספר" שבישעי', כ"ט י"ח, שאינה מובנה, מרמזת ל„ספר" שבבראשית, ה' א'. הכרמל מרמז לבית מלכות ויער — לחורשא בני אנשא, כלומר: יער של בני אדם, ארץ בעלת ישוב צפוף, שבמובן זה מתרגם בעל התירגום „קירוין סגיאין". משל של הקב"ה לארכיטקטוס מובא בשם ר' הושעיה גם בב"ר א', עי' להלן עמוד 108.

[6] ויק"ר י"ט (עי' לוי ח"ג ע' מהיר), מובא ע"י ר' פנחס.

הרעיפו שמים ממעל וכו' תפתח ארץ ויפרו ישע[1].—ישעי', מ"ט י"ד. גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך, „גם אלה"—זה מעשה העגל (מה שאמרו „אלה אלהיך ישראל"—יִשָׁכַח) „ואנכי"—זה מעשה סיני (שאמר הקב"ה „אנכי ה'" — זה לא יִשָׁכַח)[2].—ירמיהו, ב' ה'. כי רחקו מעלי, שהיו מבריחין את השבים, כמה דאת אמר (נחמי', י"ג כ"ח): ואבריחהו מעלי[3].—מאי דכתיב (ירמי', נ"א י"ג): שוכנת על מים רבים רבת אוצרות? מי גרם לבבל שיהו אוצרותיה מלאות בר: הוי אומר: מפני ששוכנת על מים רבים[4]. — [בַּכֹּל אסור לנסות את ה'] חוץ מזו, שנא' (מלאכי, ג' י'): הביאו את המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות, אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די[5].—המשה פעמים דוד מקים להקב"ה בספר תהלים (הראשון): (תה', ג' ח') קומה ה' הושיעני אלהי; (ז' ז') קומה ה' באפך; (ט' כ') קומה ה' אל יעז אנוש; (י' ב') קומה ה' אל נשא ידך; (י"ז י"ז) קומה ה' קדמה פניו. אמר לו הקב"ה: דוד בני, אפילו אַתְּ מקימני כמה פעמים איני קם, ואימתי אני קם? לכשתראה עניים נשדדים ואביונים נאנקים, ההיד (שם, י"ב ו'): משד עניים, מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה'[6].—

[1] תענית ז': בב"ר י"ג נאמר בסמכו על איוב, ה' ט' וכו', אר"ה: קשה היא גבורת גשמים שהיא שקולה כנגד כל מעשה בראשית. אולם שם צ"ל ר' יהושע, כמו שנראה מילקוט לאיוב ה'. בקה"ר א' ב' נאמר באמת א"ר יהושע ובתענית ט' ב' בא המאמר בחתימת דרשתו של ר' יהושע בן חנניה.

[2] ברכות ל"ב: ר' אלעזר בשם ר"ה. השוה פסיקתא קל"ג ע"ב, רב הונא בשם ר' אחא.

[3] פסיקתא דף קי"ט ע"א, ר' פנחס בשם ר"ה. הראיה מן „ואבריחהו מעלי" היא בדרך גזרה שוה, נאמר כאן „רחקו מעלי" ושם „ואבריחהו מעלי". ומראה על מדת הדין הקשה שנהג בה נחמיה, שאם היה נכנס עמהם לפנים משורת הדין, אולי היו חוזרים בתשובה. אפשר שדורש: אל תיקרי „רָחֲקוּ" אלא „רִחֲקוּ".

[4] תענית י'.

[5] שם ט', ר' יוחנן בשמו.

[6] ב"ר ע"ה בראש. כמו שנראה ממקומות אחרים הדומים לזה חסר (אחר א"ר פנחס) בשם ר' הושעיה. בפסיק' ר' דף קמ"ז ע"א: אמר ר' פנחס הכהן בשם ר"ה: חמש מעמדות (אולי „העמדות") אמר דוד לפני הקב"ה בספר תהלים בספר הראשון וכו', למה חמשה? אלא ארבעה כנגד ארבע מלכיות שראה אותם דוד ברוה"ק היאך הם עתידים לשעבד את ישראל, והוא מעמיד את הקב"ה על כל אחת ואחת: קומה ה', קומה ה'! ולמה חמשה? אלא רואה את מלכותו של גוג היאך היא באה בחזקה, התחיל מעמיד הקב"ה עליה ואמר: רבש"ע אינו (הכח) שלנו להזדווג לה, אלא את אפנטיסון (או אפוטכין=איש ריב) לה, קומה ה', קדמה פניו, הכריעהו. וכן גם בשו"ט לפרשה ג' ח'

תה', י"ב ו'. אשית ברשע יפיח לו, כשאשית ישועה לאלו (לעניים) אריתיח מדת הדין לאלו (לעושקים) 1).—תה', צ"ד י"ב. אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, תיסרנו ה' אין כתיב כאן, אלא תיסרנו יה, כזה שהוא נדון לפני הדיין, צועק ומצטער ואומר: יה, יה—דַי! (מלת הקריאה ביונית !ἰώ, ἰώ שפירושה דַי) 2). — למה נקרא שמו (של האות שבה התחיל עשרת הדברות „אנכי") אל"ף? שהוא מסכים מאלף (שהיתה התורה צריכה להנתן אחר אלף דור, ונִתְּנָה לכ"ו דורות), שנא' (תה', ק"ה ח'): דבר צוה לאלף דור 3).—כל הממרק את עצמו לעברה (מפנה לבו לכך.—רש"י) חבורות ופצעים יוצאין בו, שנא' (משלי, כ', ל'): חבורות פצע תמרוק ברע (מי שמוסר את עצמו לרע) 4).—למדתך תורה דרך ארץ: שדה שהיא מעלה חוחים יפה לזורעה חטים, שדה שהיא מעלה באשים יפה לזורעה שעורים, ומאי טעמא? דכתיב (איוב, ל"א מ'): תחת חטה יצא חוח ותחת שעורה באשה 5).—אורה שנאמרה בדברי אליהוא (איוב, ל"ז כ"א, ל"ז ג'; י"א, כ"א) אינה אלא במתן תורה, שנא' (משלי, ו' כ"ג): כי נר מצוה ותורה אור 6).—שה"ש, ב' ז'. בצבאות או באילות השדה, אמר הקב"ה המתינו לי, ואני עושה אתכם כצבא של מעלה 7).—

דרשות הלכותיות. רמז לשניות (לעריות) מנין? שנא' (משלי, ד' ט"ו): פרעהו אל תעבר בו שטה מעליו ועבר 8).—מצה גזולה אסור לברך עליה על שם (תה', י' ג'): ובוצע ברך נאץ ה' 9).—בקשו לגנוז כל כסף וזהב שבעולם מפני כספה וזהבה של ירושלים (שהיה בלשכה והוא של הקדש ואסור לזרים, וכשלקחוהו נכרים ערבוהו עם זהבם.—רש"י), עד שמצאו לו מקרא מן התורה שהוא מותר, שנא' (יחזקאל, ז' כ"ב): ובאו בה פריצים וחללוה (משמע כיון שבאו בה פריצים הללוה, נפק לחולין.—רש"י) 10).—

ולפרשה י"ז ג', בפ"נ יותר דומה אל הנוסח שבב"ר (ה' פעמים מקים דוד להקב"ה בס' ראשון שבתהלים) ובפ' י"ז דומה יותר אל הנוסח שבפסיקתא (חמש עמידות העמיד דוד להקב"ה בס' תהלים).

1) שו"ט לאותו פסוק.
2) ב"ר צ"ב בראש, ר' פנחס בשם ר"ה.
3) ב"ר פ' א'.
4) שבת ל"ג.
5) תני ר' אושעיא. פסיקתא צ"ח ע"ב, תנחומא סוף ראה (כ' 13).
6) ב"ר פכ"ו בסוף. לפני זה בא באורו של ר' יוחנן שאור הוא גשם.
7) שהש"ר לאותו פסוק.
8) יבמות כ"א.
9) ירושי' שבת פי"ג ה"ג; חלה פ"א סוף הי"ט.
10) בכורות כ'. דומה לזה מבאר ר' יוחנן את הסלה הזאת לענין אחר בנדרים ס"ב.

ג.

לספורי המקרא ונושאיהם.

— משל: למלך ואיפרכוס שהיו בקרונין (ישבו במרכבה) והיו בני המדינה מבקשין לומר למלך דומינו (וו״ג: הימנון) ולא היו יודעין איזהו. מה עשה המלך? דחפו והוציאו חוץ לקרונין, וידעו הכל שהוא איפרכוס; כך בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון, טעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש. מה עשה הקב״ה? הפיל עליו תרדמה, וידעו הכל שהוא אדם. הדא הוא דכתיב (ישעי׳ ב׳, כ״ב): חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא[1].—דקרטים (כלו זקוף) היה (הנחש) עומד כקנה ורגלים היו לו[2].—אמר לו הקב״ה (לנחש)[3]: אני עשיתיך מלך על הבהמה ועל החיה, ואתה לא בקשת,—ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית וכו׳; אני עשיתיך שתהא מהלך קוממיות כאדם, ואתה לא בקשת—על גחונך תלך; אני עשיתיך שתהא אוכל מאכלות כאדם, ואתה לא בקשת—ועפר תאכל כל ימי חייך; אתה בקשת להרג את אדם ולישא את חוה—ואיבה אשית בינך ובין האשה. הֱוֵי:

---

1) ב״ר ח׳ בסוף. בקה״ר ו׳, י׳ בלי שם אומרו. דומינו — Domine!. לא מן הנמנע הוא שיש בזה מחאה נגד מאליהי בן אדם מיסוד תורת הנצרות; ויותר קרוב לומר שזהו מחאה נגד אלה הנותנים כבוד אלהים בדבורם ובמנהגם למלכי רומא.

2) ב״ר ריש פי״ט. לפתרון המלה הזרה „דקרטים" יותר מתקבלת דעת פליישר (אצל לוי ח״א 442 ע״ב) שהיא מן δικεραστης. דעתו של לוי וכן דעתו של קאהוט אינן מניחות את הדעת. באורו של מוספיא ע״פ הרומאית directus מתאים אמנם אל הכונה. בכת״י אחד (אצל פרלס צור ראבינישען שפראכקונדע 12) נמצא, במקום המלה הזרה, כתוב מפורש „זקוף", שזהו בכל אופן תרגום מלה זו.

3) ב״ר כ׳ קרוב לראש: ר׳ אסי ור׳ הושעיא בשם ר׳ אחא, וברור שצריך לקרוא: ר׳ אסי ור׳ אחא בשם ר׳ הושעיא, או יותר נכון: ר׳ אחא ור׳ אסי בשם ר״ה, כי את ר׳ אחא אנו מוצאים מוסר מאמריו של ר״ה, עי׳ ויק״ר ה׳: ר׳ אחא בשם ר״ה אומר: עבר מביא פר וכו׳. וכן בשמו של ר׳ יוסי, עי׳ ירושי׳ ברכות פ״ב בריש ה״ד. שר׳ הושעיה הוא מחבר הפַּרַפְרָזָה הזו לבר׳ ג׳ י״ב אפשר להכיר גם מזה, שתכנה מתאים לשני מאמרים אחרים שנמסרו בשם ר״ה ע״ד הנחש, אחד שהובא לפני המאמר הנידון, והשני על המלה „זאת" לעיל עמוד 99, גם הבאור ל„חית הארץ", בר׳ א׳ כ״ה (שם), מתאים עם הדעה שנאמרה כאן, שהנחש היה מלך החיות, ולפיכך נקרא בשם מיוחד בעת שנברא. גם מזה אפשר להוכיח שר״ה הוא המחבר, כי כל מה שנא׳ בשמו כאן נמצא באיזו שנוים מועטים בלי שם אומרו בתוספתא סוטה סוף פ״ד (בבלי סוטה ט׳ ע״א וע״ב).

מה שבקש לא ניתן לו, ומה שבידו ניטל ממנו[1]. — אפילו רוחות נכנסו עם נח עם התיבה, שנא׳ (בר׳, ו׳ י״ט): ומכל החי, מאותן שנבראו להן נפשות ולא נבראו להן גופין[2]. —

— אמר הקב״ה לאברהם אבינו צא וכבוש הדרך לפני בניך. את מוצא: כל מה שכתוב באברהם, כתוב בבניו. באברהם כתיב (בר׳, י״ב י׳): ויהי רעב בארץ, בישראל כתיב (שם, מ״ה ו׳): כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ; באברהם כתיב (שם, י״ב י׳): וירד אברם מצרימה לגור שם, ובישראל כתיב (במדבר, כ׳ ט״ו): וירדו אבותינו מצרימה; באברהם כתיב (בר׳, י״ב י׳): לגור שם, ובישראל כתיב (שם, מ״ז ד׳): לגור בארץ באנו; באברהם כתיב (שם, י״ב י׳): כי כבד הרעב בארץ כנען, ובישראל כתיב (שם, מ״ג א׳): והרעב כבד בארץ; באברהם כתיב (שם, י״ב י״א): ויהי כאשר הקריב, ובישראל כתיב (שמות, י״ד י׳): ופרעה הקריב; באברהם כתיב (בר׳, י״ב י״ב): והרגו אותי ואותך יחיו, ובישראל כתיב (שמות, א׳ כ״ב): כל הבן הילד היאורה תשליכוהו; באברהם כתיב (בר׳, י״ב י״ד): ויהי כבוא אברם מצרימה, ובישראל כתיב (שמות, א׳ א׳): ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה; באברהם כתיב (בר׳, י״ג ב׳): ואברהם כבד מאוד במקנה, ובישראל כתיב (תה׳, ק״ה ל״ז): ויוציאם בכסף וזהב; באברהם כתיב (בר׳, י״ג ג׳): וילך למסעיו, ובישראל כתיב (במדבר, ל״ג א׳): אלה מסעי בני ישראל[3]. — בר׳, כ״ו ג׳. (ה׳ אמר ליצחק) גור בארץ הזאת, אַתְּ עולה תמימה, מה עולה אם יצאת חוץ לקלעים היא נפסלה, אף אַתְּ אם יצאת חוץ לארץ נפסלת[4]. — [המדרש מוכיח שאברהם ויעקב גיירו גיורים] ביצחק לא שמענו, והיכן שמענו? כאן כתיב (בר׳, ל״ז א׳): וישב יעקב בארץ מגורי

---

1) אח״כ באה הוספה: וכן אנו מוצאים אצל קין, קרח, בלעם, דואג, אחיתופל, גחזי, אבשלום, אדוניהו, עוזיהו, המן, מה שבקשו (לא בצדק) לא ניתן להם, ומה שבידם ניטל מהם. בתוספתא (עי׳ בסוף ההערה הקודמת) מובא זה בקשר אל אשה זונה, שאסורה לבעלה כמו שאסורה לבועלה, ומובא שם משל לזה מהנחש יחד עם הפרפרזה של פ״שה ג׳, י״ד ואילך.

2) ב״ר ל״א קרוב לסוף. השוה פתגמו של ר׳ יהודה הנשיא הראשון ע״ד השדים ב״ר ז׳ בסוף (אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 144) [שברא הקב״ה נשמתן ובא לבראות את גופן וקדש השבת ולא בראן]. המאמר שהובא בב״ר פל״ב ז׳ בלי שם אומרו מובא בשו״ט כ״ו בסוף בשם ר״ה. אין ספק כי המסדר משו״ט כון בזה אל ר׳ הושעי׳ מסדר המדרש רבה (בובר). [עי׳ לעיל 77 ובהערה].

3) ב״ר מ׳ בסוף, ר׳ פנחס בשם ר״ה.

4) ב״ר ס״ד בראש.

אביו, מאי מנורי אביו? מגיורי אביו [1].—בשעה שאמר יצחק ליעקב: גשה נא ואמושך בני (בר׳, כ״ז כ״א), נשפכו מים על שוקיו, והיה לבו רפה כשעוה; וזימן לו הקב״ה שני מלאכים, אחד מימינו ואחד משמאלו, והיה אוחזין בו במרפקו, כדי שלא יפול, הה״ד (ישעי׳, מ״א י׳): אל תשתע כי אני ה׳ אלהיך,— לא תהיה כשעוה [2].—כתיב (בר׳, כ״ח ז׳): וישמע אל אביו ואל אמו, ומה תלמוד לומר (שם, י׳): ויצא יעקב מבאר שבע? אלא אמר: אבא בשעה שבקש לצאת להו״ל מהיכן הורשה? לא מבאר שבע? אף אני הריני הולך לבאר שבע, אם יתן לי רשות, הרי אני יוצא, ואם לאו איני יוצא. לפיכך צריך הכתוב לומר: ויצא יעקב מבאר שבע [3].—שם, ל״ז ל״ב. ויקרע יעקב שמלותיו, שבטים גרמו לאביהם לקרוע, והיכן נפרע להם? במצרים, שנא׳ (שם, מ״ב י״ג): ויקרעו שמלותם. יוסף גרם לשבטים לקרוע, עמד בן בנו ונפרע לו, שנא׳ (יהושע, ב׳ ו׳): ויקרע יהושע שמלותיו. בנימין גרם לשבטים לקרוע (ע״י שעכבו יוסף ונצטערו אֶחיו וקרעו שמלותם.-מ״כ), והיכן נפרע לו? בשושן הבירה, שנא׳ (אסתר, ד׳ א׳): ויקרע מרדכי את בגדיו. מנשה גרם לשבטים לקרוע (הוא שרדף אחריהם על דבר הגביע.—מ״כ). לפיכך נתקרעה נחלתו, חציה בארץ הירדן וחציה בארץ כנען [4].—

[לפי שהיו אומות העולם מונין לישראל ואומרים שהן בניהן של מצריים, בנפשותיהן של ישראל היו שליטים, לא כל שכן בנשותיהן]. באותו שעה קרא הקב״ה למלאך, שהוא ממונה על ההריון, ואמר לו: צייר צורת הולד כדמות אבותם, הה״ד (במדבר, כ״ו): לראובן משפחת הראובני, לשמעון משפחת השמעוני [5]. —.נטל הקב״ה רגליו של יעקב אבינו והעמידן על הים (בשעת

---

1) ב״ר פ״ד קרוב לראש. הלשון ותאני ליה משום ר׳ הושעי׳ רבה בשם ר׳ יהודה בר סימון, צריך לפרש ר׳ יהודה בר סימון בשם ר׳ הושעי׳. עי׳ לעיל ע׳ 79 הערה 4.

2) ב״ר מ״ד בראש. בפ׳ ס״ה, בסוף, בלי שם האומר.

3) ב״ר ס״ח קרוב לראש. ראה את המפרשים לאותו פסוק.

4) ב״ר פ״ד קרוב לסוף, ר׳ פנחס בשם ריה, רק ההתחלה של המאמר בלבד נמצא בפ׳ צ״ב בסוף ובשוי״ט פ׳ י׳ ב׳. עי׳ אסתר רבה ד׳ א׳.

5) פסיקתא פ״ב ע״ב בתור השלמה למאמרו של ר׳ יהודה בר סימון (עי׳ לעיל הערה 1) בשם ריב״ל. בשהש״ר ד׳ י״ב האומר הוא ר׳ פנחס בעצמו, לפי הנראה צריך שם להוסיף בשם ר׳ הושעי׳. במקום „קרמות" כתוב בשהש״ר „בכלקטורים", ולפי באורו הנכון של בובר הוא מן χαρακτήρ (עי׳ לוי ח״ב 342 ע״ב). המלה הזרה היא המקורית, כי ר׳ הושעי׳ רגיל להשתמש במלות יוניות. לפי הנראה, יש במאמר הזה כונה סנגורית, דומה להמאמר הנזכר לעיל ע״ד המצורעים שבישראל (לעיל 79 הערה 10), הכונה גלויה מתוך הלשון: לפי שהיו או״ה מונין לישראל (השוה לוי ח״ב 246 ע״ב).

קריעת ים סוף) ואמר לו: ראה נסים שאני עושה עם בניך. הה"ד (תה', קי"ד א'): בצאת ישראל ממצרים—ישראל סבא [1]. — שמות, י"ב כ'. ויהי הענן והחשך, אם ענן למה חשך ואם חשך למה ענן? שני פרצופין היו: פרצוף של אור לישראל ופרצוף של חשך למצרים. אמר דוד: אני אומר (שירה) על אותו האור, שנא' (תה', כ"ז א'): ה' אורי וישעי [2]. — שמות, י"ט א'. בחדש השלישי לצאת בני ישראל ממצרים, ולמה לא בחדש השני ולא בחדש הרביעי? אמר ר' הושעיא: שנה לי ר' חייא הגדול: גיורת, שבויה ומשוחררת לא ינשאו ולא יתארסו עד שלשה חדשים, כך ישראל נקראו גרים, שנא' (ויקרא, י"ט ל"ד): כי גרים הייתם בארץ מצרים; שבויים, שנא' (ישע', י"ד ב'): והיו שובים לשוביהם; משוחררים, שנא' (ויק', כ"ו י"ג): אני ה' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים מהיות להם עבדים. אמר הקב"ה: נמתין להם שלשה חדשים, ואחר כך אני אתן להם את התורה בחדש השלישי [3]. שמ', י"ט ט"ז. ויהי ביום השלישי בהיות הבקר. למלך שגזר ליום פלוני אני נכנס למדינה וישנו להם בני המדינה כל הלילה. וכשבא המלך ומצאם ישנים, העמיד עליהם בקלאנין, בוקינס ושופר. והיה השר של אותו מדינה מעורר ומוציאן לאפנתי (לקבלת פנים) של מלך, והיה המלך מהלך לפניהם עד שהגיע לפלטין שלו. כך הקב"ה הקדים, דכתיב: ויהי ביום השלישי בהיות הבקר, וכתיב (שם, י"א): כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם — ישנו להם ישראל כל אותו הלילה, לפי ששנה של עצרת עריבה והלילה קצר. [אמר ר' יודן אפילו פורטענא (פרעוש) לא עקץ בהם], בא הקב"ה ומצאן ישנים — התחיל העמיד עליהם בקלאנין, הה"ד: ויהי קולות וברקים, והיה משה מעורר לישראל ומוציאן לאפנתי של מלך מלכי המלכים הקב"ה. הה"ד: ויוצא משה את העם לקראת האלהים, והיה הקב"ה מהלך לפניהם עד שהגיע להר סיני [4]. — במדבר, ז' ד'. ויאמר ה' למשה לאמר, מהו לאמר? אמר ר' הושעיא: אמר לו למשה: צא ואמר להם (לנשיאים) דברי שבח ודברי נחמות, והיה מתיירא ואומר: שמא נסתלקה ממני רוח הקדש ושרתה על הנשיאים. א"ל הקב"ה למשה: אלו להם הייתי אומר שיביאו קרבנם, לך הייתי אומר שתאמר להם, אלא קח מאתם (שם, שם ח') — מאתם היה הדבר [5]. —

1) ב"ר צ"ב קרוב לראש, ר' פנחס בשם ר"ה.

2) שו"ט כ"ז, בתנחומא ריש תצוה: כשראו ישראל כך, אמרו: ה' אורי וישעי.

3) פסיקתא ק"ו ע"א, תנחומא ב' יתרו י"א.

4) שהש"ר א, י"ב, ר' פנחס בשם ר"ה. ההוספה „לפי ששנה של עצרת עריבה וכו'" נאמרה בשהש"ר ה' ג' בשם ר"ש בן לקיש.

5) פסיקתא ט' ע"א.

דהי״ב, ט׳ י״ז. ויעש המלך כסא שן גדול, שהיה עשוי כטירכי מרכבתו של מי שאמר והיה העולם, הקב״ה[1]. — בשעה שבנה שלמה את בית המקדש, נטע בו כל מיני מגדים של זהב והיו מוציאין פירותיהן בזמנן, וכשהרוח מנשבת בהן, נושרין, שנא׳ (תה׳, ע״ב ט״ז): ירעש כלבנון פריו, וכשנכנסו נכרים להיכל יבשו, שנא׳ (נחום, א׳ ד׳): ופרח לבנון אמלל, ועתיד הקב״ה להחזירן, שנא׳ (ישעי׳, ל״ה ב׳): פרח תפרח ותגל אף גלת ורנן כבוד הלבנון נתן לה[2]. — עד ירבעם היו ישראל יונקים מעגל אחד (היה עליהם עון של עגל אחד שעשו במדבר), מכאן ואילך — משנים שלשה עגלים[3]. — (ציור מהתפתחות עבודת האלילים בא״י) — היה אחד מהם הורש שדהו לוכסון (באלכסון), מעמיד צלם באמצע, כדי שיהיו ראשי תלמים מראין לה, וכיון שלא מיחו בידן, הזרו להיות עושין בראשי הדרכים, שנא׳ (יחזקאל, ט״ז כ״ה): אל כל ראש דרך בנית רמתך; וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושים ברהובות, שנאמר (שם, שם כ״ד): ותבני לך גב ותעשי לך רמה בכל רחוב; וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין בעיירות, שנא׳ (ירמי׳, י״א י״ג): כי מספר עריך היו אלהיך יהודה; וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושים בחוצות, שנא׳ (שם): ומספר חוצות ירושלים שמתם מזבחות לבשת. עד אימתי? עד שהכניסוה לבית קדשי קדשים, שנא׳ (יחזקאל, ח׳ ה׳): סמל הקנאה הזה בבאה[4]. — מלכים, ב׳ י׳. ולאחאב שבעים בנים בשומרון. כשם שהיו לו שבעים בנים בשומרון כך היו לו שבעים בנים ביזרעאל, וכל אחר ואחד היו לו שני פלטרין, אחד לימות החרף ואחד לימות הקיץ, הה״ד (עמוס, ג׳ ט״ו): והכיתי בית החרף על בית הקיץ[5]. — [למה נמנה אחז הרשע בין שאר המלכים, כמה שנא׳: בימי עזיהו יותם אחז חזקיהו (ישעי׳, א׳ א׳)?] מפני שהיה אביו צדיק, ומנשה לא היה אביו צדיק?

---

1) אסתר ר׳ א׳ ב׳. המלה הזרה „טירכי״ היא לא כדעת פליישר (לוי ח״ב 210 ע״א) וקאהוט (ערוך IV, 30 ע״א) — פרסית (Tirek קו המדה), כי אין מקום למלה פרסית לפתגמו של ר׳ הושעיה (ומפורש כתוב כאן ר׳ הושעיה רבה) *), אלא כמו שאמר אייזלר, בייטראגע II, 45, שהיא מן היונית τροχοι. במלה זו מתרגימים השבעים ושאר המתרגמים היונים את השם „אופנים״ שב„מרכבה״ (יחזקאל א׳), שעליה מרמז ר׳ הושעיא, והשם מרכבתו הוא אולי רק תרגום למלה הזרה.

2) יומא כ״א:, ל״ט:

3) סנהדרין ק״ב.

4) איכה ר׳, פתיחתא כ״ב בסוף, ר׳ פנחס ור׳ חלקיה בשם ר״ה.

5) אסתר ר׳ א׳ ב׳.

---

*) שישב בא״י ושם השפה הפרסית לא היתה ידועה. ומטעם זה בכר חולק תמיד על קאהוט שמבאר מלות זרות שבמדרשי א״י על פי הפרסית.

מנשה אביו צדיק ובנו רשע, חזקיהו אביו רשע ובנו רשע. הוא שחזקיהו אמר (ישעי׳, ל״ח י״ז): הנה לשלום מר לי מר. מר לי מלפני—אחז, מר לי מאחרי—ממנשה. אחז—אביו צדיק ובנו צדיק, הה״ד (משלי, י״א כ״א): וזרע צדיקים נמלט. „וזרע צדיק נמלט״ אין כתיב כאן, אלא „וזרע צדיקים״—זרע, שהוא מוטל בין שני צדיקים, נמלט[1].

ד.

אלהים והעולם. ימות המשיח ועולם הבא.

— משלי, ח׳ ל׳. ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום. אמון — אומן. התורה אומרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב״ה. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין, אינו בונה מדעת עצמו, אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דיפתראות ופנקסאות יש לו, לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשים. כך היה הקב״ה מביט בתורה ובורא את העולם. והתורה אמרה: בראשית ברא א׳, ואין ראשית אלא תורה, היך מה דאת אמר (משלי, ח׳ כ״ב): ה׳ קנני ראשית דרכו[2]. — בר׳, א׳ ו׳. ויהי מבדיל בין מים למים, כחלל שבין הארץ לרקיע, כך יש בין הרקיע למים העליונים. יהי רקיע בתוך המים ביניים ובינתים[3]. — אף על גב דאת אמ׳ (בר׳, ב׳ ג׳): כי

[1] ירו׳ סנהדרין פ״י ה״א. ויק״ר ל״ו בקשר עם מאמרו של בר קפרא.

[2] ב״ר ריש א׳. בילקוט משלי ח׳: ר׳ אושעיה רבה כד הוה דריש במעשה בראשית פתח. פתיחתא לפ׳ בראשית על יסוד הכתוב במשלי, ח׳ ל׳, שעיקרו אמנם התחיל מ„דבר אחר״, ומה שבא לפני זה בתור באורים למלה „אמון״ אינו שייך לענין. עצם הרעיון הזה, שהתורה (שהיא גלוי החכמה האלהית מצד אחד בתור הגשמה (פערזאניפיקציאן) של עבודת היצירה של הקב״ה, הבנאי האמן, ומהצד השני — בתור עדות וראיה על חכמתו) היא תכנית בנין העולם, יחד עם המשל „למלך שבנה פלטין״, מזכירים מאד את דבריו של פילון (De opificio mundi § 4), שהעולם המוחשי נברא על פי ארכיטיפוס של עולם אידיאלי, ואת משלו של הפילוסוף האלכסנדרוני הזה: „משל למלך שבנה עיר וצוה לארכיטקטוס להכין תכנית שלמה, שעל פיה תבנה העיר״. גם הלשון „כך הקב״ה מביט בתורה״ יש לה דמיון במשלו של פילון ἀποβλέπων εις τὸ παραδειγμα ואז הקב״ה בעצמו ενενοησε πρ τερον τούς τυπους αὐτῆς— עפ״י מה שנאמר לעיל (ע׳ 76 הערה 4) ע״ד היחס של ר׳ הושעי׳ לאוריגינס, לא מן הנמנע הוא, שבהתהלכו עם אבי הכנסיה, שהלך בעקבות פילון לבאר את הכתובים באופן אליגורי, אפשר שלמד ממנו איזו רעיונות פילוסופיים, ואולי ידע גם את כתבי האלכסנדרונים. השוה י. פריידנטל, העללעניסטישע שטודיען I, 73; Iewish Qu. Review III 357–360.

[3] ב״ר ג׳ בראש, ר״פ בשם ר״ה. בשו״ט ע״ש ב׳ המאמר לבדו מובא בשם ר״ה והראיה מהכתוב הוא של ר׳ פנחס הכהן בר חמא (כך הוא נקרא במדרשים המאוחרים),

בו שבת מכל מלאכתו. ממלאכת עולמו שבת, ולא שבת לא ממלאכת הרשעים ולא ממלאכת הצדיקים, אלא פועל עם אלו ועם אלו. מראה לאלו מעין דונמא(ג)טורין שלהן ולאלו מעין דונמא(ג)טורין שלהן. מנין שפורענותם של רשעים קרויה מלאכה? שנא' (ירמי', נ' כ"ה): פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו—כי מלאכה היא. ומנין ששכרן של צדיקים קרוי מלאכה: שנאמר (תה', ל"א כ'): מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך[1]. — נחמי', ט"ו. אתה הוא ה' לבדך וכו' וצבא השמים לך משתחוים. שלוחיך לא כשלוחי בשר ודם, שלוחי בשר ודם ממקום שמשתלחין לשם מחזירין שליחותן, אבל שלוחיך למקום שמשתלחין, (ל)שם מחזירין שליחותן, שנא' (איוב, ל"ח ל"ה): התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו. יבואו ויאמרו לא נאמר, אלא וילכו ויאמרו, מלמד שהשכינה בכל מקום[2]. — כל המצות עתידין בני נח לקבל עליהם, שנא' (צפני', ג' ט'): כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה, ובסוף הן עתידין לחזור בהן, ומה טעם? (תה', ב' ג'): ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו, זו מצות תפלין, זו מצות ציצית[3].

ואולם בב"ר הראיה היא של ר' תנחומא. כדאי לציין את הסיום של דברי ר' פנחס עפי' שו"ט: וכי ר' הושעי' עלה לרקיע? אלא, לפי שיגע בחכמתה של תורה, למד מסנה מה שיש ברקיע.

1) ב"ר סוף פ' י"א, ר' פנחס בשם ר"ה, וכן בפסיקתא ר' כ"ג (ק"כ ע"ב), תנחומא סוף כי תשא (במקום יהושע קרי הושעיא). המלה שמובאה בב"ר דונגסטורין (שהוראתה תשלומין) ביונית? δεὶγματήϱὶον (עי' לוי ח"א 377 ע"א, קאהוט ח"ג י"ח) ובשאר המקורות—דונמא δεὶγμα.

2) ב"ב כ"ה. הדרשה על איוב, ל"ח ל"ה נמצאה בראש המכילתא (ב' ע"א) בלי שם האומר.

3) ירוש' ע"ז פ"ב ה"א. המוסר דברי ר"ה הוא לוליאני (Iulian), שממנו נמצאים שני מאמרי אגדה בתענית כ"ה. עי' עוד ב"ר קרוב לסוף פ' ע"ח, באורו של ר' הושעי' למלת „ישיבו" (תה' ע"ב י'), שקבלו מעם הארץ אחד (למעלה ע' 97 הערה 1).

פרק ששי.

ר׳ יוסי בן זמרא.

ר׳ יוסי בן זמרא היה נכבד מאד עוד בימי ר׳ יהודה הנשיא הראשון [1], ובן ר׳ יהודה נשא את בתו של ר׳ יוסי [2]. מיחוסו לחכמי דורו לא נודע כלום. מדברי הלכה נמסר בשמו רק מעט מאד [3], ויותר מזה דברי אגדה. אחד ממאמריו באגדה בא בשמו במדרש התנאים לס׳ שמות [4]. רב מאמריו, כמעט שני שלישים, נמסרו ע״י ר׳ אלעזר בן פדת [5]. ואולם ממאמריו שבתלמוד בבלי רק מועטם ע״י ר׳ אלעזר ורֻבם ע״י ר׳ יוחנן [6]. קרוב הדבר, כי ר׳ יוחנן קבל תורה מפיו של ר׳ יוסי בן זמרא, מה שמסופק ביחס לר׳ אלעזר, ואף על פי כן יופיע ר׳ אלעזר — אם הגיע לזה באופן זה או אחר — בתור מפרסם את הירושה האגדית, שהשאיר אחריו ר׳ יוסי בן זמרא. שאר החכמים שמסרו את תורתו של ר׳ יוסי בן זמרא היו בהירי תלמידי ר׳ יוחנן באגדה — ר׳ לוי ור׳ אבהו [7].

---

[1] עי׳ יומא ע״ח בסוף ע״א. [ע״ד השאלה אם צריך מי שהוא זקן ויושב בישיבה לקבל רשות מאת הנשיא להתיר בכורות, כי לפ״ד רב אידי בר אבין „דבר זה הניחו להם לבי נשיאה להתגדר בו״, — עמד ר׳ יצחק בן חקולה (כך הוא לפי הגרסא הנכונה) על רגליו ואמר: אני ראיתי את ר׳ יוסי בן זמרא שזקן ויושב בישיבה היה ועמד למעלה מזקנו של זה ונטל רשות להתיר בכורות]. ר׳ יצחק בן חקולה היה בן דורו של ר׳ יהושע בן לוי ושל ר׳ יוחנן, עי׳ פרנקל, מבוא ק״ז ע״א.

[2] כתובות ס״ב:

[3] עי׳ ערובין פ״ז:, כתובות צ״ו: בשני המקומות הללו ר׳ יוחנן בשם ריב״ז; בירושׁ׳ כתובות פי״א ה״ב מוסר ר׳ אלעזר מה ששם בבבלי נמסר ע״י ר׳ יוחנן.

[4] מכילתא לשמות י״ז ו׳ (נ״ב ע״ב) מכאן היה ר׳ יוסי בן זמרא אומר: המטה של סנפרינון היה (מדכתיב „בצור״ ולא „על הצור״), לפי״ז „צור״ הוא מטה משה הקשה כצור. עוד הוספה של אגדות ע״ד מטה משה נותן ר׳ יהודה בר אמי (שבירושׁ׳ תרומות פ״ז (מ״א ע״ד) מוסר בשם רשב״ל), תנחומא תזריע (כ׳ י׳). השוה: ביהמ״ד VI 102; בשמות ר׳ ח׳ בסוף ובתנחומא וארא רק ר׳ יהודה.

[5] בכל מקום שלא מצֻין בהערות הבאות מי אמר בשמו, סתמא הוא ר׳ אלעזר.

[6] מלבד תלמוד בבלי, לא מצאתי בשום מקום את ר׳ יוחנן מוסר דברי רי״ב זמרא. השוה לעיל הערה 3. כראי לציין שבתנחו׳ נח (לפ׳ ט׳ י״ח) מיוחס לר׳ יוחנן מה שבירושׁ׳ יבמות פ״ו בסוף (7 ד׳) ובב״ר פ״ח קרוב לסוף נמסר ע״י ר׳ אלעזר בשם ריב״ז. עי׳ להלן ע׳ 111 הערה 1.

[7] קבלה משלשת: ר׳ לוי אמר ר׳ אלעזר, אריב״ז. ב״ר מ״ג קרוב לראש (להשלים ע״פ הילקוט) ופ׳ ס״ה. הכלל של „אלה״ „ואלה״, שבתנחו׳ ב׳ שמות ג׳ נמסר

הרבה ממאמריו הם ע״ד לשון הרע. — אמר לו הקב״ה ללשון: כל אבריו של אדם זקופין ואתה מוטל; כל אבריו של אדם מבחוץ ואתה מבפנים; ולא עוד, אלא שהקפתי לך שתי חומות: אחת של עצם ואחת של בשר (תה׳, ק״כ ג׳): מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה (כלומר מה אפשר עוד להוסיף שלא תוכלי להזיק)? [1]. כל המספר בלשון הרע, כאלו כפר בעקר, שנא׳ (תה׳, י״ב ה׳): אשר אמרו ללשוננו נגביר, שפתנו אתנו, מי אדון לנו? [2]. כל המספר לשון הרע נגעים באים עליו, שנא׳ (שם, ק״א ה׳): מלשני בסתר רעהו אותו אצמית, וכתיב התם (ויקרא, כ״ה ז׳): לצמיתות ומתרגמינן: להלוטין. ותני (מגילה פ״א מ״ח): אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט, אלא פריעה ופרימה [3].

— כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנא׳ (ישעי׳, נ״ח י״ד): אז תתענג על ה׳ וכו׳ והאכלתיך נחלת יעקב אביך. לא כאברהם שכתוב בו (בר׳, י״ג י״ז): קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה; ולא כיצחק שכתוב בו (שם, כ״ו ג׳): כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל, אלא כיעקב, שכתוב בו (שם, כ״ח י״ד): ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה [4]. — כל היושב

ע״י ר׳ אבהו בשם ריב״ז, נאמר במקומות אחרים (ב״ר י״ב קרוב לראש, ל׳ קרוב לראש, שמו״ר א׳ קרוב לראש). תנחו׳ שמות קרוב לראש, רות ר׳ ב׳ י״ח (ששם נשתבש אבא בשם אבהו) מיוחס לר׳ אבהו בעצמו. בירוש׳ פאה פ״א (15 ע״ד) נראה סהשקפה ראשונה כאלו ר׳ תנחומא חולק עם ר׳ יוסי בן זמרא, אבל באמת הכונה היא שגם ר׳ תנחומא מסכים שם לדברי ריב״ז.

1) ערכין ט״ו: ר׳ יוחנן בשם ריב״ז. בויק״ר פ׳ ט״ז מוסר ר׳ אלעזר את המאמר הזה באופן אחר: רמ״ח אברים יש בו באדם, מהן רבוצין מהן זקופין, ולשון זה נתון בין שני לחיים, ואמת המים עוברת תחתיו, ומכופל כמה כפולות, בוא וראה כמה שרפות הוא שורף, אלו היה זקוף ועומד — על אחת כמה וכמה. בשו״ט נ״ב י״א נמצא מאמר זה בסגנון אחר (ר׳ יוסי בן זמרא בעצמו): בוא וראה כמה הוא קשה לשון הרע, בן כמה אברים יש באדם וכו׳, והלשון הזאת נתנה בבית האסורים והלחיים סקיפות אותה וכמה מגנינאות (תחבלות של ערמה μάγγανα) יש עליה ואין אדם יכול לעמוד בה וכו׳.

2) ערכין שם, ר׳ יוחנן בשם ריב״ז.

3) שם ר׳ יוחנן בשם ריב״ז. הראיה יש גם בשמו״ר ג׳.

4) שבת קי״ח. ר׳ יוחנן בשם ריב״ז (לפי גירסת אלפסי ר׳ יוסי בן זמרא במקום ר׳ יוסי). בב״ר י״א, פסיקתא ר׳ סוף פכ״ג (ק״כ ע״ב) מוסר ר׳ יוחנן בשם ר׳ יוסי בן חלפתא הבדל בין אברהם ובין יעקב [אברהם שאין כתוב בו שמירת שבת ירש את העולם במדה, שנא׳ (בר׳, י״ג י״ז): קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה; אבל יעקב שכתוב בו שמירת שבת, שנא׳ (שם, ל״ג י״ח): ויחן את פני העיר—נכנס עם דמדומי

בתענית בשבת קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה (לפי שתענית קשה בשבת, לפי שהכל מתענגים בו והוא מתענה, — רש"י), ואף על פי כן חוזרין ונפרעין ממנו דין ענג שבת[1]. — מנין ללשון נוטריקון מן התורה? שנא' (בר', י"ז ה'): כי א"ב המו"ן גוים נתתיך. אב נתתיך לאומות, בחור נתתיך באומות, המון — חביב (ה' במקום ח') נתתיך באומות, מלך נתתיך באומות, ותיק נתתיך באומות, נאמן נתתיך באומות[2]. — כל מקום שנאמר „אחרי" (הדברים האלה) — סמוך (הוא קרוב בזמן למה שנאמר לפני זה) „אחר" — מופלג (ובמקום שנאמר „אחר הדברים", היה בזמן רחוק)[3]. כל מקום שנאמר „אלהי" פסל את הראשונים

חמה וקבע תחומין מבעוד יום, ירש את העולם שלא במדה, שנא' (שם, כ"ח י"ד): ופרצת ימה וקדמה וכו'], ואולם את הפסוק מישעי' נ"ח י"ג אינו מביא שם. אולי גם כאן היה כתוב תחילה „ר' יוסי בן זמרא". בב"ר פ' י"א על השאלה מפני מה ברך ה' את יום השבת (בר', ב' ג')? באה שם תשובה מר' אלעזר בשם ר' יוסי: מפני האיסטניסים (ἄστενεῖς = אנשים מפונקים, שלא ינזקו ממאכלי השבת), ולפי הנראה צריך כאן להשלים „בן זמרא". (ר' אלעזר הוא כאן המוסר בשמו ולפנינו ריב"ל בשם ר' חמא בר חנינא, אותה קבוצת החכמים, שנזכרו גם בפ' כ' בראש. המלות שבאו כאן אח"כ „ברכו במטעמים" באו בהוצאות הדפוס בשגיאה אחר „מפני האיסטניסים", ויוצא כאלו זה טעם אחד (וכך בא למשל בלי תקון גם אצל לוי ח"א 135 ע"א ואצל פרידמן, פסיקתא ר' קי"ט ע"א הערה נ"ה). והאמת היא שהמלות „ברכו במטעמים" הן טעם אחר כמו הטעם שבא לפני זה „ברכו ביציאה" (להרבות בהוצאות לכבוד השבת), וכך נראה מתוך הפסיקתא ר' פ' כ"ג, קי"ט ע"א, ששם כתוב: דבר אחר: ברכו ב(מ)טעמים. בכל אופן הטעם הזה של ר' יוסי בן זמרא מתאים לצוויו לענג את השבת.

[1] ברכות ל"א: המאמר הזה מקושר בתכנו עם המאמר שבא לפני זה, גם הלשון „דין ענג שבת" מתאים עם הלשון „כל המענג את השבת".

[2] שבת ק"ה. ר' יוחנן בשם ריב"ז. לפי זה המלה „גוים" מוסבה על כל אחד מהשמות הנרמזים בדרך נוטריקון בשם אב המון. אברהם יהיה בין הגוים חביב (ח' דומה לה'), בחור, אב, נאמן, מלך (הוו שמרמז על ותיק חסר בכ"י מינכן ובמקורות אחרים. לפי הנראה אין זה מהנוסח הראשון. בב"ר מ"ו נמסר בשם שלשה אמוראים מאוחרים, ששאלו: מנין לנוטריקון מן התורה, שנא': כי אב המון גוים וכו' ולפי"ז המלות אב־המון הן נוטריקון של השם אברהם בעצמו מבלי הביא בחשבון את הרי"ש שישנה בו. בדרשות נוטריקון יש לפעמים שאינם שמים לב לאיזה חלק מהמלה.

[3] ב"ר מ"ד בראש, ר' יודן בשם ריב"ז. נגד זה מוסר רב הונא את הכלל להיפך: אחר — סמוך, אחרי — מופלג. באסתר ר' ב' המוסר הוא ר' אייבו במקום רב הונא ו„רבנן" במקום ר' יודן. הכלל בצורתו הראשונה מונח, לפי הנראה, על יסוד זה ש„אחרי" שבא בדרך נסמך ברבים, הוא סמוך בזמן למה שנאמר לפני זה. והכלל בצורתו השניה מונח על יסוד אחר, כי סימן הרבים של „אחרי" מראה על רבוי הזמן שעבר בין המאורע הקודם ובין המאורע שאחריו.

(שזהו ענין אחר נבדל ממה שנאמר לפניו) "ואלה' — מוסיף על הראשונים[1]. — אמן — (פירושו) אמונה; אמן — שבועה; אמן — קבלה. אמן — אמונה, דכתיב (בר', מ"ב כ'): ויאמנו דבריכם; אמן — שבועה, דכתיב (במדבר, ה' כ"ב): ואמרה האשה אמן, אמן; אמן—קבלה, דכתיב (נחמיה, ח' ו'): ויענו כל העם אמן ואמן[2]. — כל נביא שנתפרש שמו ונתפרש שם אביו — נביא בן נביא, וכל נביא שנתפרש שמו ולא נתפרש שם אביו הוא נביא ואביו אינו נביא, שנא' (עזרא, ה' א'): והתנבי זכריה בר עדוא נביאיא[3].

— כל הנביאים שהיו מתנבאין, לא היו יודעין מה היו מתנבאין, אלא משה וישעיה הם היו יודעין. משה אמר (דברים, ל"ב ב'): יערף כמטר לקחי; ישעיה אמר (ח', י"ח): הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאותות ולמופתים; שמואל רבן של הנביאים היה, והיה מתנבא ולא היה יודע, שנא' (ש"א, י"ב י"א): וישלח ה' את ירבעל ואת דדן ואת יפתח ואת שמואל, "ואותי" אינו אומר, אלא "ואת שמואל", שלא היה יודע מה הוא מתנבא[4].

— כל זמן שנמנו ישראל לצרך לא חסרו, ושלא לצרך חסרו. ובאיזה נמנו לצרך? בימי משה, ושלא לצרך — בימי דוד[5]. — שלשה דברים נאמרו באותו אילן (עץ הדעת): טוב למאכל, יפה לעינים ומוסיף חכמה, ושלשתן נאמרו בפסוק אחד (בר', ג' ו'): כי טוב העץ למאכל, מכאן שהוא טוב למאכל; וכי תאוה הוא לעינים, מכאן שהוא יפה לעינים; ונחמד העץ להשכיל, מכאן

---

1) ר' אבהו בשם ריב"ז. ואולם לרוב בא בשם ר' אבהו בלבד. ראה במקומות שהובאו למעלה 110 הערה 7. הפעל "פסל" הוא במובן פסול שאינו ראוי. והראיה ש"אלה" פסל את הראשונים היא מבר', ב' א', וש"ואלה" מוסיף על הראשונים — משמות, א' א', כ"א א', רות, ד' י"ח. השוה אל החלק השני של הכלל הזה דברי ר' ישמעאל במכילתא לשמות כ"א א': אלו מוסיפין על העליונים.

2) שו"ט פ"ט בסוף וק"ו בסוף, בהשלמה ממ"ש בשבועות ל"ו: ששם האומר הוא ר' יוסי בן חנינא. בירוש' סוטה פ"ב (18 ב') שם האומר הוא ר' יוסי בן זמרא (ר' אלעזר בשמו). אך הנוסח שם משובש. בדברים ר' ריש פ' ז' האומר הוא ר' יהודה בר סימון, ואפשר שנשתבש במקום ר' יוסי בן זמרא. בשני המקורות האחרונים הובאה ראיה ממלכים א', א' ל"ו. בירוש' וכן בשו"ט הובאה ראיה מבר' מ"ב כ'.

3) ויק"ר ו' קרוב לסוף. עי' להלן בפרק ר' יוחנן סעיף ה'.

4) שו"ט צ' א', א"ר אלעזר בשם ר' יוסי [צריך להוסיף: בן זמרא].—אלה השנים דברו על עצמם בגוף ראשון, מה שמעיד שהם הכירו בהכרה אישית ברורה מה שהם מנבאים, אבל שאר הנביאים היו משוללים במדה ידועה בהנבאם הכרה אישית. אמנם אפשר להביא עוד משל מנביא, שנבא בגוף ראשון כמשה וישעי', והוא מיכה ג' ח'.

5) פסיקתא י"ח ע"ב, במדבר ר' ב'.

שמוסיף חכמה, היאך מה דאת אמר (תה', פ"ט א'): משכיל לאיתן האזרחי [1]. — אם מתכנסין כל באי העולם לברוא אפילו יתוש אחד, אינם יכולין לזרק בו נשמה, ואת אמר (בר', י"ב ה'): ואת הנפש אשר עשו בחרן? אלא אלו הגרים שגיירו. ואם כך שגיירו, למה „אשר עשו"? אלא ללמדך, שכל מי שהוא מקרב את הנכרי ומגיירו, כאלו בראו [2]. — פסיעותיו של אברהם אבינו היו שלש מילין (ברדפו אחר המלכים). [שנא' (ישע', מ"א י"ג): ירדפם יעבור שלום][3] *). — כל זמן שהיה לוט דבוק עם אברהם, אין אתה מוצא שנתייחד הדבור על אברהם, כיון שפירש לוט ממנו, נתייחד עליו הדבור, שנא' (בר', י"ג י"ב): וה' אמר אל אברהם אחרי הפרד לוט מעמו. [וכן אתה מוצא בשעה שיצא יעקב לארם נהרים לילך אצל לבן, עשה אצלו עשרים שנה, וכל הימים שהיה בביתו של לבן, לא דבר עמו הקב"ה. והיה יעקב מהרהר ואומר: רק הניחני הקב"ה... לא כך אמר לי (שם, כ"ח ט"ו): והנה אנכי עמך. ידע הקב"ה מה הרהר בלבו. א"ל הקב"ה: אתה מבקש שאהיה עמך, הפרש עצמך מלבן הרשע, ואהיה עמך, מנין? ממה שקראו בענין (שם, ל"ה א'): ויאמר אלהים אל יעקב] [4]. — בר', כ"ב א'. ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את

---

1) ב"ר י"ט קרוב לראש (שם נחסר שם המוסר ר' אלעזר). שם פ' ס"ה (לכ"ז ד'), קה"ר ה' י'.

2) ב"ר קרוב לסוף פ' ל"ט (ששם נתחברו שם המוסר ושם המחבר לאחד: ר' אלעזר בר זמרא). שם פ' פ"ד, שה"ש ר' א' ג' (שם נשמט שם המחבר), פסיק"ר מ"ג (קפ"א ע"א). בספרי דברים ו' ה' (32 § בראש) בלי כל שם ובלי סוף המאמר. וכן בשנויים קצת באבות דר"נ פי"ב, ובשנויים אחרים (בהפך הסיפא לרישא) בנוסח השני של אבות דר"נ סוף פכ"ו (הוצ' שכטר ע' 54). בירוש' סנהדרין סוף פ"ז גם כן ר"א בשם ריב"ז מובאה הרישא בתור מאמר בפני עצמו „אם מתכנסין כל באי עולם אינן יכולין לבראות יתוש אחד ולזרק בו נשמה".

3) ב"ר מ"ג קרוב לראש. פסיקתא ר' בהוספה הוצ' פרידמן קצ"ו ב' נמסר ע"י ר' לוי ור' אלעזר. בשו"ט ק' ב' בלי שם האומר. לפי דעת אחד ממפרשי המדרש הוא דורש „שלום" נוטריקון „שלשה מילין". בשו"ט שם נמצא מאמר מיוחס לריב"ז שבב"ר ריש מ"ד נאמר בשם ר' לוי. אמנם שם מביא ראיה מפסוק אחר.

4) תנחומא ב' ויצא כ"א. ובנוסח אחר הובא בפסיק' ר' ג' (דף י' ע"א). בתנחומא ויצא קרוב לסוף בא בקצרה. בב"ר מ"א קרוב לסוף הוא דעת ר' נחמיה (עי' אגדת התנ' כרך ב' ח"ב 193). את השם לוט דורש ריב"ז בדרך לשון נופל על לשון לוט = לוטא (ראה להלן ע' 116 הערה 3).

---

*) בר' מ"ו ב'. ובן משק ביתי, זה לוט שנפשו שוקקת עליו לירשני; הוא דמשק אליעזר, שבשבילו רדפתי מלכים עד דמשק ועזרני האל (ב"ר מ"ה, ר"א בשם ר' יוסי בן זמרא, לפי נו' הילקוט).

אברהם, אחר דבריו של שטן, דכתיב (שם, כ״א ח׳): ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול. אמר שטן לפני הקב״ה: רבש״ע! זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן, מכל סעודה שעשה, לא היה תור אחד או גוזל אחד להקריב לפניך? אמר לו: כלום עשה אלא בשביל בנו, אם אני אומר לו: זבח את בנך לפני, מיד זובחו. מיד — והאלהים נסה את אברהם ויאמר לו קח את בנך [1].— [נגד המאמר: מעולם לא נזקק הקב״ה להשיח עם אשה, משיב המדרש] והכתיב (בר׳, ט״ז י״ג): ותקרא שם ה׳ הדובר אליה? [ע״ז עונה ר׳ אלעזר בשם ר׳ יוסי בן זמרא שדבר עמה] על ידי שם בן נח [2].

— בר׳, כ״ח י״א. ויקח מאבני המקום. עשאן כמין מרזב ונתן תחת ראשו, שהיה מתירא מן החיה [3]. — הסלם הזה (שראה יעקב בחלומו) עומד בבאר שבע ושיפועו מגיע עד בית המקדש. מה טעמיה? ויצא יעקב מבאר שבע... והנה סלם מצב... אין זה כי אם בית אלהים [4]. — משעה שהיו ישראל מתנודדין ממסע למסע, היה עמוד הענן יורד ועמוד אש צומח ועשן המערכה עולה, כמין שני זקוקין של אש יוצאין מבין שני בדי הארון ושורפין לפניהם נחשים, שרפים ועקרבים, והיו אומות העולם רואין ואומרין: אלהות הן אלו, אין תשמישין של אלו אלא באש. [ומאימתן של ישראל נופל עליהם פחד ורעדה, הה״ד (שמות, ט״ו ט״ז): תפול עליהם אימתה ופחד. נפלה אין כתיב כאן, אלא תפול — מיכן ולהבא] [5].

---

1) סנהדרין פ״ט: ר׳ יוחנן בשם ריב״ז.

2) ב״ר כ׳ קרוב לראש. לפני זה דברי ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא. בב״ר ס״ג נמצאות שתי הדעות. אך שם אחרי „ר׳ אלעזר" צריך להוסיף „בשם ריב״ז" ובמקום אבא ב״ח צ״ל ר׳ חמא בר חנינא.

3) ב״ר ס״ח נמסר ע״י ר׳ לוי ור׳ אלעזר.

4) ב״ר ס״ט קרוב לסוף.

5) שהש״ר נ׳ ה׳ בראש. וכן בדברים ר׳ ז׳ קרוב לסוף רק בשנוי לבסוף ובהעדר שם המחבר (רק א״ר בלבד). נוסחאות אחרות של המאמר (תמיד עם שם המחבר בברור) נמצאות בשו״ט כ״ב, תנחומא פתיחתא לויקהל, במדבר ר׳ ריש ה׳, רק בבמדבר ר׳ במקום זקוקין של אש — ניצוצין*).

---

*) במדבר ר׳ פ״ה בראש. א״ר אלעזר בן פדת א״ר יוסי בן זמרא: בשעה שהיו ישראל נוסעין היו שני ניצוצין של אש יוצאין מתוך שני בדיו של ארון כדי לפגוע שונאיהם. מניין? שכן משה אמר לישראל: מה אתם מתייראים מפני בני ענק? וכי קשים הם מאותן שהיו באים כנגדנו והיה הארון שורפן? וכן הוא אומר (דברים, ט׳ נ׳): וידעת היום כי ה׳ אלהיך הוא העובר לפניך וכו׳ הוא ישמידם. מכאן אתה דורש שהיו ב׳ ניצוצין מקדמין לפניהם. וכיון שהיו הניצוצין יוצאין היתה האש שפה בטועני הארון והיו נשרפין ומתמעטין... והיו כל

— הכל מתברך [ע"י הגשמים]: משא ומתן מתברך, והפרגמטוטין (= והסוחרים) מרויחין[1]. — בר', ב' י"ב. ויבן ה' את הצלע, נתן בה (=באשה) בינה יתרה יותר מן האיש[2]. — בר', ט"ו ד'. ה' אליו, דבר ה' אליו, והנה דבר ה' אליו — מלאך אחר מלאך, דבור אחר דבור, אני ושלש[ה] מלאכים נגלים עליך, ואומרים לך: לוט לוטא (הארור) לא ירית לאברם[3]. — אמר הקב"ה: שור נרדף מפני ארי, עז נרדף מפני נמר, כבש מפני זאב, לא תקריבו לפני מן הרודפין אלא מן הנרדפין[4]. — כשם שהזהבי הזה פושט את ידו ונוטל הזהב מן הכור, כך הקב"ה הוציא את ישראל מיד מצרים, שנא' (דברים, ד' כ'): ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים[5]. — שמואל א', א' י"ג. וחנה מדברת על לבה, על עסקי לבה. אמרה לפניו, רבש"ע! כל מה שבראת באשה, לא בראת דבר אחד לבטלה. עינים לראות ואזנים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידים לעשות בהן מלאכה, רגלים להלך בהן, דדים להניק בהן. דדים

---

1) ב"ר י"ג קרוב לסוף. ע' אגדת התנ' כרך ב' ח"ב 10 הע' 36.

2) ב"ר י"ח בראש. לראיה מביא מדברי המשנה (נדה ה' ו'): בת י"א שנה ויום אחד נדריה נבדקין, בת י"ב שנה ויום אחד נדריה קיימין, אבל לזכר בן י"ב שנה ויום אחד נדריו נבדקין, בן י"ג נדריו קיימין. בבבלי נדה מ"ה: רב חסדא מביא את הראיה בדרשו גם כן את המלה "ויבן", כמו כאן.

3) ב"ר מ"ד ר' אלעזר ור' יודן בשם ריב"ז. אין ספק, שהמלה "נגלים" מוסב על ההופעה האמורה בפ' י"ח "והנה שלשה אנשים נצבים עליו" ובמקום "לאמר" נכתב בשניאה "ואומרים לך". הדרשה נסמכת כאן על זה, שהמבוא אל הדבור הולך ונשנה. לא יירשך "זה" מוסב על לוט. וגם ר' אלעזר בן פדת, המוסר שמועותיו של ריב"ז (ב"ר שם), מוצא את לוט רמוז בפסוק ב' ["ובן משק ביתי" זה לוט, שנפשו שוקקת עליו לירשני]. מה שר' הונא מוסר את דברי ר' אלעזר שנאמרו בשם ריב"ז, בניגוד לדברי ר' יודן (ע' לעיל 114 הערה 4) "והנה דבר ה' אליו — והנה ה' בא ודיבור עמו", מוכח מזה שהמלה "והנה" מראה על גלוי ה' ושיחד עמו בא גם הדבור.

4) ויק"ר כ"ז, קה"ר על אותו הפסוק. בפסיק' ע"ו ע"ב מיוחס המאמר בשניאה לר' יוסי בן נהוראי. כי בשני המקורות שנזכרו לפני זה ושהם יותר שלמים, נזכר ריב"נ על מאמר אחר שבא שם לפני המאמר הנדון.

5) שו"ט ק"ז בסוף, נמסר ע"י ר' איבו (ראה לעיל 112 הערה אחרונה).

אחד ואחד רצין: זה נוטל את השולחן, וזה נוטל את המנורה, וזה נוטל את המזבחות ובורחין מן הארון, מפני שהיה מזיק. והיה הארון כאלו מתבזה, והיה הקב"ה כועס עליהם ושוב היו מתכלין. אמר הקב"ה למשה: מה אני הורג בני קהת: אם יטענו הרי מתמעטין, ואם לא יטענו הריני כועס עליהם. אמר הקב"ה למשה ולאהרן: עשו להם תקנה לבני קהת כדי שלא יכרתו מן העולם, שלא יהיו מניחין (את הארון) ובורחין, אל תכריתו את שבט הקהתי וכו', אלא יבואו אהרן ובניו ושמו אותם איש איש על עבודתו ועל משאו, כדי שלא יוכלו להתחלף מעבודה לעבודה וממשא למשא.

הללו שנתת על לבי למה? לא להניק בהן? תן לי בן ואניק בהן[1]. — שה״ש, ב׳ ג׳. כתפוח בעצי היער. מה התפוח הזה הכל בורחין ממנו בשעת השרב, ולמה כן? מפני שאין לו צל לישב בצלו, כך ברחו אומות העולם משבת בצלו של הקב״ה ביום מתן תורה, יכול אף ישראל כן? תלמוד לומר: בצלו חמדתי וישבתי... אני הוא שחמדתי אותו ולא האומות[2]. — תה׳, נ״ט י״ב. אל תהרגם פן ישכחו עמי. אמרו ישראל: אל תהרג דור הפלגה פן ישכחו עמי, פן ישכחו הדורות הבאים אחריהם; הניעמו בחילך והורידמו — טלטלמו והורידמו מלמעלן למטן, ולנו מה יעשה? מגננו ה׳. חטאת פימו — מחטייה שהוציאו מפיהן, אמרו: אחד לאלף ותרנ״ו שנה הרקיע מתמוטט[3], אלא בואו ונעשה סמוכות, אחד מהצפון ואחד מהדרום ואחד מהמערב, וזה שכאן סומכו מן המזרח; דבר שפתימו — ויהי כל הארץ שפה אחת[4]. — תהלים, ס״ג ב׳. צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי, בארץ ציה ועיף בלי מים (הפסוק הזה אמר יעקב בשעה שיצא הרנה, לחוץ לארץ). על כן בקדש חזיתך — על כן בקדושה חזיתך, לראות עזך — זו פמליא של מעלה (בר׳, כ״ח י״ב) וכבודך (שם, שם י״ג)[5].

— כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים, וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו. משה תלה בזכות אחרים, שנא׳ (שמות, ל״ב י״ג): זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, תלו לו בזכות עצמו, שנא׳ (תה׳, ק״ו כ״ג): לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית; חזקיהו תלה בזכות עצמו, שנא׳ (מלכים ב׳, כ״ג ג׳): זכר נא את אשר התהלכתי לפניך, תלו לו בזכות אחרים, שנא׳ (שם, פ״ו): וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי[6]. — בר׳, ט״ו י״ג. וגם את הגוי אשר יעבודו דן

---

1) ברכות ל״א:

2) שהש״ר לאותו פסוק, המוסרים הם ר׳ הונא ור׳ אחא. (במקום „אחא״ כתוב בפסיקתא ק״נ ע״ב אילא, ואולי הוא שארית של הנוסח המקורי „אלעזר״). — במדרש משלי ט״ו, י״ז מוסרים ר׳ חייא בר אבא ואבא בר מַנְיוֹמי בשם ר׳ יוסי בן זמרא (כך הוא ע״פ נוסחת הילקוט לאותו פסוק) ודורשים שהכתוב מדבר בשלמה, שאמר פסוק זה אחר שחזר למלכותו. המאמר הוא, כנראה, פסיידיפינרפי.

3) המבול היה בשנת אלף תרנ״ו ליצירה.

4) ב״ר ל״ח בראש, בתור פתיחתא לבר׳ י״א א׳.

5) ב״ר ס״ט בראש, בתור פתיחתא לבר׳ כ״ח י״ג.

6) ברכות י׳: ר׳ יוחנן בשם ריב״ז. בפסיקתא קס״ז ע״ב מובא ההבדל בין משה ובין חזקיה בשם ר׳ אלכסנדר בלי הפתגם, אבל בהוספת משל.

אנכי. בשתי אותיות הללו („דן״) הבטיח הקב״ה לאברהם אבינו, שהוא גואל את בניו, ושאם יעשו תשובה גואלן בשבעים ושתים אותיות[1].

– עתידה בת קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת (תה׳, צ״ו א׳): שירו להי׳ שיר חדש, שירו לה׳ כל הארץ![2].

---

[1] ב״ר מ״ד, דברים רי א׳ (במקום ר׳ אלעאי קרי ר׳ אלעזר). ושתי דעות שם: איך לחשוב את המספר ע״ב. לפ״ד ר׳ יודן מן „לבוא״ עד „גדלים״ (דברים, ד׳ ל״ד), בחיסור שלש האותיות של המלה „גוי״. ולפ״ד ר׳ אבין הם שבעים ושתים אותיות של השם (המחלקת הזו שבין ר׳ יודן ובין ר׳ אבין נמצאה כשהיא לעצמה בויק״ר כ״ג קרוב לראש, שהש״ר ב׳, ב׳). באדר״נ פ״נ הובא המאמר בלי שם האומר בתור הוכחה, שהקב״ה אומר מעט ועושה הרבה, וכדעת ר׳ יודן. בדברים ר׳ באו בלשון „דבר אחר״ עוד שני מאמרים מר׳ אלעאי (אלעזר) בשם ריב״ז: מפני מה לא גלה הקב״ה לאברהם אבינו שיתן לבניו את המן? (א״ר אבא בר כהנא) כך הוא דרכן של צדיקים אומרין מעט ועושין הרבה. [ד״א: מפני מה לא גילה אותו להן? שאלו גילה אותו להן, היו ישראל אומרים: כבר אכלנו אותו על שלחנו של פרעה. תדע לך: תבן לא היו נותנים להן והן אומרין (במדבר, י״א ה׳): זכרנו את הדגה]. המלות „א״ר אבא בר כהנא״ נשתרבבו כאן בטעות. ד״א אמר ר׳ אלעי (אלעזר) בשם ריב״ז: כך אמר הקב״ה לאברהם שמגדל בניו ככוכבים, מנין? שנא׳ (בר׳, ט״ו ה׳): כה יהיה זרעך, וכשבא לברכן ברכן יותר ממה שאמר לו, שנא׳ (דברים, א׳ י׳): „לרוב״, מהו לרוב? הרבה ארבה.

[2] פסיקתא קל״ב ע״א.

פרק שביעי.

ר׳ שמעון בן יהוצדק.

ר׳ שמעון בן יהוצדק[1] (=יוצדק) היה מהדור הראשון של האמוראים וכל דבריו נמסרו רק על ידי ר׳ יוחנן. במותו הלכו אחרי מטתו ר׳ יוחנן ור׳ ינאי רבו[2]. על דבר מסרת היסטורית אחת חשובה מאד יש מחלוקת אם היא נמסרה ע״י ר׳ יוחנן בשם ר׳ ינאי או בשם ר׳ שמעון בן יהוצדק[3]. לפי הנראה היה ר׳ יוחנן תלמידו של ר״ש בן יהוצדק[4]. ומלבד דברי האגדה שיבואו להלן, מסר בשמו גם דברי הלכה[5]. מצינו שר׳ שמעון בן לקיש התאונן באזני

1) השם „יהוצדק׳ אין בכל הספרות התלמודית, ובתנ״ך רק אבי יהושע הכהן הגדול הראשון בבית השני.

2) עי׳ ירוש׳ נזיר 56 א׳: ר׳ יוחנן שאיל לר׳ ינאי קומי ערשיה דר׳ שמעון בן יהוצדק. השוה קה״ר ז׳ ב׳ בסוף.

3) ירוש׳ שביעית פ״ד ה״ד אמר ר׳ זעירא: ר׳ יוחנן בשם רי ינאי; ר׳ ירמיה: ר׳ יוחנן בשם ר״ש בן יוצדק: נמנו בעלית בית נתזה בלוד אם יאמר גוי לישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה, חוץ מע״ז, ג״ע ושפ״ד, יעבור ולא יהרג. הדא דתימר בינו לבין עצמו, אבל ברבים אפילו מצוה קלה לא ישמע לו. בבבלי סנהדרין ע״ד א׳ חסר סוף המאמר. עי׳ גרץ IV^2 463, ועי׳ סנהד׳ כ״א:

4) השוה סה״ד ערך ר״ש בן יהוצדק. פרנקל במבוא הירושלמי אינו מזכיר את ר״ש בן יהוצדק לא במאמר מיוחד ולא בין מוריו של ר׳ יוחנן. אולי חושב הוא אותו בין התנאים, כי בבריתא סוכה י״א: יש מחלקת בין ר״ש בן יהו׳ ובין החכמים. אולם במקום אחר (שם ל״ג.), המקביל לזה, נכתב במקומו התנא ר׳ אלעזר בן צדוק, וזוהי המסרת הנכונה. ואמנם יש במקור הראשון גירסא ר״ש בן צדוק מה שמראה על מדרגה תיכונה של שבושי המקור. בירוש׳ פסחים פ״ב ריש ה״ג (כ״ט ע״א) תני ר׳ שמעון בן אלעזר „משום ר״ש בן יוצדק, מתניתא כשהפרישה מצה... לפי זה יוצא כאלו שר״ש בן אלעזר תלמיד ר׳ מאיר, מסר הלכות בשם ר״ש בן יהוצדק! ברור שגם כאן נשתבש הדבר. גם הבטוי „מתניתא״ מראה שאין זו ברייתא. אולי צ״ל כאן להפך: תני ר״ש בן יהוצדק בשם ר״ש בן אלעזר. לחשב שהיה עוד ר״ש בן יהוצדק אחד בימי התנאים אין כל יסוד בשני המקומות שאנו דנים עליהם. גם השם ר״ש בן יהוצדק איננו לא בתוספתא ולא בספרות המדרשית התלמודית.

5) ר״ה ל״ד:, יומא מ״ג: ששם התלמוד קורא את ר״ש ביהו״צ „רביה׳ (של ר׳ יוחנן); ע״ז מ״ז. (נ״ט.), נדרים מ״ה, נדה י׳: בתענית כ״ח: ע״ד חקי קריאת ההלל. בתענית כ״ב: (מנחות ס״ט:) מוסר עולא, תלמידו של ר׳ יוחנן, בשם ר״ש ביהו״צ.

ר' יוחנן בדברים קשים על ר"ש בן יהוצדק[1], ואין הדבר ברור אם רשב"ל התכון לר"ש בן יהוצדק זה או אחר, מפני שהתפקיד שמלא שם ר' שמעון בן יהוצדק, לפי המספר שם, מתאים גם לר"ש בן יהוצדק זה, שמלפנים היה רבו של ר' יוחנן.

על כל פנים הוא היה כבר בא בימים בפנותו בשאלה (המובאה במקומות רבים)[2] לר' שמואל בר נחמן, תלמידו של ר' יונתן, בענין ששייך לחכמת הנסתר: „מפני ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה, מהיכן נבראת האורה?[3], א"ל: מלמד שנתעטף בה הקב"ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו. אמרה ליה בלחישא. אמר ליה: מקרא מלא הוא (תה', ק"ב ג'): עוטה אור כשלמה, ואת אומרת לי בלחישא? אתמהא! א"ל: כשם ששמעתיה בלחישא, כך אמרתיה לך בלחישא[4]. שני פתגמים נפלאים מדברים ע"ד כבוד תלמידי חכמים וע"ד התורה שמנחילה לדורשיה חיי עולם: „כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם[5]. — כל מי שנאמרה בשמו הלכה בעוה"ז, שפתותיו דובבות בקבר, שנא' (שה"ש, ז' י'): דובב שפתי ישנים[6].

---

1) סנה' כ"ז. עי' תוספות נדה י': — ע"פ ירוש' שביעית 38 ע"ב וג', חולק ר' יוחנן על דעתו של ר"ש בן לקיש שאמר משום ר"ש בן יהוצדק.

2) א — ב"ר ריש פ' ג'; ב — ויק"ר פ' ל"א; ג — פסיקתא קמ"ה ע"ב; ד — שו"ט ק"ד; ה — תנחומא ויקהל קרוב לראש (כ' ז' השוה ביהמ"ד VI, 104); ו — שמות ר' כ"ה בראש.

3) במקור ד' באה השאלה בשגיאה: „מהיכן נברא העולם", ובגלל זאת נשתנתה שם התשובה.

4) במקור ה' חסר הסוף. במקור ו' בא הפסוק בתור חלק מהתשובה של ר"ש בן יהוצדק.

5) יומא כ"ב: הוראת שם נחש כאן (עי' לוי ח"ג דף 383 ע"א) היא לא לשם עצם כללי אלא לשם עצם פרטי — נחש מלך בני עמון, שבעד העלבון שהעליבה התורה את בני עמון, שצותה (דברים, כ"ג ד'): לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה', בקש להנקם בזה שגזר למחוק את הפסוק הזה מהתורה. כן כתוב בתרגום לש"א י"א ב'. התרגום הזה נמצא בתוך Cod. Reichlin am Marga. עי' הערה שלי שבאה באריכות ב־der D. M G. XXVIII 6. השוה: ר' יונתן לאיכה א' י', לעיל ע' 68.

6) סנהד' צ. ביבמות צ"ז, ובבכורות ל"א. הנוסח הוא: כל ת"ח שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם שפתותיו ד' בקבר ושם האומר הוא שם ר' שמעון בן יוחי. מה שנשתבש בודאי מר' שמעון בן יהוצדק. (השוה ב"מ כ"ב: ששם נאמר ר' ישמעאל בר' יהוצדק ושם בדף כ"ז נכתב תחת זה ר' שמעון בן יוחי). בילקוט כ"ה, ה' כתוב ר' שמעון בן לוי. הראיה משה"ש ז' י' בא בשני המקורות האחרונים בשם ר' יצחק בן זעירא. בירושלמי מו"ק פ"ג ע"ג בעל המאמר הוא בר טירא, שנשתבש משם בר נזירא. ירוש' ברכות פ"ב ה"א (ד' ע"ב) — לוי בר נזירא; ירוש' שקלים (ט"ז ג') פ"ג, ר' שמעון נזירא בשם ר' יצחק; בשהש"ר ב' י' — ר' יוחנן בן תורתא.

— גילין וגילין, חבורות וחבורות מביא הקב"ה לעולם. מת אחד מן הגיל ידאג כל הגיל, חבר אחד מן החבורה, תדאג כל החבורה[1]. — אין ממנין פרנס על הצבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחריו[2]. — מוטב שתקרע אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא[3]. — בר', ו' ז'. אמחה את האדם אשר בראתי, אפילו לוז של שדרה, שממנו הקב"ה מציל את האדם לעתיד לבוא, נמחה[4]. — מלכים א', ה' ט'. ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה — למלך שהיה לו אוהב, והיה המלך אוהבו יותר מדי. אמר לו: שאל לך פרוקפי, ואני נותן לך כל מה שתשאל לפני. אותו האוהב היה פקח הרבה. אמר: מה פרוקפי אשאל מן המלך, אם אומר שיעשה לי אפרכוס, היא היא שיוצאה בידי (כלו': אין בידי אלא זו. — א"ש), ואם אומר לו שיעשה אותי דוכס, היא היא שיוצאה בידי; אלא הריני שואל דבר, שכל הדברים טפלים לו, הכבוד והפרוקופי טפלים לו. אמר לו: מרי, הואיל שהגסת את לבי ואמ"ת לי שאשאל לפניך, שואל אני לך, שתשיאני את בתך ושאעשה חתנך. אמר לו: חייך, כך אני עושה. כן כשנגלה הקב"ה (על שלמה) ואמר: שאל מה אתן לך (מ"א, ג' ה' ודהי"ב, א' ב'), אמר שלמה: מה אשאל? אשאל כסף וזהב? היא היא שיוצאה בידי, אשאל כבוד? היא היא שיוצאה בידי. אמר שלמה: רבון העולמים: חכמה אני שואל שתתן לי, חכמה ומדע. אמר לו הקב"ה: הואיל ששאלת את החכמה, חייך, כל הדברים טפלים לחכמה. החכמה והמדע נתון לך ועושר ונכסים וכבוד אתן לך[5] (שם, שם י"ב). —

---

[1] רות ר' ב' ח', השם „גילין" מורה על אלה שחיים בזמן אחד ושגורלם אחד, והשם „חבורות" — לאלה שעל פי כשרונם והליכות חייהם הם אגודים זה עם זה. מאמר דומה לזה (רק במקום „גילין" נאמר שם „אחים") נמצא בשבת ק"ה: ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן. בסדר עולם רבה פ' ג' בלי שם האומר. עי' מאמרו של ר' יוחנן ע"ד הסכנה שבימות האבל, בירושלמי מו"ק פ"ג (דף פ"ב ע"ג) (בבבלי מו"ק כ"ז: בשם ר' לוי, תלמידו של ר' יוחנן).

[2] יומא כ"ב:

[3] יבמות ע"ט. הובא לראיה לדבריו של ר' יוחנן. המאמר נוסד על הסתירה שבין שמואל ב', כ"א י' ובין דברים כ"א כ"ג. דומה ממש למאמרו של ר' הושעיא, עי' לעיל 77.

[4] ב"ר ריש פכ"ח ועי"ז בא הספור ע"ד שאלת אדרינוס לר' יהושע בן חנניה (עי' אג' התנאים כרך א' ח"א 127).

[5] פסיקתא ר' י"ד (נ"ט ע"א), תנח' חקת. בצורה אחרת מוסר ר' סימון (תלמידו של ר"י בן לוי) את הבאור ואת המשל בשם ר' שמעון בן חלפתא (שהש"ר א' י"א. עי' אגדת התנ' כרך ב' ח"ב 187).

הושע, ג׳ ב׳. ואכרה לי בחמשה עשר כסף, אין כירה אלא לשון מכירה, שנא׳ (בר׳, נ׳ ה׳): בקברי אשר כריתי לי [1]; בחמשה עשר — זה חמשה עשר בניסן, שבו נגאלו ישראל ממצרים; כסף אלו צדיקים, וכן הוא אומר (משלי, ז׳ כ׳): צרור הכסף לקח בידו (בסנהדרין דף צ״ו: מפרישנן לה בצדיקים. — רש״י); חמר שעורים ולתך שעורים (חמר ל׳ סאה ולתך ט״ו סאה. — רש״י), אלו מ״ה צדיקים, שהעולם מתקיים בהם [2]. — תה׳, ק״ה כ״ה. הפך לבם לשנוא עמו. אתמול (בר׳, מ״ה ט״ז): והקול נשמע בית פרעה וכו׳, ועכשיו הפך לבו לשנוא עמו. ויקם מלך חדש (שמות, א׳ ה׳) שחידש את גזרותיו [3].

עוד איזו מדרשי הלכה נמסרו ממנו ע״י ר׳ יוחנן [4]. עוד מאמר אפוקריפי ממנו נמצא במדרש מאוחר [5]. סימן שהוא אפוקריפי, שלא נזכר עליו שם ר׳ יוחנן בתור מוסר דבריו, מה שלא נמצא בשום מקום אחר.

---

1) לפי הנא׳ בסוטה י״ג. אומר ר״ש בן יהוצדק על המאמר בבר׳ נ׳, אין כירה אלא ל׳ מכירה, שכן בכרכי הים קורין למכירה כירה, זוהי אותה הראיה שנאמרה בר״ה כ״ו ע״א בשם רבי (צריך להוסיף לזה „עקיבא״). עי׳ אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״ב 58 הע׳ 1.

2) חולין צ״ב.

3) שו״ט לאותו פסוק, ר׳ חייא בשם ר׳ חייא ור׳ יודן בשם ר׳ יהוצדק, וזה לפי הנראה שבוש וצ״ל ר׳ חייא (בר אבא) בשם ר׳ יוחנן בשם ר״ש בן יהוצדק.

4) לויקרא כ״ג ל״ה, סכה כ״ז. לדברים כ״ב ג׳, ב״מ כ״ב: (וכ״ז עי׳ לעיל ע׳ 120 הע׳ 6), בשנוי ירוש׳ ב״מ פ״ב ריש ה״א (דף ח׳ ע״ב), לישעי׳ ל׳ כ״ט, ירוש׳ פסחים דף ל״ו ע״ד; בבלי פסחים צ״ה: שו״ט א׳ ג׳ — ההערה לויקרא ו׳ י״ג, ויקר׳ ר׳ קרוב לסוף, נמצא בירוש׳ יומא ל״ח ע״ב בשם ר׳ יוסי ב״ר חנינא.

5) עי׳ מדרש אבכיר לבר׳, ה׳ כ״ט, ובילקוט מ״ב גם בתנחומא לאותו פסוק, בתכנו דומה הרבה מאמר זה לטעמו של ר׳ יוחנן לשם „נח״ (ב״ר כ״ה קרוב לראש).

פרק שמיני.

ר' יהושע בן לוי.

דעה מפורסמת היא, אך בלי שום ראיה וסמך, שר' יהושע זה היה בנו של אחד מאהרוני התנאים, ר' לוי בר סיסי[1]. יש דעה אחרת, שגם היא אמנם אינה מיוסדה, ש„בן לוי" אין פירושו בן לאביו שנקרא לוי, אלא שהיה משבט לוי[2]. יותר נראה שר' יהושע היה בן לאחד ששמו לוי*). שם רגיל מאד, אבל לעמת זה עלה הבן בעצמו למעלת אמורא גדול בארץ ישראל בחצי המאה השלישית. אותו אפשר לחשוב בתור תלמידו של בר קפרא, אחרי שהוא היה המוסר את ר"ב מאמריו[3]. את בן אחותו של בר קפרא, את ר' יהודה בן פדיה, קרא ריב"ל בעצמו באחד מעניני הלכה בשם רבי[4]. ועוד

---

1) עי' פרנקל מבוא צ"א ע"ב, גרץ VI 2 263, המבורג ריאלאֶנציקלאפדיה II 520.

2) וייס ח"ג 60. הראיה היחידה, שלכאורה נראית די חזקה היא, שלפעמים במקום „בן לוי" הוא נקרא בארמית „בר לואי" (שבת קנ"ו., תענית כ"ה., סנהדרין צ"ח.), ואולם צריך להעיר, כי גם שם העצם „לוי" יכול להתבאר כשם היחס, כמו שמוכח מצורתו היונית: לויטס = Δευιτης, ולכן צריך **) לתרגם בארמית את שם העצם „לוי" בצורה של שם היחס—לואי, כמו שמצינו בצורה כפולה כזו שם העצם „כהן — כהנא". זולת זאת השם לוי בתור שם היחס אין לו דוגמא בספרות התלמודית העתיקה (עי' צונץ גד"פ ע' 317 ולהלן). שם היחס „הכהן" נמצא בזמן קדום, ר' יוסי הכהן (עי' אג' התנ' כרך א' ח"א 50), — גם מתוך האגדה שבסנהדרין צ"ח. (ע"ש ברש"י ד"ה אבטחך) מוכח, שלוי הוא שם אביו. גם האמורא ר' בנימין בר לוי (פרנקל מבוא כ"ט ע"ב) נקרא בירוש' ע"ז 42 א' — ר"ב בר לואי.

3) עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 164.

4) תנחומא וארא ושמו"ר ו. ששים הלכות למדני ר"י בן פדיה בחרישת הקבר, ובקה"ר ז' ז', פ' הלכות למדני ריב"פ.

---

*) – בהערה 2 רומז המחבר על האמור להלן בפרק הזה בסימן ח' שהמשיח אמר לריב"ל: „שלום לך בר לואי", ואליהו הנביא באר לו אחר כך: אבטחך לך ולאביך לחיי העולם הבא. - ובירו' ברכות פ"ה ה"ה אומר ריב"ל: מימי לא ברכתי (בתורה) לפני כהן ולא הנחתי לישראל לברך לפני. ומזה נראה שהוא משבט לוי.

**) המלה „צריך" (דירפטע) אינה מדויקת. אונקלס מתרגם שם העצם „לוי" כמו שהוא בעברית, ורק „הלוי" (שמות, ד' י"ד) הוא מתרגם „לואה = לֵוָיָא (עזרא ו' ט"ז) (העירני ע"ז ה' אברונין). ואם הכרח אין כאן, אבל יש אפשרות, שההשפעה של היונית גרמה לתרגם באיזה מקומות את שם העצם בצורה של שם היחס, כדעת המחבר.

מספר ריב״ל: חזרתי על כל בעלי אנדה שבדרום שיאמרו לי פסוק זה — בר׳, מ״ו א׳ — ולא אמרו, עד שעמדתי עם יהודה בן פדיה[1]. ריב״ל הוא גם היותר חשוב בין המוסרים את דברי ר׳ יהודה בן פדיה[2].

השפעה גדולה השפיע עליו ר׳ פנחס בן יאיר (ריב״ל מסר גם בשמו איזה מאמרים), שמלפנים ישב גם הוא בעיר לוד[3], שבה קבע ריב״ל ישיבתו[4]. גם דרך החסידות הרבה שבחר לו ריב״ל, באה בודאי גם כן בהשפעת התנא החסיד הזה. ר׳ חייא רבה עוד בקר את ריב״ל והתפלא על רבוי המאכלים שהגישו לשלחנו. וכשנתאכסן אח״כ ריב״ל אצל ר׳ חייא בטבריה, לא ידע ר׳ חייא במה לקדם את פניו, ולפיכך נתן כסף לתלמידיו של ריב״ל, שהם יכינו לו סעודה לפי הרגלו[5] *).

ברית ידידות היתה בין ריב״ל ובין ר׳ חנינא בר חמא[6]. חסידותו של ריב״ל נודעה גם בצפורי לתהלה, וכאשר לא הצליח ר׳ חנינא בתפלתו להוריד גשמים בשנת בצרת, התרעמו יושבי צפורי ואמרו: ר׳ יהושע בן לוי הוריד גשמים לדרומיים, ור׳ חנינה עצר את הגשמים מיושבי צפורי[7]. בפעם אחרת

---

1) ב״ר צ״ד קרוב לראש.

2) עי׳ פרנקל מבוא 70 ע״ד. לפעמים הוא מוסר דבר אחד פעם בשם בר קפרא ופעם בשם ריב״פ (עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 173 הע׳ 18). — מלבד מאמר האגדה לבר׳ מ״ו א׳, נמצא בב״ר עוד שני מאמרי אגדה מבן פדיה: לויש י״ב (פ׳ כ״ו ופ׳ נ׳, בויק״ר כ״ג—בר קפרא). וקריאה אחת ע״ד כבישת היצר של בני ישראל (ויקרא, י״ט כ״ג) נגד מריו של אדם הראשון (ב״ר ג׳ י״ב), ועל זה קרא ר׳ חייא: יפה דרש בן אחותי! (פ׳ כ״א, השוה ויק״ר כ״ה). במדרש משלי מיוחס לו מאמר אחד.

3) ריב״ל הלך מלוד להתרחץ בבית גוברין (Eleutheropolis), ירוש׳ שביעית פ״ח ה״ט. ע״ד קדמות העיר לוד אמר ריב״ל (על יסוד המקרא דהי״א, ח׳ י״ב) שהיתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.

4) עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 158. ריב״ל מוסר גם איזה דברים בשם ר׳ שמעון בן יוחי, חותנו של רפב״י.

5) איכה ר׳ ג׳ י״ז. ע״ד הפלוגתות שהיו בין ריב״ל ובין בני ר׳ חייא עי׳ לעיל ע׳ 41 הערה 1. — לפי לשון אחרת בקה״ר ט׳ י״א (השוה ירושלמי כלאים פ״ט ה״ד) היה זה ריב״ל שבקש לראות את ר׳ חייא בחלום.

6) עי׳ לעיל ע׳ 7.

7) ירוש׳ תענית פ״ג ה״ד. דומה לזה אך באיזה שנויים בפרטים נמסר בבבלי תענית כ״ה, אך שם נפלה שגיאה ברפוס, ובמקום ר׳ חמא בר חנינא צ״ל ר׳ חנינא בר חמא. עי׳ דקדוקי סופרים שם.

---

*) ר׳ חייא רבה אזל לדרומא ואיתקבל גבי ר׳ יהושע בן לוי. אייתו לקמיה עשרים וארבעה תבשילין. אמר ליה: בשבתא מה אתון עבדין? (מה אתם עושים בשבת?) א״ל: אנן כופלין להון (אנו מכפילין מספר המאכלים). לבתר יומין אתא ריב״ל לטבריה ואיתקבל גבי ר׳ חייא רבה ויהיב לתלמידיו דרכסונין (ר׳ חייא נתן לתלמידיו של ריב״ל דינרין) ואמר להון: זילו ועבידו לרבכון כמנהגיה (לכו והכינו לרבכם סעודה כמנהגו).

כאשר היה גם ריב״ל התפללו שניהם על הגשמים ולא נענו; הוכיח ר׳ חנינא את בני קהלתו ואמר: לא ריב״ל מוריד גשמים לדרומיים ולא חנינא עוצר את הגשמים לצפוריים, אלא לבם של הדרומיים רך ונכנעים מפני דברי תורה ולב הציפוראים קשה ואינם נכנעים מפני דברי תורה. גם עם ר׳ יונתן בן אלעזר היה לו לריב״ל משא ומתן [1], ולפי הנראה היו בינו ובין ר׳ שמואל בן נחמני, תלמידו של ר׳ יונתן, יחסים אישיים [2]. כשעמדו ר׳ יוחנן וריש לקיש בראש ישיבת טבריה פנה אליהם ריב״ל, בהתארחו אצלם, בשאלה על דבר באור פסוק אחד [3]. יש גם פלוגתות בדברי אגדה בין ר׳ יוחנן וריב״ל [4]. ר׳ חייא בר אבא, תלמידו של ר׳ יוחנן, היה בטבריה ממקורביו של ריב״ל, שהגיע אז כבר לזקנה רבה [5]. גם ר׳ אלעזר בן פרת קבל תורה מפי ריב״ל [6].

לא רק עם חכמי הגליל הנזכרים היה ר׳ יהושע בן לוי ביחס של הכרות אישית, אלא שהיה גם קרוב לבית הנשיא; בנו של ריב״ל היה חתן ר׳ יהודה נשיאה, וכל כך היתה חשובה בעיניו המשפחה הזאת, היותר מיוחסת בישראל, עד שבשבילה היה הולך כבוד מיוחד גם לבנו [7]. הוא השתתף פעם עם ר״י

---

1) עי׳ לעיל ע׳ 7 הע׳ 5.

2) עי׳ ירוש׳ יומא פ״ח ה״א, ירוש׳ תענית פ״א ה״ו. פלוגתות בין ריב״ל ובין רשב״נ, עי׳ שמו״ר מ״ד בראש (קה״ר ד׳ ב׳); עוד לאיוב ה׳ כ״א להלן סימן ו׳.

3) ב״ר צ״ד קרוב לראש, מסופר ע״י רב הונא.

4) עי׳ ב״ב קט״ז, מגילה כ״ז, שבועות י״ח: במקור האחרון מוסר את הפלוגתא ר׳ חייא בר אבא, תלמידו של יוחנן, כמו במקום הזה כך גם בשאר המקומות נזכר ר׳ יוחנן קודם, מפני שתלמידי ר׳ יוחנן מסרו את הפלוגתות. וכן בסנהדרין צ״ט: ר׳ יוחנן וריב״ל אמרו. לנגד זה עי׳ ירוש׳ תענית פ״ב הי״ג, בדבר מגלת תענית מביא מתחילה דעת ריב״ל ואח״כ דעת ר׳ יוחנן (וכן בירו׳ מגילה פרק א׳ (70 ע״ד), נדרים פ״ח ה״ב (40 ע״ד).

5) עי׳ הספור בירו׳ שבת פ״א ה״א (ג׳ ע״א), קידושין פ״א (ס״א ע״א). בבבלי וקדושין ל׳ א׳ בנוסח אחר.

6) עי׳ ברכות י״ט, ירו׳ שקלים ריש פ״ח, ירוש׳ שבת פ״ח ה״א (11 ע״א), בפסיקתא פ״ב ע״א פלוגתא ביניהם בענין אגדי (ר׳ אלעזר נזכר שם קודם, עי׳ בדף זה הערה 4). בפסיק׳ קע״ו ע״א, ר׳ אלעזר מוסר בשמו.

7) קדושין ל״ג: בנו הוא ר׳ יוסף (יוסה) הנזכר במקומות אחדים, עי׳ פסחים נ׳, יומא ע״ח (השוה ירו׳ יומא פ״ח ה״א (44 ע״ד), תענית פ״א (64 ע״ג).

נשיאה בקבלת גיורת בלודקיא[1]. ואף על פי כן היה סומך את תלמידיו מבלי לשאול את פי הנשיא[2]. אולם בכח אחר, שהיה בידי כל חכם העומד ברשות עצמו, הוא כח החרם, לא השתמש ריב״ל מימיו, מפני שתחבולות אונס שכאלה לא היו רצויות בעיניו, אעפ״י שהיו עשרים וארבעה מקרים, שבעדם היה יכול על פי הדין להכריז חרם[3]. ריב״ל היה בא כח של היהדות הארצי־ישראלית, או לכל הפחות, של חלק ממנה; זה מוכח מנסיעתו רומאה והתיצבו פעם עם ר' חנינא בר חמא לפני הפרוקונסול בקיסרין[4]. בעת שהיתה סכנה נשקפת אל לוד בסבת יהודי אחד שברח שמה מפני המלכות, הציל ריב״ל את העיר, בהסגירו את הבורח ביד הממשלה[5] *).

חותנו היה ר' יוסף בן פטרוס, שהיה ידידו של בר קפרא[6], ובשמו קרא ריב״ל את בנו „יוסף", הנזכר למעלה[7]. את בנו זה וכן את שאר הבנים היה מלמד בעצמו תורה[8], כי כן היה דברו: כל המלמד את בנו תורה מעלה

---

[1] ירו' יבמות פרק ח' (8 ע״ד) מסופר ע״י ר' יצחק בר נחמן, ביומא פ״ח (44 ע״ד) נאמר שר' יצחק זה היה אצל ריב״ל *), ובירוש' ברכות פ״א (3 ע״ג) נזכר ר' יצחק בתור מוסר הלכה בשם ריב״ל.

[2] ירוש' חגיגה פ״א ה״ח (76 ע״ג מלמטה), ירוש' נדרים פ״י בסוף (מ״ב ע״ב מלמעלה), השוה ויס ח״ג 63, עד כמה בכלל הכריעה בעיני ריב״ל דעתו של הנשיא נגד דעות שאר החכמים בעניני הלכה, אפשר לראות מזה שלפי דעת ריב״ל (ירוש' מו״ק פ״ג ה״א, 83 ע״ד) יכול הנשיא לבטל חרם, אם מת החכם המחרים, אם כי על פי הדין רק החכם המחרים יכול לבטל את החרם. — ריב״ל הוא אבי הפתגם: אין סמיכה בחוץ לארץ, סנהדרין י״ד.

[3] עי' ירוש' מו״ק פ״ג ה״א, (81 ע״ד) (השוה: ברכות י״ט). אם החידה הסתירית של בר קפרא (ירוש' שם, שם) מכוונת כלפי החרם, אפשר לחשב, כי השפעתו של בר קפרא גרמה לו לריב״ל להתרחק מהטלת חרם.

[4] עי' לעיל ע' 7 ההלכות שלמד מפי ר״י פדיה נשכחו ממנו, כמו שהתאונן בעצמו, „ע״י שהייתי עוסק בצרכי רבים", עי' לעיל ע' 123 הערה 4.

[5] ירוש' תרומות פ״ח ה״י (46 ע״ב) ב״ר נ״ד בסוף, עפ״י גרץ 299, IV היה המעשה הזה בימי מלכותו של זנוביה (273 — 267), אך ספק הוא אם ריב״ל היה אז בחיים.

[6] עי' אדותיו אג' התנ' כרך ב' ח״ב 175 הע' 73.

[7] עי' לעיל ע' 125 הערה 7.

[8] מקרי ליה ריב״ל לבריה, שבת ס״ח: (הוריות ח', יבמות ט'), דברים שלמד ריב״ל לבניו יש בברכות ח' ע״א וב', ע״ד נשואי אחד מבניו עי' ברכות ט'.

---

*) ר' יצחק בר נחמן סלק לגביה ריב״ל בלילי צומא רבא (יוה״כ) נפק לגבי לבוש סוליסה (סנדלים). א״ל: מה הוא דין? א״ל: אסתנים אנא.

עליו הכתוב כאלו קבלה מחורב, שנא' (דברים, ד' ט'): והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב [1]. ולפי זה משפט אחד לבן ולנכד [2]. בכל ערב שבת היה שומע את פרשת השבוע מפי נכדו [3] *). ביום הפורים היה מאסף את בניו וכל בני ביתו והיה קורא לפניהם את המגילה, לקיים את דברי בר קפרא, [שאמר: צריך לקרותה לפני נשים וקטנים, שאף אותם היו בספק [4]].

ריב"ל היה נותן חשיבות גדולה לאגדה, ולפיכך היה אומר (תה', כ"ח ה'): כי לא יבינו פעולות ה' — אלו האגדות [5]. ואף על פי כן היה נגד

---

1) ברכות כ"א:

2) קדושין ל'. ירוש' שבת פ"א ה"א (3 ע"א), קדושין פ"א (61 ע"א). בירוש' ברכות פ"ח ה"ב (12 ע"א) מספר מיישא בר בריה דריב"ל: „מן דהוא אכל עם סבי ולא משטף ידיו עד הפרק, לא הוה אכל עימיה".

3) עי' מה שספר על אדותיו ר' חייא בר אבא בירוש' שבת פ"א (3 ע"א), ירוש' קדושין פ"א (61 ע"א). בבבלי קדושין ל'. ר' חייא בר אבא ראה את ריב"ל „דשדי דיסנא ארישיה וקא מסטי ליה לינוקא לבי כנשתא" (ששם איזה דבר על ראשו לכסותו וסהר להוליך את התינוק לבית המדרש). הנוסח של התלמוד הירושלמי הוא בכל אופן הקדום.

4) ירוש' מגילה פ"ב ה"ה (73 ע"ב למטה) **).

5) שו"ט לפסוק זה (חולק על חזקיה) (בילקוט הגירסא: אלו אגדות). כן ראה את דרשתו על הסלה „כבוד" (משלי, כ"א כ"א) שהוא אגדה. ב"ב ט': פירושו על הסלה „משימסו" (מעשרות פ"א מ"ב), משיכניסו מחצה, לפי דברי ר' יונה, קבלהו ריב"ל מרבנן דאגדתא שפירשו את הסלה „הססוי" (דברים א' כ"ח) שנגזרה מן ἡμισυ ותרגמו „פלגון". ירוש' מעשרות פ"א ה"ב (48 ע"ד).

---

*) המעשה מסופר כך: ריב"ל הוה יליף שמע פרשתא מן בר בריה בכל ערובת שובא (היה רגיל לשמוע את הפרשה מבן בנו בכל ערב שבת). חד זמן אינשי ועאל למיסחי בההן ד'מוסין דטובריא (פעם שכח והלך להתרחץ במרחץ שבטבריה), והוה מסתמיך על כתפתי' (והיה נסמך על כתפו) דר' חייא בר בא. אינהר דלא שמע פרשתא (נזכר שלא שמע את הפרשה) מן בר בריה, וחזר ונפק ליה (ויצא מבית המרחץ)... א"ל ר' חייא בר אבא: ולא כן אלפן, רבי (האם לא כך למדתני, רבי): אם התחילו אין מפסיקין? א"ל: חייא בני; קלה היא בעיניך, שכל השומע פרשה מבן בנו כאלו הוא שומע מהר סיני, ומאי טעמא? (דברים ד', ט' י'): והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב.

**) הבטוי „שאף אותם היו בספק" מוזר. בבבלי בארבעה מקומות (עי' להלן 108) נאמר: שאף הן היו באותו הנס. ובמרדכי ריש מגילה מביא בשם הירוש' „שאף הן היו באותו הנס בספק להרוג" וכו'.

הכותבים דברי אגדה והקוראים בעת הדרשה מתוך אגדה כתובה[1]. וכמו שהעיד על עצמו[2]: אנא מן יומני לא אסתכלית בספרא דאגדתא אלא חד זמן אסתכלית, אשכחית כתיב ביה וכו'[3] (והדברים מצאו חן בעיניו) אפילו כן אנא מתבעי בלילה (היה נפחד אח"כ בלילה מחלומות רעים[4].

שהאגדה תפסה מקום גדול בדרשותיו של ריב"ל, זה מוכח לא רק מהמספר הגדול של האגדות שנמסרו בשמו, אלא גם מזה, שבבית מדרשו היה

---

1) ירוש' שבת פט"ו (15 ע"ג) *), סופרים ט"ז ב'. מה שנזכר בבבלי שבת קנ"ו ע"א "פנקסיה דריב"ל" איננו ספר אגדה, כמו שחושב ויס (דודו"ד ח"ג 60). והסתירה המדומה בין התנגדותו לספרי אגדה כתובים, ובין העובדה שהוא בעצמו היה מבעלי האגדה הגדולים אינה סבה מספקת להחליט (ויס, שם), שהיו שני אמוראים שנקראו בשם ריב"ל. הרבה יותר הדעת נוטה לחשב, שאין כל צרך לראיות, שריב"ל ראש הישיבה בלוד הוא הוא ריב"ל בעל האגדות המרובות.

2) ירוש' שבת פט"ו (15 ע"ג) סופרים ט"ז, י'—י"ב, שו"ט כ"ב ד'.

3) קע"ה פרשיות שכתוב בתורה דבר, אמירה, צווי, כנגד שנותיו של אברהם אבינו. דכתיב (תה', ס"ח י"ט): לקחתי מתנות באדם, וכתיב (יהושע, י"ד ק"ו): האדם הגדול בענקים. קמ"ז מזמורות שכתיב בתהלים, כנגד שנותיו של אבינו יעקב. מלמד שכל הקילוסין שישראל מקלסין להקב"ה כנגד שנותיו של יעקב, שנא' (תהלים כ"ב ד'): ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. קכ"ג פעמים שישראל עונין הללויה, כנגד שנותיו של אהרן (תה' ק"נ): הללויה הללו אל בקדשו, לאהרן קדושו (שם, ק"ו ט"ז): אהרן קדוש ה'. — דרשה דומה לזו, שמיוסדה ג"כ על מספר, נאמרה בפסחים קי"ח, שו"ט קל"ה, פסיקתא ר' פ' ה' בלי שם האומר, תנחומא נשא, בשם ריב"ל בעצמו: "הני עשרים וששה "הודו" (תה', קל"ו) כנגד מי? כנגד כ"ו דורות שברא הקב"ה בעולמו ולא נתן להם תורה ודן אותם בחסדו". עוד יש לריב"ל דרשות על מספרים.

4) בסופרים הגירסא: אפילו כן הוינא סבעית בלילה. בודאי בהוראות הכתוב איוב, ז' י"ב [וחתתני בחלומות ומחזיונות תבעתני]. השוה מה שנא' בברכת ק"ש שעל המטה: ואל יבהלוני רעיוני וחלומות רעים (ברכות ס'). גם זאת כדאי להזכיר שריב"ל היה קורא, בתור סגולה נגד המזיקין המפריעין את השנה, שיר של פגעים (עי' לוי ח"ד 7 ע"ב) הוא מזמור צ"א, שבועות ט"ו:. עי' מגילה ג', סנהדרין מ"ד. [אמר ר' יוחנן]: אסור לאדם שיתן לחברו שלום בלילה, חיישינן שמא שד הוא. עיין להלן (פרק ח') האגדה המובאה שם, דברים ר' א', אמר ריב"ל: בשעה שבאו השונאים להחריב את ירושלים היו שם ששים רבוא של מזיקין והיו עומדין על פתחו של היכל.

---

*) וז"ל: אריב"ל: הדא אגדתא, הכותבה אין לו חלק (לעוה"ב). הדורשה (לפי גירסא אחרת – החורשה, וזוהי בודאי טעות המעתיק) מתברך (כלו': יהא בשמתא. כך היא הגירסא במס' סופרים, ובירוש' – "מתחרך") והשומעה אינו מקבל שכר.

תלמיד מיוחד שעליו היה מוטל לסדר את האגדות[1]. בתור תלמיד שכזה נקרא בשם ר' שמעון בן פזי[2] שעל פי השערה קרובה מאד הוא הוא ר' סימון, המוסר העיקרי את מאמריו של ריב"ל. עוד תלמיד אחד של ר' יהושע ב"ל היה, ר' תנחום בן חנילאי, שנתפרסם כמעט רק ע"י המספר הרב בערך של מאמרי האגדה שלו. ר' חייא שנשאל בענין אגדי, שלח את השואל לר' תנחום המומחה במקצוע האגדה[3]. עוד אחד, ר' תנחום בר חייא, שהיה תלמידו של ר' סימון הנזכר לעיל, מסר לפרקים קרובים מאמרי ריב"ל[4]. במקומות רבים אנו מוצאים את ר' יהודה ב"ר סימון מוסר מאמרי ריב"ל[5]. מאמרים שונים נמסרו ע"י ר' אלכסנדרי, שאיננו בכל אפן מהאמוראים הראשונים, כמו שחשבו

[1] רב שימי בר עוקבא, ואמרי לה מר עוקבא, היה שכיח קמיה דר' שמעון בן פזי והוה מסדר אגדתא קמיה דריב"ל, ברכות י'. הנוסחא הנכונה היא „דהוה מסדר" ולא „והוה מסדר". שם מסופר, כי רב שימי (או מר עוקבא) שאל את רשב"פ פירוש הכתוב תה', ק"ג א', כשהשיב לו מה ששמע ע"ז מפי ריב"ל נתן לזה רב שימי (או מר עוקבא) באור אחר. רשב"פ מסר דברים בשם ריב"ל בשם בר קפרא, עי' אג' התנאים כרך ב' ח"ב 173 הע' 11.

[2] עי' להלן הערות שונות. הראיה כי ר' סימון, המצוין בין בעלי האגדה, הוא ר"ש בן פזי, מה שנראה מתוך היחס, המבואר לעיל, לריב"ל—אפשר לחזק ע"י הוכחות אלה: א') מה שבחולין ס': מתחיל רשב"פ רמי, נמסר בב"ר פ' ו' קרוב לראש (בצורה אחרת) בתור מאמר של ר' סימון. ב) ר' יהודה בנו של רשב"פ (ברכות ט': סוטה ל"ט:, סנה' י"א:), שנקרא גם בקצור ר' יהודה בן פזי (ב. יומא, ע"ז ב'. ותדיר מאד בתלמוד ירושלמי), הוא הוא בעל האגדה החשוב ר' יהודה בר סימון, כי מה שנא' בירוש' פאה פרק א' (16 ריש ע"א) בשם ר' יודה בן פזי, נמסר בב"ר פ"ח בשם ר' יהודה בר סימון, וכן ירו' ברכות פרק א' (2 סוף ע"ג) לבר' א' ו', השוה ב"ר ד'. בתלמוד ירוש' אין כלל ר' שמעון בן פזי, ושם ר' סימון תדיר מאד, מה שאפשר להסביר עי"ז ששניהם הם אחד. [בח"ב בראש פרק ר' סימון בהערה 2 תקן המחבר מה שכאן לא מדויק כל צרכו, ע"ש. — המתרגם].

[3] עי' ב"ק נ"ה. כלך אצל ר' תנחום בר חנילאי שהוא רגיל אצל ריב"ל באגדה, כך הוא בכתי' מינכן (ד"ס XII 59 ע"ד). לפי הגירסא הרגילה „שהיה בקי באגדה" (יש גם גירסא „שהוא בקי". במקום „בקי" יש גורסין „רגיל") התאר הזה יסב על ריב"ל. (השוה: ר' ישמעאל בן אלישע בקי באגדות, טו"ק כ"ח:).

[4] עי' ירו' מע"ש בסוף, ירו' ברכות פ"ג ה"ד (6 ריש ע"ג). בכל מקום שנזכר רק שם ר' תנחום בתור מוסר שמועותיו של ריב"ל ספק הוא אם זהו ר' תנחום בר חייא או ר' תנחום בר חנילאי.

[5] ראה להלן בהערות. הוא מובא במקומות שונים במדרשים. בירוש' מעשרות פרק א' 48 סוף ע"ד—ר' יודה בר פזי בשם ריב"ל. עי' לעיל הערה 2.

אחדים; וניכרת בו השפעתו של ריב"ל, בחבתו הרבה לדרש בספר התהלים [1]. מלבד אלה נמסרו מאמרי ריב"ל ע"י ר' אמי [2], ר' סימון אחי ר' חייא בר אבא, הנזכר למעלה [3], ר' יצחק בר נחמן [4] וחברו ר' יעקב בר אידי [5], שהיה נזכר לקפת העניים [6], ר' יוסי בר אבין [7], ור' אחא [8].

ר' יהושע בן לוי היה מאלה החכמים שזכו לגלוי אליהו. גם עם מלאך המות היה לו משא ומתן. וכך היה ריב"ל לגבור חביב של האגדה בימי קדם וגם בזמן מאוחר. על המסורות והחזון האלה יְדֻבר בסעיף מיוחד בסוף הפרק הזה.

א.

מאמרות ופתגמים.

— תה' נ' כ"ג. ושם דרך אראנו בישע אלהים. כל השם אורחותיו (מעריכם) זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה [9].—שם, שם. זובח תודה יכבדנני. כל הזובח את יצרו ומתודה עליו מעלה עליו הכתוב כאלו כבדו להקב"ה בשני עולמים, העוה"ז והעוה"ב [10].—שם, קי"ב א'. אשרי איש ירא את ה'. אשרי מי

---

1) עי' להלן פרק ט'.

2) ירוש' קדושין פרק ד' 65 סוף ע"ב. בבבלי ברכות נ' ב' צריך בשני המקומות שם לקרוא במקום ריב"ל – רשב"ל.

3) ירוש' ברכות פ"ד ה"ה, 8 ע"ב. איכה ר' א' ו' מוסר גם ר' סימון בשם ר' שמעון בר אבא. עי' ב"ר ט' קרוב לסוף.

4) ירוש' ברכות 3 סוף ע"ג, ששם יש פלוגתא בינו ובין ר' סימון ע"ד מאמרו של ריב"ל. השוה בבלי סנהדרי' י': פליגי בה ר' יצחק בר נחמני... ור' שמעון בן פזי (=ר' סימון) ויחד עם זה בירוש' סנהדרין פרק א', 18 סוף ע"ב. ר' יצחק בן נחמן בביתו של ריב"ל במאמרים המובאים לעיל, עי' 94 הערה 7. בירוש' יבמות פ' ח' 8 ע"ד, הסביר לר' זעירא מאמרו של ריב"ל.

5) ירוש' שבת פ' ג', 6 ע"א, ירוש' תענית פרק ב', 65 סוף ע"ג, מה שבבבלי ברכות ה': נמסר בשם ר' יעקב בר אידי, נמסר בב"ר ריש פצ"ב בשם ריב"ל.

6) עי' ירוש' שקלים פרק ה' 49 ע"א.

7) עי' ירוש' ברכות פרק א' ה"ח, ד' ע"נ למעלה, ירוש' מגילה 73 ע"ב. בפסיקתא רבה כ"ב (ק' ע"ב) ר' יוסי בי ר' אבין אמר ר' מנחם בשם ריב"ל.

8) ירוש' ברכות 4 ע"ד מלמטה. פסיקתא קי"ז ע"ב.

9) מו"ק ה'., סוטה ה': עי' מאמרו של ר' ינאי לעיל 32 הערה 4.

10) סנהדר' מ"ג: בויק"ר ט' דורש ר' אבא בר כהנא (ר' ברכיה בשמו) יכבדנני כאלו הוא מורכב מן עבר כבדני ומן עתיד יכבדני.

שמתגבר על יצרו כאיש[1].—דרש רב עוירא ואיתימא ריב״ל[2]: שבעה שמות יש לו ליצה״ר: הקב״ה קראו רע, שנא׳ (בר׳, ח׳ כ״א): כי יצר לב האדם רע מנעוריו; משה קראו ערל, שנא׳ (דברים, י׳ ט״ז): ומלתם את ערלת לבבכם; דוד קראו טמא, שנא׳ (תה׳, נ״א י״ב): לב טהור ברא לי אלהים, מכלל דאיכא טמא; שלמה קראו שונא, שנא׳ (משלי, כ״ה כ״א): אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים, כי גחלים אתה חותה על ראשו וה׳ ישלם לך, אל תיקרי ישלם לך, אלא ישלימנו לך; ישעי׳ קראו מכשול, שנא׳ (ישעי׳, נ״ב י״ד): סלו סלו פנו דרך הרימו מכשול מדרך עמי; יחזקאל קראו אבן, שנא׳ (יחז׳, ל״ו כ״ד): והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר; יואל קראו צפוני, שנא׳ (יואל, ב׳ כ׳): ואת הצפוני ארחיק מעליכם[3].— משלי, ט״ו ט״ו: כל ימי עני רעים—זה שדעתו קצרה (עצרן וקפדן ועינו רעה בשלו ובשל אחרים.—רש״י), וטוב לב משתה תמיד—זה שדעתו רחבה[4].— מנין שאפילו עופות מכירין בצרי עין, שנא׳ (משלי, א׳ י״ז): כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף (שאף הן מכירין בהן ואינן נהנין ממזונותיהן.—רש״י).— כל הנהנה מצרי עין עובר בלאו, שנא׳ (שם, כ״ג ו׳): אל תלחם לחם רע עין.—אין עגלה ערופה באה, אלא בשביל צרי העין, שנא׳ (דברים, כ״א ז׳): ידינו לא שפכו את הדם הזה.—וכי על לבנו עלתה, שזקני בית דין שופכי דמים הם? אלא לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות, לא בא לידינו והנחנוהו בלא לויה[5].—אין נותנין כוס של ברכה לברך אלא לטוב, שנא׳ (משלי, כ״ב ט׳): טוב עין הוא יברך, כי נתן מלחמו לדל, אל תיקרי יְבֹרָךְ, אלא יְבָרֵךְ[6].—

— [זה שהוא אומר לשון הרע אינו אומר עד שהוא כופר בעיקר], שנא׳: תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי, מה כתיב תמן? ולרשע אמר אלהים

---

1) ע״ז י״ט.

2) סוכה נ״ב.

3) בב״ר נ״ד בראש אומר ריב״ל שמה שכתוב (משלי, ט״ז ז׳) גם אויביו ישלים אתו, זה יצר הרע. ומוסיף לזה: במנהג שבעולם אדם גדל עם חברו שתים, שלש שנים בכרך, קושר לו אהבה, וזה גדל עם אדם מנערותו עד זקנתו אם מצאו בתוך שבעים הוא מפילו, בתוך שמונים הוא מפילו. בפסיקי ע״ט ע״ב המאמר מיוחס לר׳ שמואל בן נחמן. עי׳ ג״כ שו״ט ל״ד כ״ג.

4) ב״ב קמ״ה:

5) סוטה ל״ח: המאמר השלישי הוא על יסוד דרשה עתיקה, מובאה בספרי דברים 210 §, מ. סוטה פ״ט מ״ז.

6) סוטה ל״ח:

מה לך לספר חקי וכו' [בינו נא זאת שכחי אלוה וכו'] (תה', נ' ט״ז—כ״ב)[1].— ה' „תורות" כתובות במצורע: זאת תורת נגע צרעת, זאת תהיה תורת המצורע, זאת תורת אשר בו נגע צרעת, זאת התורה לכל נגע הצרעת, זאת תורת הצרעת; זאת תהיה תורת המצורע—ללמדך, שכל האומר לשון הרע עובר על חמשה חומשי תורה[2].—קשה היא המחלקת כדור המבול, נאמר כאן (בר', ו' ד'): „אנשי השם" ונאמר להלן (במדבר, ט״ז א'): קרואי מועד אנשי שם, מה אנשי השם שנאמר להלן—מחלקת, אף אנשי השם שנאמר כאן מחלקת[3].—בוא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח לפני הקב״ה, שבשעה שביהמ״ק קיים, אדם מקריב עולה, שכר עולה בידו, מנחה—שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה, מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב את הקרבנות כלם, שנא' (תה', נ״א י״ט): זבחי אלהים רוח נשברה; ולא עוד, אלא שאין תפלתו נמאסת, שנא' (שם): לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה[4].—צריך להיות אדם עלוב (כלו' שפל בעיניו) בתוך ביתו וכל שכן בביתו של הקב״ה[5].—

— לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו, שנא' (בר', ז' ב'): מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה (ולא כתיב הטמאה. — רש״י)[6].—מלה בסלע, משתיקא בתרין[7].—

[1] ירושי' פאה 16 ע״א.

[2] ויק״ר ט״ז. חמש „תורת" הן בויקרא י״ג נ״ט; י״ד ב'; ל״ב, נ״ד ונ״ז.

[3] שמו״ר כ״ז בסוף, נמסר ע״י ר' אחא.

[4] סוטה ה': סנהד' מ״ג ב' (מקוצר), מדרש אבא גוריון בסוף, פסיקתא חדתא. ביהמ״ד VI, 52 ולהלן. עי' עבודה זרה כ': מאמר ריב״ל ע״ד הענוה, דפליג על ר' פנחס בן יאיר (אג' התנאים כרך ב' ח״ב 160 הע' 10).

[5] שו״ט ק״א ז', ילקוט שם... בביתו וכל שכן בבית חברו *).

[6] פסחים ג'. בב״ר ל״ב יש נ״כ מאמר שכזה — מצינו שעקם הקב״ה שתים ושלש תיבות בתורה כדי שלא להוציא דבר טמא מתוך פיו — שנמסר ע״י שלשה חכמים שונים: ר' יודן, ר' ברכיה, ר' יעקב איש כפר חנניה בשם שלשה חכמים שונים (ר' יוחנן, ר' אלעזר וריב״ל). בפסיקתא ל' ע״ב וכן בויק״ר כ״ו שני המאמרים מהתלמוד הבבלי ומבר' רבה... מצינו שעיקם... ובמקום אחר עיקם... בפסיקתא ר' י״ד (נ״ז ע״ב) נזכר ר' יוחנן בלבד בתור מחבר המאמר הכללי שנעתק מבר' רבה. בשו״ט י״ב ז' נזכר ריב״ל בתור מחבר המאמר, המרכב משני המאמרים: „עיקם הכתוב שתים וג' תיבות ולא הוציא דבר מגונה מתוך פיו". עי' עוד תנחומא וישלח וחקת (ב' ו') ובמדב״ר י״ט בראש.

[7] ויק״ר ט״ז, וראיה לזה מאבות א' בסוף. במגילה י״ח. מביא רב דימי את המאמר בשם „אמרי במערבא" (בכ״י מינכן אמנם חסרות המלות הללו), בתור ראיה לבאור

*) בשו״ט הוצ' בובר הגירסא וכל שכן בבית הקב״ה, ובובר מוסיף ע״ז בהערה, שהיא הגירסא הנכונה. ואמנם הראיה מתהלים (לא ישב בקרב ביתי) מוכיחה שלבית הקב״ה הוא מכון.

אסור לאדם שיהלך ארבע אמות בקומה זקופה, שנא׳ (ישעי׳, ו׳ ג׳): מלא כל הארץ כבודו [1].—בשעה שאדם הולך בדרך, איקוניא (כלו׳: סיעה) של מלאכים מהלכין לפניו ומכריזין ואומרים: תנו מקום לאיקוני׳א של הקב״ה [2].—כיון שהגיע קצו של אדם הכל מושלין בו, שנא׳ (בר׳, ד׳ י״ד): והיה כל מוצאי יהרגני [3].—לעולם יהיו כל בני אדם לפניך כליסטים, והוי מכבדן כרבן גמליאל [4].—

שלשה דברים אמר ריב״ל בשם אנשי ירושלים [5]: אל תרבה [להתהלך] בגגות*) משום מעשה שהיה (דדוד ובת שבע.—רש״י); בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה; והוי זהיר באשתך מחתנה הראשון [מהאיש שהיה חתן לה ובקש לארסה מלפנים] [6].—כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם, שנא׳ (ישעי׳, ס״ד ד׳): בהם עולם ונושע [7].—כסף מטהר ממזרים, שנא׳ (מלאכי,

---

הכתוב תה׳, ס״ה ב׳. בקה״ר ה׳, ג׳: תני ר׳ יהושע מלה בסלע משתוקא בתרין כאבנא טבא. ערוך ערך „מל" ח״ח מביא ממגילה י״ח ומויק״ר ט״ז: אמר ר׳ אושעיא מילא בסלע ומשתוקא כאבן טבא. על „מלה ומשתוקא" ראה את הביאור הנפלא של רפופורט אצל רבינוביץ (ד״ס ח״ח 50 ע״א) **).

1) קדושין ל״א. מובא בברכות מ״ג: (אמר מר) בהרחבת דברים. עוד שם בברייתא בתוך ששה הדברים שהם גנאי לתלמיד חכם ואחד מהם (לפי דעת היש־אוסרים) שלא יהלך בקומה זקופה.

2) שו״ט. י״ז ז׳ וג״ה י״ט. במקור הראשון נאמר: איקוניה של מלאכים מהלכין לפניו, ובמקור השני (ע״פ הילקוט): איקוניא מהלכת לפניו. הקריאה: תנו מקום לאיקוני׳ של הקב״ה. המלה „איקוניה", שמסמנת סיעת המלאכים, לפי הנראה, נשתבשה מאיזו מלה אחרת. השוה ערוך ערך „אקי" (קאהוט ח״א 255 ע״א).

3) נדרים מ״א, ע״פ מסרת אחרת — ר׳ חייא בר אבא בשם ר׳ אלכסנדרוס.

4) דרך ארץ ה׳ בסוף, בקשר עם המקרה שקרה לריב״ל שנתן לאדם אכילה ושתיה והעלהו לגג לישון ונטל את הסולם משם. בלילה רצה האיש לגנוב את החפצים ולברוח ונפל מעל הגג. רבן גמליאל זה הוא ר׳ גמליאל השלישי, בן דורו של ריב״ל.

5) פסחים קי״ג. ביומא פ״ט א׳ מוסר ר׳ שמעון בן פזי בשם ריב״ל בשם ר׳ יהודה הנשיא הראשון דבר הלכה משום קהלא קדישא שבירושלים. עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 154 הע׳ 4.

6) המאמר הזה נמצא בויק״ר כ״א קרוב לסוף: שלשה דברים שנאמרו בשם רב.

7) תענית ח׳.

---

*) אצלנו הגירסא בגגות, וכך לפי הנראה היתה הגירסא גם אצל רש״י.

**) מזה שנא׳ „מילה" ביו״ד ו„משתוקא" ולא „שתיקה" מוכיח שי״ר, כי „סילה" הוא פרי (עי׳ פסחים נ״ג ע״א ועירובין ג׳ א׳) ומשתוקא הוא ג״כ פרי שנקנה ביוקר מן הפרי „סילה" (עי׳ ביצה ל״ג: „סוסתקי"). וזהו חדוד של לשון נופל על לשון, רומז על הדבור והשתיקה.

ג׳ ג׳): וישב מצרף ומטהר כסף (הוא דורש כאלו „כסף" הוא נושא המשפט [1]). — מה יעשו גדולי הדור, אם אין הצבור נדון אלא אחר רובו? שכן מצינו, שאילולא שאמרו ישראל בהר הכרמל: ה׳ הוא האלהים! ה׳ הוא האלהים! לא ירדה אש מן השמים ושרפה את הקרבנות [2]. — הדר שטיא לאורח שטותיה, כמה דאת אמר (משלי, כ״ו י״א): כסיל שונה באולתו [3]. —

— בוא וראה כמה קשה כח הבושה, ששני פעמים הזכירה (תה׳, י׳ י״א), ובו בלשון הוא מבייש את האומות ובו בלשון הוא מברך את הצדיקים (יואל, ב׳ כ״ו כ״ז) [4]. — אילמלא לא נכתב ספר יחזקאל, אלא שכתוב בו (יחז׳, ט״ז ס״ג): למען תזכרי ובושת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלימתך, בכפרי לך את אשר עשית — דיו [5]. — עשרה שיושבים בדין הקולר תלוי בצואר כלם [6]. —

— אף בלא שלום, שנא׳ (ש״א, כ״ה כ״ו): ואתה שלום וביתך שלום. [מוסב על מה שנא׳ לפני זה: תני ר׳ יעקב: כל שאין לו אשה שרוי בלא טובה וכו׳] [7]. — כל היודע באשתו שהיא יראת שמים ואינו פוקדה נקרא חוטא, שנא׳ (איוב, ה׳ כ״ד): וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא [8]. — כל הכופה את אשתו לדבר מצוה (לעניני אישות) הויין לו בנים שאינן מהוגנים [9]. — כל הרגיל לעשות צדקה זוכה הויין ליה בנים בעלי עושר, בעלי חכמה, בעלי אגדה, בעלי חכמה, דכתיב (משלי, כ״א כ״א): [רודף צדקה וחסד] ימצא חיים (חיים — חכמה, כמ״ש: כי מוצאי מצא חיים. — רש״י); בעלי עושר, דכתיב: צדקה; בעלי אגדה, דכתיב: וכבוד [10] — (מתוך שהם דרשנין ומושכין את הלב הכל

---

1) קדושין ע״א.

2) ירוש׳ תענית פ״ג ה״ד (66 ע״ג) נמסר ע״י ר׳ יעקב בר איבו.

3) ויק״ר ט״ז בסוף, לבאר את הסלה „שובב" ישעי׳, נ״ז י״ז.

4) שו״ט ל״א ב׳, בצורה אחרת בפ׳ ו׳, י״א. — השוה להלן סעיף ה׳ ע״ד עשו ואהז.

5) שו״ט ל״א ב׳, לפי גירסת הילקוט.

6) סנהדרין ז׳:, הוריות ג׳:

7) ב״ר י״ז בראש, נמסר ע״י ר׳ סימון *).

8) יבמות ס״ב:

9) ערובין ק׳:

10) ב״ב ט׳ סוף ע״ב. עי׳ ד״ס XI כ׳ ע״ב הגירסא הרגילה „בעלי חכמה" במקום „בעלי תורה" צריך ג״כ לבאר, שהכונה היא לבעלי תורה.

---

*) ביבמות ס״ב ע״ב נאמר בשם רבא, ושאר הדברים שנאמרו כאן בשם „תני ר׳ יעקב" נאמר שם בשם ר׳ תנחום בר חנילאי ובהוספת — „במערבא אמרי" באיזה שנויים.

מכבדין אותם.—רש״י).—כל אדם שאין לו בנים חשוב כמת, שנא׳ (בר׳, ל׳ א׳): הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי [1].—

— כל המספר אחרי מטתו של תלמיד חכם נופל בגיהנם, שנא׳ (תה׳, קכ״ה ה׳): והמטים עקלקלותם יוליכם ה׳ את פועלי האון שלום על ישראל.— אפילו בשעה ששלום על ישראל יוליכם ה׳ את פועלי האון [2].—גדול הוא השלום, שהשלום לארץ כשאור לעיסה. אלמלא שנתן הקב״ה שלום בארץ היתה החרב והחיה משכלת את האדם [3].—

ב.

תלמוד תורה, תפלה, מצות.

— מאי דכתיב (דברים, ד׳ מ״ד): וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל? זכה (ללמוד לשמה ולקיימה.—רש״י) נעשית לו סם חיים, לא זכה נעשית לו סם מות (דרוש „שם׳—סם) [4].—המהלך בדרך ואין עמו לויה יעסק בתורה, שנא׳ (משלי, א׳ ט׳): כי לוית חן הם; חש בראשו יעסק בתורה, שנא׳ (שם): כי לוית חן הם לראשך; חש בגרונו יעסק בתורה, שנא׳ (שם): וענקים לגרגרותיך; חש במעיו יעסק בתורה, שנא׳ (שם, ג׳ ח׳): רפאות תהי לשרך; חש בעצמותיו יעסק בתורה, שנא׳ (שם): ושקוי לעצמותיך; חש בכל גופו יעסק בתורה, שנא׳ (שם, ד׳ כ״ב): ולכל בשרו מרפא [5].—דבר זה כתוב בתורה, שנוי בנביאים ומשולש בכתובים: כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין לו. כתוב בתורה (דברים, כ״ט ח׳): ושמרתם את דברי הברית הזאת וכו׳ למען תשכילו את כל אשר תעשון; שנוי בנביאים, דכתיב (יהושע, א׳ ח׳): לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וכו׳ כי אז תצליח את דרכיך; משולש בכתובים, דכתיב (תה׳, א׳ ב׳): כי אם בתורת ה׳ חפצו וכו׳ והיה כעץ שתול וכו׳ וכל אשר יעשה יצליח [6].—בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת: אוי להם

---

1) נדרים ס״ד: — לפי המאמר בסו״ק כ״ז: היה ריב״ל הולך לנחם אבלים רק אותם שמתו קרוביהם בלי בנים על יסוד הכתוב ירמי׳ כ״ב י׳. השוה ב״ב קט״ז.

2) ברכות י״ט. שו״ט לאותו פסוק.

3) הדרך ארץ בראש פרק „השלום״.

4) יומא ע״ב: השוה אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 191, ובהע׳ 8, ע׳ 193.

5) ערובין נ״ד. המשפט הראשון שבמאמר זה נמצא גם בסוטה מ״ו:, ע״י עוד כתובות ע״ז: ריב״ל מיכרך בהו (נדבק אצלם — אצל בעלי ראתן) ועסיק בתורה, אמר (משלי, ה׳ י״ט): אילת אהבים ויעלת חן, אם חן מעלה על לומדיה, אגוני לא מגנא? (דורש „יעלת חן״ — מעלת חן).

6) ע״ז י״ט: עי׳ ב״ב כ״ה: לעולם ידרים שמתוך שמתחכם מתעשר, על יסוד הכתוב משלי, ג׳ ט״ז.

לבריות מעלבונה של תורה! [1], שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף, שנא׳ (משלי, י״א כ״ב): נזם זהב באף חזיר (נזם באף—נזוף) אשה יפה וסרת טעם, ואומר (שמות, ל״ב ט״ז): והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחות, אל תיקרי חָרות, אלא חֵרות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה. כל מי שעוסק בתורה תדיר הרי הוא מתעלה, שנא׳ (במדבר, כ״א י״ט): ומנחליאל במות [2].—איכה, א׳ ט״ז. על אלה אני בוכיה—על בטול תורה, שעליה נאמר (דברים, י״ב א׳): אלה החקים והמשפטים [3].—למה נקרא שמה „תושיה׳? שמתשת כח הגוף והעינים [4] *).—אפיקורס, זה המבזה את חברו בפני תלמיד חכם [5].—כל מלאכות שעבד עושה לרבו, תלמיד עושה לרבו, חוץ מהתרת נעל [6] **). — (מעלה יתרה לקדושת בית המדרש על בית הכנסת, ולפיכך) מותר לעשות מבית הכנסת בית המדרש.—מלכים ב׳, כ״ה ט׳. ואת כל בית גדול שרף באש—מקום שמגדלין בו תורה [7].—מאי בי רבנן? ביתא דרבנן [לאכול ולישן בו] [8].—עשרים וארבע תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים תפלין ומזוזות שלא יתעשרו, שאילמלי מתעשרין, אין כותבין [9]. — בין

1) עד כאן נמצא מאמרו של ריב״ל גם בפסיקתא קכ״א ע״א ובאיכה ר׳ בפתיחתא ב׳.

2) ברייתא אבות ו׳ ב׳, אליהו זוטא י״ז. בלי המשפט האחרון בשטו״ר מ״א ובתנהומא כי תשא.

3) איכה ר׳ לאותו פסוק.

4) שו״ט ז׳ א׳ (ילקוט לאיוב, י״ב ט״ז).

5) סנהדרין צ״ט: יחד עם ר׳ יוחנן.

6) כתובות צ״ו:

7) מגילה כ״ז. נגד דעת ר׳ יוחנן שדורש בית גדול — בית הכנסת. בירוש׳ מגילה פ״ג ה״א (73 ע״ד) מפרש ריב״ל גם שאר דברי הכתוב: ואת בתי ירושלים — הם ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות (עי׳ לעיל 78). „בית גדול׳ הוא בית המדרש של ר׳ יוחנן בן זכאי, ששם היו מתנין גדולותיו של הקב״ה.

8) מגילה כ״ח: עי׳ ירוש׳ מגילה 74 סוף ע״א, נמסר ע״י ברכיה: „בתי כנסיות ובתי מדרשות לחכמים ותלמידיהם. מאמרו של ריב״ל ע״ד הנקיון החיצוני בביהכנ״ס בירוש׳ ברכות בסוף פ״ג (6 ע״ד) [הרוקק בביהכנ״ס כרוקק בבבת עינו]. בבבלי ברכות ס״ב: אותו המאמר בסמך על הכתוב מ״א ט׳ ג׳ ביחס להר הבית בזמן שאחר החרבן.

9) פסחים נ׳:

*) נשמט מאמרו של ריב״ל: - כל יסורין שבאין על האדם ומבטלין אותו מדברי תורה יסורין של תוכחה הן, אבל יסורין שהן באים על האדם ואין מבטלין אותו מדברי תורה יסורים של אהבה הם, שנא׳ (משלי, ג׳ י״ב): כי את אשר יאהב ה׳ יוכיח. (ב״ר צ״ב. ובברכות ה. יש בזה מחלקת בין ר׳ יעקב בר אידי ור׳ אחא בר חנינא).

**) בבבלי סנהדרין כ״ו ע״ב בשם ר׳ חנן.

מדרש בין הלכות צריך לברך [ברכת התורה][1].—[יכול היה לכתוב (דברים, ט׳ י׳)] עליהם [וכתיב] ועליהם; [יכול היה לכתוב] כל [וכתיב] ככל; [יכול היה לכתוב] דברים [וכתיב] הדברים — מקרא, משנה, תלמוד ואגדה, אפילו מה שתלמיד ותיק (כלו׳ שנון) עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה בסיני[2].—עמוד ברזל—משנה[3].—לעולם ירוץ אדם לדבר הלכה, אפילו בשבת, שנא׳ (הושע, י״א י׳): אחרי ה׳ ילכו כאריה ישאג[4].—

— תפלות מאבות למדום[5].—תפלת השחר מאברהם אבינו, שנא׳ (בר׳, י״ט כ״ז): וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה׳, ואין עמידה אלא תפלה, כמה דתימר (תה׳, ק״ו ל׳): ויעמד פנחס ויפלל; תפלת המנחה מיצחק אבינו, שנא׳ (בר׳, כ״ד ס״ג): ויצא יצחק לשוח בשדה, ואין שיחה אלא תפלה, כמה דכתיב (תה׳, ק״ב א׳): תפלה לעני כי יעטף ולפני ה׳ ישפך שיחו; תפלת הערב מיעקב אבינו, שנא׳ (בר׳, כ״א י״א): ויפגע במקום, ואין פגיעה אלא תפלה, שנא׳ (ירמי׳, כ״ב י״ח): יפגעו נא בה׳ צבאות, ואומר (שם, ז׳ ט״ז): ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי[6].—אף מי שהתקין את התפלה הזאת [תפלת י״ח] על הסדר התקינה[7]:—שלש ברכות הראשונות ושלש ברכות האחרונות שבחו של מקום והאמצעיות צרכן של בריות[8].—

---

1) ירוש׳ ברכות פ״א (3 ע״ג) נמסר ע״י ר׳ סימון.

2) ירוש׳ פאה פ״ב ה״ו (17 ע״א), ירוש׳ מגילה פ״ד ה״א (74 ע״ד), ירוש׳ חגיגה פ״א כמעט בסוף (76 ע״ד).

3) פסיקתא 176 ע״א. ויק״ר כ״א נמסר ע״י ר׳ אלעזר, בקשר עם מאמרו של ר׳ בניה (עי׳ אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״ב 192).

4) ברכות ו׳: נמסר ע״י ר׳ תנחום שר׳ זעירא שמע בבבו.

5) ירוש׳ ברכות ריש פ״ד (7 ע״א), בבלי ברכות כ״ו: ששם המאמר מובא בשם ר׳ יוסי בר חנינא: תפלות אבות תקנום. ב״ר פ׳ ס״ח: אבות הראשונים התקינו ג׳ תפלות. בתנחומא סוף חיי שרה מובא כל אחד לבד (ע״פ הברייתא שבברכות כ״ו.): אברהם תקן תפלת הבקר, יצחק ת׳ ת׳ מנחה, יעקב ת׳ ת׳ הערב. כמו כן (רק בלי שם האומר) תנחו׳ סוף מקץ, ולפני זה: ג׳ תפלות שתקנו אבות העולם. ומזה בשו״ט נ״ה (בלי שם האומר) ומי תקן אותם? אבות העולם. עי׳ עוד במדב״ר ב׳ בראש ובמדרש משלי כ״ב כ״ח.

6) בברכות כ״ו: הראיה לג׳ זמני התפלה מובאה בתור ברייתא, בלי שם אומרה. עי׳ עוד ברכות ד׳: מאמרו של ריב״ל: תפלות באמצע תקנום.

7) ירוש׳ ברכות פ״ד: (4 ע״ד), נמסר ע״י ר׳ אחא.

8) בהרצאה ע״ד הקשר שבין הברכות הובא גם תוכן ברכת המינים (הכנע קמינו), ואולם ברכת „את צמח דוד" איננה נזכרת כשהיא לעצמה, ורק קשורה בברכה אחת עם זו שלפניה (עי׳ אדות זה בסדור „הגיון לב" של לאנדסהוט .p. 63 ff). הברכה של שלש האחרונות נחשבה שם לאחרונה של האמצעיות. שמונה עשרה ברכות—

בשחר מברך שתים לפניה (לפני ק"ש) ואחת לאחריה, ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה], על שם (תה', קי"ט ס"ד): שבע ביום הללתיך [1]. — צריך להזכיר [בברכת אמת ויציב] את כולן: [יציאת מצרים, מלכות, קריעת ים סוף ומכת בכורים], וצריך לומר "צור ישראל וגואלו" [2]. — לא הזכיר תורה בארץ [בברכה השניה של ברכת המזון] מחזירין אותו. מה טעם? (תה', ק"ה מ"ג מ"ד): "ויתן להם ארצות גוים", מפני מה? בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצרו [3]. — אף על פי שקרא אדם קריאת שמע בבית הכנסת, מצוה לקרותה על מטתו [4]. — [אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבד ראש. מנא הני מילי? מהכא] (תה', כ"ט ב'): השתחוו לה' בהדרת קדש, אל תקרי "בהדרת" אלא "בחרדת" [5]. — מנין למתפלל שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר, שנא' (ישעי', ל"ח ב'): ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל [6]. — המתפלל [לאחר שגמר] יפסיע שלש פסיעות לאחוריו ואחר כך יתן שלום [7]. — המתפלל צריך לשהות שעה אחת אחר תפלתו [בבית הכנסת], שנא' (תה', קי"ם י"ד): אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך [8]. — אמר ר' יהושע בן לוי לבניה: קדימו וחשיכו לבי כנישתא כי היכי דתורכו חיי [השכימו והעריבו לבית הכנסת בשביל שתאריכו ימים] [9]. — אסור לו לאדם לעבר אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין [10]. — העונה "אמן, יהא שמיה רבה מברך" בכל כחו קורעין לו גזר

לפי לשון אחרת של ריב"ל — כנגד י"ח מזמורים ("אשרי" ו"למה רגשו" נחשבו לאחד) שאחריהם בא "יענך ה' ביום צרה", ירוש' ברכות פ"ד ה"ג, 7 ע"ד למטה וירוש' תענית פ"ב ה"ב, 65 ריש ע"ג. לפי נוסח אחר (נמסר ע"י ר' תנחום, ב. ברכות כ"ח:; ע"י ר' סימון, ירוש' תענית שם; ר' סימון בלבד — ירוש' ברכות פ"ד ה"ב 8 ע"א ותנחומא ריש וירא): כנגד י"ח חוליות שבשדרה. לכך צריך לכרוע עד שיתפקקו כל החוליות שבשדרה (נמסר ע"י ר' תנחום, ב. ברכות כ"ח:). עי' יומא מ': על מה שנא' בדהי"ב, ז' ג' (נמסר ע"י ר' סימון).

1) ירו' ברכות פ"א ה"ח (3 ע"ג למעלה), ר' יוסי בר אבין בשמו. שו"ט ריש ו' (בעצמו) שבע ביום אלו ז' מצות (קרי "ברכות") שבק"ש.

2) ירו' ברכות פ"א (3 סוף ע"ב).

3) שם, נמסר ע"י ר' סימון.

4) ברכות ד':

5) ברכות ל': ירו' ברכות פ"ד (8 ע"ד) בקשר עם המשנה (ה', א').

6) ברכות ה': ע"ם לשון אחרת משום רב.

7) יומא נ"ג: ר' אלכסנדרום בשמו.

8) ברכות ל"ב: השוה ירוש' ברכות פ"ד (8 סוף ע"ד).

9) ברכות ח'.

10) ברכות ח':

דינו, שנא׳ (שופטים, ה׳ ב׳): בפרע פרעות בישראל (ביטול פורעניות) בהתנדב עם ברכו (כשמתנדבין ישראל לברך את בוראן.—רש״י)[1]. — הוא ההיכל לפני (מ״א, ו׳ י״ז), היכל שכל הפנים פונין לו [בתפלה][2]. — אם הניבו שפתיו של אדם בתפלה, יהא מובטח שנשמעת תפלתו[3]. — מאי טעמא? (ישעי׳, נ״ז י״ט): בורא ניב שפתים, שלום וכו׳.—תשובה עשתה את הכל ותפלה עשתה מחצה[4].—

— המפטיר בנביא צריך שיקרא בתורה תחילה. אין המפטיר רשאי להפטיר בנביא עד שיגלול ספר תורה. אין הצבור רשאי לצאת עד שינטל ספר תורה ויניח במקומו[5].—אמר להו ר׳ יהושע בן לוי לבניה: אשלימו פרשתייכו עם הצבור, שנים מקרא ואחד תרגום[6].—

— נשים חייבות בארבע כוסות מפני שאף הן היו באותו הנס[7].—נשים חייבות בנר חנכה מפני שאף הן היו באותו הנס[8]. — נשים חייבות במקרא מגילה, שאף הן היו באותו הנס[9].—

— ראויה היתה עצרת של חג להיות רחוקה [מתחילת חג הסכות] חמשים יום, כשם שעצרת של פסח (חג השבועות, שנקרא גם כן עצרת) רחוקה חמשים

[1] שבת קי״ט: עי׳ ברכות נ״ז בין מאמרי ריב״ל ע״ד חלומות שונים: העונה יהש״ר מברך, מובטח לו שהוא בן עולם הבא.

[2] ירו׳ ברכות פ״ד ה״ה (8 ריש ע״ג). שהש״ר ד׳ ד׳. שו״ט ד׳ ב׳ דורש ריב״ל: לפי שדוד אמר (תה׳ ג׳ ה׳): קולי אל ה׳ אקרא, אין לי אלא בשעה שהוא בנוי, כשהוא חרב מנין? תלמוד לומר: „בקראי ענני״, כל זמן שאקרא, ע״ד לאיזה צד יפנה בתפלתו, עי׳ עוד מאמרי ריב״ל בב״ב כ״ה. דרשות על משלי ג׳ ט״ז, נחמיה ט׳ ו׳, ויעוד שם דף כ״ה ע״ב.

[3] ויק״ר ט״ז בסוף. בירוש׳ ברכות פ״ה (9 ע״ד): אם עשו שפתיו של אדם תנובה, יהא מבושר שנשמעת תפ׳. המלה התנ״כית „ניב״, שמתאימה לפעל „הניב״ ולשם „תנובה״, נראה שפירושה הוא: אם השפתים מניבות מעצמן את התפלה. בבבלי ברכות ל״ד: מביא ריב״ל את הכתוב מישעי׳ רק להאיר על המאמר שנמסר במשנה (סוף פרק ה׳) בשם ר׳ חנינא בן דוסא.

[4] ויק״ר י׳. פסיק׳ ר׳ מ״ז בראש (קפ״ח ע״ב) נגד ר׳ יהודה בר חייא (עי׳ לעיל ע׳ 50). שם במקור האחרון הובא ראיה לכלל של ריב״ל מזה שעל יכניה נגזרה גזרה שיומת בלא בנים (ירמי׳ כ״ב ל׳) וכשעשה תשובה היו לו בנים (דהי״א ג׳, י״ז). בויק״ר י׳ מובאות ראיות לכל חלק מהכלל הזה ביחוד.

[5] סוטה ל״ט: נמסר בשם ר׳ תנחום.

[6] ברכות ח׳.

[7] פסחים ק״ח:

[8] שבת כ״ג.

[9] מגילה ד׳. ערכין ג׳.

יום. משלו משל: למה הדבר דומה? למלך שבאתה לו שמחה, והיו לו בנות נשואות במקום קרוב [ובנות נשואות במקום רחוק]. אלו שנשואות במקום קרוב, אית ביומיה דיזלון וייתין (אפשר שביום אחד ילכו וישובו); ואלו שהן נשואות במקום רחוק, דלית ביומיה דיזלון וייתון; אמר המלך: אני ואתם נשמח יום אחד. כך בפסח על ידי שישראל יוצאין מן החרף לקיץ, ואינה טרחות הדרכים קשה, לפיכך היא רחוקה ממנו חמשים יום, דאית ביומיא דאיזלון וייתון, אבל בחג הסכות, על ידי שישראל יוצאין מן הקיץ לחרף, וטרחות הדרכים קשה, לפיכך אינה רחוקה ממנו חמשים יום, ולית ביומא דיזלון וייתון, אמר הקב"ה: אני ואתם נשמח. לפיכך צריך לומר: ביום השמיני עצרת תהיה לכם [1]. — ויקרא, כ"ג י"א. והניף את העמר, מוליך ומביא למי שהעולם שלו, מעלה ומוריד למי שהעליונים והתחתונים שלו [2].—

ג.

ישראל. רומא. אומות העולם.

תה', נ' ז'. שמעה עמי ואדברה. לשעבר ישראל היה שמכם, עד שלא קבלתם את התורה, כשמותם של אומות העולם: סבא וחוילה וסבתא ורעמא וסבתכא, כן היה שמכם ישראל; משקבלתם את התורה—עמי [3]. – שמות, י"ט ה'. והייתם לי סגלה. "לי" למד גדולה מכל האותיות, יו"ד קטנה מכל האותיות נאה לגדול מדבק בקטן—(תה', קמ"ז ה'): גדול אדונינו ורב כח, (דברים, ז' ז'): כי אתם המעט מכל העמים [4].—מהו (זכריה, ב' ט'): ולכבוד אהיה בתוכה? להודיע שבחן של ישראל לכל באי עולם, שבשבילן הקב"ה מוריד שכינתו

1) פסיקתא קצ"ג ע"א, בשנוי קצת קצ"ה ע"ב. שהש"ר ז' ב'.

2) פסיקתא ע' ע"ב. פסיקתא ר' י"ח (צ"ב ע"א), ר' סימון בשמו. לפני זה דעתו של ר' יוסי בר חנינא. בויק"ר כ"ח נתחלפו שמות האומרים. על אמיתת הנוסחא שבפנים יעיד התלמוד הבבלי סוכה ל"ז:, מנחות ס"ב, ששם דעת ר' יוסי בר חנינא דומה למה שנא' בשמו בפסיקתא ובפסיקתא רבתי, בעוד שדעתו של ר' יוחנן דומה לדעתו של ריב"ל.

3) פסיקתא ק"ח ע"ב נמסר ע"י ר' יהודה בן סימון. בשמו"ר מ"ז קרוב לראש ובריש רות רבה, ר' סימון בשם ריב"ל. בתנחומא אצל יילינק ביהמ"ד VI 100. בשניאה ר' יוסי בר סימון.

4) פסיקתא ר' י"א בסוף (מ"ו ע"ב) א"ר אבין בשם ר' יהושע, שצריך להוסיף לזה "בן לוי". את ר' יוסי בר אבין בתור מוסר דבריו של ריב"ל אנו מוצאים בירוש' שקלים 51 ע"א, למשנה פ"ח ה"א. — השוה פסיקתא ר' כ"ב בראש (110 ע"ב) ששם אומר ר' יוסי בר סימון בשם ריב"ל: "למד" כרוז (כלומר שמשום זה הל' היא יותר גבוהה משאר האותיות מפני שהיא כרוז — עוסר ומכריז). ואחרי זה הובא מאמר דומה לזה מר' יוסי בן חלפתא (עי' אג' התנ' כרך ב' ח"א 115).

משמי מרום ומשרה אותה בארץ [1].—אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים [2].—(שה״ש, א׳ ט״): צרור המור דודי לי, בין שדי ילין. אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבש״ע, אעפ״י שמיצר ומימר לי דודי, בין שדי ילין (אעפ״י שאמר לי אחר חטא העגל: הורד את עדיך, אמר מיד לעשות לו משכן, להיות שכינתו מצומצמת בין שני בדי הארון, שנראים במקדש ראשון כשני שדים דוחקין ובולטין בפרכת שכנגד הפתח.—רש״י).—(שם) אשכל הכפר דודי לי, בכרמי עין גדי—מי שהכל שלו מכפר לי על עון גדי (כלומר: העגל) שכרמתי (כלו׳: שאספתי) לי [3].—זכרי׳, ב׳ י׳. כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם. [.בארבע רוחות׳ לא נאמר, אלא כארבע רוחות, לומר לך:] כשם שאי אפשר לעולם בלי רוחות, כך אי אפשר לעולם בלא ישראל [4].—למה נמשלו ישראל כנקבה? מה נקבה זו טוענת ופורקת, טוענת ופורקת וחוזרת ופורקת ושוב אינה טוענת, כך ישראל משתעבדין ונגאלין, משתעבדין ונגאלין וחוזרין ונגאלין, ושוב אינן משתעבדין לעולם [5].—שה״ש, ו׳ ו׳. אל גנת אגוז ירדתי, נמשלו ישראל כאגוזה, מה האגוזה נגזזת ונחלפת ולטובתה היא נזוזה, למה? שהיא מחלפת כשער הזה שנגזז ונחלף וכצפרנים הללו שנגזזין ונתחלפין, כך כל מה שישראל נגזזין מעמלן ונותנין לעמלי תורה בעולם הזה, לטובתן הן נגזזין ונחלפין להם ומרבים להם עושר בעולם הזה ושכר טוב לעולם הבא [6]. — ירמיהו, י״א ט״ז. זית רענן קרא ה׳ שמך. למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך: מה זית אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בטילה עולמית, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא [7].—כל מצות שישראל עושין

[1] פסיק׳ ר׳ ל״ה (ק״ס ע״ב).

[2] פסחים פ״ה:, סוטה ל״ח:

[3] שבת פ״ח: בשהשי״ר דורש במובן זה ר׳ ברכיה .צרור המור״.

[4] תענית ג׳: בע״ז י׳: הושם הדבר בפי אוהב היהודים קטיעא בר שלום.

[5] שהש״ר א׳ ה׳ בסוף: ר׳ ברביה וריב״ל, כלומר: ר׳ ברכיה בשם ריב״ל, מה שמוכח ממה שנאמר לפני זה ר׳ ברכיה בשם ר׳ שמואל בר נחמן.

[6] שהש״ר ו׳, י״א. השוה אג׳ התנ׳ כרך ב׳ II 51, וע׳ 56 הע׳ 34, שבמקום תפוח צ״ל אגוזה. דרשה אחרת על .גנת אגוז׳ מריב״ל ע׳ פסיק׳ רבה י״א (מ״ג ע״א) *).

[7] מנחות, נ״ג ע״ב.

*) בפסיקתא ר׳ שם נאמר: ד״א: אל גנת אגוז ירדתי. אריב״ל: הגיזה שאני גוזז אותה (דריש: אגוז = גוזז) כל שעה. אוה״ע חוטאים ואני מאריך רוחי עמהם, אבל ישראל איני מקיף להם, אלא חטאו מיד אני גוזזם. אעפ״כ כל דבר שהוא נגזז, מיד הוא מחליף ומשבח. אמר הקב״ה: אעפ״י שגזזתי אותם, מיד הרביתי אותם יותר ממה שהיו וכחול שאין לו מנין.

בעולם הזה באות ומעידות להן לעולם הבא. שנא׳ (ישעי׳, מ״ג ט׳): יתנו עדיהם ויצדקו—אלו ישראל; ישמעו ויאמרו אמת—אלו אומות העולם [1]. —
— תנאים התנה הקב״ה עם ישראל עד שהם במצרים, שאינו מוציאם משם, אלא על מנת שיעשו לו משכן וישרה שכינתו בהם, כמה שכתוב (שמות, כ״ט מ״ו): וידעו כי אני ה׳ אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם [2]. —מאימתי תמה זכות אבות? מימי אליהו, שנא׳ (מ״ב, י״ג ל״ו): ה׳ אלהי אברהם יצחק וישראל, היום יודע וכו׳ („היום׳ שמע מינה עד היום ולא יותר) [3]. —קשה לפני המקום לעקור שלשלת יוחסין ממקומה (להעביר כבוד ממשפחה מיוחסת אחת ולתתו לאחרת) [4]. — מניין שכל המקיים מצות ראייה כאלו מקביל פני שכינה? מן הדא (שמות, ל״ג כ״ג): שלש פעמים בשנה יראה *) כל זכורך את פני האדון ה׳ [5]. — למה נקרא שמו בית שואבה, שמשם שואבים רוח הקדש, על שם: ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה (ישעי׳, י״ב ג׳) [6]. — [כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון קורין (בהם את המגילה) בחמשה עשר]. חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים ותלו אותה מימות יהושע בן נון [7]. — בשעה שבאו השונאים להחריב את ירושלים, היו שם ששים רבוא של מזיקן, והיו עומדין על פתחו של היכל

---

1) ע״ז ב׳, ד״: מאמר דומה לזה על יסוד הכתוב דברים, ד׳ ו׳ נמצא בע״ז ד׳:**).

2) פסיק׳ ר׳ ה׳ (י״ח ע״ב), תנחו׳ נשא, במדבר ר׳ פ׳ י״ב, בצורה אחרת בשו״ט קי״ד א׳.

3) שבת נ״ה., ויקיר ל״ו בסוף. עי׳ בב״ר ע״ד קרוב לסוף שיחה בשתי לשונות בין ר׳ זבדי בן לוי ובין ריב״ל, שכל מקום שכתוב „לולא׳ בא בזכות אבות, על יסוד הכתוב (בר׳, ל״א מ״ב): לולא אלהי אברהם ופחד יצחק היה לי; הלשון השניה שם נמסרה ע״י ר׳ תנחומא. בשו״ט צ״ד בסוף מובאה לשונו של ר׳ תנחומא („זכות אברהם׳ במקום „זכות אבות׳). שם, כ״ז בסוף מובאה הלשון הראשונה.

4) ירוש׳ סוכה פ״ה בסוף (55 ע״ד) (במה שנוגע למשפחות הכהנים), ר׳ סימון בשמו. בשהש״ר ה׳ ה׳, ר׳ סימון לבדו. בב״ר פ״ב (במה שנוגע לכתוב בר׳ ל״ה כ״ו), ר׳ יהודה בר סימון (ואולם בילקוט לאותו פסוק וגם לרה״י 1075 §—ר׳ סימון).

5) ירוש׳ חגיגה פ״א ה״א (76 ע״א).

6) ירוש׳ סכה פ״ה ה״א (55 ע״א), פסיק׳ ר׳ א׳ (1 ע״ב), בב״ר ע׳ ר׳ הושעיא (צ״ל ר׳ יהושע ב״ל).

7) ירוש׳ מגילה פ״א ה״א (70 ע״א), ר׳ סימון בשמו.

---

*) דורש יֵרָאֶה=יִרְאֶה.

**) כל מצות שישראל עושין בעולם הזה באות וטורפות אותם לעכו״ם לעוה״ב על פניהם, שנא׳: כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים (דברים, ד׳ ו׳), נגד העמים לא נאמר אלא לעיני העמים, מלמד שבאות וטורפות וכו׳. (ילקוט לאותו פסוק).

לפגוע בהם, כיון שראו את השכינה רואה ושותקת, מנין? שכתוב (איכה, ב׳ ג׳): השיב אחור ימינו מפני אויב, אף הם נתנו מקום[1].—קרא הקב״ה למלאכי השרת ואמר להם: מלך בשר ודם כשמת לו מת והוא מתאבל, מה דרכו לעשות? אמרו לו: תולה שק על פתחו, אמר להם: אף אני כך עושה. הדא הוא דכתיב (ישעי׳, נ׳ ג׳): אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם; מלך בשר ודם, מה דרכו לעשות? אמרו לו: מכבה את הפנסין, אמר להם: כך אני עושה, שנא׳ (יואל, ב׳ י׳): שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם; מלך בשר ודם, מה דרכו לעשות? כופה את המטות,- כך אני עושה, שנא׳ (דניאל, ז׳ ט׳): עד דכרסיון רמיו ועתיק יומין יתיב, כביכול, שהיו הפוכין; מלך בשר ודם, מה דרכו לעשות? הולך יחף, כך אני עושה, שנא׳ (נחום, א׳ ג׳): ה׳ בסופה ובסערה דרכו וענן אבק רגליו; מלך בשר ודם, מה דרכו לעשות? מבזע פורפירא שלו, כך אני עושה, דכתיב (איכה, ב׳ י״ז): בצע אמרתו [ר׳ יעקב דכפר חנן מפרש ליה: מהו „בצע אמרתו״?—בזע פורפירא שלו]; מלך בשר ודם, מה דרכו לעשות? יושב ודומם, כך אני עושה, שנא׳ (איכה, ג׳ כ״ח): ישב בדד וידם[2].—אמר הקב״ה: אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות את בניי, היו שואלים בשלומה [של ירושלים] ואני מוחל לכם, מה טעם? (תה׳, קכ״ב ו׳): שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך[3].—

ר׳ יהושע בן לוי סליק לרומי וראה שם עמודים של שיש מכורכין בקיטיות (שטיחים) בשרב שלא יפקעו ובצנה שלא יקרשו, וראה שם עני אחד, מחצלת של קנים מתחתיו ומחצלת של קנים מעל גביו[4].—על העמודים קרא (תה׳, ל״ו ז׳): צדקתך כהררי אל, אמר הן דאת יהיב אַת משפיע (אם אתה נותן אתה נותן בשֶׁפַע), ועל העני קרא (שם): משפטיך תהום רבה, אמר: הן דאת מחי את מדקדק (אם

---

[1] דברים ר׳ קרוב לסוף פ׳ א׳.

[2] איכה ר׳ א׳ א׳ בראש, אמר ר׳ נחמן אמר שמואל משום ריב״ל, וצ״ל ר׳ שמואל בר נחמן משום ריב״ל. שם, ג׳ כ״ח מובא רשב״נ בלבד. בפסיקתא קי״ט: בר קפרא פתח, ומזה נראה שהמקור הראשון הוא ריב״ל בשם בר קפרא. ההתחלה בפסיקתא היא מישעי׳ כ״ב י״ב, מה שבאיכה ר׳ הוא מסיים בזה את השיחה שבין הקב״ה ובין המלאכים.

[3] מס׳ ד״א סוף פרק השלום.—ריב״ל היה צם בתשיעי באב (שאז היתה התחלת החורבן) ובעשירי בו (שאז נשרף בית אלהינו). ירוש׳ מגילה פ״א ה״ו (70 ע״ג). מסורות ע״ד ירושלים שמסר ריב״ל תמצא בירוש׳ יומא פ״ג ה״ז (41 ע״א), שקלים פ״ח ה״א (51 ע״א), מעשר שני בסוף.

[4] פסיקתא ע״ד ע״א, ב״ר ל״ג קרוב לראש. ויק״ר כ״ז קרוב לראש, תנחומא אמור. ע״ד נסיעתו של ריב״ל לרומי עי׳ לעיל ע׳ 7.

אתה מיסר, אתה מדַכֵּא) [1].—אם יאמר לך איכן (היכן) הוא אלהיך? אמור לו: בכרך הגדול שבאדום, מאי טעמא? (ישעי', כ"א י"א): אלי קורא משעיר [2].— משל למלך שעשה סעודה והכניס את האורחין והושיבן על פתח פלטין שלו ורואין את הכלבים שיוצאין ובפיהם פסיונים (מין שלו) וראשי פטומות וראשי ענלים, התחילו אומרים: ומה אם הכלבים כך, סעודה עצמה על אחת כמה וכמה! ורשעי ישראל *) נמשלו ככלבים, שנא' (ישעי', נ"ו י"א): והכלבים עזי נפש, והם בשלוה בעולם הזה, ישראל לעתיד לבוא—לא כל שכן! הוי אומר: (תהלים, ד' ח'): נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו [3]. — אילו היו האומות יודעין כשיחטאו ישראל אף הם לוקין, היו מעמידין שני איסטרטיוטין, כדי שיהיו משמרין כל אחד ואחד מישראל [שלא יחטאו], ולא דיין שאין האומות משמרין את ישראל, אלא עוד מבטלין אותן מן המצות, ועל שישראל חוטאין, כל העולם כולו לוקה, שנא' (חגי, א' י'): על כן עליכם כלאו שמים מטל והארץ כלאה יבולה, ואם אינם חוטאים, כל העולם מתברך בשבילם, שנא' (בר', כ"ו ד'): והתברכו בזרעך כל גויי הארץ [4].—אילו היו אומות העולם יודעין מה אהל מועד יפה להן, היו מקיפים אותו אהליות וקסטריות. את מוצא שעד שלא הוקם המשכן היו אומות העולם שומעין קול הדבור ונתרזים מתוך פנקטיהון (מתחלחלים בתוך היכליהם), הדא הוא דכתיב (דברים, ה' כ"ג): כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים וכו' [5].—למלך שהיו לו בנות בונרות,

---

[1] פירוש הפסוק שבתהלים הוא אותו שיש בפלונתא שבין ר' ישמעאל ור' עקיבא (פסיקתא ע"ג ע"א ושם נסמנו שאר המקורות). ואולם הוראת המלה „מדקדק" איננה כאן מה שהיא שם בפלונתא (ששם אחריה בא „עמהם"), ששם ההוראה היא שהוא מדקדק עמהם בדין וכאן צ"ל מדכא, שיותר מתאים למלת „מחי". אפשר שבכונה תחילה בחרו במלה זו שהוראתה כפולה.

[2] ירושי' תענית פ"א ה"א (64 ע"א). אולי דרשו אֵלַי=אֵלִי. לזה בא המאמר של רשב"י (אג' התנ' כרך ב' ח"א, 63) שבכל מקום שגלו ישראל גלתה שכינה עמהם, וגם לרומי.—את הפסוק „קול שאנן מעיר" (ישעי', ס"ו נ') הוא דורש על שאון רומא, העיר הגדולה, שמקטרג על מחריבי ביהמ"ק, ולמלה „שאון" הוא מיחס אותן שלש ההוראות, שמוצא ר' אליעזר בן יעקב במלה „תשואות", באיכה ר' בפתיחתא כ"ד, שו"ט ע"ד ג', להשלים מהילקוט לתה' ע"ד (809 §) ומאיכה ר' ב' ז'.

[3] שו"ט ד' ח'. השוה און־גליון מתי 15, 26 ומרקוס 7, 27.

[4] תנחומא ריש בחקותי (ב' 3).

[5] ויק"ר א' כמעט בסוף, שהש"ר ב' ג', תנחומא תרומה. במקור האחרון עוד הוספה ע"ד ערכו של ביהמ"ק שבירושלים בשביל אומות העולם, על יסוד מ"א, ח' מ"ד. בתנחומא ריש במדבר (ב' 3) המאמר הוא לכתחילה ע"ד ביהמ"ק ואליו בתור השלמה

---

*) הצנזורה שבשה בזדון וצ"ל „אומות העולם".

ולא נפנה להשיאן, והלך לו למדינת הים ושהה שם שנים הרבה, עמדו הבנות ונתעסקו בעצמן ונישאו לאנשים, והיתה כל אחת ואחת נוטלת חותמו של בעלה וסמנטירין (סימן) שלו. לאחר הימים בא המלך ממדינת הים, ושמע הבריות מליזין על בנותיו ואומרין, שזינו בנותיו של מלך. מה עשה? הוציא כרוז ואמר: כל עמא יפקון לקומפון (שדה ששוחקין בו המלכים), קרא לחתנו הראשון, א"ל: מי את? א"ל: אני התנך. הוציא חותמו, א"ל: של מי זה? א"ל: שלי. הוציא סמנטרין שלו, א"ל: של מי הוא? א"ל: שלי, וכן לשני, וכן לשלישי. אמר המלך: בנותי נתעסקו בעצמן ונישאו, ואתם אומרים שזינו בנותיו של מלך! כך לפי שהיו אומות העולם מונין לישראל ואומרין שהם בניהם של מצריים, בנפשותיהן של ישראל היו שליטין, לא כל שכן בנשותיהן. [בא הקב"ה ומעיד עליהם (שה"ש, ד' י"ב): גן נעול, אחותי כלה, גן נעול, מעין התום] [1].—

ההוא מינא דהוה בשיבבותיה דר' יהושע בן לוי הוה קא מצער ליה טובא בקראי. יומא חד שקל תרנגולא ואוקמיה בין כרעיה דערסיה ועיין ביה, סבר כי מטא ההיא שעתא אלטייה. כי מטא ההיא שעתא ניים. אמר שמע מינה: לאו אורח ארעא למעבד הכי (תה', קמ"ה ט'): ורחמיו על כל מעשיו כתיב, וכתיב (משלי, י"ז כ"ו): גם ענוש לצדיק לא טוב [2]. [מין אחד היה בשכנותו של ריב"ל והיה מצערו בשאלותיו בכתובים (כדרך הנוצרים). פעם לקח ריב"ל תרנגול וקשרו לכַרעי המטה והסתכל בו (לדעת מתי יבוא הרגע שבו הקב"ה כועס, מה שאפשר להכיר על פי צבע הכרבלת של התרנגול) וחשב: כשיגיע הרגע ההוא, אקלל אותו. כשהגיע הרגע, נם ריב"ל. אמר: נראה שלא

הוא מביא את האסור במלכים א', ח' מ"א*). וכן בבמדבר ר' א', ע"ד אהליות וקסטריות (בשני המקורות האחרונים באה רק המלה האחרונה) עי' לוי ח"א 35 ע"ב (ששם בטעות נאמר „היכל" במקום משכן) וח"ד 345 ע"ב. ע"ד נתרזין מתוך פנקטיהון עי' תרגום לתה' ס"ח, ל', לוי ח"ד ס"ו ע"א. בפסיקתא חדתא אצל יילינק ביהמ"ד VI, 39 נאמר בשם ריב"ל מה שבמכלתא לשמות כ' ג' (ס"ז ע"א) בא סתם (שהקב"ה חזר עם התורה על כל אומה ולשון, ומפני שמצאו, שאין מנהגיהם מתאימים לעשרת הדברות, לא קבלו אותה).

[1] פסיקתא פ"ב ע"ב, ששם בא גרעון בסופו. שהש"ר ד' י"ב. הנמשל מונח במלות „מעין התום". מאמר זה אחד הוא עם מאמרו הסנגורי של ר' הושעיי, ע' 105 הערה 5.

[2] ברכות ז'. ע"ז ד':

*) זהו הנוסח בתנחומא. אריב"ל: אילו היו אוה"ע יודעים מה ביהמ"ק יפה להם, קסטריות היו מקיפין אותו כדי לשמרו, שהיה יפה להם יותר משלישראל. שכן שלמה סדר בתפלתו: וגם אל הנכרי וכו' ובאו והתפללו אל הבית הזה וכו' ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי וכו'. אבל כשהוא בא אצל ישראל מה כתיב: ונתת לאיש ככל דרכיו (שם, שם ל'), אמר שלמה: רבון העולמים: אם ראוי-תן לו, אם אינו ראוי-אל תתן לו.

נכון לעשות זאת: ראשית, מפני שכתוב: ורחמיו על כל מעשיו, וגם המין בכלל. ושנית, לא יפה לצדיק לענוש את מי שהוא, ואפילו את החוטא][1].—

ד.

באורי מקראות.

בר', ל"ב כ"ו. בהאבקו עמו, כאדם שחובק את חברו (מלפניו. — רש"י) וידו (הימנית.—רש"י) מגעת לכף (ירך) ימינו של חברו (מאחוריו.—רש"י). (דורש: אבק=חבק)[2].—שם, ל"ו כ"ב. למה נקרא שמן "ימים"? שאימתן מוטלת על הבריות (יֵמִים=אֵימִים)[3].—שחין שהביא הקב"ה על המצרים היה לח מבחוץ ויבש מבפנים, שנא' (שמות, ט' י'): ויהי שחין אבעבעות פורח (בפריחתו, דהיינו מבחוץ, הוא מבעבע, דהיינו לח, מכלל דמבפנים הוא יבש. — רש"י)[4]. — שם, ט"ו א'. ישיר משה ובני ישראל. ישירו משה ובני ישראל אינו אומר, אלא אז ישיר משה, מכאן שנאמרה הפרשה על פי משה ואחר כך אמרוהו אבותינו על הים[5].— שם, י"ח י"א. כי בדבר אשר זדו עליהם, בתבשילא דבשלין בה איתבשיל להון, כמה דאת אמר (בר', כ"ה כ"ט): ויזד יעקב נזיד[6]—ויקרא, י' ד'. שאו את אחיכם מאת פני הקדש. מאת פני הארון אינו אומר, אלא מאת

[1] בירוש' שבת פי"ד (14 ע"ד) ובירוש' ע"ז פ"ב ה"ב (40 ע"ד) נמצא ספור ע"ד מין (יהודי נוצרי) שבא לרפאות את נכדו של ריב"ל. המין קרא עליו לרפואה את שם ישו הנוצרי, וריב"ל כעס ע"ז. השוה את הערתו למשנה (סנהדרין פ"י מ"א): הלוחש על המכה, בירוש' סנהדרין פ"י סוף ה"א (28 ריש ע"ב), ואזהרתו: אסור להתרפאות בדברי תורה, שבועות ט"ו: — בכתובות קי"ב א' מסופר שריב"ל ראה בגבלא (סמוך למדבר פארן) ענבים גדולים מאד וקרא: ארץ, ארץ למי את מוציאה פירותיך? לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו. קללתו נתקיימה, ובשנה השנית מצא ר' חייא בר אבא, בבואו שם (השוה עבודה זרה נ"ט ע"א), שהענבים אינם כל כך גדולים. בקריאתו כלפי הארץ דומה הוא למ"ש בס' החיצוני ברוך 12—1 §, אצל רינן Les Èvangiles p. 519, את השם "ערביים" צריך לפרש "נבותיים" (Nabatäer), עי' אני' התנאים כרך ב' ח"ב 159, 192.

[2] חולין צ"א. שם נמצא ע"ד באור מריב"ל על המלה "ויאבק" מלמד שהעלו אבק מרגלותם עד כסא הכבוד, כתיב הכא ויאבק וכתיב התם (נחום, א' ב'): וענן אבק רגליו. ע"ד הבאור לבר' ל"ב ע"י לעיל 6, הערה 21.

[3] חולין ז':

[4] ב"ק פ' ז, בכורות מ"א.

[5] שמו"ר כ"ג.

[6] פסיקתא 82 ע"ב. לפני זה בא באורו של ר' אלעזר (בן פדת), שבפשוטה י"א ע"א מיוחס לו באורו של ריב"ל.

פני הקדש, כאדם שאומר לחברו: העבר את המת הזה מאת פני האבל הזה. עד מתי אבל זה מצטער?[1].—במדבר, ג' כ"ג. ונשיא נשיאי הלוי. אלעזר בן אהרן דוך דוכנים (dux ducum) היה[2].—דברים, ז' י'. ומשלם לשונאיו אל פניו. אילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו: כביכול, כאדם שנושא משוי על פניו ומבקש להשליכו ממנו („אל פניו", לדעתו, מוסב לא על השונא, אלא על הקב"ה.—עפ"י רש"י[3]. —

— יהושע, י' י"ג. כיום תמים. עשרין וארבע שעי (היה אותו היום מעלות השחר עד יציאת הכוכבים.—רש"י). אזיל שית (הלך שש שעות עד חצי השמים.—רש"י) וקם שית; אזיל שית (הלך שוב שש שעות עד הערב) וקם שית; כולא מילתא (ההליכה והעמידה ביחד) כיום תמים[4]. — שופטים, י"א ג'. בארץ טוב, זו סוסיתא. ולמה נקרא שמה טוב? שפטורה מן המעשרות[5]. — שמואל א', ל' י"ז. מהנשף ועד הערב למחרתם. מהו למחרתם? שתי לילות ויום אחד. מי היה מאיר לו? הקב"ה בזיקים וברקים. הוא שדוד אומר (תה', י"ח כ"ט): כי אתה תאיר נרי[6].—מ"א, ג' ט"ז. אז תבאנה שתים נשים זונות. זונות ממש (מבנות כנען) היו והוציא דינן בלא עדים והתראה[7].— מ"א, כ"א ז'. מהו „ויהלך אט"? —שהיה מהלך יחף[8]. מ"ב, ג' ד'. ומישע מלך מואב היה נוקד. מהו נוקד? רועה. והשיב למלך ישראל מאה אלף כרים

1) ויק"ר כ', ר' יודן בשמו; ור' ברכיה אמר זה בשם ר' חייא בר אבא. וכן בתנחומא אחרי קרוב לראש (ב' 4). אך המשל שם יותר מדויק: כאדם שאומר לחברו: העבר את המת מלפני אביו, עד מתי יראה את בנו מת!

2) ירוש' שבת פ"ו ה"ג (12 ע"ג). במדבר ר' ד' קרוב לראש.

3) ערובין כ"ב. יסוד הדרש הוא מה שנאי „פניו" ביחיד ולא „פניהם".

4) ע"ז כ"ה. אחרי זה באו ביאורי ר' אלעזר (בן פדת) ור' שמואל בר נחמני. ולפי לשון אחרת שם, אמר ריב"ל: אזיל שית וקם תריסר, אזיל שית וקם תריסר. עמידתו כיום תמים (ולפי זה „כיום תמים" מוסב על „התוספתא", כלומר: על ההוספה של זמן העמידה).

5) ירוש' שביעית פ"ו (36 סוף ע"ג). השוה: Neubauer, La Geographie du Talmud 239 [סמוכה לטבריה מעבר השני של הכנרת.—המתרגם].

6) ויק"ר כ"א קרוב לראש, איכה ר' פתיחתא כ"ט. בלשון אחר בשו"ט י"ח כ"ט.

7) שיר ר' קרוב לסוף הפתיחתא, נמסר ע"י ר' סימון. עי' באורו של איינהורן לאותו פסוק. ההערה למלכים א', י"א א' (שהשי"ר שם) הוא, לפי הירו' סנהדרין 20 ע"ג, של ר' חנניה בן אחיו של ר' יוסי בר חנינא.

8) פסיקתא ק"ם ע"ב, שהשי"ר א' ה'. לפי דברי ריב"ל, בשהי"ש ר', כמה נתענה (אחאב)? שלש שעות. אם היה למוד לאכל סעודתו בשלש שעות אכל בשש. השוה: תענית כ"ה:

ומאה אלף אילים צמר.—אין לך קרוי צמר אלא צמר אילים בלבד[1]. — מ"ב, י"ח כ"ה. ה' אמר אלי: עלה אל הארץ הזאת והשחיתה. מאי היא? דשמעיה לנביא דקאמר (ישעי', ה' ו' ז'): יען כי מאס העם הזה את מי השלוח וכו' ולכן הנה אדני מעלה עליהם את מי הנהר וכו' את מלך אשור[2].

ישעי', ל"ח י"ז. הנה לשלום מר לי מר. אפילו בשעה ששיגר לו הקב"ה שלום מר לו [משום שתלה הדבר בזכות אבותיו ולא בזכותו הוא. כמו שבקש: זכר נא את אשר התהלכתי לפניך][3].—ירמי', מ"ו כ'. קרץ מצפון. ר' חנינא וריב"ל: חד אמר: נכוסה (ל' שחיטה), והרנה אמר: נסוחה (ל' עקירה). מאן דאמר נכוסה, מן הדא (משנה יומא, פ"ג מ"ד): הביאו לו את התמיד קרצו. מאן דאמר נסוחה = מגליינא (איוב, ל"ג ו'): מחמר קרצתי גם אני[4].—בעשרים וארבעה מקומות נקראו הכהנים לויים וזה אחד מהן (יחזקאל, מ"ד ט"ו): והכהנים הלויים בני צדוק[5].—זכריה, י"ד כ'. ביום ההוא יהיה על מצלות הסוס קדש לה', עד מקום שהסום רץ ואינו עושה צל[6].

— בעשרה לשונות של שבח נאמר ספר תילים: [באשור, בנצוח, בננון, בשיר, במזמור, בהשכל, ברינה, בתודה, בתפלה, בברכה, המאשר שבכולן הללויה, שהשם והשבח כלולין בו][7].— מאי הללויה? הללויה בהלולים

---

1) ירושי' כלאים פ"ט ה"א בראש (31 סוף ע"ד).

2) סנהד' צ"ד:

3) ברכות י':

4) ירושי' יומא פ"ג ה"ג (40 ע"ג), השוה בבלי יומא ל"ב:

5) ירושי' סוטה פ"ז ה"ד (21 ע"ג). כן מובא מאמר זה במקומות רבים בתלמוד בבלי, יבמות פ"ו:, בכורות ד'., חולין כ"ד:, תמיד כ"ז. המסורה מביאה י"ג מקומות „הכהנים הלוים", ד' מקומות (בכלל זה יחזקאל מ"ד ט"ו) „והכהנים הלוים" (עי' פרנסדורף המסורה הגדולה דף 99 ע"א), ובסך הכל עשרים וחמשה מקומות. איך שהוא, שמונה המקומות שנמנו באחרונה אינם מאותו הסוג שאליו נתכון ריב"ל. אולי שחשב אותם המקומות, שהכהנים נקראו בשם לוים בלבד. מקומות כאלה ישנם (ולשמם מביא התלמוד דברי ריב"ל): במדבר, י"ח כ"ו (יבמות), עזרא, ג' ח' (חולין), דהי"א, כ"ו י"ז (תמיד). — במספר עשרים וארבעה משתמש ריב"ל גם לענינים אחרים: בכ"ד מקומות בית דין מנדין (ברכות י"ט. עי' לעיל ע' 95), ובתה' ק"ט הוא מונה כ"ד קללות ובישעי' נ"ח כ"ד ברכות (ויק"ר ל"ד, ר' סימון בשמו). עי' נ"כ לעיל 106: כ"ד תעניות וכו').

6) ירושי' פסחים פ"ג ה"ח (30 ע"ב), נמסר ע"י ר' סימון. בבבלי פסחים נ' א' „עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים עד שהסוס רץ ומציל", כלו' שגבול ירושלים יתרחב לע"ל עד שהסוס יהיה צריך לרוץ מקצה הגבול האחד עד הקצה השני מהבקר ועד חצות היום, שאז אין צל לסוס אלא מתחתיו.

7) ירושי' סכה פ"ג הי"ב (54 ע"א). נמסר ע"י ר' סימון, וכן בירו' מגילה 72 ריש ע"א, ב. פסחים קי"ז ע"א (ריב"ל בעצמו). בבבלי הסדר הוא 2, 3, 6 (משכיל), 5,

רבים [1]. — תהלים, י״ט י״א. מאי ונופת צופים? זה דבש הבא מן הצופים (כלו׳: הרים) [2]. כ״ב כ״ב.—יראי ה׳—אלו יראי שמים [3].—ס״ה י״ד. לבשו כרים הצאן. בשעה שהמטר יורד בהמה מבקשת תפקידה. מאי טעמא? לבשו כרים הצאן, לבשו דכרייא ענא, לי נקי [4]. — איוב, ו׳ י״ז. בעת יזרבו יצמתו. עיקר זריבתן להולטנות (דורש יצמתו מלי לצמיתות. אלה שנענשו במבול נאבדו לעולם ואין להם חלק לעולם הבא) [5]. רות, א׳ י״ג. אפרתים=פלטיאני (palatini) אלה שהם מרואי פני המלך) [6].—

ישוב סתירות: כתוב אחד אומר (שמות, י״ז י״ד): כי מחה אמחה את זכר עמלק, וכתוב אחד אומר (דברים, כ״ה י״ט): תמחה את זכר עמלק, כיצד יתקיימו שני כתובין הללו? עד שלא פשטו עמלק (=רומא) [7] ידיהן בכסא (ירושלים, עפ״י ירמיה, ג׳ י״ז)—תמחה, משפשטו ידיהן בכסא—אמחה [8]. — אריב״ל: כתוב אחד אומר (ש״ב, י״ז כ״ה): ושמו יתרא הישראלי, וכתוב אחד אומר (דה״א, ב׳ י״ז): יתר הישמעאלי? ר׳ שמואל בר נחמני אמר: ישמעאלי היה ולמה קורהו ישראלי? שפעם אחת נכנס לבית המדרש ושמע ישי שהיה אומר (ישעי׳, מ״ה כ״ב): פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ, מיד נתגייר ונתן לו ישי את בתו.

4, 1 (אשרי), תהלה, 9, 8 (הודאה), הללויה; 7 וגם 10 חסרים. בשו״ט א׳, א׳ המאמר בלי שם אומרו: בעשרה מיני זמר. הסדר שם הוא: 2, 3, 5, 4, 9, הלל, 10, 8 (הודאה), 1 (אשרי), הללויה; 6 וגם 7 חסרים.

1) פסחים קי״ז.

2) סוטה מ״ח ע״ב. עי׳ לוי IV, 210 ע״ב.

3) ויק״ר ג׳ בראש, שו״ט לאותו פסוק, אחרי זה בא באורו של רשב״נ, שהם גרי הצדק.

4) בר׳ י״ג קרוב לראש. עי׳ תרגום לאותו פסוק: יעלון דכריא עלי ענא, וכך מפרשים השבעים ועקילס. עוד מאמר מליצי דומה לזה של ריב״ל ע״ד הגשם בב״ר סוף פ׳ י״ג על יסוד הכתוב בר׳ ב׳ ו׳: בשעה שהמטר יורד הוא עושה פנים לאדמה.

5) ירוש׳ סנהדרין פ״י (29 סוף ע״ב), בויק״ר קרוב לסוף פ׳ ג׳—ז׳ לחלוטין היתה, בב״ר כ״ח בסוף (לחלטנית) בלי שם אומרו. עי׳ לוי ח״ב 57 ע״א.

6) רות ר׳ לאותו פסוק, וכן בויק״ר ריש פ׳ ב׳, מדרש שמואל א׳ קרוב לסוף. ר׳ יהושע ב״ר נחמיה מפרש (בכל שלשת המקומות) מל׳ εὐγενης (במדר׳ שמואל איונינטישי=εὐγενεστατοί). בויק״ר ובמדר׳ שמואל בא הבאור הזה גם לאותם המקומות ששם אפרתי אינו מהשם אפרים.

7) תנח׳ תצא בסוף, פסיקתא ר׳ י״ב (51 ע״א) ריב״ל בשם ר׳ אלכסנדרי. השמות צ״ל מסֻדרים להפך, כי ר׳ אלכסנדר היה מוסר שמועותיו של ריב״ל. עי׳ בראש הפרק הבא. בפסיקתא כ״ח ע״ב בא בלי שם האומר.

8) עי׳ אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״א 108 הערה 1.

ורבנן אמרו: ישראל היה ולמה נקרא שמו ישמעאלי שחידד (עצמו) חרבו כישמעאלי ונעצו בבית המדרש ואמר: או נהרג או נֶהֱרַג, או אקיים אני את דברי רבותי: עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית [1].—ישעי', ס' כ"ב: בעתה אחישנה. לא זכו—בעתה, זכו—אחישנה (את הגאולה) [2].—כתיב (יחזקאל, ה' ז'): וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם, וכתיב (שם, י"א י"ב): וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם—כמתוקנין שבהם לא עשיתם, כמקולקלין שבהם עשיתם [3].—מי שהוא אומר (הושע, ב' א'): והיה מספר בני ישראל, חוזר ואומר (שם, שם י"א): אשר לא ימד ולא יספר? כשם שהוא אומר (על דבר הרשעים כל אחד ואחד לבדו) ויצא בן אשה הישראלית (ויקרא, כ"ד י'), וילכד עכן (יהושע, ז' י"ח), ושם איש ישראל המוכה וכו' זמרי בן סלוא (במדבר, כ"ה י"ד) — לאלו יש מספר, אבל לצדיקים — אשר לא ימד ולא יספר [4]. — כתיב (דניאל, ז' י"ג): וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתה, וכתיב (זכרי', ט' ט'): עני ורוכב על החמור? זכו—עם ענני שמיא, לא זכו — עני ורוכב על החמור [5].—ש"ב, כ"ד ט', ותהי ישראל שמונה מאות אלף איש חיל שולף חרב ויהודה ארבע מאות ושבעים אלף איש, ובדה"י (כ"א ה') כתוב: אלף אלפים ומאה אלף איש שולף חרב ויהודה ארבע מאות ושבעים איש שולף הרב?—אין הכתובים מכזבים: מה שחיסרם כאן—שמתו באותה שעה [6].

באורי המקרא בעניני הלכה.—מי שאין לו קרקע פטור מן הראיה, שנא' (דברים, ל"ד כ"ד): ולא יחמד איש את ארצך בעלותך לראות וכו' [7]. שם, ט"ו ד'. ושמחת בחגך—אפילו ממקולין (אפילו קונה בשר ממקולין ולאו דוקא מבשר קרבנות [8]. — ש"ב, א' י"א. ויחזק דוד בבגדיו, אין חזקה פחות מטפח; ויקרעם — מכאן שהוא צריך להבדיל [9].—חייב אדם לקרוא את המגילה

---

[1] שו"ט ט' ז', רות ר' ב' א'. ישוב הסתירה לא נכתב, אלא שאח"ז באה פלוגתא בין ר' שמואל בר נחמן ובין רבנן. אפשר שהחולקים אמרו כל אחד בשם ריב"ל. בירוש' יבמות פ"ח 9 ע"ג באה הפלוגתא, מבלי להזכיר את שם ריב"ל. בבבלי יבמות ע"ז א' הישוב השני מיוחס לרבא.

[2] סנהדרין צ"ח. בירוש' תענית פ"א ה"א (63 סוף ע"ד) ר' אחא בשם ריב"ל.

[3] סנהדרין ל"ט:

[4] במד"ר ב' קרוב לסוף, ר' סימון בשמו. עי' לעיל פ' ר' יונתן ע' 77.

[5] סנהדרין צ"ח ב'. וכן לעיל בהערה 2.

[6] פסיקתא ר' י"א (מ"ד ע"א). עי' הערות איש־שלום לזה.

[7] ירוש' פאה פ"ג ה"ב (17 ריש ע"ד).

[8] ירוש' חגיגה פ"א. 76 ריש ע"ב.

[9] ירוש' מו"ק פ"ג (83 ריש ע"ג), ר' סימון בשמו; בבבלי מו"ק כ"ב: משתמש ר' אבהו בפסוק זה.

בלילה ולשנותה ביום (זכר לנס, שהיו זועקין בימי צרתן יום ולילה. — רש״י), שנא׳ (תה׳, כ״ב ג׳): אלהי אקרא יומם ולא תענה, ולילה ולא דומיה לי (זה כתוב במזמור למנצח על "אילת השחר" שנא׳ על אסתר, כדאמרינן במס׳ יומא כ״ט. — רש״י [1]). — תה׳, קכ״ח ו׳. וראה בנים לבניך שלום על ישראל, כיון שבנים לבניך — שלום על ישראל, דלא אתי לידי חליצה ויבום [2]. — מפני מה מערבין בחצרות? מפני דרכי שלום [מעשה באשה אחת שהיה דבובה (שנואה) לחברתה ושלחה ערובה ביד בְרָה, נסתיה (לקחה אותו) ונפפתיה ונשקתיה. אתא, אמר לאמיה. אמרה: והכין רחמה לי, ולא הוות ידעה (כל כך אוהבת אותי, ולא ידעתי). מתוך כך עשו שלום], הדא הוא דכתיב (משלי, ג׳ י״ז): דרכיה דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום [3]. — אסור לו לאדם שישהה שטר פרוע בתוך ביתו משום שנא׳ (איוב, י״א י״ב): ואל תשכן באהליך עולה (שמא ישכח ויתבע מאת הלוה שנית) [4].

ראיות מהכתובים ובאורים לדברי המשנה. לדברי ר׳ אליעזר שאמר במשנה: פותחין (בהתר נדרים) בנולד (בדבר שלא היה בעולם בשעת נדרו ועדיין עתיד לבא לעולם לאחר שנדר (רש״י). ואומרים לו: אילו ידעת שיהיה כך וכך, האם היית נודר? וכשהוא אומר: לא, אז מתירין לו את הנדר), אמר ר׳ סימון בשם ריב״ל: ממשה למד ר׳ אליעזר, שפתח לו הקב״ה בנולד. אמר לו הקב״ה: אילו היית יודע (שמות, ד׳ י״ט): "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך", נודר היית (שלא לשוב מצרימה?) [5]. — לדברי המשנה: הגבאין (המוכסנין שבאים לגבות את המכס) שנכנסו לתוך הבית וכן הגנבים שהחזירו את הכלים נאמנים לומר לא נגענו (בהם ולא נטמאו). ובירושלים נאמנין על הקדש, ובשעת הרגל אף על התרומה, דאמר קרא (שופטים, כ׳ י״א): ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים, הכתוב עשאן כלם חברים (ורגל שעת אסיפה היא. — רש״י) [6]. — לדברי המשנה: ר׳ שמעון בן גמליאל אומר:

---

1) מגילה ד׳.

2) כתובות נ׳.

3) ירוש׳ ערובין (24 ע״ג וע״ד) פ״ז ה״ט. השוה שם 20 ע״ד.

4) כתובות י״ט:

5) ירוש׳ נדרים פ״ט ריש ה״ב (41 ריש ע״ג), נמסר ע״י ר׳ סימון. בבבלי נדרים ס״ד: אמר זה רב חסדא. עי׳ אגדת אמוראי כבל ע׳ 67 בגרמנית.

6) חגיגה כ״ו. בירוש׳ חגיגה פ״ג סוף ה״ו (79 ע״ד) (השוה: שו״ט לאותו פסוק) משתמש ריב״ל למטרה זו בפסוק תה׳ קכ״ב ג׳ במובן הכתוב בשופטים כ׳ י״א: כעיר שחברה לה יחדו, כעיר שהיא עושה את כל ישראל חברים (בירוש׳ ב״ק (6 ע״א) פ״ז ה״ח, מובא בלי זו: עיר שמחברת ישראל זה לזה). בבבלי נדה ל״ד. רבא דורש את הכתוב שופטים כ׳ י״א לענין אחר.

(עבור השנה) בשלשה מתחילין ובחמשה נושאין ונותנין וגומרין בשבעה. ריב"ל שמע כולהון מהדא (מ"ב, כ"ה י"ח): ויקח רב טבחים וגו' ואת שלשת שומרי הסף. מיכן שמתחילין בשלשה; וחמשה אנשים מרואי פני המלך—מיכן שנושאין ונותנין בחמשה; ושבעה אנשים רואי פני המלך—מיכן שגומרין בשבעה[1]. — כל המתפלל תפלת מוספין לאחר שבע שעות לר' יהודה (בר אלעאי במשנה ברכות, פ"ד מ"א) עליו הכתוב אומר (צפניה, ג' י"ז): נוגי ממועד אספתי ממך היו[2]. — למה שנאמר במשנה (ר"ה, פ"ב מ"ז): העובר לפני התבה ביו"ט של ראש השנה, השני (המתפלל מוסף) מתקיע, ריב"ל בשם ר' אלכסנדרי (צ"ל: ר' אלכסנדרי בשם ריב"ל) שמע לה מן הדא (תה', י"ז א'): שמעה ה' צדק—זו קריאת שמע, הקשיבה רנתי — זו רנון תורה, האזינה תפלתי—זו תפלה, בלא שפתי מרמה—זה מוסף. מה כתיב בתריה?—מלפניך משפטי יצא[3]. — תני... לא היו נוהגין כן (לתקוע בחצוצרות ובשופר יחד), אלא בשערי מזרח (של בית המקדש) ובהר הבית בלבד. אמר רבא ואיתימא ריב"ל: מאי קראה? דכתיב (תה', צ"ח ו'): בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה', לפני המלך ה' הוא דבעינן חצוצרות וקול שופר, אבל בעלמא לא[4].—ריב"ל מביא ראיה לדברי המשנה (שבת, פ"ב מ"ז): שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה עשרתם, ערבתם, הדליקו את הנר, שנא' (איוב, ה' כ"ד): וידעת כי שלום אהלך, ופקדת נוך ולא תחטא[5].

— שלשה דברים עשו בית דין של מטה והסכימו בית דין של מעלה על ידם, ואלו הן: מקרא מגילה ושאילת שלום בשם והבאת מעשר. מקרא

[1] ירוש' סנהדרין פ"א ה"ב (18 ע"ב). לפני זה באה דרשתו של בר קפרא שלומד זה מתוך ברכת כהנים (במדבר ו', כ"ד—כ"ו) שבראשונה יש שלש מלים ובשניה חמש ובשלישית שבע. בבבלי סנהדרין י': שתי הדרשות הללו מובאות בתור פלוגתא בין ר' שמעון בן פזי ובין ר' יצחק בר נחמני (עי' לעיל). כדאי לשום לב, שר' שמעון בן פזי בא בתור מוסר את הדרשות שאמר ר' יהושע בן לוי בשם בר קפרא (עי' אגדת התנ' כרך ב' ח"ב 173 הע' 18).

[2] ברכות כ"ח. מה שמובא שם ,כדמתרגם רב יוסף' הוא בעיקר מסכים לתרגומנו.

[3] ירו' ר"ה פ"ד ה"ח (59 ג'). בפסיקתא ר' פ' מ' (167 ע"ב) בעל המאמר הוא ר' פנחס בשם ר' יהודה (צ"ל יהושע) ב"ל בשם ר' אלכסנדרי (צ"ל להפך: ר' אלכסנדרי בשם ריב"ל). השיטה היא: למה אין ישראל תוקעין מן התפלה הראשונה אלא בת' המוספים? והתשובה היא: כדי שבשעה כשהם עומדים בדין יהיו מצויין מלאי מצות הרבה, ואח"כ באור לפסוק שבתהלים כמו בתלמוד ירושלמי.

[4] ר"ה כ"ז.

[5] שבת ל"ד.

מגילה, דכתיב (אסתר, ט׳ כ״ז): קימו וקבלו היהודים—קיימו למעלה מה שקבלו למטה[1]; ושאילת שלום, שנא׳ (רות, ב׳ ד׳): ויאמר לקוצרים ה׳ עמכם, ואומר (שם): ה׳ עמך, גבור החיל![2]; הבאת מעשר, דכתיב (מלאכי, ג׳ י׳): הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וכו׳ ובחנוני נא בזאת אמר ה׳ צבאות אם לא אפתח לכם ארבות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די[3].—מנין שהקב״ה מתאוה לברכת כהנים? שנא׳ (במדבר, ו׳ כ״ז): ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם.—כל כהן שמברך מתברך ושאינו מברך אינו מתברך, שנא׳ (בר׳, י״ב ג׳): ואברכה מברכיך.—כל כהן שאינו עולה לדוכן עובר בשלשה עשה: א) כה תברכו, ב) אמר להם, ג) ושמו את שמי[4].

ה.

לספורי המקרא ונושאיהם.

— בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון, מָלֵא כל העולם כולו בראו. ממזרח למערב, שנא׳ (תה׳, קל״ט ה׳): אחור וקדם צרתני; מן הצפון לדרום, שנא׳ (דברים, ד׳ ל״ב): ולמקצה השמים עד קצה השמים. ומנין אף כחללו של עולם? שנא׳ (תה׳, שם): ותשת עלי כפכה[5].—בשעה שאמר הקב״ה לאדם

---

1) במגילה ז׳ ע״א מוכיח מזה שמואל שאסתר ברוה״ק נכתבה.

2) עי׳ סוף משנה ברכות פ״ט מ״ה.

3) מכות כ״ג: בשו״ט נ״ז (ע״י ר׳ סימון בשמו) בשלשה מקומות הסכים הקב״ה עם ב״ד של מטה (הסדר שם 3, 1, 2). השלישי בשנוי ובהרחבת דברים. בירוש׳ ברכות (14 ע״א) בעל המאמר הוא ר׳ יהושע דרומייא *), פתיחת המאמר היא שם כמו במכות, אך הראשון משלשת הדברים הוא הרמה של יריחו (יהושע ו׳ י״ח, והמעילה בז׳ י״א) (בשו״ט נזכר כמו דבר רביעי „ורבותינו אומרים״), ואח״כ חושב את הראשון ואת השני ובתור הוספה מר׳ אבא או ר׳ אבין בשם ריב״ל אף המעשרות. בתנחומא ויחי, בילקוט יהושע ריש 18 § וכן במדרש „ברכת יעקב״ (ביהמ״ד II, 74) בעל המאמר הוא ר׳ יהושע; פתיחת המאמר כמו בתלמוד ירושלמי. הסדר: 3, 1, חרם יהושע, בכל פעם בהוספת הזמן בימי עזרא, בימי מרדכי, בימי יהושע, אחרי כן בא בתור הוספה ברכת יעקב, מקויים ע״י משה ובתור הוספה שניה (י״א): 2. ברות רבה ב׳ ה׳, ר׳ תנחומא בשם רבנן. ההתחלה כמו בתלמוד ירושלמי, הסדר 2, 1, 3. הסגנון שונה מאשר בשאר המקורות, ביחוד 2. ע״ד 2 עי׳ ס. בלוך תורת התקנות I, 69, בית תלמוד I 83, גרץ IV 458. עי׳ ג״כ שווארץ, תוספתא ברכות ט׳ ע׳ 58.

4) סוטה ל״ח ע״ב.

5) ויק״ר י״ח, ר׳ יהודה בר סימון בשמו; בב״ר ריש ח׳ ר׳ יהושע ב״ר נחמיה ור׳ יהודה בר סימון בשם ר׳ אלעזר. לפני המאמר הזה ואחר המאמר הזה יש שם

*) ר׳ יהושע דרומייא היה מהאמוראים. עי׳ דורות הראשונים ערך ריב״ל.

(בר', ג' י"ח): וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה, זלגו עיניו דמעות. אמר לפניו: רבש"ע! אני וחמורי נאכל באבום אחד? כיון שאמר לו (שם, שם י"ט): בזעת אפך תאכל לחם, נתקררה דעתו[1].—תה', כ"ה ו'. וחסדיך כי מעולם המה, חסדים שהנהגת עם אדם הראשון, שכך אמרת (בר', ב' י"ז): כי ביום אכלך ממנו מות תמות, ואלו נתת לו יום אחד משלך שהוא אלף שנה, שנא' (תה', צ' ד'): כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול, היאך היה נזקק להעמיד תולדות? הוי: כי מעולם המה—מימות אדם הראשון[2].—בר', ד' י"ח. ויולד לחנוך את עירד וגו'. כלן לשון מרדות הן[3]: עירד—עורדן[4] אני מן העולם; מחויאל—מוחה אני [אותן] מן העולם; מתושאל—מתישן אני מן העולם; למך—מה לי ללמך ולתולדותיו?[5].—[מנהג היה בארץ ישראל שהקהל היה מברך את הרך הנימול „תהא אח לשבעה ואב לשמונה" ור' יהושע בן לוי מבאר]:—אב לשמונה—זה אברהם שהוא אב לשמונה: יצחק וישמעאל וששה בני קטורה; אח לשבעה — זה יצחק שהיה אח [לשבעה אחים]: לישמעאל וששה בני קטורה[6].—קהלת, ה' י"א. עשר שמור לבעליו לרעתו—זה לוט (ששהה על עשרו ועי"ז מתה אשתו, שאלו הלך לו מיד, לא היה נאסר מהביט אחריו, שלא התחילה פורענותם עדיין.—מ"כ)[7].—בר', כ"ב כ"א. קמואל אבי ארם. בלעם

מאמרים מר' אלעזר ולפיכך אפשר שעל נקלה בא בטעות גם באמצע שם ר' אלעזר. בשו"ט לתה' קל"ט כמו בב"ר בא בטעות ר' יהודה בר נחמיה מר' יהושע ב"נ (בר נחמני) ור' שמעון מר' יהודה בר סימון, בויק"ר י"ד בעל המאמר הוא ר' שמואל בר נחמן והמוסרים בשמו הם ר' ברכיה וחלבו, וזהו בכל אפן משבש. בבבלי חגיגה י"ב. (סנהדרין ל"ח:) מאמרים דומים לזה (ורק עם באור אהר על ותשת עלי כפכה) מר' אלעזר ורב. הכונה היא בכל אופן אלינורית, להודיע, שתעודת האדם למלא את העולם ולחדור ברוחו את הכל.

1) פסחים קי"ח. (לפי גירסא אחרת שם ר"ש בן לקיש). בב"ר כ' כמעט בסוף בלי שם אומרו ובשנויים. באבות דר' נתן א' קרוב לסוף גם כן בלי שם אומרו ובשנויים עוד יותר (וכן באליהו רבה ל"א קרוב לסוף).

2) שו"ט ב' כ"ה.

3) ב"ר ריש כ"ג.

4) הפעל „עורדן" לא נמצא עוד כמותו. עי' לוי ח"ג 696 ע"א, 730 ע"ב.

5) דרוש נוטריקון: למך—מה לי וללמך (או: למך—מה לי ולך).

6) שו"ט ה' א' ר' זעירא בשמו בתור באור לשיחתן של ישראל שגם היא תורה.

7) בר' נ' קרוב לסוף, ואחרי כן רמז של רשב"נ על קרח. הפירוש האחרון מיוחס בקה"ר לאותו פסוק לר' יהושע.

הוא קמואל, ולמה נקרא שמו קמואל? שקם כנגד אומתו של אל[1]. — משלי, י״ב כ״ז. לא יחרך רמיה צידו, כל אותו היום היה עשו צד צבאים וכופתן, ומלאך בא ומתירן, עופות ומכסכסן ומלאך בא ומפריחן. וכל כך למה? והון אדם יקר חרוץ (שם), כדי שיבוא יעקב שהוא יקרו של עולם ויטול את הברכות שמעיקר העולם חרוצות לו[2]. — [נגד דעתו של ר׳ חנינא שאמר „גדול שלחו״, שיצחק שלח את יעקב ריקם, אמר ריב״ל]: שילח עמו [רכוש], אלא שעמד עשו ונטלן ממנו[3]. — בר׳, כ״ח ט׳. וילך עשו אל ישמעאל, נתן דעתו להתגייר. מחלת — שמחל לו הקב״ה על כל עונותיו. בשמת — שנתבסמה דעתו עליו *)[4]. — שם, כ״ו ו׳. וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו — מפני הבושה **)[5]. — בר׳, ל״א מ׳. ותדד שנתי מעיני, מה היה אומר? ט״ו שיר המעלות שבספר

[1] ב״ר נ״ז בסוף, ע״פ גירסתו הנכונה של הילקוט — הוא בלעם הוא קמואל. שהגירסא „לבן״ אינה נכונה מוכח מזה, כי לבן היה בנו של בתואל, לא אחיו. בלעם היה מארם כמ״ש בבמדבר, כ״ג ז׳.

[2] ב״ר ס״ז בראש, לבסס את באורם של רבנן על „לא יחרך רמיה צידו״ (משלי י״ב כ״ז). כך בילקוט דברים 950 § ששם חסר הבאור הדומה לו שבא בשם ר׳ אליעזר ב״ר יוסי. לפי הנראה היא הוספה לקוחה מעירובין נ״ד., ע״ז י״ט., שאינה שייכת כלל לעשו וששם האומר הוא ר׳ אלעזר בן עזריה. בבאורו תופס ריב״ל את הצלע השניה של הפסוק „והון אדם יקר חרוץ״ בתור תכלית של הצלע הראשונה. עשו הרמאי (רמיה) לא יחרך צידו (לא יצלח בצידו) יען כי הון אדם יקר (הברכה של יעקב) חרוץ — כבר נחרץ ונחלט. את המלה יחרך הוא מבאר בנוטריקון (לא יאחר, לא יאריך).

[3] ב״ר ריש ס״ח נגד ר׳ חנינא.

[4] ב״ר ס״ז בסוף.

[5] ב״ר פ״ב ופ״ד בראש. לפני זה באור אחר של ר׳ אלעזר. בקהלת ר׳ ט׳ י״ח בעל המאמר הוא ר׳ שמואל בר נחמן.

*) הרד״ל גורס „עליה״.

**) המחבר השמיט מאמר זה: אריב״ל: מסרת אגדה - יהודה הרג את עשו. איסתיז בשעה שמת יצחק אבינו, הלכו עשו ויעקב וכל השבטים לקבור אותו, שנא׳ (בר׳, ל״ה כ״ט): ויקברו אותו עשו ויעקב בניו. והיו כלן במערת המכפלה יושבין ובוכין, והשבטים עומדין וחולקין כבוד ליעקב, ויוצאין חוץ למערה, כדי שלא יהא יעקב בוכה ומתבזה לפניהם. השחיל עשו עצמו ונכנס למערה ואמר: עכשיו אני הורגו לאחר שמת אבי, שנא׳ (בר׳, כ״ט מ״א): יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי. נסתכל יהודה וראה שעשו נכנס אחריו, ואמר: מיד הוא הורג אבא בפנים, מיד השחיל וצף הוא בעצמו ונכנס, ומצא עשו שהיה מבקש להרג את יעקב, מיד עמד יהודה והרגו מאחוריו. ולמה לא הרגו מנגד פניו? לפי שהיה קלסתר פניו דומה לאביו, לפיכך חלק לו כבוד והרגו מאחוריו, והוא שיעקב אביו מברכו (בר׳, מ״ט ח׳) ידך בערף אויביך (שו״ט י״ח מ״א).

תהלים, ההי"ד (תה', ק' כ"ד): יאמר נא ישראל[1].—בר', מ"ב א'. וירא יעקב כי יש שבר במצרים. אדם גדול וזקן ויושב בביתו ורואה מה יש במצרים. [אמר הכתיב (קהלת, ז' י"ט): והחכמה תעז לאדם מעשרה שליטין — זה יעקב שהיה יושב ורואה מה יש במצרים, ועשרת בניו היו נכנסין ויוצאין ולא היו יודעין][2].—בר', מ"ז י"ה. וינש אליו יהודה, אף אחיו כיון שראו יהודה שכעס, אף הם נתמלאו חמה ובעטו באדמה ועשו בה תלמים. תלמים[3].—רואה היתה [אשת פוטיפר] באסטרולוגין[4] שלה, שהיא עתידה להעמיד ממנו [מיוסף] בן, ולא היתה יודעת אם ממנה, אם מבתה[5].—בר', מ"ח ב'. ויתחזק ישראל וישב על המטה, ולמה נתחזק? הראה לו עמידה, אמר: הקב"ה עשה אותו קֹוסְמֹוקְרָטוֹר (כלו': מושל עולם=κοσμοκράτωρ). ואני איני הולך לו כבוד? לכך ויתחזק ישראל[6].

שמות, א' י'—י"ב. קרוב לשמונה פעמים נעשו ישראל כתף אחת (כלו': באחדות) במצרים. ומאי טעמא? (שמות, א' י'): הבה נתחכמה לו („לו" ביחיד); מתוך כך קפץ הקב"ה ונאלם. שנא' (שם, ג' ח'): וארד להצילו מיד מצרים (להצילו ג"כ במספר יחיד)[7].—שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך. אמר להם פרעה: בשביל שאתם פנויים, אתם אומרים: נלכה נזבחה לאלהינו — לכו לסבלותיכם![8].—כל מכה ומכה שהיתה באה על המצרים במצרים היה הדבר ממשמש ובא עמה, שנא' (שמות, ז' כ"ו): הנה אנכי נוגף, הנה זו הדבר, כמה דאת אמר (שם, ט' ג'): הנה יד ה' הויה במקנך[9]. — בשעה שברח משה

[1] ב"ר ע"ד. השוה פרשה ס"ח.

[2] תנחומא, ביהמ"ד VI, 93.

[3] ב"ר צ"ג בהוכחה מאיוב ד' י"א. בילקוט לבראשית מ"ר י"ח בעל המאמר הוא ר' לוי, אבל בילקוט איוב ד' § 897 —ריב"ל.

[4] עי' על אדות הבטוי הזה באג' התנאים כרך א' ח"א 145 הע' 2.

[5] ב"ר פ"ה בראש, נמסר ע"י ר' שמואל בן נחמן.

[6] פסיקתא ר' ג' (10 ע"ב). גם ר' יהושע בן לוי בעצמו היה חולק כבוד לבנו שעלה לגדולה, עי' לעיל ע' 125.

[7] פסיקתא ק"ז ע"ב, ר' אחא בשמו. „קרוב לשמונה פעמים" כלומר כמספר המקומות שבהם באו ישראל בפרשה זו בלי יחיד (עי' הערתו של בובר בפסיקתא שם). „כתף אחת" הוא כמו כתף חד, שבא בתרגום על שכם אחד, צפני' ג' ט' (ובסורית חד— כתפא).

[8] שמו"ר ה' כמעט בסוף, תנחומא „וארא".

[9] שמו"ר י' בראש. בשו"ט ע"ח נ' שמשם לקוחה ראיה זו כתוב ברד במקום דבר ופעל „שפע' המקביל לזה*). הילקוט לאותו פסוק גורס נכונה „מכת הדבר".

*) בשו"ט הוצ' בובר הנירסא היא „דבר", „שפת", ע"ש.

מפני פרעה נעשו כל אוכלוסין שלו מהן אילמין ומהן חרשין ומהן סומין. אמר לאילמין: היכן הוא משה? ולא היו מדברים. אמר להרשין — ולא היו שומעין, אמר לסומין — ולא היו רואין; הוא שהקב"ה אמר למשה (שמות, ב' י"א): מי שם פה לאדם או מי ישום אלם וכו' תמן קמתי לך והכא לית אנא קאים? (שם דושעתיך וכאן לא אושיעך?)[1].—שמות, י"ז י"א. והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל. עמלק כושפן היה, מה היה עושה? היה מעמיד בני אדם ביום גנוסיא שלו, לומר: לא במהרה אדם נופל ביום גנוסיא שלו (ביום מולדתו שאז ,הגנוס'—המלאך—שלו עוזר לו). מה עשה משה? ערבב את המזלות. הדא הוא דכתיב (חבקוק, ג' י"א): שמש ירח עמד זבולה. וכתיב (שם, י'): נתן תהום קולו רום ידיהו נשא.—מרום ידיהו נשא, נתן תהום קולו[2].— בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שהיה יושב וקושר כתרים לאותיות[3]. אמר לו: משה, אין שלום בעירך? (כלו': האם אין המנהג במקומך לדרוש בשלום?) אמר לפניו: כלום יש עבד שנותן שלום לרבו? א"ל: היה לך לעזרני (לומר: תצלח מלאכתך.—רש"י); מיד אמר לו: (במדבר, י"ד י"ז): ועתה יגדל נא כח ה'[4].—בשעה שעלה משה למרום, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבש"ע: מה לילוד אשה בינינו? אמר להן: לקבל תורה בא. אמרו לפניו: חמדה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם, אתה מבקש ליתנה לבשר ודם? (תה', ח' ה'): מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו? (שם, שם ב') ה' אדונגו מה אדיר שמך בכל הארץ, אשר תנה הודך על השמים. אמר לו הקב"ה למשה: החזר להם תשובה. אמר

מאמרו של ריב"ל ע"ד הפלא של המכה הששית (בר', ט' י') עי' שמו"ר סוף י"א, תנחומא וארא.

1) ירוש' ברכות פ"ט (13 ע"א), שו"ט ריש ד'. בשנויים בשמו"ר א', דברים ר' לד' ז' (ומזה בילקוט דברים 167 §). בשמו"ר במקום ,אוכלוסין שלו" — כל הסינקליטין שהיו יושבין לפני פרעה. בדברים ר' כל אסכילי פרעה. נראה שנשתבש מן אוכלוסין (הערך המיוחד שיחד לזה לוי ה"א 125 ע"א הוא למותר). בשהש"ר ז' ה' שבתור בעל המאמר נזכר לוי ב"ר יהושע מסיכנין בשמו, אולי ,ר' יהושע בשם ר' לוי" נשתבש מר' יהושע בן לוי. וכן נשתבשה המלה איסקולין. במכילתא י"ח ד' באה האגדה של ההצלה הזאת בלי שם אומרה וביחד עם דברי בר קפרא (אג' התנ' כרך ב' ח"ב 141) ודברי ר' ינאי (עי' לעיל 42 הערה 4). השוה דברי ר' יוחנן לשמות ב' ט"ו (תנחומא שם).

2) ירוש' ר"ה פ"ה (59 ריש ע"א). עי' לעיל ע"ד אשת פוטיפר ולהלן ע"ד הערך האסטרולוגי של כוכבי הלכת.

3) כך מתחילה גם האגדה של רב ע"ד משה, מנחות כ"ט (עי' אג' התנ' כרך א' ח"ב 24).

4) שבת פ"ט.

לפניו: רבש״ע! מתירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. אמר לו: אחוז בכסא כבודי והחזר להם תשובה[1], שנא׳ (איוב, כ״ו ט׳): מאחז פני כסא פרשז עליו עננו... אמר לפניו: רבש״ע! תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה? אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. למצרים ירדתם? לפרעה השתעבדתם? תורה למה לכם? שוב מה כתיב בה? לא יהיה לך אלהים אחרים! בין עמים אתם שרויים שעובדין ע״ז? שוב מה כתיב? זכור את יום השבת. כלום אתם עושים מלאכה, שאתם צריכים שבות? שוב מה כתיב בה? לא תשא! משא ומתן יש ביניכם? שוב מה כתיב בה? כבד את אביך ואת אמך, אב ואם יש לכם? שוב מה כתיב בה? לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב! קנאה יש ביניכם, יצר הרע יש בעיניכם? מיד הודו להקב״ה, שנא׳ (תה׳, ח׳ י׳): ה׳ ארוננו מה אדיר שמך בכל הארץ[2], ואלו תנה הודך על השמים, לא כתיב. מיד כל אחד ואחד נעשה לו אוהב ומסר לו דבר, שנא׳ (שם, ס״ה י״ט): עלית למרום וכו׳ לקחת מתנות, אף מלאך המות מסר לו דבר, שנא׳ (במדבר, י״ז י״ב): ויתן את הקטרת ויכפר על העם, ואומר: ויעמד בין המתים ובין החיים, אי לאו דאמר ליה, מי הוה ידע?[3].—בשעה שירד משה מלפני הקב״ה בא שטן ואמר לפניו: רבש״ע! תורה היכן היא? א״ל: נתתיה לארץ. הלך אצל ארץ: אמר לה: תורה היכן היא? אמרה לו (איוב, כ״ח כ״ג): אלהים הבין דרכה וגו׳. הלך אצל ים ואמר לו: אין עמדי. הלך אצל תהום, אמר לו: אין בי, שנא׳, (שם, שם, י״ד כ״ב): תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי, אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה. חזר ואמר לפני הקב״ה: רבש״ע! חפשתי בכל הארץ ולא מצאתיה. א״ל: לך אצל בן עמרם. הלך אצל משה, אמר לו: תורה שנתן לך הקב״ה היכן היא? א״ל: וכי מה אני שנתן לי הקב״ה תורה? א״ל הקב״ה למשה: משה בדאי אתה: אמר לפניו: רבש״ע! חמדה

---

1) בשמו״ר מ״ב נמצאה ג״כ אגדה כזו המיוסדת על איוב, כ״ו ט׳ (בעל המאמר הוא ר׳ עוריה בשם ר׳ יהודה בר סימון בשם ר׳ יהודה בר אלעאי. אולי השם השלישי נשתבש מר׳ יהושע בר לוי) ושם נאמר: כיון שבא משה לירד, באו המלאכים להרגו. מה עשה? אחז בכסא של הקב״ה ופרש הקב״ה טליתו עליו שלא יחבלוהו, שנא׳ (איוב, כ״ו ט׳): מאחז פני כסא, פרשז עליו עננו. מהו פרשז? פרש רחום שדי זיו עננו עליו. באור נוטריקון זה מיוחס בבבלי סכה ה׳. ושבת פ״ח: לר׳ תנחום (כך צ״ל גם בשבת ת׳ ר׳ נחום). זהו אולי אחד משני ר׳ תנחום שהיו מוסרים מאמרי ריב״ל (בר חייא או בר חנילאי. עי׳ לעיל ע׳ 129 הע׳ 4).

2) באור שכזה על (תה׳, קמ״ח י״ג) הודו על ארץ ושמים בא מריב״ל בפסיקתא ר׳ ה׳ (21 ע״א). במדבר ר׳ י״ב (ר׳ סימון בשמו).

3) שבת פ״ח ע״ב. עי׳ י׳ אופנהיים האסיף V, 6 ולהלן.

גנוזה יש לך שאתה משתעשע בה בכל יום, אני אחזיק טובה לעצמי? א"ל הקב"ה למשה: הואיל ומיעטת עצמך, תקרא על שמך, שנא' (מלאכי, ג' ס"ב): זכרו תורת משה עבדי[1].—מאי דכתיב (שמות, ל"ב א'): וירא העם כי בושש משה, אל תקרי בושש, אלא באו שש. בשעה שעלה משה למרום, אמר להן לישראל: לסוף ארבעים יום בתחלת שש אני בא. לסוף מ' יום בא שטן וערבב את העולם[2]. אמר להן: משה רבכם היכן הוא? א"ל: עלה למרום. א"ל: באו שש,—ולא השגיחו עליו; מת—ולא השגיחו עליו. הראה להם דמות מטתו. והיינו דקאמרי ליה לאהרן (שם): כי זה משה האיש וכו'[3].

— מאי דכתיב (שה"ש, ה' י"ג): לחייו כערגת הבשם? כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נתמלא העולם כלו בשמים. וכיון שמדבור ראשון נתמלא, דבור שני להיכן הלך? הוציא הקב"ה הרוח מאוצרותיו והיה מעביר ראשון ראשון, שנא' (שם): שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר. אל תיקרי שושנים אלא ששונים[4].—כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה יצתה נשמתן של ישראל, שנא' (שם, שם ו'): נפשי יצאה בדברו. ומאחר שבדבור ראשון יצתה נשמתן, דבור שני היאך קבלו? הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם, שנא' (תהלים, ס"ח י'): גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה[5].— כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה חזרו ישראל לאחוריהן י"ב מיל והיו מלאכ השרת מדדין אותן, שנא' (שם, שם י"ג): מלכי צבאות ידדון ידדון, אל תקרי ידודין אלא יְדַדוּן[6].—(שם, שם י"ב): ה' יתן אמר המבשרות צבא רב. כאדם שהוא מכה על הסדן והניצוצות מתיזות לכאן ולכאן [כך כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נחלק להרבה לשונות][7].

---

1) שבת פ"ט.

2) באותו המובן שנא' כאן ע"ד משה „וערבב את העולם" נאמר לעיל ע' 157 הערה 2 בשם הירושלמי וערבב את המזלות.

3) שבת פ"ט. באור למלת בושש עי' ב"ר י"ח, שמו"ר מ"א. באור „וזה משה" בפנים אחרים בשמו"ר שם (רבנן אמרי), וכן תנחומא ב' כי תשא 13.

4) שבת פ"ח:

5) שם. באור שכזה מר' יהודה בר אלעאי במכילתא לשמות כ' י"ח (78 ב').

6) שם. באור שכזה לדברי התהלים בא בלי שם אומרו במכילתא שם. אגדה זו שייכת לבאורו של ר' עקיבא על הכתוב שמות י"ט ד' (מכילתא לאותו פסוק, עי' אג' התנאים כרך א' ח"ב 61).

7) שו"ט צ"ב א' (ילקוט תה' ס"ח, י"ב, עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 49 הע' 8). באותו המובן נראה מפרש ריב"ל את הבטוי „פנים בפנים" (דברים ה', ד'). פסיקתא ר' ב"א (100 ע"ב), נמסר ע"י ר' מנחם ובשמו ר' יוסי בר אבין: לגבור שהוא מפלפל בזיינו

— בשעה שעמדו [ישראל] לפני הר סיני, כיון שבאו לאותו מעשה[1], לא הניח משה זוית בקרקע ההר שלא נחבט עליה ומבקש תפלה ורחמים על ישראל ולא נענה, ונזדווגו לו חמשה מלאכי חבלה[2]: קצף ומשחית והשמד, אף וחמה. מיד נתירא משה מהן. מה עשה? נתלה במעשי אבות. מיד הזכיר ואמר (שמות, ל"ב י"ג): זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך. אמר לו הקב"ה: משה! אבות העולם מה יש להם עלי? אם באתי לדקדק אחריהם, אני יש לי עליהם: אברהם יש לי עליו, שאמר (בראשית, ט"ו ח'): במה אדע כי אירשנה; יצחק יש לי עליו, שאמר (שם, כ"ה כ"ח): ויאהב יצחק את עשו, ואני שנאתיו, שנא' (מלאכי, א' ג'): ואת עשו שנאתי; יעקב יש לי עליו, שאמר (ישעי', מ' כ"ז): נסתרה דרכי מה'[3]. כיון שאמר (שם): אשר נשבעת להם בך, למען

ומראה פנים לכל צד וצד. לבטוי „מפלפל בזיינו" השוה „לפלפל בעפר", תנחומא ריש וישב (לוי IV, 57 ע"ב), כנראה, להניע אנה ואנה.

1) קה"ר ד' ב'. ר' יהושע פתר קריא בישראל. וזהו בכל אופן ריב"ל, כי סמוך לזה נא': ר"ש בר נחמן פתר קרייא בדוד. (בשמו"ר ריש מ"ד פלוגתא זו על קהלת ד' ב'. אבל שמות האומרים הם להפך, והמאמר מקוצר). עי' עוד תנחומא כי תשא, שו"ט י"ח ח' והמקורות הנזכרים בהערה הסמוכה לזו.

2) בשמו"ר מ"ד אומר במאמר מיוחד ר' יצחק (ר' לוליאני בן טַבְרִינִי בשמו): יצאו ה' מלאכי חבלה לכלותם, אף וחמה וקצף והשמד והשחת. מלאכי חבלה בסדר הזה ובאותו הציור נמצא בשמו"ר מ"א בסוף. בתנחומא לאותו פסוק — קצף, אף, חמה, משחית, השמד. בדברים ר' ג' בעל האגדה הוא ר' חייא בר אבא. החזיון היה לפי דבריו בשמים והפסקא ע"ד מלאכי החבלה נאמרה בלשון זו: שמעו חמשה מלאכי חבלה ובקשו להזיקו ואלו הן: אף וחמה, קצף משחית ומכלה. בשו"ט ז' ז' בעל המאמר הוא ר' שמואל בר נחמן (עי' בהערה הקודמת), והפסקא ההיא כמו בדברי ר' יצחק, שמו"ר מ"ד. בפרקי דר' אליעזר ט"ה: שלח הקב"ה ה' מלאכים להשחית את כל ישראל ואלו הן: קצף, אף, חמה, משחית, חרון. לפי דברי רב חסדא (שבת נ"ה א'): שמות „ששה האנשים" שביחזקאל ט' ב': קצף, אף, חמה, משחית, משבר, מכלה. באלפא ביתא של ר"ע (נוסחא ב'. בהמ"ד III 50) נחשבו בתור ששת מלאכי חבלה ושמותיהם: אף, קצף, חמה, משחית, משמיד ומכלה. ומזה תנחומא ב' „כי תשא" י"ג: ה' מלאכי חבלה שמשה פחד מהם: אף וקצף ומשבר ומשחית וחמה.

3) בתנחומא ובתנחומא ב' חסרה ההרחקה של זכות אבות, וכן במאמרו של ר' יצחק בשמו"ר מ"ד ואצל ר' חייא בר אבא בדברים ר' ג', אצל ר' שמואל בר נחמן שו"ט ז'. בשמו"ר מ"א בסוף באים האבות בעצמם ומגרשים שלשה מלאכי חבלה, וכן בפרקי דר"א. ההרחקה של זכות אבות והזכרת חטאם נמצא גם למטרה אחרת (בשעה שבקשו להיות ערבים בעד מסירת התורה לישראל) ובהרחבת דברים בשם ר' מאיר בשהש"ר א' ד'. ומזה בלי שם אומרו בשו"ט ח' ו' ובתנחומא ריש ויגש (עי' אגדת התנאים כרך ב' ח"א 36).

שמך; באותה שעה נתמלא הקב״ה רחמים, שנא׳ (שם): וינחם ה׳ וגו׳. מיד נסתלקו ממנו שלשה מלאכי חבלה: קצף ומשחית והשמד. ונשתיירו שנים — אף וחמה, הדא הוא דכתיב (דברים, ט׳ י״ט): כי יגרתי מפני האף והחמה. אמר לפניו: רבש״ע! יכול אני מיקם בתרוייהון? סבל אַתְ חד ואנא חד. הה״ד (תה׳, ז׳ ז׳): קומה ה׳ באפך. ומנין שעמד משה באחד—חמה? שנא׳ (תה׳, ק״ו, כ״ג): ויאמר להשמידם לולי עמד משה בפרץ להשיב חמתו מהשחית. על אותה שעה הוא אומר (קהלת, ד׳ ב׳): ושבח אני את המתים [1]. — לא עשו ישראל את העגל, אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה [גבורים ושליטים ביצרם היו (דור המדבר) ולא היה ראוי שיתגבר יצרם עליהם, אלא גזרת מלך היתה לשלוט בם, כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה.—רש״י], שנא׳ (דברים, ה׳ כ״ו): מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי וכו׳ כל הימים [בסיני נאמר, אלמא גבורים ואמיצי לבב ביראתם היו.—רש״י] [2].

אחד עשר מזמורים אמר משה כנגד אחד עשר שבטים, ואלו הן (תה׳, צ׳): תפלה למשה וכו׳ תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם, כנגד (דברים, ל״ג ו׳): יחי ראובן ואל ימות (שמע מינה שהיה חייב מיתה); (צ״א): יושב בסתר עליון וכו׳, כנגד שבטו של לוי, שהיה מתלונן בצלו בעזרות; (צ״ב): מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה׳, כנגד שבטו של יהודה, שאמרה [לאה בהולדו]: הפעם אודה את ה׳; (צ״ג): ה׳ מלך גאות לבש, וכו׳ לביתך נאוה קדש, כנגד שבטו של בנימין, שהוא יושב בצלו של הקב״ה; (צ״ד): אל נקמות ה׳, אל נקמות הופיע, כנגד שבטו של גד, שאליהו זכור לטוב עומד ממנו, שהוא משתיתו (כלו׳ יסודו) של עולם; (צ״ה): לכו נרננה לה׳, כנגד שבטו של יששכר, שהוא עוסק ברננה של תורה [3]. — [כל נביא שהיה עומד] לנבואתו [של חברו] הוא נזקק, חוץ ממשה, שאמר כל דברי הנביאים ושלו, וכל [מי] שהיה מתנבא מעין נבואתו של משה היה [וכל הדברות הוא אמר, חוץ משנים, שהקב״ה אמרן לישראל מפיו: אנכי ולא יהיה לך] [4]. — שלשה

[1] השמוש בפסוק זה של קהלת נמצא גם בשבת ל׳. בדרשה האגדית של ר׳ תנחום דמן נוי, שאינו נזכר עוד בשום מקום.

[2] ע״ז ד׳:

[3] שו״ט צ׳ א׳. ע״ד המקור שממנו שאב ריב״ל את המאמר הזה נלמד מתוך הדברים האלה: אמר ריב״ל: עד כאן שמעתי, מכאן ואילך אתה מחשב לעצמך. מזה נראה כי בא אליו בקבלה מפי רבותיו שקדמוהו. עי׳ גרץ, 443, Monatsschrift 1881.

[4] שמו״ר מ״ב. רצונו לומר: שכל נביא, מלבד משה, היה אומר נבואתו של חברו, מפני שהיה צריך לו. לפני זה באה דעתו של ר׳ שמואל בר נחמן שחולק על זה (ר׳ יונה בשמו).

סימנים סימנתי לך וסיימתי לך בקבורתו של משה (דברים, ל"ד ו'): בגיא, בארץ מואב, מול בית פעור, ואף על פי כן לא ידע איש את קבורתו. [ליבא לפומיה לא גלי, פומא למאן גלי?][1]. — ראש וזקן — זקן קודם, שאינו ראש אם אינו זקן. מאי טעמא? (דברים כ"ט): אתם נצבים היום וכו' ראשיכם שבטיכם זקניכם (הרי מקדים ראשים לזקנים); וכתיב (יהושע, כ"ד א'): ויאסף יהושע את כל שבטי ישראל שכמה ויקרא לזקני ישראל ולראשיו וכו'. משה הקדים ראשים לזקנים, יהושע הקדים זקנים לראשים? משה על ידי שהיו הכל תלמידיו, הקדים ראשים לזקנים, יהושע על ידי שלא היו הכל תלמידיו, הקדים זקנים לראשים; משה שלא צריך להם בכבוש הארץ, הקדים ראשים לזקנים, יהושע ע"י שצריך להם בכבוש הארץ, הקדים זקנים לראשים; משה ע"י שלא נתייגע בתלמוד תורה (שנתנה לו במתנה מפי הגבורה), הקדים ראשים לזקנים, יהושע ע"י שנתייגע בתלמוד תורה, הקדים זקנים לראשים[2]. — חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו מקום ששמו הר געש. ומהו הר געש? מלמד שנתעצלו ישראל מלעשות חסד עם יהושע בן נון, בקש הקב"ה להרעים את כל העולם כולו על יושביו. לפי שהיו ישראל עסוקין במלאכתן: זה עסוק בכרמו, וזה עסוק בשדהו, וזה עסוק בפחמו, לפיכך לא עשו חסד עם יהושע. כיון דמית שמואל מה כתיב תמן? (ש"א כ"ה א'): וימת שמואל ויקבצו כל בני ישראל ויספדו לו וכו' מתלא אומר: מאן דנכית בחויא, חבל מרחיל ליה [הנשוך מנחש, מתירא מחבל][3]. דהי"א, ב' ו'. ובני זרח זמרי וכו'. זמרי זה עכן, שעשה מעשה זמרי[4]. — שופטים, א'. ויאמר ה' יהודה יעלה, — זה עתניאל[5]. — רות, א' א' — „השופטים", אלו שמגר ואהוד[6]. — שלמון ואלימלך וטוב היו אחים. אתיבין ליה: והא כתיב (רות, ד' ג'): אשר לאחינו אלימלך? אמר ליה:

---

1) קה"ר י"ב ט', ר' יהודה בר סימון בשמו. שו"ט ט' א' (ר' ברכיה ור' סימון בשמו) בשנוי קצת ובהוספה: בדבר שנתתי לך סימני סימנים, אין כל בריה יכולה לעמוד עליו, על הקץ, שנא' (דניאל, י"ב ט'): כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ—עאכו"כ!

2) ירו' הוריות פ"ג ה"ה (48 ע"ב וג').

3) מדרי' שמואל כ"ג (נסםר ע"י ר' ברכיה ור' סימון) המשל מובא לבדו ע"י ריב"ל (וכן בקה"ר ז', א'). ברות רבה א' א'—שם חסר הסיום ע"ד שמואל — המשל מיוחס לר' ברכיה. בקה"ר ז' א' מתחיל „רבנן אמרי". פירוש כזה על „געש" נמצא בבבלי שבת ק"ה ב' בשם רב.

4) ירו' סנהדרין פ"ו 23 ע"ב, ויק"ר ט' בראש.

5) שיר ר', ד' ז' (ר' סימון בשמו).

6) רות רבה לאותו פסוק.

אין אדם נמנע לקרוא לדודו אחיו [1]. — שמואל א', א' ד'. ויהי היום, זה יומא של עצרת [2]. — אבנר למה נהרג? על שעשה דמן של נערים שחוק, שנא' (ש"א, ב' י"ד): יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו, ויאמר אבנר יקומו [3].

מאי דכתיב (תה', קכ"ב א'): שמחתי באומרים לי בית ה' נלך? אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע! שמעתי בני אדם אומרים: מתי ימות זקן זה ויבוא שלמה בנו ויבנה בית הבחירה ונעלה לרגל, ושמחתי. אמר לו הקב"ה (שם, פ"ב י"א): כי טוב יום בחצריך מאלף. טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על המזבח [4]. — ש"ב, ט"ו ל'. ויעמדו בית המרחק, נדוהו (כלו': לדוד). אף על פי כן קבל עליו נדויו. הה"ד (שם, שם ל'): ודוד עולה במעלה הזיתים עולה ובוכה וראש לו חפוי. [יש מוכיחים שהיה דוד מנודה מ"בית המרחק", שהמנודה צריך לעמוד ברחוק ד' אמות, ויש מוכיחים מ"ראש לו חפוי", שהמנודה חייב בעטיפת הראש] [5]. — מכה החרב שהניף ישבי (ש"ב, כ"א י"ז) דחה את דוד י"ח אמה ונפל לארץ. היו שניהן מתיראין זה מזה. [זה אומר: אם לאהוריו קפץ כדון, לקמוי מה? וזה נתירא מזה לומר: אם במגינו אניפי כדון, איך אנא יכיל למוקמיא בו?]. ודוד מקלס להקב"ה (תה', י"ח ל"ז): תרחיב צעדי תחתי. מיד הצמיח הקב"ה לאבישי, שנא' (ש"ב, כ"א י"ז): ויעזור לו אבישי בן צרויה. אמר להם ישבי: שנים על אחד? אמרין ליה: הא אנא קטלין לך. עול אימא בקרתא, עשרה קטלין לך. [אנחנו אמנם שנינו נהרג אותך, ואתה תלך ותאמר בעיר, כי עשרה הרגוך] [6]. — ש"ב, ח' ב'. וימדד שני חבלים להמית וכו' — שהרגו אביו ואמו [של דוד] ועינו לרות [זקנתו] [7]. — שלשה שמות היו לשלמה:

---

[1] רות רבה ב' י"ג, חולק על רבנן שאמרו שבעז היה אחי טוב ואלימלך. דברי החולקים באו בתור משא ומתן. בב"ב צ"א א' דעתו של ריב"ל מיוחסת לרב, ורק במקום "טוב" כתיב "פלני אלמוני".

[2] מדר' שמואל לאותו פסוק, פ' א'.

[3] ירו' פאה פ"א ה"א (16 סוף ע"א), ירו' סוטה פ"א ה"ח (17 ע"ב). ויק"ר ריש פ' כ"ו, רשב"ל חולק ע"ז. תנחומא (חקת ב' ח'), בבמדב"ר קרוב לריש פ' י"ט נחלפה דעתו של ריב"ל לרשב"ל ודעתו של רשב"ל לריב"ל.

[4] מכות י', שו"ט קכ"ב. דומה לזה רב על תה' פ"ד י"א, בסמ' שבת ל'.

[5] מדר' שמואל ח', במדבר ר' ג' קרוב לראש.

[6] שו"ט י"ח ל"ז. בצורה אחרת נמצא אגדה זו בלי שם אומרה בב"ר נ"ט בסוף. משונה מזה ובהרחבת דברים הרבה בבבלי סנהדרין צ"ה.

[7] שו"ט ז' ד' ובילקוט שם *) (המלות ועינו לרות נשתבשו בשו"ט והיו "ועיניו לעורות"). בילקוט ש"ב ח' ב' חסרה הפיסקה "ועינו לרות".

---

*) ובזכות זקנתו רות שיצאה ממואב מדד חבל אחד להחיות.

ידידיה, קהלת, שלמה. ר׳ יהושע [בן לוי] אומר שבעה: אגור, יקא, למואל איתיאל [1]. יו״ד שב,ירבה׳ (דברים, י״ח ט״ז – לא ירבה לו נשים) קיטרגו (שעבר על מצוה זו שמתחילה ביו״ד) [2]. – הואיל ואת מקישו (מַשְׁוֶה את שלמה לדוד בכמה דברים תשוהו) מכל צד, מה אביו נמחל לו על כל עונותיו, שנא׳ (ש״ב, י״ב י״ג): גם ה׳ העביר חטאתך לא תמות, אף זה כיוצא בו [3]. – בשעה שנמנו וגמרו שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא, בקשו לצרף את שלמה עמהם, יצתה בת קול ואמרה (תה׳, ק״ה ט״ו): אל תגעו במשיחי [4].– מלכים א׳, י״ג, ו׳. ותשב יד המלך אליו ותהי כבראשונה, מהו כבראשונה? – אם תכתש את האויל במכתש של חרשים, אין יותר מועיל ממנו כלום. מה בראשונה עומד ומקריב לעבודה זרה, אף באחרונה עומד ומקריב לעבודה זרה [5]. – זה [אדום] העמיד שמונה [מלכים] וזה [ישראל] העמיד שמונה. זה העמיד שמונה: בלע, יובב, חשם, הדד, שמלה, שאול, בעל חנן, הדר; וזה העמיד שמונה: שאול, ואיש בשת, דוד, שלמה, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט. בא נבוכדנצר וערבב אלו ואלו, ובטל של אלו ושל אלו (ישע׳, י״ד י״ז), שם תבל כמדבר ועריו הרס, בא אויל ונתן גדולה ליהויכין, בא אחשורש ונתן גדולה להמן [6]. – משום מה נמנה אחז בפטייה (שורה) של מלכים צדיקים (ישע׳, א׳)? מפני שהיה בו בשת פנים. [מה בשת פנים היה בו?] את מוצא בשעה שהיה הנביא בא לקטרגו, היה בורח למקום טומאה, וכובש את פניו במקום טומאה, לומר שאין שכינה שורה במקום טומאה [7]. – אילו אמר חזקיה שירה על מפלת סנחריב, היה נעשה

[1] קה״ר בפתיחתא.

[2] ירוש׳ סנהדרין פ״ב ה״ו (20 ע״ג), תנח׳ ב׳ וארא ב׳. עי׳ ע״ד היסוד של אגדה זו אגדת התנ׳ כרך ב׳ ח״א 84, הערה 13.

[3] שהש״ר בפתיחתא. נמסר ע״י ר׳ יונתן (סבית גוברין ובשמו–ר׳ סימון), בתור הערה מסיימת לַהַקְבָּלָה בין דוד ובין שלמה.

[4] שהש״ר בפתיחתא. בפסיקתא ר׳ ו׳ (כ״ג ע״ב) הסגנון אחר: אריב״ל: ראוי היה שלמה להימנות עם שלשה מלכים וארבעה הדיוטות שאין להם חלק לעוה״ב, שנא׳ (מלכים א׳, י״א ב׳): ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו, ועל שנזדרז במקדש, לא נתיחס עמהם, שיסנה עם אלו המלכים החשוכים: ירבעם ואחאב ומנשה, אלא זכה להתייחס עם מלכים הצדיקים – חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשכים (משלי, כ״ב כ״ט).

[5] פסיק׳ ט״ו א׳, תנחו׳ כי תשא (ר״י בן סימון בשמו), ילקוט מ״א י״ג, משלי כ״ז (ר׳ ברכיה ור״י רב סימון בשמו).

[6] ב״ר פ״ג, ע״ד הפעל ,ועירבב׳ עי׳ לעיל 123 הערה 4.

[7] ירו׳ סנהדרין פ״י, 27 ע״ד, ויק״ר ל״ה, נמסר ע״י ר׳ יוסי (בר אבין?). לפי דברי ר׳ אחא בעל המאמר הוא ר׳ אלעזר. את המלה ,כובס׳ הוא מבאר ,כובש׳ (מסתיר

הוא המלך המשיח וסנחריב גוג ומגוג, והוא לא עשה כך, אלא אמר (תה׳, כ׳ ז׳): עתה ידעתי כי הושיע ה׳ משיחו וכו׳, מה כתיב בתריה? (שם י׳): ה׳ הושיעה המלך יעננו ביום קראנו [1]. — מחילו של סנחריב נשארו חמשה אנשים, שנא׳ (ישעי׳, י״ז ו׳): שנים, שלשה גרגרים [2]. — חנניה בן עזור נביא אמת היה, אלא שהיה לו קיבוסת [3], והיה שומע מה שירמיה מתנבא בשוק העליון ויורד ומתנבא בשוק התחתון, אמר חנניה בן עזור: כל סמא דמילתא לא דא היא, אלא (ירמי׳, כ״ט י׳): לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם, וכל ימיו של מנשה אינן אלא חמשים וחמש שנה, צא מהן עשרים שנה שאין בי״ד של מעלה עונשין וכורתין ושתים של אמון ושלשים ואחד של יאשיהו, הדא הוא דכתיב (ירמי׳, כ״ח א׳): ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיהו וכו׳ אמר אלי חנניה בן עזור הנביא וכו׳ בעוד שנתים ימים אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה׳. [אמר לו ירמיה: אתה אומר: בעוד שנתים ימים אני משיב וכו׳ ואני אומר שנבוכדנצר בא ונוטל את השאר (ירמי׳, כ״ז כ״ב): בבלה יבאו ושמה יהיו וכו׳ — א״ל: תן סימן לדבריך. א״ל: אני מתנבא לרעה ואיני יכול לתת סימן לדברי, שהקב״ה אומר להביא רעה ומתנחם, ואתה מתנבא לטובה, את הוא שצריך ליתן סימן לדבריך. א״ל: לאו! את הוא, שאת צריך ליתן סימן לדבריך. א״ל: אין כיני (כלו׳: יהי כדבריך), הרי אני נותן אות ומופת באותו האיש: השנה ההיא הוא מת (שם, כ״ח ט״ז), כי סרה דברת אל ה׳, והות לו כן. וימת חנניה הנביא בשנה ההיא בחדש

פניו). המאמר נסמך לדברי בר קפרא לישב את דבריו נגד המשיגים עליו. ר׳ הושעיה מצא לו צד זכות אחר, עי׳ לעיל פרק ר׳ הושעיה סוף סעיף ד׳.

[1] שהש״ר ד׳ ח׳ בסוף. בר קפרא מביע את הרעיון הזה באופן אחר, סנה׳ צ״ד. (עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 171). הפסוקים המובאים מתה׳ כ׳ מתבארים כך, ש.משיחו" מוסב על חזקיהו ובפסוק י׳ אומר .המלך" סתם ולא .משיחו".

[2] איכה ר׳ בפתיחתא 30. אחרי זה באה דעת ר׳ יהודה בר סימון (כצ״ל במקום .ר׳ יהודה ור׳ סימון"): תשעה, ומביא ראיה מן .ארבעה, חמשה" שכתוב להלן בפסוק ההוא. ודעתו של ר׳ תנחום בר חנילאי .ארבעה עשר"—מחבור שני הספרים ביחד. בסנהדרין צ״ה: הדעה הזאת האחרונה מיוחסת לריב״ל בעצמו. ור׳ יוחנן הוא האומר חמשה. בשו״ט ע״ט א׳ מיוחסת הדעה הראשונה לר׳ יהודה (אולי—ר׳ יהושע), השניה— לר׳ תנחום בר חייא, השלישית לר׳ תנחום.

[3] קיבוסת—מלה שאינה מובנה, שבשום פנים אי אפשר לפרשה כרעת לוי (IV, 239 ע״ב) שאומר כי נגזרה מן κιβδηλος, אולי היא דומה לקוביוסטוס (אוחז עינים)*).

---

*) לפ״ד י. באָהמער הוא ט״ס ותחת קיבוסת צ״ל קריוסט Curiosi - פקידים סרגלים (עי׳ כיצד מעריכין 55).

השביעי, שנה אחרת היתה (אחר ראש השנה הלא מתחילה שנה חדשה), ותמר הכין? (ואתה אומר כך?) אלא מלמד שמת בערב ראש השנה וצוה את בניו ואת בני ביתו להסתיר את הדבר שיוציאוהו אחר ראש השנה, בשביל לעשות נבואתו של ירמיה שקר] [1]. — נבוזראדן הוא אריוך. ולמה נקרא שמו אריוך? שהיה נוהם על השבוים כאריה עד שהגיעו לפרת. אמר להון לחילותיו: שבקנין דניחון (עזבום וינוחו) די מן כדון לית אלההון חוזר עליהון (כי מכאן ולהלן לא ישוב עוד אלהיהם אליהם), ההיד (תה', קל"ד א'): על נהרות בבל שם ישבנו, עד לשם — לא ישבנו [2]. — מפני מה נענש דניאל? מפני שהשיא עצה לנבוכדנצר (דניאל, ד' כ"ד) [3]. — [משעה שעלו חנניה מישאל ועזריה מתוך כבשן האש לא נזכרו שמותן (מפרשה ג' ואילך) שהם] שנו את מקומם והלכו להם אצל יהושע בן יהוצדק ללמוד ממנו תורה, ההיד (זכרי', ג' ח'): שמע נא יהושע הכהן הגדול, אתה ורעיך היושבים לפניך, כי אנשי מופת המה [4]. — אביו [של מרדכי] היה מבנימין ואמו מיהודה [ולפיכך נאמר עליו "איש יהודי" וגם "איש ימיני"] [5].

ו. דרשות.

— למה אין כתיב בשני "כי טוב"?... משל למלך שהיה לו לגיון קשה, אמר המלך: הואיל ולגיון זה קשה אל יכתב שמי עליו. כך אמר הקב"ה: הואיל והמים הללו לקו בהן דור המבול ודור אנוש ודור הפלגה, לפיכך אל יכתב בהן "כי טוב" [6]. — מה היה אותו האילן שאכל ממנו אדם הראשון?...

1) ירוש' סנהדרין פ"י, 30 ע"ב.

2) איכה ר' ה' ה', אגדה אחת, המכונת נגד הערבים (נבותיים) ע"ד הצרות שסבלו גולי בבל בעת מסעם, מסֻפר ע"י ריב"ל בתנחומא יתרו קרוב לראש *). באיכה ר' ב' ב' בלי שם אומרה.

3) ב"ב ד'. ואיתימא—רב. 4) ב"ר נ"ו בסוף.

5) מגילה י"ב: רבב"ח בשמו.

6) ב"ר סוף ד', ר' סימון בשמו.

*) ז"ל התנחומא: אמר ריב"ל: כשהגלה נבוכדנצר הרשע את ישראל לבבל, היו כפותים ידיהן מאחוריהן, נתונים בשלשלאות של ברזל והוליכום ערומים כבהמות. כיון שעברו על בני ישמעאל אמרו להגמונות שעליהם: עשו עמנו חסד ורחמים והעבירונו על אחינו בני ישמעאל דודנו, וכן עֵשו. יצאו בני ישמעאל לקראתן, הוציאו להן פת מלוח וציר עפה. הביאו נודות ריקים וצבעום במים ותלאום בשערי אהליהם. כשראו ישראל כך נתיישבה דעתן, סבורין שהן מלאי מים. אכלו את הפת, באו ואמרו: לא מצאנו מים. והן נושכין בשניהן באותן נודות, ונכנסה רוח חמה לתוך מעיהם ומתים.

[אחרי שחכמים אחדים חוו את דעתם: זה אומר חטה היה, וזה אומר ענבים, וזה אומר אתרוג, וזה אומר תאנים], אמר ר' עזריה ור' יהודה בר סימון בשם ר' יהושע בן לוי: ח"ו, לא גלה הקב"ה אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו. ראה מה כתיב (ויקרא, כ' ט"ז): ואשה אשר תקרב אל כל בהמה וכו' וגם את הבהמה תהרגו. אם אדם חטא, בהמה מה חטאה? אלא שלא תהא בהמה עוברת בשוק, ויאמרו: זו היא הבהמה, שפלני נסקל על ידיה, ואם על כבוד תולדותיו חס המקום, על כבודו (של אדם הראשון) על אחת כמה וכמה! [1]. — כשֶׁבְּרָאוֹ, בְּרָאוֹ במדת הדין ובמדת הרחמים (שנא', בר' ב' ז', וייצר ה' אלהים. — מ"כ), וכשטרדו טרדו במדת הדין ובמדת הרחמים שנא' (שם, שם כ"ג): וישלחהו ה' אלהים [2]. — שבעה ימים נתאבל הקב"ה על עולמו קודם, שלא יבא מבול לעולם. מאי טעמיה? (שם, ו' ו'): ויתעצב אל לבו, ואין עציבה אלא אבילות, היך מה דאת אמר (ש"ב, י"ט ג'): נעצב המלך אל בנו [3]. — בשביל ארבע פסיעות שלוה פרעה לאברהם, שנא' (בר', י"ב כ'): ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו, נשתעבד בבניו ד' מאות שנה, שנא' (שם, ט"ו י"ג): ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה [4]. — בר', י"ב י'. ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה, ריב"ל פתח (תה', קי"א ה'): טרף נתן ליראיו. טירוף*) נתן ליראיו בעולם הזה, לעתיד לבוא — יזכר לעולם בריתו. מה כתיב באברהם? (בר', י"ב ג'): ואברכך ואגדלה שמך. כיון שיצא, קפץ עליו רעבון, ולא הקפיד ולא קרא תגר, אלא — ויהי רעב בארץ, וירד אברם מצרימה [5]. — [אחרי מאמרו של ר' יוחנן, שהקב"ה הראה לאברהם בברית בין הבתרים גיהנם וגליות, מתן תורה ובית המקדש, אמר ריב"ל:] אף קריעת ים סוף הראה לו, שנא' (שם, ט"ו י"ז): אשר עבר בין הגזרים האלה, המד"א (תה', קל"ו י"ג): לגוזר ים סוף לגזרים [6] — משל למלך שנתן אוסיא (אחוזה ουσια) לאוהבו. לאחר זמן בקש המלך לקוץ מתוכה חמשה אילני סרק. אמר המלך: אילו מן פטריקון (אחוזת אבות) שלו הייתי מבקש לא היה מעכב, ומה בכך? (כלו' ומה אפסיד אם אשאלה) ונמלך בו. כך אמר הקב"ה: כבר נתתי את הארץ מתנה לאברהם, שנא' (בר', ט"ו י"ח): לזרעך נתתי

---

1) ב"ר ט"ו בסוף (ר' עזריה ור' יהודה בר סימון בשמו), פסיקתא קמ"ב ע"ב (ר' ברכיה ור' סימון בשמו).

2) ב"ר כ"א קרוב לסוף.

3) ב"ר סוף כ"ז, ל"ב.

4) סוטה מ"ו:

5) ב"ר מ' בראש, ריב"ל פתח.

6) ב"ר מ"ד קרוב לסוף.

את הארץ, וחמשה כרכים הללו בתוך שלו הם. ואילו מפטריקון שלו הייתי מבקש לא היה מעכב בידי, ומה בכך? ונמלך בו [1]. — אמר אברהם [לה' בהתפללו בעד אנשי סדום] צרף מעשיהם [הטובים גם אלה של הרשעים] ויעלו למנין חמשים [2]. — בר', כ"ב ה'. ואני והנער נלכה עד כה, נלכה ונראה מה יהיה בסופו של „כה" (כלו' סוף הנבואה, שאמר לו הקב"ה: כה יהיה זרעך, שם ט"ו ה') [3]. — בר', כ"ח י'. ויצא יעקב מבאר שבע. ר' יהושע בן לוי פתר קרייה בגליות: ויצא יעקב וכו' המד"א (ירמיה, ט"ו א'): שלח מעל פני ויצאו; וילך חרנה, המד"א (איכה, א' י"ב): אשר הוגה ה' ביום חרון אפו; ויפגע במקום — (ישעי', ה' ח') עד אפס מקום; וילן שם כי בא השמש — (ירמי', ט"ו ט') אמללה יולדת השבעה וכו' בא שמשה; ויקח מאבני המקום — (איכה, ד' א') תשתפכנה אבני קדש וכו'; וישם מראשותיו — (ירמיה, י"ג י"ח) כי ירד מראשותכם; וישכב במקום ההוא — (שם, ג' כ"ה) נשכבה בבשתנו; ויחלם והנה סלם — זה צלמו של נבוכדנצר, הוא סלם הוא סמל, אתוון דדין הן אתוון דדין; מוצב ארצה — (דניאל, ג' א') אקימיה בבקעת דורה; וראשו מגיע השמימה — רומיה אמין שתין; והנה מלאכי אלהים — חנניה מישאל ועזריה; עולים ויורדים בו, מעלים ומורידים בו, אפזים בו, קופזים בו, שוטנים בו: (שם, שם י"ח) ידיע להוי לך מלכא די לאלהך לא איתנא פלחין וגו' [4]. — בר', מ' י'. ובגפן שלשה שריגים. גפן זו תורה, שלשה שריגים זה באר, עמוד ענן ומן; והיא כפרחת עלתה נצה — אלו הבכורים; הבשילו אשכלותיה ענבים — אלו נסכים [5]. — שם, מ"ג י"ג. ואל שדי יתן לכם רחמים. ר' יהושע בן לוי פתר קרא בגלויות: ואל שדי יתן לכם רחמים — ויתן אותם לרחמים; לפני האיש — זה הקב"ה, שנא' (שמות, ט"ו ג'): ה' איש מלחמה; ושלח לכם את אחיכם — אלו עשרת השבטים; אחר ואת בנימין — זהו שבט יהודה ובנימין; ואני כאשר שכלתי — בחרבן ראשון, שכלתי — בחרבן שני, כאשר שכלתי בחרבן ראשון ושני, לא אשכל עוד [6]. —

[1] ב"ר מ"ט, תנחומא וירא בנוסח קצת שונה, והשם ריב"ל נשתבש לר' יהודה ב"ר לוי.

[2] ב"ר מ"ט. כך הוא לפי גירסת רש"י, ונראה שהיא יותר נכונה מהגירסא הרגילה „צרף מעשיי" (מה שמבאריב בבאורים שונים). כמדומה, שריב"ל דורש זה מהמלות „והיה כצדיק כרשע": שים לבך אל המעשים הטובים ולא אל העושים, יהיו צדיקים או רשעים, ואז תצרף את כל המעשים יחד ויעלה מספרם כמספר מעשי חמשים צדיקים.

[3] ב"ר ריש נ"ו.

[4] ב"ר סוף ס"ח.

[5] חולין צ"ב.

[6] ב"ר צ"ב. הגירסא „ר' יאשיה" היא כמובן משובשת. בילקוט כתוב ר' יהושע בלבד (חסר „בן לוי").

— שמות, ג׳ י״א. מי אנכי. משל למלך שהשיא את בתו ופסק ליתן לה מדינה ושפחה אחת מטרונית, ונתן לה שפחה כושית. אמר לו התנו: לא שפחה מטרונית פסקת ליתן לי? כך אמר משה לפני הקב״ה: רבון העולמים! כשירד יעקב למצרים, לא כך אמרת לו (בר׳, מ״ו ד׳): אנכי ארד עמך מצרימה, ואנכי אעלך גם עלה, ועכשיו אתה אומר לי: לך ואשלחך אל פרעה. לא אתה הוא שאמרת לו: ואנכי אעלך גם עלה? [1].—שמות, י״ב ב׳. החדש הזה לכם ראש חדשים. משל למלך שנשבה בנו, ולבשה נקמה למלך, והלך ופדה את בנו ואמר: הוו מונין איפטיה (תאריך) לפדיון בני. כך אמר הקב״ה: היו מונין איפטיה ליציאת מצרים [2]. — שמות, י״ג י״ז. ולא נחם אלהים. משל למלך שהיו לו י״ב בנים והיו לו י׳ אוסיות (אחוזות), אמר המלך: אם אתן אותם לבני, נמצא אני עושה ביניהם מריבה, אלא הריני ממתין עד שאקנה עוד שתים ואח״כ אחלקם ביניהם. כך אמר הקב״ה: אם אני מכניסן עכשיו לארץ אין בה חלק לי״ב שבטים, אלא הרני מעכבן במדבר עד שירשו את עבר הירדן, ויטלוהו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה, ואח״כ אני מכניסן לארץ, לכך נאמר: ולא נחם אלהים [3].—שמות, י״ד י׳. ויצעקו בני ישראל אל ה׳. משל למה הדבר דומה, לבת מלך שהיתה עוברת בדרך, והיו הלסטים משתעבדין בה, התחילה צועקת אל המלך. אמר המלך: לכך הייתי מתאוה. כך ישראל היו משועבדין במצרים, תלו עיניהם לשמים, שנא׳ (שם, ב׳ כ״ג): ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו, הוציאם הקב״ה והיה מתאוה לשמוע תפלתם, ולא היו מתפללים. מה עשה? גירה בהם פרעה וחילו ורדף אחריהם, שנא׳: ופרעה הקריב — הקריב את ישראל לתפלה, מיד — ויצעקו בני ישראל אל ה׳. לכך כתיב (שה״ש, ב׳ י״ד): יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה, הראיני את מראיך השמיעיני את קולך — אותו הקול ששמעתי במצרים. מיד אמר הקב״ה למשה: ואתה הרם את מטך [4]. — שמות, י״ד ט״ו. משל לאוהבו של מלך שהיה לו עסק, הלך וצעק לפני המלך, א״ל המלך: מה אתה צועק? גזור ואני אעשה. כך אמר הקב״ה למשה: מה תצעק אלי? דַבֵּר, ואני עושה [5]. — ברמז אמר הקב״ה לישראל. כשיעשו את

[1] שמו״ר ג׳.

[2] פסיקתא נ״ב ע״ב, עוד משל של ריב״ל לפסוק זה בירו׳ ר״ה פ״א ה״ג (57 ע״ב) (שם נכתב בטעות רק „ר׳ לוי״), פסיקתא נ״נ א׳, פסיקתא ר׳ ט״ו (ע״ז ע״א): למלך שהיה לו אורלונין (ὡρολογιον שעון), וכיון שעמד בנו מסר לו אורולונין שלו (כך קבלו ישראל מהקב״ה את הלבנה המורה על הזמנים).

[3] שמו״ר כ׳ קרוב לסוף.

[4] תנחומא שופטים כמעט בסוף.

[5] שמו״ר ריש כ״א.

המשכן, שהוא נותן להם את הברכות. מנין הוא? שכתיב (שמות, כ' כ"א): מזבח אדמה תעשה לי וגו' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. לפיכך כשעשו המשכן נתן להם הקב"ה את הברכות: "יברכך ה' וישמרך", אימתי? ויהי ביום כלות משה [1].–שמות, י"ט א'. לבן מלך שהיה מטייל בשוק, ופגע באוהבו של מלך, ומילא חיקו אבנים טובות ומרגליות. אמר המלך פתחו לי תוסבריות (Thesauros) סגולות מלכים שלי, שלא יהא בני אומר אילולי אוהבו של מלך לא היה לי מה ליתן לו. כך אמר לו הקב"ה למשה: שלא יהיו ישראל אומרים: אילולי שבא יתרו ולימדם את הדינים לא היה לו ליתן לנו את התורה, אלא הריני נותן להם את התורה שכולה דינים, שנא': ואלה המשפטים [2]. — שמות, ל"ב י"ג. זכור לאברהם. הה"ד (קהלת, ד' ב'): ושבח אני את המתים שכבר מתו. כנגד מי אמר שלמה מקרא זה? לא אמרו אלא כנגד דוד אביו. כיצד? אתה מוצא, כשבנה שלמה בית המקדש, נתפלל לפני האלהים שתרד אש ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המת, דוד אביו, מיד נענה, שנא' (דה"ב, ו' מ"ב): זכרה לחסדי דוד עבדך, מיד (שם, ד' א'): וככלות שלמה להתפלל אל ה' והאש ירדה מהשמים. כיון שראה שלמה, שהזכיר אותן תפלות ולא נענה, וכיון שהזכיר דוד אביו מיד ירדה, התחיל אומר: ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה – על עצמו אמרו [3]. — שם, שם, ד"א זכור לאברהם. אמר משה: רבון העולם! אבות העולם היו צדיקים או רשעים? הפרש בין אלו לאלו. אם רשעים יפה אתה עושה לבניהם כך. למה? לא היו לאבותם אצלך מעשים. ואם צדיקים הם, תן לדם מעשי אבותם [4]. — בשביל זכות האבות ובזכות השבטים עשה הקב"ה [שנתרצה על עון העגל]. ומאין אתה יודע שהזכיר משה את השבטים כאן? בא ישעיה ופירש, שנא' (ישעי', ס"ג י"ז): שוב למען עבדיך שבטי נחלתך. מכאן שהשבטים נקראו עבדים. לפיכך אתה דורש: זכור לאברהם, ליצחק ולישראל – אלו ג' האבות, עבדיך אלו השבטים. מיד נתרצה להם, שנא' (שם, שם י"ד): וינחם ה' על הרעה [5].

— מה נשתנה מצורע שאמרה תורה (ויקרא, י"ד ד'): יביא שתי צפרים לטהרתו? אמר הקב"ה: הוא עושה מעשה פטיט (לשון קול היוצא בחשאי. —רש"י;

[1] פסיקתא ר' ה' בסוף (כ"ב ע"ב). במדבר ר' ריש י"ב סיבא ע"י ר' ברכיה.
[2] פסיקתא ק"ד ע"א.
[3] שמו"ר מ"ד.
[4] שם, נספר ע"י ר' זבידא. עי' לעיל ע' 160.
[5] שמו"ר מ"ד בסוף, עי' לעיל ע' 161.

כלומר מדבר לשון הרע) לפיכך אמרה תורה: יביא קרבן פטיט (שהצפרים צועקין בכל שעה. — רש״י) 1). — מפני מה אין כהן גדול נכנס [ביום הכפורים לקדשי הקדשים] בבגדי זהב? אלא אין קטינור נעשה סנינור. כדי שלא ליתן פתחון פה לשטן לקטרג ולומר: אתמול עשו להם אלהי זהב, והיום הם מבקשים לשמש בבגדי זהב! 2). — מפני מה נסמכה פרשת עריות לפרשת קדושים? אלא ללמדך בכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה, אתה מוצא קדושה 3). — במדבר, י״ד כ״ג. למה היו [דור המרגלים] דומין? למלך שזימן לבנו אשה נאה בת טובים ועשירה, שאין כמותה בעולם. א״ל המלך: זימנתי לך אשה נאה בת טובים ועשירה, שאין כמותה בכל העולם. א״ל הבן: אלך ואראה אותה, שלא היה מאמין באביו. מיד הוקשה הדבר והורע לאביו. אמר אביו: מה אני עושה? אם אומר לו: איני מראה אותה לך, עכשיו הוא אומר כעורה היא, לפיכך לא רצה להראותה. לסוף אמר לו: ראה אותה ותדע שלא כזבתי לך, ובשביל שלא האמנת בי, קונם! שאין אתה רואה אותה בביתך, אלא לבנך אני נותנה. וכך הקב״ה אמר לישראל: טובה הארץ, ולא האמינו אלא אמרו: נשלחה אנשים לפנינו. אמר הקב״ה: אם מעכב אני עליהם, הם אומרים: לא טובה הארץ, ולכך לא הראה אותה לנו, אלא יראו אותה, ובשבועה שאין אחד מהם יכנס לתוכה, אלא לבניהם אני נותנה 4). — דברים, א׳ י״ג. ואשימם בראשיכם — ואשמם כתיב. אמר להם משה: אם אי אתם נשמעין להם, אשמה תלויה בראשיכם.

1) ערכין ט״ז: (במקום ר׳ יהודה, צ״ל ר׳ יהושע).

2) פסיקתא קע״ז ע״ב, ויק״ר כ״א קרוב לסוף (ר׳ סימון בשם ר׳ יהושע, ובילקוט לאותו פסוק § 571 ר״ס בשם ריב״ל). בירוש׳ יומא פ״ז (44 ע״ב) מיוחס לבעל האגדה ר׳ לוי. ומה שמיוחס בויק״ר ובפסיקתא לר׳ לוי נאמר בירושלמי לפני מאמרו של ר׳ לוי משמו דר׳ סימון. בשני המקורות הנזכרים באחרונה מתחילה שורת הדורשים במלות אלו: ר׳ חנינא וריב״ל חברין דרבנן אמרי. וצ״ל ר׳ חנינא (חנניה) חברהון דרבנן וריב״ל אמרי. ואח״כ בא טעמו של חנניה חברהון דרבנן, שבילקוט שם ובירושלמי מפורש נאמר בשם ר׳ חנניה. בבבלי ר״ה כ״ו. מיוחס טעמו של ריב״ל לרב חסדא (עי׳ לעיל 151 הע׳ 5).

3) ויק״ר כ״ד קרוב לסוף. ואח״כ באה ההערה: ואית ליה קריין סגיין (יש הרבה פסוקים לראיה): אשה זונה וחללה (ויקרא, כ״א ז׳), וקדשתו כי את לחם אלהיך הוא מקריב (שם, ח׳), ולא יחלל זרעו בעמיו (שם, שם ט״ו) כי אני ה׳ מקדשו. מאמר זה בא שם קצת לפני זה: אמר ר׳ יהודה בן פזי מפני מה נסמכה פ׳ עריות לפ׳ קדושים, אלא ללמדך וכו׳. ואתיא כהדא דר׳ יהודה בן פזי דאמר: כל מי שהוא גודר את עצמו מן הערוה נקרא קדוש. ריב״ל מייתי מן שונמית, הה״ד (מ״ב ד׳ ט׳): הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא.

4) תנחומא שלח לך קרוב לראש (כ׳ ז׳), במדבר ט״ז קרוב לראש (ר׳ יהושע אומר).

למה הדבר דומה? לנחש הזה, שאמר הזנב לראש: עד מתי אתה מתהלך תחלה? אני אלך תחלה. א״ל: לך. הלך ומצא גומא של מים והשליכו לתוכה, מצא אש והשליכו לתוכה, מצא קוצים והשליכו לתוכן. מי גרם לו? על שהלך הראש אחרי הזנב. כך כשקטנים נשמעים לגדולים, הם גוזרים לפני המקום והוא עושה [1], ובשעה שהגדולים מהלכין אחר הקטנים, נופלים לאחר פניהם [2]. — דברים, ה׳ כ״ו. למה הדבר דומה? לחבר אחד קשה, שראה עכנה אחת קשה. אמר מי יוכל לחבר (כלו׳: ללחש) את זו? אמרו לו: ולא את החבר? הכל ממך. כך כיון שאמר הקב״ה (דברים, ה׳ כ״ו): מי יתן והיה לבבם זה להם, היה להן לומר: רבש״ע! אתה תן. ולפיכך אמר משה (דברים, כ״ט ד׳): ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת [3]. — שם, ז׳ י״א. היום לעשותם ומחר לקבל שכרם [4]. — שם, ז׳ י״ד. לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך. לא יהיה בך עקר מן התלמידים, ועקרה — שלא תהא תפלתך עקורה לפני המקום. אימתי? בזמן שאתה משים עצמך [ענו] כבהמה [5].

שופטים, ז׳ י״ג. היא [מצות העומר] שעמדה להם בימי גדעון, שנא׳: ויבא גדעון והנה איש מספר לרעהו חלום וכו׳ והנה צליל לחם שעורים וכו׳. מהו צליל? על שצלל עליהם אותו הדור מן הצדיקים [כלו׳: שהיה הדור צלול וריק מצדיקים], ובזכות מה ניצולו? בזכות לחם שעורים. ואיזהו? זה מצות העמר [6]. — שמואל א׳, ב׳ ו׳. חנה נתפללה עליהם [על קרח, דתן ואבירם,

---

[1] כן מצינו גם במשל לשמות י״ד ט״ו (לעיל ע׳ 169): גוזר ואני עושה.

[2] דברים ר׳ א׳. אחרי זה בא משל דומה לזה מר׳ הושעיא.

[3] דברים ר׳ ז׳ קרוב לסוף (במקום ר׳ יהודא צ״ל ר׳ יהושע). בפסיקתא ר׳ מ״א (קע״ד ע״א) אומר זה ר׳ יוחנן, בלי המשל.

[4] ערובין כ״ב, ע״ז ג׳.

[5] בכורות מ״ד:

[6] פסיקתא ע״א ע״א, נמסר ע״י ר׳ אבהו, ואמרי לה ע״י ר׳ סימון, יחד עם זה בא שם עוד מאמר דומה לזה, בשבח מצות העמר, של ר׳ שמואל בר נחמן (המלות „ואמרי לה" לפני „ריב״ל" צריך למחוק). בויק״ר כ״ח קרוב לסוף (רק ר׳ אבהו ור׳ סימון). פסיקתא ר׳ י״ח (צ״ב ב׳), ששם אחרי „ואמרי לה" צריך להשלים „ר׳ סימון". בילקוט שופטים § 63 אמר ר׳ אבהו אמר ר׳ סימון אמר ריב״ל. בילקוט ויקרא כ״ג רק אמר ריב״ל. מאמר אחר של ריב״ל ע״ד העמר: סנטירך אנא ולית את יהיב לי סנטרותי? (עי׳ לוי ח״ג 555 ע״ב). פסיקתא ס״ט ע״ב, ויק״ר כ״ח קרוב לראש (צריך להשלים שם „בן לוי"). פסיקתא ר׳ י״ח (צ״א ע״א), קהלת רבה א׳ ג׳ (ששם ס.„ריב״ל" נהיה „ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי"). הסימבול של תנופת העמר: פסיקתא ע׳ ע״ב. פסיק׳ ר׳ י״ח (צ״ב א׳), נמסר ע״י ר׳ סימון.

במדבר, ט״ז ל״ג]: מוריד שאול ויעל[1]. — מלכים ב׳, כ׳ ב׳. ויסב חזקיהו פניו אל הקיר, באיזה קיר נשא עיניו? בקירה של רחב נשא עיניו „כי ביתה בקיר החומה" (יהושע, ב׳ ט״ו). אמר לפניו: רבש״ע! רחב הזונה שתי נפשות הצילה לך, ראה כמה נפשות הצלת לה, ההיד ויבואו הנערים וכו׳. תני רשב״י: אפילו היתה במשפחתה מאתים אנשים והלכו ודבקו במאתים משפחות כלם ניצולו בזכותה. אבותי שקירבו לך כל הגרים האילו — על אחת כמה וכמה[2].

— ישעי׳, ל״ה ד׳. נמהרי לב—כגון אלו שדוחקין את הקץ, שנא׳ (בר׳, כ״ד כ׳): ותמהר ותורד כדה[3]. — ישעי׳, מ״ז ב׳. וטחני קמח. כל עמא טוחנין חטים ואת אמרת קחי רחים וטחני קמח? אלא כך אמרה ירושלים לבת בבל: אילולי ממרום עשו מלחמה עמי, את היית יכולה לי? אילולי שלח אש בעצמותי, את היית יכולה לי? הוי: קמחא טחינא טחנת, ואריה קטילא קטילת, ודרא יקידא (דירה שרופה) יקדת[4]. — ישעי׳, מ״ז ג׳. אמר הקב״ה: עתיד אני להביא פורענות לבת בבל ואפילו דניאל בעי עלה רחמים, דכתיב (דניאל, ד׳ כ״ד): וחטאיך בצדקה פרוק, אין אני שומע לו. למה? גואלנו ה׳ צבאות שמו[5]. — אמר הקב״ה: הואיל וכך הוא עונשה של ע״ז קשה, צריך אני להזהיר אותם עליה, שלא יאמרו: אילו הזהירנו עליה פרשנו ממנה. אמר לו הקב״ה לישעיהו: לא תהא סבור שלא הזהרתי אותם ע״ז תחלה. עד שלא באו לסיני לקבל את התורה, הזהרתי אותן ע״ז. מנין? שכך כתוב (ישעי׳, מ״ח ה׳): ואגיד לך מאז בטרם תבוא השמעתיך, בטרם תבוא לסיני השמעתיך ברכות וקללות. למה? פן תאמר עצבי עשם ופסלי ונסכי צום, לפיכך הזהרתי אותם עליה, וע״י מי הזהרתי אותם? ע״י משה עבדי, מנין? ממה שקרינו בענין (דברים, ד׳ כ״ב ולהלן): כי תוליד בנים

---

[1] ירושי׳ סנהדרין פ״י (28 ע״א וגם 29 ע״ג). לפני זה דעתו של רשב״נ שמשה נתפלל עליהם (דברים, ל״ג ו׳). מאמרו של ריב״ל נסמך על המאמר שאמר בעצמו בשם ר׳ יוסי (בן חלפתא): כך היתה עדתו של קרח שוקעת ויורדת עד שעמדה חנה ונתפללה עליהם. בב״ר צ״ח קרוב לראש, מיוחס המאמר הזה ל„רבנן". במדר׳ שמואל ה׳ קרוב לסוף: ריב״ל בשם רבי (רבי=ר״י=ר׳ יוסי).

[2] ירו׳ ברכות פ״ד ה״ד (8 ע״ב).

[3] ויק״ר י״ט. השוה: לעיל 162 הע׳ 1.

[4] שהש״ר, ג׳ ה׳. איכה ר׳ א׳, י״ג (רק „ר׳ יהושע"). במקום „דרא" — קרתא. בבבלי סנהדרין צ״ו: מיוחס המאמר הזה (ג״כ נסמך על ישעי׳ מ״ב ב׳) לבת קול ששמע נבוכדנצר בעת ששרף את ביהמ״ק. שם הנוסח הוא כך: עמא קטילא קטלת, היכלא קליא קלית, קמחא טחינא טחנת.

[5] שהש״ר ג׳ ה׳.

ובני בנים וכו' [1]. — ירמיה, ג' י"ט. איך אשיתך בבנים, אני הייתי מלמד סנגוריא, עשיתם לי שאהא מקטרג אתכם ומחייב אתכם. ואין הלשון הזה („אשיתך"), אלא לשון חיוב, שנא' (שמות, כ"א ל'): אם כפר יושת עליו [2]. — ירמיה, ט"ו ט'. אמללה יולדת השבעה, לא חרבה ארץ־ישראל עד שעבדו בה שבעה בתי דינין ע"ז, ואלו הן: ירבעם בן נבט ובעשא בן אחיה ואחאב בן עמרי ויהוא בן נמשי ופקח בן רמליהו ומנחם בן גדי והושע בן אלה [3]. — יואל, ב' ג'. וקרעו לבבכם ואל בגדיכם, אם קרעתם לבבכם בתשובה, אין אתם קורעין בגדיכם על בניכם ובנותיכם [4].

— את מוצא שני פעמים כתיב בספר תילים: מי יתן מציון ישועת ישראל, אחת בספר ראשון (י"ד ז') ואחת בספר שני (נ"ג ז'). ולמה? לפי שהתינוקות של בית רבן אומרים שני פעמים ביום שחרית וערבית: הושיענו אלהי ישענו וקבצנו והצילנו מן הגוים (דהי"א, ט"ז ל"ה). לכן אמר דוד שני פעמים מי יתן מציון [5]. — תה', ט"ו א'. מי יגור באהליך? — ומה אם נדב ואביהוא שנכנסו לבית המקדש נשרפו, אם כן מי יגור באהליך? [6]. — תהלים, כ"ב ז'. ואנכי תולעת ולא איש, אני הוא שהלבשתיך פורפרייה על הים (כלו': שבהרתיך למלך) ולא איש אחר בעולם [7]. — שם, כ"ב י"א. בקרב עלי מרעים, אלו עמלקים, שנא' (ש"א, ל' א'): ועמלקי פשטו אל נגב ואל צקלג; לאכל את בשרי — ושתי נשי

[1] דברים ר' ב'.

[2] תנחומא משפטים קרוב לסוף. דומה לסגנון זה עי' לעיל 171 הערה 2. לפני זה באורם של ר' אלעזר ור' חמא בר חנינא. בשמו"ר ל"ב קרוב לראש הובא באורו של ר"ח ב"ח בלי שם אומרו, של ר' אלעזר חסר לגמרי ושל ר' יהושע ב"ל רק בקצרה: אתם חייבתם עצמכם (וגם חסר שם „בן־לוי").

[3] גיטין פ"ח.

[4] פסיקתא קס"א ע"ב, ירו' תענית פ"ב ה"א (65 ע"ב).

[5] שו"ט, י"ד ז', נמסר ע"י ר' יודן, בפסיקתא ר' מ"א (קע"ד ע"א) בעל המאמר הוא ר' הונא, ובמקום הפסוק מדה"י הוא מביא את הפסוק הדומה לו (תה' ק"ו מ"ז): הושיענו ה' אלהינו וכו'. הפסוק „הושיענו" עם כל הפרשה (ט"ז, ח' — ל"ו) שבדה"י נמצא בתפלת שחרית ב„ברוך שאמר" והפסוק שבתהלים ק"ו אומרים בתפלת מערב ב„ברוך ה'". הפסוקים הללו, לפי הנראה, באו בזמן קדום בתוך איזו תפלה מיוחדת בשביל התינוקות. בפסיקתא ר' שם בא אח"כ מאמר זה: ר' יהודה בי רבי שלום בשם ר"ש בן לקיש אומר: לאו [מן השם הוא זה] אלא שכתוב בשני מקומות: בתהלים—הושיענו ה' אלהינו וכו' ובדה"י נאמר: הושיענו אלהי ישענו וכו'. לפיכך הקב"ה אומר: „מי יתן מציון" שני פעמים.

[6] שו"ט לאותו פסוק.

[7] שו"ט לאותו פסוק.

דוד נשבו; צרי ואויבי לי — ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם [1]. — שם, מ"ד כ"ג. כי עליך הורגנו כל היום, זו מילה שנתנה בשמיני [שיש בה סכנת נפשות, ואנו מקיימין אותה] [2]. — שם, נ' כ'. תשב באחיך תדבר, בבן אמך תתן דפי. אמר דוד: אם דברת (להי"ר) בעשו שהוא אחיך, סופך לדבר בבן אומתך — זה משה, רבן של כל הנביאים, שדברו בו, שנא' (במדבר, כ"א ה'): וידבר העם באלהים ובמשה [3]. — [שם, ע"ד ג'. הרימה פעמיך למשואות. א"ר שמעיה בשם ריב"ל: הרימה פעמיך שאמרת לנו: שלש פעמים בשנה וכו', הרי הן עשויות משואות, משואות (שממות). ילקוט תהלים רמז תת"ט.—נשמט אצל המחבר]. — שם ע"ח נ"ב. ויסע כצאן עמו, וינהגם כעדר במדבר, כאיזה צאן? כצאנו של יתרו; כאיזה עדר? כעדרו של יתרו. מה עדרו וצאנו של יתרו מן היישוב למדבר, כך ישראל [הלכו ע"פ משה מן היישוב אל המדבר] [4]. — שם, ע"ט י"ב. והשב לשכנינו שבעתים, יזכר להם מה שעשה לנו בתורה, דכתיב בה (תה', י"ב ז'): מזקק שבעתים; אל חיקם, כך תשיב להם שבעתים אל חיקם [5]. — שם ק"ג. חמשה פעמים כתיב כאן ברכי נפשי את ה' (בפסוקים: א', ב', כ"ב, ק"ד א', שם ל"ה) כנגד חמשה חמשי תורה [6]. — שם, קכ"ב ב'. עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים. מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה? שערי ירושלים שהיו עוסקים בהם בתורה [7]. — שם, קל"ו י"ג, כ"ה. קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף [8]. — [בשלשה מקומות

---

1) ויק"ר כ"א קרוב לראש, פסיקתא ר' ח' בסוף. עי' לעיל 147 לש"א, ל' י"ז.

2) גיטין נ"ז: למה נתכון באמרו „שנתנה בשמיני"?

3) תנחומא פקודי. לפני זה באור אחר מר' יוחנן. בדברים ר' ו' נהפכו שמות בעלי המאמרים, גם חסרה השייכות אל משה והראיה סבמדבר כ"א ה'. הראיה היא ססה שסמוך לזה (במדבר, כ"א ד') נאמר: ותקצר נפש העם בדרך, מפני שהיו מוכרחים לסבב את ארץ אדום, שלא נתן להם לעבור דרך ארצו (ומשום זה „וידבר העם באלהים ובמשה").

4) שו"ט לאותו פסוק, נמסר ע"י ר' יודן. ור' שמעון [בן חנן] אמר זה בשם ר' יוסי בן קצרתה. בשם ר' יוסי זה מסר שמועה ר' יוחנן בשבת א' קנ"א:. מלבד זאת נמצאו מאמרים ממנו בירוש' ר"ה 59 סוף ע"ג וירוש' שבת 5 ע"ב (ב"ר י"ד בהתחלה).

5) פסיקתא כ"ה ע"ב.

6) שו"ט ק"ג, ויק"ר ד' קרוב לסוף מיוחס לריב"ל הטעם השני, שבברכות י' ע"א הוא מיוחס לר' יוחנן בשם רשב"י (עי' אגדת התנ' כרך א' ח"א 88), והטעם של חמשה חומשי תורה מיוחס לר' יוחנן בעצמו. השוה לעיל 132 הע' 2.

7) מכות י'. שו"ט לאותו פסוק.

8) ב"ר כ' קרוב לסוף ובפ' צ"ז. לפני זה מאמריהם של ר' אלעזר ורשב"נ. פסיקתא ר' ל"ג (152 ע"א) אמר ריב"ל: תדע לך שכן למדתי מהלל הגדול. בשו"ט קל"ו בא בשניאה ר' יהושע דסכנין במקום ריב"ל. בבבלי פסחים קי"ח ע"א בעל המאמר

שמענו שאדם משמיע תלמידו סמוך למיתתו. מנין? שנא' (משלי, כ"ב כ"א): להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים לשולחיך. וכן שלמה אמר (קהלת, י"ב י"ג): סוף דבר הכל נשמע וכו'. וכן אמר איוב (י' י"ב): צלמות ולא סדרים, כיון שאדם נוטה לצילה של מיתה הוא סובר תלמודו. תנח' ריש פ' בוא, תנח' ב', ס' ב.—נשמט אצל המחבר]. — משלי, ל' ד'. מי הקים כל אפסי ארץ, — זה המשכן [1]. — איוב, ה' כ"א. ברעב פדך ממות, ביעקב היא אמורה [2].

שה"ש א' ד'. ישקני מנשיקות פיהו, שתי דברות שמעו ישראל מפי הקב"ה — אנכי ולא יהיה לך. הה"ד ישקני מנשיקות פיהו ולא כל נשיקות [3]. — שם, שם ד'. משכני אחריך נרוצה, ממה שנתת לנו ארעא טבתא, דאיתקריאת מישכנותא (משכן ודירה), אחריך נרוצה [4]. — שם, ו' י'. איומה כנדגלות. איומה שלמטה כגון דוכסין duces ואיפרכין επαρχοι ואיסטרטיליטין στρατηλατοι. ומנין שיש להם אימה? שנא' (דניאל, ז' ז'): דחילה ואימתני ותקיפא [5]. — איכה א' ו'. היו שריה כאילים, מה אילים הללו בשעת שרב הופכין פניהם אלו תחת אלו.

הוא ר' אלעזר בן עזריה. ומביא שם ראי' מישעי' נ"א י"ב (עי' אג' התנ' כרך א' ח"א 168, 2). הסמיכות של „נותן לחם" „לגוזר ים סוף" שדורש ר' יהושע [דסכנין], כפי הנראה צ"ל ר' יהושע בן לוי (עי' אג' התנ' כרך א' ח"א 139, 5).

[1] פסיקתא ר' ה' קרוב לראש (15 ע"ב), ר' סימון בשמו *).

[2] אגדת בראשית ג'. ורשב"נ אומר שעל דוד נאמר. היכן רמוז בפסוק על יעקב לא נתפרש. עי' טעמו של ר' אחא בב"ר ע"ט בהתחלה. מאותו המקור שממנו שאבה „אגדת בראשית", ואולי ממנה בעצמה לקח ר' שמואל בן ניסים בבאורו לאיוב לאותו פסוק, ואולם גם שם הרמז ליעקב לא נתבאר.

[3] שהש"ר לאותו פסוק (שתי פעמים), נגד דעתם של רבנן, ששמעו מפי הגבורה כל עשרת הדברות. בפסיקתא ר' ריש כ"ב (111 ע"א) נמצאה ג"כ הפלוגתא, אך בלי ראיה משה"ש א' ב', ר' עזריה ור' יהודה בר סימון אומרים בשם ריב"ל (שהש"ר — בר סימון, פסיקתא י' — ר"י בי רבי שמעון) ראיה מפסוק תורה צוה לנו משה, תורה — תורה בגימטריה תרי"א מצות צוה לנו משה, ושתים — אנכי ולא יהיה לך — שמענו לא מפי משה אלא מפי הגבורה.

[4] שהש"ר לאותו פסוק. לפני זה באור דומה לזה של ר' יוחנן. עי' לוי ח"ג 280 ע"א.

[5] שהש"ר לאותו פסוק.

---

*) בפסיקתא ג' ליה הכי: מי הקים כל אפסי ארץ זה אהל מועד. שנא': ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן. שהעולם הוקם עמו. ריב"ל בשם רשב"י: להקים המשכן לא נאמר. אלא להקים את המשכן, מה הוקם עמו? עולם הוקם עמו. שעד שלא הוקם המשכן היה העולם רותת, משהוקם המשכן נתבסס העולם (מהערות א"ש).

כך היו גדולי ישראל רואין דבר עבירה והופכין פניהם ממנו. אמר להם הקב״ה: תבוא שעה ואני עושה לכם כך — וילכו בלי כח לפני רודף [1]. — איכה, ב׳ י״ג, י״ד — מי ירפא לך? נביאיך! [2]. — איכה, ג׳ א׳, אני הגבר, אני הוא הגבר, אנא הוא איוב, שנאמר (איוב, ל״ד ז׳): מי גבר כאיוב? [3]. — איכה, ה׳ כ׳ — כ״ב, ארבעה דברים אמר ירמיה: מאיסה, וקציפה, עזיבה ושכיחה. מאיסה הושב על ידי עצמו, דכתיב (ירמי׳, ל״א ל״ו): אם ימדו שמים ממעלה וכו׳ גם אני אמאס בכל זרע ישראל; קציפה הושב ע״י ישעי׳, שנא׳ (ישעי׳, נ״ז ט״ז): ולא לנצח אקצוף [4]. — קהלת, ה׳ ה׳, אל תתן את פיך להחטיא את בשרך, אלו שפוסקים צדקה ברבים ואינם נותנים [5]. — אסתר, א׳ י׳, ביום השביעי — זה יום השבת [6]. — אסתר, ט׳ כ״ט, תקף, כל תקף, את כל תקף. תקף — זהו תקפו של המן, כל תקף — זהו תקפו של מרדכי, את כל תקף — זהו תקפו של אחשורש [7]. — דהי״א, ד׳ י״ח, לא ניתן דברי הימים אלא להדרש. אשתו היהודיה — זו יוכבד; וכי משבטו של יהודה היתה, והלא משבטו של לוי היתה, ולמה נקרא שמה יהוריה? על שם שהעמידה יהודים בעולם. ילדה את ירד — זה משה [וכן שאר השמות שם כלם על משה נאמרו] [8]. דהי״א, ד׳ כ״א ולהלן, ער אבי לכה — אב בית דין

---

1) איכה ר׳ לאותו פסוק. אולי צריכה להיות ההתחלה כך: ר׳ סימון בשם ר׳ יהושע (בן לוי) ור׳ שמעון בר אבא בשם ר״ש בן לקיש.

2) איכה ר׳ לאותו פסוק.

3) איכה ר׳ לאותו פסוק.

4) איכה ר׳ לאותו פסוק. ע״ד ישוב שתי הלשונות „שכח ועזב׳ אפשר לומר שסוסך על המאמר הקודם של האמורא המאוחר, ר׳ יהושע ב״ר אבין, הדומה למאמרו של ריב״ל ושם סובא ישוב ללשון שכחה מהכתוב (ישעי׳, מ״ט ט״ו): ואנכי לא אשכחך *). [במאמר לקהלת ג׳ ט״ז שבקה״ר נחלקו בו ר״א וריב״ל יש ט״ס וצ״ל ר׳ אליעזר ור׳ יהושע. עי׳ אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״א 110—111 וכהע׳ 1].

5) ויק״ר ט״ז. בקה״ר לאותו פסוק, באור לכל צלע וצלע ביחוד (בקצרה בשו״ט נ״ב בהתחלה). המלאך — הוא החזן (בשו״ט — שליח צבור).

6) אסתר ר׳ לאותו פסוק, השוה מגילה י״ב:

7) ירוש׳ מגילה פ״ב (73 ע״ב), ר׳ יוסי בר אבין בשמו.

8) ויק״ר ריש פ׳ א׳, ר׳ סימון בשמו. ואולם ר׳ חמא אבי ר׳ הושעיה (עי׳ לעיל 91) אומר את הדבר בשם רב. בבבלי מגילה י״ג א׳ בא הבאור הזה על „יהוריה״, אך מובע באופן אחר וההערה הכללית ע״ד דברי הימים (שלא נתנו אלא להדרש) בשם ר׳ שמעון בן פזי (עי׳ לעיל ע׳ 128 הע׳ 2) ושהוא אחד עם ר׳ סימון, המוסר דברי ריב״ל.

---

*) ואולם ללשון עזיבה אין ישוב גם בדבריו של ר״י בר אבין. ואמנם גם לזה אפשר למצוא בדברי ישעי׳ מ״ב ד׳: לא יאמר לך עוד עזובה. וכן ס׳ ט״ו, נ״ד ז׳. ואין ספק, כי זה בא משגגת המעתיקים שהשמיטו כלים ושורות.

של לכה, ולַעְדָה אבי מרשה – אב בית דין של מרשה. משפחות בית עבודת הבוץ – זו רחב הזונה, שהטמינה המרגלים בבוץ, הה"ד (יהושע, ו' כ"ג): ויבואו הנערים המרגלים... ואנשי כוזבא – שכזבה במלך יריחו, שנא' (שם, ב' ד'): ותאמר כן באו אלי האנשים. ויואש – שנתיאשה מן החיים. ושרף – שתקנה עצמה לשרופין, אשר בעלו למואב – שבאתה ונדבקה בישראל ועלו מעשיה לאביה בשמים. וישבי לחם – שנדבקה בישראל שקבלו את התורה שכתוב בה: לכו לחמו בלחמי (משלי, ט' ה') [1]. – דהיי"א, כ"ה ה'. כל אלה בנים להימן. [הימן זכה לבנים רבים בזכותה של חנה שקילסה את הקב"ה בשם ה' צבאות], אמר לה הקב"ה: חנה, את רבית בחיילותי, ואני ארבה בחיילותיך, דכתיב: כל אלה בנים להימן וכו' [2].

– [כל המשמח חתן וכלה] זוכה לתורה שניתנה בחמשה קולות, שנא' (שמות, י"ט ט"ז): ויהי קולות וברקים וכו' וקול שופר וכו' ויהי קול השופר וכו' והאלהים יעננו בקול [חמשה קולות אלו כנגד חמשה קולות שנאמרו בירמי' ל"ג י"א בענין שמחת נשואין] [3]. – לעולם אל תהא מצות עני קלה בעיניך, שהפסדה כ"ד קללות ומתן שכרה כ"ד ברכות. הפסדה כ"ד קללות, כתוב (תהלים, קי"ט ו'): הפקד עליו רשע, וכולא ענינא דמזמורא. כל כך למה? יען אשר לא ירע עשות חסד. מתן שכרן כ"ד ברכות, כתוב (ישעי', נ"ח ז'): הלא פרוס לרעב להמך וכו' [4]. – תהלים, ה' א'. הנחילות לשון נוטריקון: ה' – חמשה חומשי תורה; נ' – חמשים יום שבין פסח לעצרת; ח' – שמונה ימי מילה; י' – עשרת הדברות; ל' – כנגד שלשים צדיקים כאברהם, שאין העולם חסר מהם, שנא' (בר', ט"ו ה'): כה יהי"ה זרעך, ונאמר (שם, י"ח י"ח): ואברהם היה יהי"ה – בגימטריא תלתין, [כשישראל זוכין, שמונה עשר בארץ ישראל ושנים עשר בחוצה לארץ, וסימן טוב כשארץ ישראל מעמדת שמונה עשר צדיקים... ו' דהנחילות ששה סדרי משנה, ת' דהנחילות ארבע מאות שנה, שנשתהו ישראל במצרים, ואחרי ארבע מאות שנה נחלו את התורה והקב"ה נחל אותם, לכך

---

[1] רות ר' ב' בהתחלה, ר' סימון בשמו. אולם ר' חמא אבי ר' הושעיה, אמר זאת בשם רב (לא רבי יהודה הנשיא I, וכך צריך לתקן באג' התנ' כרך ב' ח"ב 143 העי' 9) יחד עם ההערה שנאמרה בתחילה. ריב"ל ע"ד רחב נמצא גם לעיל ע' 173, למ"ב כ' ב'.

[2] מדר' שמואל, נסמך להערתו של לוי (בבבלי ברכות ל"א: של ר' אלעזר), שחנה קראה ראשונה להי' בשם „צבאות".

[3] ברכות ו' סוף ע"ב.

[4] ויק"ר ל"ד, ר' סימון בשמו.

אמר: אל הנחילות] [1]. — כל מקום שאתה מוצא מפלתן של רשעים הודייה מלמעלה, הודייה מלמטה. מה טעם? (תה', ז' י"ח): אודה ה' כצדקו. מה כתיב בתריה? למנצח על הגתית (תה', ח' א') זו אדום (ע"פ ישעי' ס"ג). ומה כתיב בתריה? אודה ה' בכל לבי (שם, ט' ב'). הוי הודייה מלמעלה ומלמטה [2]. — הרואה נהר בחלום ישכים ויאמר (ישעי', ס"ו י"ב): הנני נוטה עליה כנהר שלום. קודם שיקדמנו פסוק אחר (ישעי', נ"ט י"ט): כי יבוא כנהר צר. הרואה צפור בחלום ישכים ויאמר (שם, ל"א ה'): כצפרים עפות כן יגן ה' וכו'. קודם שיקדמנו פסוק אחר (משלי, כ"ז ה'): כצפור נודדת מקנה. הרואה קדרה בחלום ישכים ויאמר (ישעי', כ"ו י"ד): ה' תשפת שלום לנו. קודם שיקדמנו פסוק אחר (יחזקאל, כ"ד ג'): שפות הסיר שפות. הרואה ענבים בחלום ישכים ויאמר (הושע, ט' י'): כענבים במדבר מצאתי ישראל. קודם שיקדמנו פסוק אחר (דברים, ל"ב, ל"ב): ענבימו ענבי רוש. הרואה הר בחלום ישכים ויאמר (ישעי', נ"ב ז'): מה נאוו על ההרים רגלי מבשר. קודם שיקדמנו פסוק אחר (ירמי', ט' ט'): על ההרים אשא בכי ונהי. הרואה שופר בחלום ישכים ויאמר (ישעי', כ"ז י"ג): והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול. קודם שיקדמנו פסוק אחר (הושע, ה' ח'): תקעו שופר בגבעה. הרואה כלב בחלום ישכים ויאמר (שמות, י"א ז'): ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. קודם שיקדמנו פסוק אחר (ישעי', נ"ו י"א): והכלבים עזי נפש. הרואה ארי בחלום ישכים ויאמר (עמוס, ג' ח'): אריה שאג מי לא יירא. קודם שיקדמנו פסוק אחר (ירמי', ד' ז'): עלה אריה מסבכו. הרואה תגלחת בחלום ישכים ויאמר (בר', מ"א י"ד): ויגלח ויחלף שמלותיו. קודם שיקדמנו פסוק אחר (שופטים, ט"ז י"ז): אם גלחתי וסר ממני כחי. הרואה באר בחלום ישכים ויאמר (שיר, ד' ט"ו): באר מים חיים. קודם שיקדמנו פסוק אחר (ירמי', ו' ז'): כהקיר בור מימיה וכו'. הרואה קנה בחלום ישכים ויאמר (ישעי', מ"ב ג'): קנה רצוץ לא ישבור. קודם שיקדמנו פסוק אחר (מ"ב, י"ח כ"א): הנה בטחת על משענת הקנה הרצוץ... הרואה שור בחלום ישכים ויאמר (דברים, ל"ג י"ז): בכור שורו הדר לו. קודם שיקדמנו פסוק אחר (שמות, כ"א כ"ח): כי יגח שור את איש [3]. — כתיב אפנקסיה דריב"ל: האי

[1] שו"ט ה' א'. ילקוט לאותו פסוק. בירוש' ע"ז פ"ב ה"א (40 ריש ע"ג) בשם ר' מנא. מקצת מזה בב"ר צ"ח בשם רב.

[2] שו"ט ז' י"ח.

[3] ברכות נ"ו: ביחד שנים עשר חלום. אחרי זה באו עוד פתרונות ג"כ על יסוד פסוקי תנ"ך, שבהם נזכר אותו הדבר שנראה בחלום, או שמוכח ע"י מדרש מלים. ביחד—עשרים ואחד דבר, שנמסרו בשם ריב"ל, כמו שנמצא במקום אחר (בב"ק נ"ה),

מאן דבחד בשַבָּא (מי שנולד ביום הראשון בשבת) יהי גבר ולא חדא ביה (שלא יהא אחר דומה לו – לרעה או לטובה). האי מאן דבתרי בשבא יהי גבר רגזן. מ"ט? משום דאיפלגו ביה מיא. האי מאן דבתלתא בשבא יהי גבר עתיר, וזנאי יהא. מ"ט? משום דאיברו ביה עשבים. האי מאן דבד' בשבא יהי גבר חכים ונהיר. מ"ט? משום דאיתלו ביה מאורות. האי מאן דבחמשה בשבא יהי גבר גומל חסדים. מ"ט? משום דאיברו ביה דגים ועופות. האי מאן דבמעלי שבתא יהי גבר חזרן (מחזר אחרי מצוות. – רש"י). האי מאן דבשבתא יהי בשבתא ימות, על דאחילו עלוהי יומא רבא דשבתא (על שחללו בשבילו את השבת) [1].

ז.

האלהים והעולם. ימות המשיח וחיי עולם הבא.

– לפי שהוא אומר: את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמי', כ"ג כ"ד), יכול כבודו מלא עליונים ותחתונים (כלו' שהוא תופס רק את המקום שיש שם עליונים ותחתונים)? כבר נאמר *) (תהלים, ח' ד'): כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננתה. אין בה אלא כדי משמוש אצבעות של הקב"ה (כלו' תופס את העליונים ואת התחתונים באצבעותיו בלבד) [2]. – למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו עטרה ליושנה. אתא משה אמר (דברים, י' י"ז): האל הגדול הגבור ונורא; אתא ירמיה ואמר: גוים מקרקרין בהיכלו – איה נוראותיו? לא אמר נורא; אתא דניאל ואמר: גוים משתעבדין בבניו – איה

שאחד מהם (הרואה הספר בחלום) מיוחס שם בפירוש לריב"ל, יחד עם עוד פתרון (הרואה טי"ת בחלום), שאיננו כאן.

[1] שבת קנ"ו. נגד פתרון ימי היצירה חולק ר' חנינא (לעיל ע' 15) ואומר: לא מזל יום גורם, אלא מזל שעה גורם.

[2] שו"ט י"ט ב'. יותר קצר וסתום שם ח' ה', ששם צריך לגרוס „ואין להם (אלא כדי) משמ"ש אצבעות"**). אחרי זה בא שם משל למלך שהיה מותח וילון (velum) על פתח פלטין שלו. אמר המלך: כל מי שהוא חכם יאמר מה השַׁלְמָה הזאת, כל מי שהוא עשיר יעשה כמותה, וכל מי שהוא גבור ייגע בה. כך הקב"ה מתח את השמים כדוק של עין, שנא' (ישעי', מ' כ"ב): הנוטה כדוק שמים, מלמד שפירשו כמין וילון, אמר הקב"ה: כל מי שהוא חכם יאמר מה השלמה הזאת וכו' (ר"ל השמים מעידים באפן הסתכלותי על השֶגֶב של היצירה ועל העדר היכלת לעשות כמותה). לבטוי „משמוש אצבעות" השוה: ב"ר י' בסוף: „כל זמן שהיו ידי קוניהן ממשמשין בהן".

*) בשו"ט נאמר: והלא כבר נאמר. ואין למלת „והלא" כל מובן.

**) בשו"ט ב' „אין בהם אלא מעשה אצבעותיך".

גבורותיו? לא אמר גבור; אתו אינהו ואמרו: אדרבה, זו היא גבורתו — שכובש את יצרו, שנותן ארך אפים לרשעים. ואילו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקב״ה, היאך אומה אחת יכולה להתקים בין הגוים[1]. אין הקב״ה דן את האדם אלא בשעה שהוא עומד בה, מאי טעמא? (בר׳, כ״א ט״ז): אל תירא כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם[2]. — שמות, ל״ג י״א. ודבר ה׳ אל משה פנים אל פנים — אין אנו יודעים אם השפל הגביה עצמו, אם הגבוה השפל. אריב״ל: כביכול, גבהותו של עולם הרכין עצמו, שנא׳ (שם, ל״ד ה׳): וירד ה׳ בענן[3].

— כל מעשה בראשית בקומתן נבראו, לדעתן נבראו, לצביונן נבראו, שנא׳ (בר׳, ב׳ א׳): ויכלו השמים והארץ וכל צבאם, אל תיקרי צבאם, אלא צביונם[4]. — בר׳, א׳ פ״ו. נעשה אדם. [במי נמלך?] במלאכת שמים וארץ נמלך. משל למלך שהיו לו שני סנקליטים (יועצים) ולא היה עושה דבר חוץ מדעתן[5]. — שם, ב׳ א׳. ויכלו השמים — נשתכללו שמים בחמה ולבנה ובמזלות ונשתכללה הארץ באילנות ודשאין וגן עדן[6]. — מכוללין היו המעשים והיו מותחין והולכין

---

1) יומא ס״ט; בירו׳ ברכות 11 ג׳ ומגילה פ״ב (74 ע״:) נמסר ע״י ר׳ סימון בשם ריב״ל רק הנאמר בשם „אנשי הכנסת הגדולה״. השאר—מיוחס לר׳ פנחס.

2) ירו׳ ר״ה פ״א (57 ע״א), נמסר ע״י ר׳ סימון. ואולם בב״ר נ״ג הוא בשם עצמו מבאר את הכתוב „באשר הוא שם״ בסגנון אחר. בבבלי ר״ה ט״ז: לבוש הרעיון הזה בלבוש אחר על יסוד אותו פסוק ע״י ר׳ יצחק.

3) תנחומא כי תשא. ומה שמביא „וירד ה׳ באהל״ הוא שגיאה. ואולי הוא מתכון למ״ש שמות ל״ג ט׳, במדבר י״א כ״ה או שם י״ב ה׳.

4) ר״ה י״א. חולין ס׳. המלה צביון מורה על רצון, חמדה (עי׳ דוגמאות לזה אצל לוי ח״ד 164 ע״ב ולהלן) וגם מתפרש מל׳ צבא (עי׳ למשל ב״ר י׳ בבאור א״ז, ז׳ א׳). כאן אולי הוא מתכון כי הברואים באו לעולם בתחילת יצירתן עם הרצון להתקיים וחפץ להאריך ימים. קרוב לזה יש גם בפתגם „לדעתן נבראו״, מה שמתנגד ל„בעל כרחן נבראו״ (רש״י מבאר זה: שאלן ואמרו הן). „בקומתן״ — פי׳, בכל מלא גדלם, ב־ἀκμή שלהם, בכל התפתחותם, כמ״ש בר קפרא (שהש״ר ג׳ י״א בראש; בב״ר י״ד: ר׳ יוחנן): אדם וחוה כבני עשרים שנה נבראו. באורים שונים למאמר זה — בקשר עם האידאות של אפלטון—נמצאים בתשובות רב האי גאון (תשובות הגאונים ליק 1864 N. 28, עמוד 12, תשובות הגאונים הוצ׳ הרכבי N. 383 ע׳ 199).

5) ב״ר ח׳ קרוב להתחלה. במקום בשם ר׳ לוי (ב״ר לוי) צ״ל בר לוי. כי בעל המאמר הוא ריב״ל ולא לוי אפשר להכיר מזה כי תיכף אחריו, כמו שהוא תהיר, בא מאמרו של רשב״נ. מלבד זה מבאר ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי (כך היא הגירסא לפי הילקוט, לא ר״י דסכנין בשם ר׳ שמואל) „נעשה אדם״ באופן אחר.

6) ב״ר י׳ קרוב להתחלה.

(כלומר, בעצם היו כבר גמורים אלא שהלכו ונתפשטו עד שנגמרה כל הבריאה)[1].— בכל יום ויום חמה ולבנה כהות עיניהן מאורה של מעלה, והן מתעכבות לצאת. מה עושה הקב״ה? מאיר לפניהם והן מהלכין לאורו, שנא׳ (תה׳, פ״ט ט״ז): ה׳ באור פניך יהלכון. וכשבאין להכנס, אינן יודעין היכן הולכים, מפני אורה של מעלה, והן עומדין ברקיע ושוהין ליכנס, והקב״ה זורק לפניהם לפידים וחצים וברקים, ולמקום שהוא זורק שם הם מהלכין, שנא׳ (חבקוק, ג׳ י״א): לאור חציך יהלכו[2]. — הקב״ה צדקה עשה עם כל באי עולם, שלא נתנו ברקיע הראשון, שאלמלי נתנו ברקיע הראשון לא היה צל לכל בריה תחתיו, שנא׳ (תה׳, י״ט ז׳): ואין נסתר מחמתו[3].

— הרואה את הקשת בענן צריך שיפול על פניו, שנא׳ (יחזקאל, א׳): כמראה הקשת אשר יהיה בענן... ואפל על פני (לפי שהוא מראה כבוד ה׳ —. רש״י)[4]. — לא נבראו הרעמים אלא לפשט עקמומיות שבלב, שנא׳ (קהלת, ג׳ י״ד): והאלהים עשה שייראו מלפניו[5]. — הרואה רקיע בטהרתו אומר: ברוך עושה מעשה בראשית[6].

— שמו של משיח צמח (ירמי׳, כ״ג ה׳, זכרי׳, ג׳ ח׳)[7]. — כשם שהעליה (עֱלִי שבמכתשת) כובשת, כך ישראל עתידין לכבש ארבע מלכיות, שנא׳ (דברים, כ״ו י״ט): ולתתך עליון על כל הגוים[8]. — אף לעתיד לבוא עתידין ראשי השבטים להזדווג עם שרו של אדום ואינו נופל בידם, וכיון ששרו של יוסף בא ומזדווג לו, מיד הוא נופל לפניו. למה? שכל אחד ואחד, כשבא להזדווג לו, מיד הוא מסלקו בתשובות. לראובן אומר: נחשדת על אשת אביך; לשמעון וללוי אומר: אף אתם הרגתם את שכם; וליהודה אומר: אף אתה נחשדת על כלתך; ולכל השבטים הוא מסלק לומר: אתם מכרתם את אחיכם. כיון ששרו של יוסף בא להזדווג לו, מיד נופל לפניו, שאין לו מה להשיבו, שנא׳ (עובדי׳, א׳ י״ח): והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה, ומיד: ודלקו בהם ואכלום[9].— עתיד הקב״ה

---

[1] שם, ר׳ סימון בשמו.

[2] שו״ט, י״ט ה׳, לפי הנוסחא הנכונה שבילקוט לאותו פסוק.

[3] שו״ט י״ט ז׳ (רק א״ר יהושע).

[4] ברכות נ״ט. ר׳ אלכסנדרי בשמו.

[5] שם, ר׳ אלכסנדרי בשמו.

[6] שם.

[7] ירו׳ ברכות 5 ע״א, איכה ר׳ א׳ ט״ז.

[8] תנחומא סוף כי תבוא.

[9] פסיק׳ ר׳ י״ב (49 ע״ב). בב״ר קכ״ג, בשיחה שבין ר׳ חלבו ובין רשב״נ, מיוחס הדבר לרשב״נ. בפסיק׳ ר׳ 28 ע״א, ב״ר ע״ג (לפ׳ ל׳, כ״ה) ופ׳ ע״ה קרוב לראש, בעל המאמר הוא ג״כ רשב״נ, מסרת אגדה היא שאין עשו נופל אלא בידי זרעו של רחל.

להשקות כוס תרעלה לאומות ממקום שהדין יוצא. מאי טעמא? (בר׳, ב׳ י׳): ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד, והיה לארבעה ראשים, נהרים אין כתיב כאן, אלא לארבעה ראשים, אלו ארבע מלכיות כנגד ארבעה ראשים. שם האחד פישון — זו בבל, על שם (חבקוק, א׳ ה׳): ופשו פרשיו; הוא הסובב את כל ארץ החוילה, שעלה והקיף את כל ארץ ישראל, דכתיב בה (תה׳, מ״ג ו׳): הוחילי לאלהים; אשר שם הזהב — אלו דברי תורה, שהן נחמדים מזהב ומפז רב; וזהב הארץ ההיא טוב, מלמד שאין תורה כתורת א״י ולא חכמה כחכמת א״י; שם הבדולח ואבן השהם — מקרא, משנה ותלמוד, ותוספתא ואגדה; ושם הנהר השני גיחון — זו מדי, שהיה המן שף עמא כנחש, על שם: על גחונך תלך; חדקל — זו יון, שהיתה קלה וחדה בגזרותיה, שהיתה אומרת לישראל: כתבו על קרן השור, שאין לכם חלק באלהי ישראל... והנהר הרביעי הוא פרת — זו אדום, פרת שהפירה והצירה לבניו (של הקב״ה), פרת — שפרתה ורבתה מברכותיו של זקן (בלו׳ יצחק), פרת — שאני עתיד להפרע לה, פרת — על שם סופה (ישעי׳, מ״ג ד׳): פורה דרכתי לבדי[1]. — [ארבע כוסות של פסח] כנגד ארבע כוסות של תרעלה, שהקב״ה משקה את אומות העולם (ירמי׳, כ״ה ט״ו): קח את כוס היין החמה; (ירמי׳, נ״א ז׳): כוס זהב בבל ביד ה׳[2]; (תה׳, י״א ו׳): אש ונפרית ורוח זלעפות מנת כוסם; (שם, ע״ה ט׳): כי כוס ביד ה׳ מלא מסך וכו׳ ישתו כל רשעי ארץ[3]. וכנגדן הקב״ה משקה את ישראל ארבע כוסות של ישועה לעתיד לבוא, שנא׳ (תה, ט״ז ה׳): ה׳ מנת חלקי וכוסי; (שם, קט״ז י״ג): כוס ישועות אשא (תרתי משמע. — מ״כ); (שם, כ״ג ה׳): כוסי רויה. כוס ישועה אין כתיב כאן, אלא כוס ישועות, חדא לימות המשיח וחדא לימות גוג[4].

— למה נאמר שתי פעמים „יבושו״ (תה׳, ו׳ י״א)? אלא לעתיד דן הקב״ה את ישראל הצדיקים והרשעים ונותן לצדיקים דימוס (Demissic סליחה), שיכנסו לגן עדן

[1] ב״ר ט״ז קרוב לסוף, נמסר ע״י ר׳ תנחום; וי״ג — ר׳ מנחמא. הבאור האליגורי לארבעה הנהרות מיוחס בויק״ר י״ג לרשב״נ*). הבאור ל„חוילה״ מובא ביחוד במדרש „עלית משה״, בהמ״ד VI, 74.

[2] הפסוק הזה חסר בב״ר, אולם צריך להשלימו מירוש׳. גם נמצא בילקוט ירמי׳ כ״ה ובתה׳ ע״ה הוא ראשון.

[3] הפסוק הזה אינו שייך לענינו וצריך להחליפו בפסוק ישעי׳ נ״א כ״ב: הנה לקחתי מידך את כוס התרעלה וכו׳.

[4] ב״ר פ״ח, בירו׳ פסחים פ״י (37 ע״ג) מיוחס באור זה לרבנן ולריב״ל. מיוחס הבאור שע״פ ב״ר הוא של רשב״נ. בשו״ט נאמר בלי שם בעליו „אתה מוצא ד׳ כוסות לטובה וד׳ לרעה״.

*) לפני הני׳ גם בויק״ר ריב״ל. ורשב״נ אמר שם דבר אחר.

זמחזיר את הרשעים לניהנם והוזר ומוציאן מניהנם ומכניסן לגן עדן עם הצדיקים, ואומר להם: הרי מקום הצדיקים [והרי עוד מקום פנוי ביניהם, שלא תאמרו: אלו היינו עושים תשובה, לא היה לנו מקום פנוי בגן עדן עם הצדיקים], ומוציא את הצדיקים מגן עדן ומכניסן לתוך ניהנם ואומר להם: הרי מקום הרשעים, והרי עוד מקום פנוי ביניהם, אלא שהרשעים יורשין לניהנם שלהם ושלכם, והוא שאמר הכתוב (ישעי', ס"א ו'): תחת בשתכם משנה יירשו, ומחזיר הצדיקים לגן עדן והרשעים לניהנם [1]. — מאי דכתיב (תה', פ"ד ז'): עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו גם ברכות יעטה מורה? עוברי — אלו בני אדם שעוברין על רצונו של הקב"ה; עמק — שמעמיקין להם גיהנם; הבכא — שבוכין ומורידין דמעות כמעין של שיתין, (מעין ישיתוהו = מעין של שיתין); גם ברכות יעטה מורה — שמצדיקין עליהם את הדין ואומרים לפניו: רבש"ע! יפה דנת, יפה זכית, יפה חייבת ויפה תקנת ניהנם לרשעים, גן עדן לצדיקים [2]. — שבעה שמות יש לניהנם, ואלו הן: שאול ואבדון, ובאר שחת, ובור שאון, וטיט היון, וצלמות וארץ התחתית. שאול — דכתיב (יונה, ב' ג'): מבטן שאול שועתי; אבדון — דכתיב (תה', פ"ח י"ב): היספר בקבר חסדך אמונתך באבדון; באר שחת — דכתיב (תה', ט"ז י'): לא תתן חסידך לראות שחת; בור שאון וטיט היון — דכתיב (שם, מ' ג'): ויעלני מבור שאון מטיט היון; צלמות — דכתיב (שם, ק"ד י'): יושבי חשך וצלמות; וארץ התחתית — גמרא הוא [3].

— מנין לתחית המתים מן התורה? שנא' (תה', פ"ד ה'): אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה. "הללוך" לא נאמר אלא "יהללוך", מכאן לתחה"מ מן התורה [4]. — כל האומר שירה בעולם הזה, זוכה ואומרה לעוה"ב שנא': אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה [5]. — [אין מיתה לעתיד לב"א] לא בישראל ולא

---

[1] שו"ט ל"א ב'.

[2] ערובין י"ט. הוא סבאר "גם ברכות יעטה מורה", הקב"ה שהורה את פסק הדין יעטה ברכות ותהלה ספי הרשעים שמצדיקין עליהם את הדין. השוה מאמר דומה לזה של ר' יוחנן בשו"ט פ"ד ז' ור' לוי שמו"ר ז'.

[3] ערובין י"ט. ע"ד ארץ תחתית השוה יחזקאל ל"א י"ח. שם נמסר ע"י ר' סריון מאמרו של ריב"ל ע"ד פתחי גן עדן, מה שע"פ מקור אחר מיוחס לר' יוחנן בן זכאי (עי' אג' התנ' כרך א' ח"א 31 הערה 5). על פי השמות שנתן ריב"ל לניהנם מיוסד המאמר במדרש כונן, ביהמ"ד II, 30, 35.

[4] סנהדרין צ"א: לדבריו ע"ד תחה"מ שייך הערתו בירו' כלאים פ"ט ה"ב (32 ג') על הכתוב (בר' מ"ז כ"ט): אל נא תקברני במצרים "דברים בגב", ב"ר צ"ו קרוב לסוף.

[5] סנה' צ"א:

באומות העולם, שנא' (ישעי', כ"ה ח'): ומחה ה' דמעה מעל כל פנים[1]. — [מאי דכתיב (זכריה, י"ד, ו'): אור יקרות וקפאון?] אלו בני אדם שיקרין בעולם הזה וקפויין הן לעולם הבא[2]. — עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות, שנא' (משלי, ח' כ"א): להנחיל אוהבי יש — י"ש בגמטריא הכי הוה[3].

ח.

ר' יהושע בן לוי בַּלֶּגֶנְדָה.

הלגנדות על דבר ר' יהושע בן לוי באו על המשא ומתן שלו עם אליהו הנביא, עם מלאך המות ועל טיולו בגן עדן. מה שנוגע למשא ומתן שלו עם אליהו הנביא דומה זה לשאר האגדות שהיו עוברות בבתי המדרש שבארץ ישראל ושבבבלי ע"ד המשא ומתן שהיה בין חכמים שונים ובין הנביא העתיק, שעדיין מתהלך עלי אדמות. ההשקפה החיה, שהיתה עוד מימי קדם בעם, שאליהו הנביא לא מת, הולידה חזיונות שבהם מסופר על דבר הפגישות שהיו עמו בשביל לפאר ולחזק איזו דעה[4]. אצל איש כר' יהושע בן לוי, שהיה נוטה לחכמת הנסתר, גרמה אמונתו בחלומות[5] ובחזיונות[6] שיספר בעצמו על משאו ומתנו עם אליהו הנביא. ההערצה שהעריצו תלמידיו את רבם והפנטסיה של בני דורו ושל הדורות שבאו אחרי כן קבעו ועשו למסורת את האגדות על דבר הפגישות עם אליהו הנביא, על דבר בקוריו של הנביא בבית המדרש, וההוראות שקבלו ממנו, וכך קמו ונהיו האגדות המרבות מסוג זה והאניקדוטות על דבר פגישות התנאים[7] והאמוראים עם אליהו הנביא.

---

1) ב"ר ריש כ"ו נגד דעתו של ר' חנינא. עי' לעיל 33 הערה 8.

2) פסחים נ'. לפני זה באוריהם של ר' אלעזר ור' יוחנן. יחד עם זה בא הספור שמובא גם בב"ב י': ע"ד חזיונו של ר' יוסף בן ריב"ל: רב יוסף בריה דריב"ל חלש ואיתנגד (נתעלף). א"ל אבוה: מאי חזית? א"ל: עולם הפוך ראיתי, עליונים למטה ותחתונים למעלה. א"ל: עולם ברור ראית.

3) בסוף ספר משניות בגמר מסכת עוקצין. במאה הרביעית עוד לא נמצא המאמר הזה שם, ומצינו (סנהדרין ק'.) כי רב דימי אמר לאביי את המאמר הזה בשובו מא"י לבבל בשם רבה בר מרי. אולם אין ספק כי בעל המאמר הוא ריב"ל, שבשמו מצינו את רבה בר מרי דורש עוד באיזו מקומות (ברכות מ"ב:, מ"ד., סוכה ל"ב.) וספר בשמו גם הלכה למעשה ברדתו בבלה (יומא עח'.). עי' עוד אגדת אמוראי בבל 126 בגרמנית.

4) עי' אג' התנ' כרך ב' ח"א ע' 110 הע' 1.

5) עי' לעיל ע' 179.

6) עי' לעיל ע' 130.

7) כמעט כולן הן מהתקופה שאחרי אדרינוס.

לנגדה אחת עתיקה „מאגדות־אליהו" [1], הנוגעת לר׳ יהושע בן לוי, מקושרת עם מאורע הסתורי שכבר נזכר לעיל [2]. עולא בר קושב (ס״א: קישר) תבעתיה מלכותא (הממשלה רדפה אחריו), עריק (ברח) ואזיל ליה ללוד גביה ריב״ל. אתון ואקפון מדינתא (באו חילים וצרו על המדינה). אמרו להן: אין לית אתין יהבין ליה לן (אם לא תמסרוהו בידינו) אנן מחריבין מדינתא. סליק (הלך) ריב״ל גביה ופייסיה ויהביה לון. והוה אליהו זכור לטוב יליף מתגלי עלוי (היה רגיל להתגלות אליו), ולא איתגלו (וחדל מהגלות אליו) [3]. וצם כמה צומין, ואיתגלי עלוי. א״ל: מאי טעמא איפגר (אֵחַר) מר? א״ל וכי למוסרות אני נגלה? [4]. א״ל: ולאו מתניתא היא? אמר לו: וכי משנת חסידים היא? מבעי האי מילתא מתעבדא על ידי אחריני ולא על ידך (אפשר שתעשה על ידי אחר, אבל לא על ידך) [5].

אגדה שניה נוגעת לפירוש המלה „כדכד" (ישעי׳, נ״ה י״ב), שריב״ל באר אותה על פי מלה יונית, הדומה לה בצלצולה, „אבני כדכדנא" -καρχη-δονιον [6]. ועל זה מספרת האנדה: ריב״ל היה עומד עם אליהו בהר הכרמל [7].

1) כאן צריך להוסיף מאמרו של ריב״ל קה״ר ד׳ א׳, על דבר הקטנים המתים בעון אבותיהם והילדים נדונים לגן עדן והאבות לגיהנם. באותה שעה אליהו זכור לטוב יושב ומלמד סנגוריא ואומר להם (לתינוקות): אמרו לפניו: רבש״ע! איזו מדה מרובה—מדת הטובה או מדת הפורענות? אמור: מדת הטובה מרובה ומדת הפורענות מעוטה, ומתנו בעון אבותינו, לא כל שכן שיבואו אבותינו אצלנו (בזכותנו). אמר להם: יפה למדתם סנגוריא, יבואו אצלכם, דכתיב (זכרי׳, י׳ ט׳): וחיו את בניהם ושבו, ששבו מלירד לגיהנם, והם ניצולין בזכות בניהן.

2) מירושי׳ תרומות 46 ב׳ וסב״ר סוף צ״ר. בב״ר בא בסגנון הבבלי כמו שנראה מהמלות „שדר פרדיסקי בתריה" וצ״ל „שדר פריסתקי בתריה", שכך יוצא מהשואה עם המקורות שהובאו אצל לוי ח״ד 127 ב׳.

3) זהו לפי ג׳׳ הירושלמי, ובב״ר: הוה קא משתעי אליהו בהדיה, כיון דעביד הכי לא אתי גביה.

4) כך הגי׳ בירוש׳, ובב״ר: וכי חבר אני למוסרות. בבבלי מכות י״א א׳ מסופר: ההוא גברא דאכליה אריה ברחוק תלתא פרסי מיניה דר׳ יהושע בן לוי, ולא אשתעי אליהו בהדיה תלתא יומי (משום שלא השפיע בתפלתו שלא יקרה אסון שכזה).

5) פסיק׳ 136 א׳, פסיק׳ ר׳ פל״ב (148 ב׳): במקור האחרון קצת בשנוי וכלו בעברית.

6) וכך אצל סומכוס, עי׳ Field, Hexapla לאותו פסוק. בפלוגתא דבני ר׳ חייא, לעיל 50 הע׳ 2, א׳ מבאר „שהם" והשני „ישפה". את הבאור האחרון „ישפה"=ἰάσπιν נמצא גם בתרגום השבעים וכן בפשיטא.

7) כך הוא לפי הפסיק׳ רבה. וזוהי הוספה מאוחרת כאלו ההר המפורסם הזה שעליו מלא הנביא תפקיד גדול מלפנים, משמש לו למשכן גם אח״כ. לפי המקורות

אמר לו: אין אתה מראה לי אלו אבני כדכדנא כיצד הם? אמר לו: הן, והראה לו על ידי נס. מעשה בספינה אחת שפרשה בים הגדול, אחזתו נחשול והיתה מטרפת בים. והיה בה נער אחד עברי. נגלה עליו אבא אליהו. אמר לנער: אם אתה עושה שליחותי, אני ממלט לאניה זו בזכותך. אמר לו: הן. אמר לו: לך והראה לרבי יהושע בן לוי אלו אבני כדכד, והוא יושב במדינה הגדולה בלוד[1], ואל תראה לו אותם שם, אלא הוליכהו למערה של לוד ושם הראה לו אותם. מיד הבהיקה כל לוד מאורם[2].

אגדה שלישית, שיסודה הוא במסעו של ריב״ל לרומא[3], וזו הוא: ר׳ יהושע בן לוי אשכחיה לאליהו דהוי קיימי אפיתחא דמערתא דר׳ שמעון בן יוחאי[4]. א״ל: אתינא לעלמא דאתי? א״ל: אם ירצה אדון הזה. אריב״ל: שנים ראיתי וקול שלישי (קול השכינה) שמעתי. א״ל: אימת אתי משיח? א״ל: זיל שייליה לדידיה (שאל אותו). והיכי יתיב? (היכן יושב) אפיתחא דקרתא (בפתח העיר)[5]. ומאי סימניה? יתיב ביני עניי, סובלי חלאים, וכלן שרו ואסירי בחד זימנא, איהו שרי חד ואסיר חד. אמר: דלמא מבעינא (אולי אֶדָּרֵשׁ) דלא איעכב. אזל לגביה. א״ל: שלום עליך רבי ומורי. א״ל: שלום עליך בר לואי. א״ל: לאימת אתי מר? א״ל: היום. אתא לגבי אליהו. א״ל: מאי אמר לך? א״ל: שלום עליך בר לואי. א״ל: אבטחך לך ולאבוך לעלמא דאתי. א״ל: שקורי קא שקר בי דאמר לי היום אתינא, ולא אתא. א״ל: הכי אמר לך (תה׳, צ״ב ז׳): היום אם בקולו תשמעו[6].

העתיקים לא היה צריך ריב״ל להטריח את עצמו לעלות על הכרמל כדי לראות את אליהו הנביא.

[1] זה נשתבש מן מתיבתא רבא דלוד ל,במדינה הגדולה בלוד״. והפסיקתא סוסיפה: אתון חמון ענוותנותיה דריב״ל דאזל בתריה סהלך תלתא מילין ולא אמר ליה מה את בעי מנאי (בואו וראו ענותו של ריב״ל שהלך אחרי התינוק שלשה מילין ולא אמר לו: מה אתה רוצה ממני).

[2] סנהדרין צ״ח א׳.

[3] עי׳ לעיל ע׳ 126.

[4] לפי גירסא אחרת בדקדוקי סופרים ,אצל פתח גן העדן״, שזה מתאים עם האגדה ע״ד בקורו של ריב״ל בגן העדן.

[5] ,המשיח ברומא״ דומה למה שנאמר לעיל (ע׳ 144 הע׳ 2): ,אלהים ברומא״.

[6] פסיק׳ 87 ב׳, ב״ר ריש ל״ה, שו״ט ליו י״א; מקצת מזה בבבלי כתובות ע״ז ב׳ (עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״א 46 סוף העמוד). בפסיק׳ אומר זאת חזקיה בשם ר׳ ירמיה, אך כנראה זה יצא מהמסופר שם ע״ד רשב״י.

אגדה רביעית: אליהו ז״ל ור׳ יהושע בן לוי הוו יתבין פשטין. מטון חדא שמועה מן שמיה דר׳ שמעון בן יוחאי. עבר רשב״י. אמרין: הא אתא מרא דשמעתא. ניקום ונישאל ליה. קמון ושאילין ליה. א״ל: מה הוא דין דעמך? (מי הוא האיש הזה אשר עמך?) א״ל: ר׳ יהושע בן לוי הוא, ונדול הדור הוא [1]. א״ל: ונראתה הקשת בימיו? א״ל: הן (כלו׳, ריב״ל ענה: הן). א״ל: אם נראתה הקשת בימיו, לית הוא כדאי למיחמי סבר אפוי (אינו כדאי לראות את פני, כי מה שנראתה הקשת בימיו, סימן הוא, שאין זכותו של ריב״ל מספיקה לבטל את גזרת המבול, מה שאין כן בימי רשב״י, שאז לא נראתה הקשת כלל, מפני שלא היה צרך בה) [2] [*].

האגדה ע״ד שיחתו עם מלאך המות [3]: כי הוה שכיב, א״ל למלאך המות: זיל עביד ליה רעותיה. אזל איתחזי ליה. א״ל: אחוי לי דוכתאי (הראני מקומי בגן עדן). אמר לו: לחיי (כן). א״ל: הב לי סכינך דילמא מבעתת לי באורחא (שמא תפחידני בדרך). יהבה ניהליה. כי מטא להתם דלייה, קא מחוי ליה; שוור (קפץ) נפל לההוא גיסא. נקטיה בקרנא דגלימיה (תפסו בכנף בגדו). אמר ליה: בשבועתא דלא אתינא. אמר קוב״ה: אי איתשיל אשבועתא — ניהדר, אי לא-לא ניהדר. א״ל: הב לי סכינאי. לא הוה יהיב ליה. נפקא (יצאה) בת קול ואמרה: הב ניהליה דמתבעי לברייתא (שהבריות צריכים לו). מכריז אליהו קמיה: פנו מקום לבר לואי! פני מקום לבר לואי! אזל אשכחיה לרשב״י דהוה יתיב על תלת עשר תכטקי פיזא (שטיחי פז) א״ל: את הוא בר לואי? א״ל: הן. א״ל: נראתה הקשת בימיך? א״ל: הן,—אם כן אי אתה בר לואי. ולא היא. דלא הואי מידי (באמת לא נראתה הקשת), אלא סבר לא אחזיק טיבותא לנפשאי [4].

---

[1] בשם „גדול הדור" הוא נקרא גם באגדה שבאה קודם ע״ד „כדכד".

[2] עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״א 46. בשו״ט נוסף: ואעפ״כ כל ימיו של בן לוי לא נראתה הקשת (על יסוד הנאמר בכתובות ע״ד ב׳, שרק מתוך ענותו לא רצה להשתבח שהקשת לא נראתה בימיו).

[3] האגדה יודעת לספר על משא ומתן שהיה לריב״ל עם מלאך המות בענין אחר. בברכות נ״א א׳ נאמר: שלשה דברים סח לי מלאך המות. ע״ד שנים מהם מסופר שר׳ ישמעאל בן אלישע אמרם (אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״ב 22). עי׳ הנירסא שבכ״י מינכן (ד״ס) ששם נתרחבו שלשה הדברים והיו לשבעה דברים. הדבר האחד שנוסף שם: דָּבָר בעיר אל תהלך באמצע הדרך, נמצא גם בקבוץ אחר של אזהרות שהזהיר מלאך המות את ריב״ל. מדרש מעשה תורה, ביהמ״ד ח״ב 94: ג׳ דברים שאל ריב״ל את מלאך המות.

[4] כתובות ע״ז ב׳. ריב״ל היה מקוה שפעם יחדל המות לנצרי, עי׳ לעיל סוף 184. בדרך ארץ זוטא סוף פרק א׳, מדרש מעשה תורה ביהמ״ד ב׳ 100 (השוה ילקוט יחזקאל כ״ח)

[*] ירושלמי ברכות פ״ט ה״ג.

המעשה על סיורו של ריב״ל בגן עדן, שזכה לראותו לפני מותו, בודאי נובע מזה, שבמאמריו הוא נותן ציורים מחיי העולם הבא של הצדיקים ומענשם של הרשעים המתים [1], ונתקבלו אצל הדורות הבאים בתור ספורים של עד ראיה. ואפשר שגם סגנון דבריו גרם לזה. על שלשה האלמנטים הנזכרים למעלה של האגדות הנמצאות בתלמוד ובמדרשים העתיקים—המשא ומתן שהיה לו עם אליהו ועם מלאך המות וסיורו את גן העדן — מיוסדות גם האגדות הפזורות ביצירות הספרות האגדית המאוחרת. לסיורו בגן העדן נוסף גם סיורו בגיהנם. היצירה היותר שלמה מהענין הזה [2], מסיורו של ריב״ל בגן עדן, מתחילה עם חזרה של הלגנדה התלמודית ובשפה עברית צחה. האגדה הלכה ונתרחבה עוד—אולי על פי מקורות עתיקים—בדברים האלה: מלאך המות הלך אל ר׳ גמליאל הנשיא [3] לקָבול על ריב״ל. ר׳ גמליאל הוציא משפטו שהצדק עם ריב״ל, ופקד על מלאך המות שילך אל ריב״ל ויבקש אותו בשמו שישלח לו תאור מגן העדן ומהגיהנם, ולהודיעהו אם נמצאים גוים בגן העדן ויהודים בגיהנם. ריב״ל עבר את כל הגן־עדן לארכו ולרחבו [4], ורצה גם לעבור בגיהנם, אבל לזה לא ניתנה לו רשות, ורק בעמדו על פתח הגיהנם הביט אל תוכו. כאשר ראיתי את כל אלה—כך מסיים הספור שבחלק השני, שבו ריב״ל מדבר בעדו בגוף ראשון—שבתי לגן העדן ורשמתי הכל ושלחתי לר׳ גמליאל ולזקני ישראל [5].—ציור אחר לגמרי מגן העדן ויושביו [6] מיוחס ג״כ לריב״ל. הציור מתחיל ששני שערים של כדכד (האבן שעליה מסופר לעיל ע׳ 186) נפתחו לפניו, שדרכם נכנסים לגן עדן,—במסכת גיהנם [7] מספר ריב״ל: פעם הייתי מהלך בדרך ופגע בי אליהו הנביא ואמר לי: רוצה אתה שאעמידך על יד שער

נחשב ריב״ל בין אלה שנכנסו חיים לגן עדן, עי׳ גסטר במאנאטסשריפט של גרץ 1881 ע׳ 413.

1) עי׳ לעיל ע׳ 187.

2) מעשה בר׳ יהושע בן לוי, ביהמ״ד ח״ב 48—51.

3) הכונה היא לר׳ גמליאל השלישי, בנו של ר׳ יהודה הנשיא, עי׳ לעיל ע׳ 125.

4) הוא רואה את שבעת הבתים שבגן העדן והשוכנים בהם. בבית החמישי הוא מוצא את אליהו ואת המשיח. המשיח שאלו: מה היהודים עושים, והוא ענה: הם מחכים למשיח. אז הרים המשיח קול בביה.

5) נוסח אחר, שאין בו ציור הגיהנם, אולי הנוסח היותר עתיק, מתחיל: אגרת שלח ריב״ל ע״י מלאך המות מתוך ג״ע לר׳ גמליאל וזקני ישראל. עי׳ יילינק ביהמ״ד ב׳ XIX.

6) סדר גן עדן, ביהמ״ד ב׳ 52 מתחיל: א״ר יהושע בן לוי.

7) ביהמ״ד א׳ 148. השוה ביהמ״ד א׳ 151.

הגיהנם? ואמרתי לו: הן. ואחר כך בא שם תאור מפורט מכל העונשין, שהראה לו אליהו בפתח הגיהנם. — בספור אחד בארמית מסופר שריב"ל עבר גם את הגיהנם ותאר אותו [1].

תואודיציה בצורת לגנדה הוא הספור שיצא בכמה פנים שונים ע"ד הליכותיו של ריב"ל עם אליהו הנביא, ומזה גם הגיע בשנויים אל הקוראן (סורה י"ח) [2].

במדרש משלי ישנם שני מאמרים מריב"ל, בודאי פסידיפיגרפיים [3], ובמדרש ויושע מאמר אחד [4].

שני ציורי אגדה המיוחסים לר' יהושע בן לוי.

א. גיהנם.

אמר ריב"ל *): כד משתנא (=מְדוֹתִי) ביתא קמא דבמדור גיהנם, אשכחית בה מאה מילין באורכא וחמשין מילין בפותיא, ותמן נודין, נודין ואריון דנור קיימין תמן, וכד נפלין תמן בני אנשא, אכלין יתהון אריותא, ובתר דתיכלינון אישתא, קיימין מרישא, ורמו יתהון בנורא דכל ביתא דמדור קמא. ומשחית ביתא תנינא דבמדור תנינא ואשכחית ביה כקדמאה, ושאילית בנין ביתא קמא ואמרין: בביתא קמא אית ביה עשר אומין ועמהון אבשלום, ואמרין אומה לאומה: אם אנחנא סרחנא דלא קבילנא אורייתא, אתין מה חבתין? ואינון אמרין: אנן כְּוָתְכוֹן סרחנא, ואמרין לאבשלום: את לא קבילת, אבהתך קבילו, למה לקית כרון? אמר להון: משום דזלזלית לאבא, וקאים מלאכא חד ומחי לכל חד וחד בשוטי דנורא, וההוא דמחי יתהון קושיאל שמיה, ואמר: רמו יתהון ורמו יתהון ומתוקדין בנורא ומעיילין חורגי', ומחי להון ורמא יתהון לנורא, וכן כל חד וחד, עד דמסיימן כל חייביא, ובתר כן מעיילון אבשלום לממחיו, נפקא בת קלא ואמרת: לא תמחוניה ולא תקדוניה בנין דהוא מבני

---

[1] ביהמ"ד ה' 43, מתחיל א"ר יהושע בן לוי, נוסח עברי מזה בשנויים נמצא במדרש כונן, ביהמ"ד ב' 31.

[2] ע' צונץ גד"פ ע' 130 הע' d. ביהמ"ד ה' 133, ו' 130, עי' ג"כ I. Levi R. d. E. VIII S. 67

[3] לא' י"ב (עשרה הרוגי מלכות הם כפרה בעד עון עשרת השבטים שמכרו את יוסף, השוה מדרש „אלה אזכרה" ביהמ"ד ב' 64); כ"ה א' (עי' ילקוט שם ע"ד אנשי חזקיה, השוה אדר"נ פרק א').

[4] ביהמ"ד א', 48 לשמות י"א ה' (השוה פסיק' 64 ב' מכילתא לשמות י"ב י"ב).

---

*) ביהמ"ד ח' ה' 33.

רחימאי דאמרין בסיני נעשה ונשמע. בתר דמסיימין רשיעייא למימחי ולמוקד, נפקין מן נורא, כאלו לא אתוקדו, ועוד חזרין וממחין יתהון. וכן עבדין להון שבע זמנין ביומא ותלת בליליא. ואבשלום אישתזיב מכל אילין בנין דהוא בריה דדוד. ובביתא תנינא דבמדור תנינא אית ביה עשר אומין וכדין דנין יתהון ודואג עמהון, וההוא דמחי יתהון להטיאל שמיה. ודואג אישתזיב מכל אילין, דהוא מבני בניהון דאמרין בסיני נעשה ונשמע. ובביתא תליתאה אית ביה עשר אומין וכדין דנין יתהון, וההוא דמחי יתהון שפטיאל שמיה וקרח וכנישתיה משתיזיב מכל אילין, בנין דאמרי נעשה ונשמע. וביתא רביעאה כדין דנין יתהון ואית ביה עשר אומין וירבעם עמהון, וההוא דמחי יתהון מכתיאל שמיה, וירבעם משתיזיב מכל אילין, על דעסק באורייתא והוא מבני ישראל דאמרי בסיני נעשה ונשמע. וביתא חמישאה כדין דנין יתהון ואחאב עמהון, וההוא דמחי יתהון חוטריאל שמיה, ואחאב אישתזיב מכל אילין בנין דהוא מבני ישראל דאמרי בסיני נעשה ונשמע. וביתא שתיתאה כדין דנין יתהון ומיכה עמהון, וההוא דמחי יתהון פוסיאל שמיה, ומיכה אישתיזיב מכל אילין [בנין דהוא מבני ישראל] דאמרי בסיני נעשה ונשמע. וביתה שביעאה כדין [דנין יתהון] ואלישע בן אבויה עמהון, וההוא דמחי יתהון דלקיאל שמיה, ואלישע מישתיזיב על דהוא מבנוהי דמאן דאמרי בסיני נעשה ונשמע. ובכל שבע אלפי דאית בכל מדור דנין כל רשיעיא בהיאך דינא, ולא חזין דין ית דין בנין חשוכא, דכל חשוכה דהות קדם דאיתברי עלמא תמן הוא.

ב. גן עדן.

אריב"ל: שני שערי כדכד יש בגן עדן, ועליהם ששים רבוא של מלאכי השרת, וכל אחד מהם זיו פניהם כזוהר הרקיע מבהיק. ובשעה שהצדיק בא אצלם, נפשטין מעליו הבגדים, שהיה עומד עמהם בקבר, ומלבישים אותו שמונה בגדים של ענני כבוד, ושני כתרים נותנים על ראשו, אחד של אבנים טובות ומרגליות ואחד של זהב פרוים, ונותנים שמונה הדסים בידו, ומקלסין ואומרין לו: לך אכל בשמחה לחמך (קהלת, ט' ז'), ומכניסין אותו במקום נחלי מים, מוקף ת"ת ורדים והדסים. וכל אחד ואחד יש לו חופה, ומושכין ממנו ארבע נהרות: אחד של שמן ואחד של אפרסמון ושל יין ודבש. וכל חפה וחפה למעלה ממנה גפן של זהב ושלשים מרגליות תלויות בו, וכל אחד מבהיק כזיו הנוגה; וכל חפה יש לה שלחן של אבנים טובות ומרגליות, וששים מלאכים עומדים על ראש כל צדיק וצדיק ואומרים לו: לך אכל בשמחה דבש, שעסקתה בתורה, שנאמר (תה', י"ט י"א): ומתוקים כדבש, ושתה יין המשומר בענביו מששת

ימי בראשית, שעסקת בתורה שנמשלה ליין, שנא׳ (שה״ש, ה׳ ב׳): אשקך מיין הרקח; והמכוער שבהם כדמותו של יוסף וכדמותו של ר׳ יוחנן, ופרחי רמון של כסף מוצג כנגד השמש, ואין אצלם לילה, שנא׳: ואורח צדיקים כאור נוגה (משלי, ד׳ י״ח), ומתחדש עליהם לשלש משמרות. משמרה ראשונה נעשה קטן ונכנס למחיצת הקטנים ושמח שמחת קטנים; שניה נעשה בחור ונכנס למחיצת הבחורים ושמח שמחת בחורים; שלישית נעשה זקן ונכנס למחיצת הזקנים ושמח שמחת הזקנים. ויש בגן עדן שמונה רבוא של מיני אילנות בכל זוית; הקטן שבהם משֻבח מכל עצי בשמים. בכל זוית יש בו ששים רבוא של מלאכי השרת מזמרים בקול נעים ועץ החיים באמצע ונופו מכסה כל גן עדן. ויש בו ת״ק אלף טעמים ואין טעמו של זה דומה לזה, ואין ריחו של זה דומה לזה. ושבעת ענני כבוד למעלה הימנו, ומארבע רוחות מכין אותו, וריחו נודף מסוף העולם ועד סופו. ותחתיו ת״ח יושבין ומבארין את התורה, וכל אחד יש לו שתי חופות: אחד של כוכבים ואחד של חמה ולבנה. ובין כל חפה וחפה פרגוד של ענני כבוד ולפנים הימנה עדן שבה יש י״ש עולמות, שנא׳ (משלי ח׳ כ״א): להנחיל אוהבי יש. י״ש בגמטריא שלש מאות ועשר. ובתוכן שבע כתות של צדיקים: כת אחת הרוגי מלכות, כגון ר׳ עקיבא וחבריו; כת שניה טבועי ים; כת ג׳ ר׳ יוחנן בן זכאי וחבריו ותלמידיו... כת ד׳ אלו שירד הענן וכסה עליהם; כת ה׳ של בעלי תשובה... כת ו׳ רוקים שלא טעמו טעם חטא מימיהם; כת ז׳ ענוים הנידושים (?) שיש בהם מקרא ומשנה ודרך ארץ, ועליהם אומר (תה׳, ה׳ י״ב): וישמחו כל חוסי בך. והקב״ה יושב ביניהם ומראה להם את התורה, שנא׳ (תה׳, ק״א ו׳): עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי. ועליהם הכתוב אומר (ישעי׳, ס״ד ג׳): עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. אמן.

פרק תשיעי.

ר׳ אלכסנדרי.

ר׳ אלכסנדרי[1] — שם לא רגיל—היה אומר בשם ר׳ יהושע בן לוי[2]. מזה שחכמי הדרום אמרו בשמו נראה שמושבו היה בדרום[3]. אם יש יסוד הסטורי לאגדה הנפלאה [ע״ד מותו של ר׳ חנינא בר פפא][4],—אפשר להוכיח מזה שר׳ אלכסנדרי היה עוד בחיים בעת שמת ר׳ חנינא בר פפא, בר פלוגתיה של ר׳ סימון, שהרבה למסור מאמרי ריב״ל יותר מכלם. זולת זאת לא נודע כלום ע״ד תולדות חייו, רק מה שאמר על דבר תלמיד אחד, שישב בשכונתו ומת בעודנו צעיר, כי הוא מת על שהיה מבעט ברבותיו[5]. עוד מסופר עליו:

---

[1] השם בא לרוב אלכסנדרי, אבל לא צריך לקרוא אלכסנדרִי הרי״ש בחירק (לוי ח״א 86 ע״א, קאהוט ח״א 95 ע״א) אלא אלכסנדְרַיִי, שבשם היוני, במקום הסיום ος בא תדיר ־י. ומזה מובן האורתוגרפיה אלכסנדראי, כמו בילקוט תהלים, ה׳ י״א (§ 632) ובפסיקתא רבה הוצ׳ א״ש 202 ע״ב. עי׳ עוד דקדוקי סופרים IX 268, 8 N. השוה מכתבי שי״ר הוצ׳ גְרָבר 7, צונץ „על הדרשות" 407 הערה a, ומזה מקוצר אלכסנדרא או אלכסנדריי. עי׳ ירו׳ ברכות 13 ע״ב (עי׳ קאהוט לאותו ערך). נמצא גם התמונה היונית ר׳ אלכסנדרוס, למשל בפסיק׳ ר׳ י״ב (51 ע״א).

[2] עי׳ ברכות נ״ט. שתי פעמים, סנהדרין צ״ח. שתי פעמים; בשני המקומות האחרונים ר׳ אלכס׳ מיישב בשם ריב״ל סתירות של הכתובים (עי׳ לעיל 152). בפסיקתא ר׳ י״ב (51 ע״א), תנחומא כי תצא בסוף (ב׳ י״ז) נמצא גם כן ישוב כזה, אבל מריב״ל בשם ר׳ אלכסנדרי; מובן הדבר, שצריך להפוך את השמות. כן צריך להפוך בירושלמי ר״ה נ״ט ע״ג ובפסיקתא ר׳ מ׳ (167 ע״ב) *), ואז אין צרך עוד לחשב את ר׳ אלכסנדרי לאחד מהאמוראים הראשונים (פרנקל „מבוא" 64 ע״א, וויס ח״ג 53).

[3] ב״ר ס״ג (לכ״ה, כ״ה) רבנן דרומאי בשם ר׳ אלכסנדרי ור׳ חייא בר אבא בשם ר׳ אבא בר כהנא. המסרת הכפולה הזו נמצאה גם בב״ר ע״א קרוב לסוף (לאיוב ט״ו ב׳) כמו שנראה מילקוט איוב § 907 (שם צריך להשלים ל„ר׳ אבא" ר׳ חייא בר אבא), תחת שמהנוסחא המשובשת „רבנן דרומאי בשם ר׳ אלכ׳ בשם ר׳ יוחנן" יוצא שר׳ אלכס׳ היה מוסר גם דברי ר׳ יוחנן, מה שבאמת אין כזה בשום מקום. כמו כן בנדרים מ״א ע״א, ששם נמצאים שלשה מאמרים של ר׳ אלכסנדרי בשם ר׳ חייא בר אבא צריך להפוך: אמר ר׳ חייא בר אבא אמר ר׳ אלכסנדרי. אחד משלשת המאמרים הללו מיוחס גם לריב״ל; קרוב לשער, כי ר׳ אלכסנדרי אמר זה בשם ריב״ל בראשונה.

[4] כתובות ע״ז ע״ב.

[5] חגיגה ה׳.

---

*) כן צריך לתקן שם ת׳ ר׳ יהודה בן לוי - ר׳ יהושע בן לוי.

מכריז ר' אלכסנדרי: מאן בעי חיי? מאן בעי חיי? כנוף ואתו כולי עלמא לגביה (נאספו ובאו אליו רבים) אמרי ליה: הב לנא חיי. אמר להו (תה', ל"ד י"ג): מי האיש ההפץ חיים וכו' נצור לשונך מרע[1]. על שבחו יעיד, מלבד אגדה זו, גם הספור, שהאמורא ר' אחא[2] רצה לראותו בהלום, ור' אלכסנדרי נגלה עליו והראהו ב' מילים (דברים): הרוגי לוד אין לפנים ממחיצתם [ברוך שהעביר את חרפתם של לוליאנוס ופפוס], ואשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו[3].

בכל יום אחרי שנמר את תפלתו היה אומר כך: רבון העולמים! גלוי וידוע לפניך, שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב? שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות. יהי רצון מלפניך, שתכניע אותם מלפנינו ומאחרינו ותרחיק יצר הרע ממנו, ונשוב לעשות חקי רצונך בלבב שלם[4].—כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה, שנא' (ישעי', כ"ז ה'): או יחזק במעזי יעשה שלום לי, שלום יעשה לי[5]. — אין הרב נוטל שכר על תלמודו עד שישלימנו (שילמדנו) לאחרים, מה טעם? האלף לך שלמה (שה"ש, ח' י"ב)[6].—דב', כ"ו ט"ו, השקיפה ממעון קדשך, בוא וראה כמה גדול כוחן של עושי מצוה, שכל השקפה שבתורה ארורה[7]

---

[1] ע"ז י"ט: מסרת אחרת מחיי ר' ינאי עי' לעיל 38.

[2] בשהש"ר ח' י"א מתחיל מאמר אחד ר' פנחס ור' אחא בשם ר' אלכסנדרי. המאמר בעצמו חסר ונשאר רק הפסוק (תה', ח' ב'). עי' עוד ב"ר מ"ט: ר' יודן ור' אחא בשם ר' אלכסנדרי.

[3] קה"ר ט' י'. לפי הבבלי (פסחים נ', ב"ב י'): שמע את שני הדברים ר' יוסף בנו של ריב"ל כשהיה במצב של התעלפות וראה מה שנעשה בעוה"ב. (עי' גרץ תולדות היהודים IV,2, 447. [ועי' לעיל 125]. לוליאנוס זה נקרא בספרא ויקרא כ"ה י"ט (111 d) לוליאנוס אלכסנדרי. אם נקבל את ההשערה שאלכסנדרי זה איננו איש שמוצאו מאלכסנדריה, אלא שלוליאנוס הוא בן אלכסנדרי, אז אפשר לאמר שר' אלכסנדרי היה מזרע הקדוש יוליאנוס ונקרא בשם זקנו אלכסנדרי. ובזה אפשר לבאר מפני מה בא ר' אלכסנדרי לדבר דוקא בשבח הרוגי לוד.

[4] ברכות י"ז. (ע"פ הגירסא השלמה של דקדוקי סופרים I 39 ע"א). לפי גירסא אחרת מיוחסת לו התפלה של רב המנונא. בירושי' ברכות פ"ד סוף ה"ב (7 ע"ד) מיוחסת תפלה זו, גם מה שנוגע ליצר הרע, לר' תנחומא בר סכולסטיקאי, שאינו נזכר עוד בשום מקום.

[5] סנהדרין צ"ט;

[6] שהש"ר ח' י"ב (אלף=אולפנא=תלמוד; שלמה=השלים=מסר).

[7] בתהלים י"ד ב'; נ"ג ג'; שמות, י"ד כ"ד; בר', י"ח ט"ז, גם בתה', ק"ב כ' ואיכה ג' נ' אפשר כך לבאר, שהיא השקפה לרעה נגד צוררי ישראל.

וזה בלשון ברכה[1].—כל אדם שיש בו נסות הרוח, אפילו רוח קימעא עוכרתו, שנא' (ישעי', נ"ז כ'): והרשעים כים נגרש. ומה הים שיש בו כמה רביעיות (לוגי מים.—רש"י) רוח קימעא עוכרתו. אדם שאין בו אלא רביעית אחת (רביעית דם, עי' פירש"י) על אחת כמה וכמה![2].

— שה"ש ג' א'. על משכבי בלילות. כשישנתי לי מן התורה ומן המצוות, נסמכו לי לילות ללילות (ימי השך לימי חשך). על משכבי (בשביל שאני שוכב בעצלות) בלילות (נוטריקון)—באו לילות[3].—ויקרא, י"ג מ"ה. והצרוע אשר בו הנגע וגו'. והצרוע—זה בית המקדש; אשר בו הנגע—זו עבודה זרה, שהיא מטמאה כנגע, שנא' (אינו בתנ"ך): ויחללו את מקדשי ויטמאוה; בגדיו יהיו פרומים — אלו בגדי כהונה; וראשו יהיה פרוע—הוא שנא' (ישעי', כ"ב ח'): ויגל את מסך יהודה=גלי דכסיא; ועל שפם יעטה—כיון שגלו ישראל לבין אומות העולם לא היה אחד מהן יכול להוציא דבר תורה מפיו; וטמא טמא יקרא — הרבן ראשון והרבן שני[4].—היה משה מהרהר בלבו ואומר: מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האומות? כיון ששמע דבריו, אמר: לשון הרע יש ביניהן היאך יהיו ראויין להגאל? לכך אמר (שמות, ב' י"ד): אכן נודע הדבר, עתה ידעתי באיזה דבר הם משתעבדין[5].

רוב באורי המקרא של ר' אלכסנדרי הם לתהלים. — ה', י"א. מאי איכפת ליה (לנבוכדנצר) בירושלים? אלא ,כי מרו בך'—שסרבו כנגדך*)[6]. — ט', ט'. ידין לאמים במישרים—לא קמת מנהון רות, רחב, צפורה ויתרו? (כלו': ע"פ הישרים שבהם, שבאומות, הוא שופט את השאר בהציגו לפניו את הישרים

---

1) ירו' מע"ש פ"ה (56 ע"ג), נמסר ע"י ר' הונא בר אחא, בשם ר"א בעצמו בהרחבת דברים שמו"ר ריש מ"א, תנחומא כי תשא.

2) סוטה ה'.

3) שהש"ר לאותו פסוק, מובא ע"י ר' לוי.

4) איכה ר' בפתיחתא כ"א, ר' אלכסנדרי פתח. שם הוא מביא ראיה לדברי ר' יוסי בן חלפתא: כל מי שהוא יודע כמה שנים עבדו ישראל ע"ז הוא יודע אימתי בן דוד בא, מהכתוב (ויקרא, י"ג מ"ו): כל ימי אשר הנגע בו יטמא. עי' אג' התנ' כרך ב' ח"א 128 הע' 10.

5) שמו"ר א', ר' יהודה בר שלום בשם ר' חנינא הגדול ורבותינו בשם ר' אלכסנדרי.

6) שו"ט לאותו פסוק (השוה ילקוט 632 §).

---

*) בשו"ט בובר הגירסא אחרת: „מאי איכפת לה לירושלים" (המובן סתום סמני. ואולם גם לפי הגירסא שבפנים הלשון מוזרה).

כרחב יתרו ורות שקבלם אעפ"י שהיו מתחלה חוטאים [1]*). — מה ראו לומר ברכת השנים בתשיעית? כנגד מפקיעי שערים, דכתיב (תה', י' ט"ו): שבור זרוע רשע, ודוד כי אמרה,—בתשיעית [2] (בפרשה תשיעית) אמרה [3]. — י"ד ז': יגל יעקב ישמח ישראל. למה יגל יעקב? אלא אדם שיש לו בן למול או נטל אשה—מי שמח? מי שהוא מזומן לסעודה. וכן יעקב הוא מזומן לסעודת הקדוש ברוך הוא, שהוא עתיד לעשות לצדיקים לעתיד לבוא. שמע אלי ישראל מקוראי (ישעי', מ"ח י"ב), מהו מקוראי?—מזומני [4].—ט"ז י'. לא תתן חסידך לראות שחת—כל מי ששומע קללתו ושותק נקרא חסיד, ודוד שמע קללתו ושתק (ש"ב, ט"ז י'), בדין הוא שיקרא חסיד [5].—כל מי ששומע קללתו ושותק, וספיקה בידו למחות, נעשה שותף להקב"ה, שכן שומע שמחרפים לפניו אומות העולם ושותק, ודוד היה שומע קללתו ושותק, לפיכך אמר (תה', פ"ו א'): שמרה נפשי כי חסיד אני [6].—אם הדיוט משתמש בכלי שבור, גנאי הוא לו אבל הקב"ה אינו כן, אלא כל שמושיו כלים שבורים: קרוב ה' לנשברי לב (תה', ל"ד י"ט), הרופא לשבורי לב (שם, קמ"ד ג'), לב נשבר ונדכה (שם, נ"א י"ט) [7]. תה' ע"ד י"א. ואומר חלותי היא שנות ימין עליון — נתהללה אותה

---

[1] שו"ט לאותו פסוק. בפסיקתא ר' מ' (167 ע"ב): [דן את האומות במישרים שלהם ברחב, ביתרו, ברות. אומר לאוה"ע: למה לא קרבת אצלי? והוא אומר: שהייתי רשע מוחלט והייתי מתבייש; והוא אומר לו: וכי יותר היית מרחב, שהיה ביתה בקיר החומה והיתה מקבלת את הליסטים ומזנה מבפנים, וכשנתקרבה אצלי לא קבלתיה, והעמדתי ממנה נביאים וצדיקים? לא יתרו כומר היה לע"ז, כשבא אצלי, לא קבלתי אותו והעמדתי ממנו נביאים וצדיקים? לא רות המואביה, כשבאת אצלי, לא קבלתי אותה והעמדתי ממנה מלכים?]. עי' עוד ירושי' ר"ה פ"א, 57 ע"א.

[2] הפרשה העשירית שלנו היתה התשיעית אצלם, כי אשרי ולמה רגשו נחשבו לפרשה אחת.

[3] מגילה י"ז:. בירושי' ברכות פ"ב ה"ד (5 ע"א) מביא ראיה מהקול התשיעי מי"ח קולות שבמזמור כ"ט קול ה' שובר ארזים—מפקיעי שערים.

[4] אחרי באורו של רשב"ל נאמר: אבל ר' אלכסנדרי דרש דעת אחרת. פסיקתא ר' מ"א בסוף (קע"ד ע"ב). בשו"ט לאותו פסוק בא בשנוי ובשם רב.

[5] שו"ט לאותו פסוק, נמסר ע"י רב הונא.

[6] שו"ט לאותו פסוק, נמסר ע"י ר' אבא ור' אחא (עי' לעיל 194 הע' 2).

[7] פסיקתא קנ"ח ע"ב, ויק"ר ריש פ' ז'.

---

*) עי' בובר בהערתו לשו"ט שמפרש באופן אחר, שהקב"ה מזכיר לאומות זכות הכשרים שבהם, וזהו דעתו של שמואל. עי' בהערת א"ש סימן י"ם לפסיקתא קס"ז ע"ב.

השבועה שכרת לנו בחורב ונשתנית הימין [1].—אין לך אדם בלא יסורים. אשריו לאדם שיסורים באים עליו מן התורה, שנא' (תה', צ"ד י"ב): אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו [2].—שני חמרין היו מהלכין בדרך והיו שונאין זה את זה, רבץ לו חמורו של אחד מהם, ראה אותו חברו ועבר, משעבר, אמר: כתיב בתורה: כי תראה חמור שונאך וגו' עזב תעזב עמו, מיד חזר וטען עמו; התחיל (השני) לשיח בלבו, אמר: כך היה פלוני אוהבי ולא הייתי יודע, נכנסו להם לפונדק ואכלו ושתו. מי גרם להם שעשו שלום על ידי שהביט זה בתורה, אתה כוננת מישרים (תה', צ"ט ד'). איזה זה? זה משפט (עי' שו"ט) [3].— תהלים, ק"ב א'. תפלה לעני כי יעטף, ר' אלכסנדרי פתר קריה בפועל הזה: מה הפועל הזה יושב ומשמר לכשיפלינ מלאכתו קימעה וילקישנה בסוף [4]. — שם, ק"ב ח'. שקדתי ואהיה כצפר בודד על גג. אמר הקב"ה: שקדתי להשרות שכינתי בבית המקדש לעולם, ואהיה כצפור—מה הצפור הזה, בשעה שאתה נוטל גוזליה, היא יושבת בדד, כך אמר הקב"ה: שרפתי את ביתי והחרבתי את עירי והגליתי את בני לבין אומות העולם וישבתי לי לבדי [5] *).

[1] פסיקתא ק"ל ע"א, לפני זה בא באורו של רשב"נ. באיכה ר' א' ב' נהפכו שמות בעלי המאמרים. בתנחומא כ' כי תשא י"ד באו דברי ר' אלכסנדרי כמו באיכה ר'.

[2] ב"ר צ"ב בראש. בתנחומא ב' מקץ ט"ז בא בשנוי לשון ומיוחס לר' ביסנא, ולר' אלכסנדרי מיוחס הבאור שבא בב"ר (לעיל 102) בשם ר' הושעיא.

[3] תנחומא כ' ריש משפטים. בתנחומא הישן בא בשנויים קלים. בשו"ט לאותו פסוק (עי' גם ביהמד"ר V, 80) מתחיל המאמר כך: אתה כוננת מישרים: אר"א אתה כוננת ישרות בעולמך. יש לו לאדם דין עם חברו, והוא נכנס עמו לדין, והן מקבלים עליהם מה שהדין יוצא ועושין שלום, הוי אומר: אתה כוננת מישרים. אדם יוצא לדרך ורואה חמורו של חברו רובץ וכו', מי גרם להם וכו' ע"י ששמר מה שכתוב בתורה: כי תראה חמור שונאך וכו', הה"ד (משלי, ג' י"ז): דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

[4] ויק"ר ל' קרוב לראש. לבאור המלה וילקישנה המקבילה למלת „יעטף" הובאה המלה „העטופים" (בר' ל' מ"ב) שמתורגמה „לקישיא". תרגומו של לוי למאמר זה אינו נכון (לוי II, 526 ע"ב). המובן כאן הוא כך: המשורר מבקש, שה' יעשה כאותו הפועל שבראשונה דוחה את מלאכתו לזמן אחר ואח"כ מבטלה לגמרי, כך גם הקב"ה ידחה את הפורענות לעת עתה ואח"כ יבטלה לגמרי **). בשו"ט לאותו פסוק (ומזה גם בילקוט) חסר העיקר מהמאמר הזה.

[5] איכה ר' פתיחתא כ', ר"א פתח (עי' לעיל ע' 194 הע' 4). הבאור הראשון של הכתוב ליציאת מצרים, ושעם ישראל היה בדעה אחת בזמן מתן תורה, אפשר שגם הוא של ר' אלכסנדרי.

*) שקדתי ואהיה כצפור בודד על גג. אמר הקב"ה: שקדתי להכנים בני לא"י מיד, ואהיה בצפור בודד על גג-מתבודד מגג לגג, מגדר לגדר, מאילן לאילן ומשוכה לשוכה (פתיחתא דאיכה רבתי).

**) שמעתי ע"ז פירוש, שנדמה לי שהוא הנכון. הפועל כשבא זמן התפלה ואינו יכול לעזוב את מלאכתו, הוא חושב מתי יהיה אפשר לו להפסיק מלאכתו קימעא להתפלל וסוף סוף הוא מאחר ומתפלל אחרי שעובר זמן התפלה (הכנוי שבמלת „וילקישנה" מוסב על התפלה) זהו „תפלה לעני כי יעטף", כי יאחר את תפלתו.

— אין החולה עומד מחליו עד שמוחלין לו כל עונותיו, שנא' (תה', ק"ג ג'): הסולח לכל עונכי, הרופא לכל תחלואיכי [1].

באורים לשאר ספרי התנ"ך:—אין העולם חסר משלשים צדיקים... ר' אלכסנדרי מייתא לה מהכא (בר', י"ח י"ח): ,ואברהם היה יהיה'—יו"ד עשר וה' חמש, יו"ד עשר וה' חמש [2].—שם, שם, י"ט, כי ידעתיו למען אשר יצוה וכו'—זו הובריא (סעודת הבראה) [3].—להלן (בר', י"ח ב') קרא אותן אנשים, וכאן (שם, י"ט א') קרא אותן מלאכים?—אצל אברהם היו אנשים, שהיו המלאכים מצויין בביתו של אברהם, שנא' (משלי, ל"א כ"ז): צופיה הליכות ביתה וגו' שהיו הולכי ביתו של אברהם מלאכים, ועל ידי שהיה מצוי במלאכים נדמו לו בדמות אנשים, אבל לוט שהיה הדיוט נראו לו מלאכים [4].—בר', כ"ה כ"ה, כלו כאדרת שער, מפזר ומפרד כאדרת לזרותו כמוץ וכקש מאדרא (דריש אדרת=אדרא, שער=סער), הה"ד (דניאל, ב' ל"ה): באדין צקו כחדא וכו' והוה כעור מן אדרי קיט [5].—בר', ל"ח י"ד, בפתח עינים—מלמד שהלכה וישבה לה בפתחו של אברהם אבינו, מקום שכל עינים צופות לראותו [6].—ישעי', י"א ג, והריחו ביראת ה'—מלמד שהטעינו מצות ויסורין כרחיים [7].— עוברא הוה בחד ארכון (ἄρχων, פקיד) דהוה שמיה אלכסנדרוס והוה קיים דיין (ועמד לפניו בדין) חד ליסטים. אמר ליה: מה שמך? אמר? אלכסנדרוס. אמר ליה: אלכסנדרוס פנה אלכסנדריאה (אלכסנדרוס מוחל לליסטים ששמו אלכסנדרי). ומה אם מי ששמו כשם בשר

---

1) נדרים מ"א. נססר ע"י ר' חייא בר אבא (עי' לעיל 193 הע' 3). כאן נמצא עוד מאמר ר"א: גדול נס שנעשה לחולה יותר מן הנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה: של ח' מ' וע' אש של הדיוט והכל יכולים לכבותה, וזו של חולה—של שמים היא, ומי יכול לכבותה?

2) ב"ר מ"ט בהתחלה ר' יודן, ר' אחא בשמו. עי' אג' התנ' כרך ב' ח"א 50 הע' 26. בירוש' ע"ז פ"א (40 ע"ג) בא זה בשם ר' סנא, נמסר ע"י ר' נחמן.

3) ב"ר שם, נמסר ע"י ר' יודן, רבנן—זו בקור חולים. אולי הדיוק הוא מ.אחריו'— אחרי מותו (השוה קהלת ו' י"ב). מעשה חסד שצריך לעשות לקרוב המת. בילקוט § 82 כלל הכל בקצרה ונסמך על ,צדקה ומשפט' זו גמילות חסדים. מוספיא גורס הוכריא מל' εὐχέρεια=זריזות, וזה מתקשר אל הפעל ,יצוה' (עי' ספרא ויקרא ו' ב', ספרי במדבר ה' ב').

4) תנחומא ב' וירא כ'; בב"ר ריש נ' בא בסגנון אחר מר' תנחומא בשם ר' לוי.

5) ב"ר ס"ג (עי' לעיל 139 הערה 3).

6) סוטה י'. באור דומה לזה להצדיק את תמר בא בירוש' סוטה 16 ע"ד בשם ר' חייא ובב"ר פ"ה בשם ר' אסי (עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 201).

7) סנהדרין צ"ג:

ודם ניצול, כשמו של הקב"ה—על אחת כמה וכמה! הה"ד (יואל, ג' ה'): כל אשר יקרא בשם ה' ימלט[1].—מאי דכתיב (זכריה, י"ב): והיה ביום ההוא אבקש להשמיד את כל הגוים. אבקש ממי? אמר הקב"ה: אבקש בנינני שלהן (בספר זכרון מעשיהם.—רש"י): אם יש להם זכות אפדם ואם לאו אשמידם[2].—ומשלי, י"א י"ז): ועוכר שארו אכזרי—זה שמנעת לו שמחה ואינו מדביק את קרוביו עמו משום עניות[3].—איוב, ט"ו ב'. החכם יענה דעת רוח—זה אברהם (בר', ט"ז ב'): וישמע אברם לקול שרי; וימלא קדים בטנו—זה יעקב (שם, ל' ב'): ויחר אף יעקב ברחל וכו'. אמר לו הקב"ה: כך עונים את המעוקות (כלו': המסובלות בצרות, שאתה עונה לה: התחת אלהים אנכי)? חייך שבניך עתידים לעמד לפני בנה (יוסף) ויאמר .התחת אלהים אני' (שם, נ' י"ט)[4].—כל אדם שמתה אשתו בימיו עולם חשך בעדו, שנא' (איוב, י"ח ו'): אור חשך באהלו ונרו עליו ידעך[5].—רות, ד' ב'. ויקח עשרה אנשים מזקני העיר ויאמר שבו פה וישבו. מיכן שאין קטן רשאי לישב עד שיאמר לו הגדול שב[6].—איכה, ג' כ"ז. חדשים לבקרים רבה אמונתך, על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעין שאמונתך רבה לתחית המתים[7].—שמר רגלך כאשר תלך אל בית האלהים—שמור עצמך מן הטיפים היוצאות מבין רגליך (כלו': שצריך ליזהר בשעת התפלה בנקיון הגוף)[8].—

---

1) ירו' ברכות 13 ריש ע"ב ומזה בשו"ט ד' ב'. ר' אלכסנדרי משתמש בשמו הוא בשביל האניקדוטה, שאולי הוא מעשה שהיה. הערתו של בובר, כי שם בעל המאמר ר' אלכסנדרי בא בטעות, מפני שבתוך המעשה נזכר השם אלכסנדרי,—אין לה כל בסיס.

2) ע"ז ד'. המלה נינני (הערוך גורס ניגני, הילקוט § 580: ניגהי) לא נתבארה.

3) ויקיר ל"ד קריב לראש.

4) ב"ר ע"א י' (עי' לעיל 193 הערה 3).

5) סנהדרין כ"ב.

6) ירו' כתובות פ"א ה"א (25 ע"א), רות רבה לאותו פסוק.

7) איכה ר' לאותו פסוק, בהרחבה יותר בשו"ט כ"ה א': בשר ודם מפקידין בידו חדשים ושוהין אצלו, והוא מחזירן בלויים וישנים, אבל הקב"ה מפקידין בידו בלויין ושחוקין, והוא מחזירן חדשים. תדע לך שהוא כן, שהרי הפועל הזה עושה מלאכה כל היום, ונפשו יגיעה עליו ושחוקה, וכשהוא ישן הוא יגע ומשלים נפשו ונפקדת ביד הקב"ה, ולשחרית היא חוזרת לגופו בריאה חדשה. בב"ר ריש ע"ח מיוחסה דרשת הפסוק הזה על תחית המתים לר' שמעון בר אבא, ור' אלכסנדרי דורשו על יציאה מהגלות. באיכה ר' מיוחסת הדרשה, הנזכרת כאן באחרונה, לר"ש בר אבא, ובשו"ט ר"ש בשם ר' סימון.

8) ירו' ברכות פ"ב (4 ע"ד), ירו' מגילה פ"א (71 ע"ג).

– השור הזה עד שלא נחתכו נידיו, נתלה הוא אפילו בגיד אחד משלו, אבל משנחתכו נידיו כמה חבלים וכמה מסמרות צריך לתלות בהן, כך עד שלא חטא שלמה היה נתלה בזכות עצמו. שנאמר: שיר השירים אשר לשלמה (בלי שם אביו), וכיון שחטא נתלה בזכות אבותיו, הה״ד: דברי קהלת בן דוד[1]. משל לשנים שהושיטו הדסים למלך, אחד הושיטה לשמו ויצאה לשם זקנו, ואחד הושיטה לשם זקנו ויצאת לשמו. חזקיה הושיטה לשמו (מ״ב, כ׳ ג׳): אנא ה׳ זכור נא את אשר התהלכתי לפניך, ויצאת לשם זקנו (שם, שם ו׳): וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי; משה הושיטה לשם זקנו (שמות, ל״ב י״ג): זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, ויצאת לשמו (במדבר, י״ד כ׳): ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך[2].—בכל מקום שנכנסו ישראל לא יצאו ריקנין, בבזת מצרים לא יצאו ריקנין, בבזת סיחון ועוג לא יצאו ריקנין, בבזת שלשים ואחד מלכים לא יצאו ריקנין [נאמר ריקם במצרים, שנא׳ (שמות, ג׳ כ״ג): והיה כי תלכון לא תלכו ריקם, ונאמר בעולי רגלים (שם, כ״ג ט״ו): ולא יראו פני ריקם, ונאמר ריקם בצדיקים, שנא׳ (רות, ג׳ י״ז): כי אמר אלי אל תבואי ריקם אל חמותך. לא כריקם שנא׳ במצרים, אלא כריקם שנא׳ בעולי רגלים, כי הא דתנינן תמן: הראיה שתי כסף והחגינה מעה כסף][3].—שלשה חזרו למטעתן, אלו הן: ישראל, כסף מצרים וכתב לוחות. ישראל—הא דאמרן (שהגלו לבבל); כסף מצרים, דכתיב (מ״א, י״ד כ״ה): עלה שישק מלך מצרים על ירושלים ויקח את אוצרות בית ה׳ וכו׳ ואת הכל לקח; כתב הלוחות, דכתיב (דברים, ט׳ י״ז): ואשברם לעיניכם, תנא: לוחות נשברו ואותיות פורחות[4].

שני משלים לחג שמיני העצרת[5]: למלך שבאת לו שמחה, וכל שבעת ימי המשתה מטרונה מרמזת לבני פלטין ואומרת להן: עד שהמלך עוסק באלריא (ἱλάρια, ענג) שלו, שאלו צרכיכם. וכיון שלא הבינו, כבשה להם מטרונה עוד יום אחד; כך כל שבעת ימי החג תורה מרמזת לישראל

---

1) קה״ר לאותו פסוק, נמסר ע״י ר׳ יודן. המשל של השור החי והמת נמצא בילקוט קהלת א׳ א׳ 966 § בתור מאמר מיוחד של ר׳ יודן בשם ר׳ ירמיה. בילקוט שם נמצא עוד מאמר של ר׳ אלכס׳ שנמסר ע״י ר׳ אחא שלקח משו״ט ק״ב י״ח (עי׳ גם בילקוט לאותו פסוק): אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בה.

2) פסיקתא קס״ז ע״ב. המשל של הושטת הדסים אינו מובן. ע״ד ההקבלה שבין משה ובין חזקיה עי׳ לעיל 117 הערה 6.

3) רות ר׳ לאותו פסוק.

4) פסחים פ״ז:

5) פסיקתא 193 ע״ב. השוה לעיל ע׳ 199 הדרשה על משלי י״א י״ז: זה שמגעת לו שמחה.

ואומרת להם: שאלו מה׳ מטר. תדע לך שהוא כן: בשני ,ונסכיהם׳, בששי ,ונסכיה׳, בשביעי ,כמשפטם׳—מ״ם יו״ד מ״ם הרי מים. מכאן לנסוך המים בחג מן התורה[1], וכיון שלא התבוננו, כבשה להם התורה עוד יום. לפיכך כתיב: ביום השמיני עצרת תהיה לכם.—למלך, שבאת לו שמחה, כל שבעת ימי המשתה היה בנו של מלך טורח עם האורחין, וכיון שיצאו שבעת ימי המשתה, אמר המלך לבנו: יודע אני, שכל שבעת ימי המשתה היית טורח עם האורחין, עכשיו אני ואתה נשמח יום אחד, ואיני מטריח עליך הרבה, אלא טול תרנגל אחד וליטרה אחד של בשר. כך כל שבעת ימי המשתה ישראל עסוקין בקרבנותיהם של אומות העולם, דאמר ר׳ פנחס: כל אותם שבעים פרים שהיו ישראל מקריבין בחג, כנגד שבעים אומות כדי שיהיו יושבין בשלוה, ההי״ד (תהלים, ק״ט ד׳): תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה. וכיון שיצאו שבעת ימי החג, אמר הקב״ה לישראל: יודע אני, בניי, שכל שבעת ימי החג הייתם עסוקים בקרבנות של אומות העולם, ועכשיו אני ואתה נשמח יחד, ואיני מטריח עליכם הרבה, אלא פר אחד ואיל אחד, וכיון ששמעו ישראל כך, התחילו מקלסין להקב״ה ואומרים (תה׳, קי״ח): זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו.

במדרש משלי יש שלשה מאמרים, שקרוב לשער שאינם אלא מיוחסים לר׳ אלכסנדרי[2].

---

1) כך אמר ר׳ יהודה בן בתירא בספרי במדבר כ״ט י״ג (§ 150), בבלי תענית ב׳ ע״ב.

2) לחי ל״א, ע״ד עשרה שמות לארץ; ל״א כ״ב (שמסירה טעמה של תורה ממנו); לט״ז י״, פרפרוה לחכמת שלמה.